

BLANÁROVA BRÁZDA NA POLI ONOMASTIKY

RUDOLF ŠRÁMEK

Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno, Česko

ŠRÁMEK, Rudolf: Blanár's footprint in the field of onomastics. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2021, Vol. 72, No 1, pp. 11 – 14.

Abstract: The article summarizes the basic principles of Blanár's conception of the theoretical study of the nature of proper names. The principles are as follows: functionality, structure of the system, applications of the dimensions of location, time and extension, creation based on nomination models. Propria exist to support and facilitate communication. Theoretical studies reflect this fact through a strong social perspective.

Key words: onomastics, theory of onomastics, Slovak onomastics, personality of V. Blanár

Tento příspěvek se nezabývá analýzou nebo interpretací nějakého konkrétního tématu (problému) z těch systémových oblastí jazykovědy, jimž se Vincent Blanár po celý svůj život badatele v mimořádném rozsahu, s mimořádnými výsledky a s mimořádnými důsledky pro formování teoretických koncepcí daných oborů věnoval. Od VI. slovenské onomastické konference (Nitra 1974), kdy jsem se s V. Blanárem sblížil i osobně, měl jsem tu vzácnou příležitost při četných (i soukromých) setkáních a diskusích sledovat nejen věcnou šíři jeho badatelských zájmů, ale také myšlenkový svět jeho teoretických úvah, koncepcí, třídících kritérií apod., a to v některých případech (např. u kategorie „onymická synonymie“) už ve stavu „in statu nascendi“. Byla-li myšlenka nosná a bez problémů zapadla do celku teoretické koncepce, stala se trvalým elementem Blanárova názorového pole. Vědecké myšlení V. Blanára bylo v podstatě dvojstranné. Vyznačovalo se vždy strukturovaným zakotvením v procesech poznávání výchozích materiálů, jevů nebo situací. A získané poznatky se stávaly východiskem analýz o vysokém stupni vyabstrahování jejich typologicky společných formálních a funkčních vlastností a zřetele k vnějším determinantám. Z nich pak aspektům sociálním, chronologickým, areálovým a frekvenčním, tedy funkčně komunikačním vůbec, byla – řečeno Blanárovými slovy – v „onymickom priestore“ přiznána úloha nejen systémotvorná, ale zároveň diferencující propria jednak (a to hlavně) od prostoru apelativ, jednak v propriální složce jazyka na druhy proprií a jejich funkční specifikaci. Problém propriální nominace propracoval V. Blanár podrobně, systematicky a systémově funkčním objevným způsobem v onymickém subsystému antroponymickém. Svě poznatky vyjádřil v tzv. obsahových modelech, v nichž se výše uvedené okolnosti uplatňují jako jejich „funkční členy“. S ohle-

dem na druhy komunikace rozlišil přitom rovinu oficiálního a neoficiálního (tzv. „živého“) užívání.

Na základě vlastní onomastické výzkumné práce mohou říci, že v etapě současného formování novodobého pojetí nauky o vlastních jménech přispívají práce V. Blanára zásadními argumenty a formulováním teoretických koncepcí. Týkají se totiž dvou složek: a) systematického zpracovávání obecněteoretických a systémotvorných základů oboru a s tím souvisejícího konstituování a rozvoje nové subdisciplíny, totiž ‚obecná a teoretická onomastika‘, b) formování dvou křídel oboru – onomastiky etymologické, orientované v rámci starší tradice oboru na rovinu materiálu a jeho výkladu, a onomastiky funkční pojímající nauku o vlastních jménech jako specifickou disciplínu lingvistiky se svým vlastním aparátem teoretickým a s velkým podílem extralingvistických jevů (zejména společenských, komunikačních a kontaktologických). Tomuto vymezení velmi dobře odpovídá Blanárův semiotický a strukturně-funkční charakter jeho teoretických bádání.

Je nasnadě, že se toto nové bádání onomastiky prosazuje jen zvolna, a to nikoli jen v závislosti na zaměření a cíle bádání, ale také na teoretickou a metodologickou orientaci lexikologického (zvl. nominačního) výzkumu a popisu daného jazyka. Blanár si této obtíže byl dobře vědom, a proto rozvinul bohaté úsilí myšlené jako „apologeze teoretické onomastiky a důsledků pro studium a hodnocení materiálu“. Zmínil bych jen dvě příležitosti:

a) Známy polský obecný lingvista Jerzy Kuryłowicz uveřejnil v r. 1956 stať *La position linguistique du nom propre*. Cenné je v ní zvláště to, že poukazuje na jazykovou povahu tvoření a užívání proprií, což v té době znamenalo narušení dosavadního chápání onomastiky jako pomezího oboru mezi jazykovědou, historií a geografii ve prospěch lingvistiky. V. Blanár reagoval až v r. 1976 studií *Lingvistický a onomastický status vlastního mena*, ve které shrnujícím způsobem představil nutnost a podstatu obecně teoretických bádání v onomastice jako základní předpoklad funkční interpretace proprií. Neboť jen na jejím základě lze proprium pojmut semioticky jako „pojmenovací znak sui generis“ (toho obratu V. B. užíval často). Závažnost stati byla taková, že se už v roce 1977 a znovu v roce 1989 objevila v německém překladu (*Der linguistische und onomastische Status des Eigennamens*; viz Blanár, 1977, s. 189).

b) Zajímavé je srovnání vystoupení V. Blanára a následných diskusí na dvou světových onomastických kongresech, které pořádá International Council of Onomastic Sciences (= ICOS).

Příspěvek *Das spezifisch Onomastische* byl přednesen na 10. kongresu v r. 1969 ve Vídni (viz Blanár, 1969). Pro většinu diskutujících pocházejících ze západních zemí vzbudil Blanár překvapení ve dvojitým smyslu: jednak tím, že představitel onomastiky slovanské, o které existovala představa jisté izolace (a je třeba říci, že ta porůznu přetrvává ve stopách a v značně oslabené podobě ještě dnes), vystoupil s referátem teoretickým, jednak tím, že předložil tezi, že výchozí a podstatnou vlastností

propríí („onymických pojmenování“) je kategorie funkčnosti. Diskuse prokazovala spíše nepochopení. Lingvista Blanár pracoval totiž s kategoriemi moderní lexikologie a vztahem ke komunikaci, nikoli tradičními postupy etymologicky výkladovými.

Na 18. mezinárodním kongresu v r. 1993 v Trevíru (české exonymum k *Trier*, Německo) nastala situace zcela jiná. Projevil se rozmach oboru v druhé polovině 20. století i v tom, že do pracovního rámce onomastiky pronikla jako jeho obecně přijímaná část – vedle témat jiných, např. socioonomastických a komunikačních zřetelů pragmatických a terminologických aj. – soustavná bádání v obecné teorii onomastiky. A právě v nich byl zakotven Blanárův příspěvek *Das onymische System und sein Fungieren* (viz Blanár, 2000). Neboť jak ‚systémovost‘ onymie – a dodávám: také ‚propríální sféry jazyka vůbec‘ –, tak ‚funkčnost‘ patří v Blanárově bádání teoretickém i analytickém ke kategoriím základním a obecně platným. Ve velmi hutně psaném textu je problém nadpisu příspěvku představen tak, aby přesvědčil svou logickou vazbou a podtrhl závaznou posloupnost systémotvorných kategorií. Uspořádání má proto také výstižnou hodnotu didaktickou. Názvy kapitol uvádím ve vlastním překladu:

1. *Propriální nominace* s výklady obsahového modelu antroponymického a toponymického.

2. *Onymický systém a jeho fungování ve společenské komunikaci*. Zde formulován (správný, zásadní – RŠ) axiom, že „Grundprinzip der onymischen Nomination ist die onymische Funktion“.

2.1 *Onymický systém podle sociolingvistického aspektu*.

2.2 *Onymický systém a dimenze prostoru, času a frekvence*.

Bohatá diskuse se vztahovala k bodu 2. Už výběr ze jmen účastníků ukazuje zájem badatelů v teorii onomastiky: Vibeke Dalberg(ová), Friedhelm Debus, Ernst Eichler, Hartwig Kalverkämper, Volker Kohlheim, Willy Van Langendonck, Wilhelm Fritz Hermann Nicolaisen, Sirkka Paikkala(ová), Bengt Pamp aj. O axiomu citovaném výše v č. 2 byla vyslovena nejednoznačná mínění. Vcelku však byla Blanárova koncepce přijímána jako „promyšlená a potřebné novum“ (Nicolaisen). Jak jsem se mohl v další činnosti ICOSu přesvědčit, Blanárova vzájemnost systémovosti a funkčnosti pronikla do širšího povědomí onomastické obce.

Je velmi potěšitelné, že to v rozsáhlé míře a se všemi podrobnostmi platí o inspirující pozici Blanárových onomasticky teoretických pracích v dnešní onomastice slovenské. Zaručuje jí to vysokou úroveň a respekt.

Bibliografie

1. Práce citované ve stati:

KURYŁOWICZ, Jerzy: La position linguistique du nom propre. In: *Onomastica*, 1956, roč. 2, s. 1–14.

BLANÁR, Vincent: Das spezifisch Onomastische. In: Disputationes ad montium vocabula aliorumque nominum significationes pertinentes. Red. H. H. Hornung. Wien: Verlag der Wiener Medizinischen Akademie 1969, s. 81–87.

BLANÁR, Vincent: Lingvistický a onomastický status vlastného mena. In: Onomastica, 1976, roč. 21, s. 5–18.

BLANÁR, Vincent: Der linguistische und onomastische Status des Eigennamens. In: Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, 1977, roč. 30, s. 138–148. Také v knize: Reader zur Namenkunde. I. Namentheorie. Germanistische Linguistik. Red. F. Debus – W. Seibicke. Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag 1989, s. 111–123.

BLANÁR, Vincent: Das onymische System und sein Fungieren. In: Akten des 18. Internationalen Kongresses für Namenforschung. Trier, 12.–17. April 1993. Band II. Namensysteme im interkulturellen Vergleich. In Zusammenarbeit mit Rudolf Šrámek herausgegeben von Dieter Kremer. Tübingen: Niemeyer 2000, s. 21–24.

2. Výběr Blanárových prací představujících jeho teoretická bádání přehledně a většinou jako celek:

BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.) Bratislava: Veda 1996. 250 s. Německý překlad viz 2001a.

BLANÁR, Vincent: Theorie des Eigennamens. Status, Organisation und Funktionieren der Eigennamen in der gesellschaftlichen Kommunikation. Germanistische Linguistik. Heft 164–165. Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag 2001a. 208 s.

BLANÁR, Vincent: Selecta linguistica et onomastica. Namenkundliche Informationen. 21. Studia Onomastica XI. Herausgegeben von Ernst Eichler. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag 2001b. 255 s.

BLANÁR, Vincent: Ako ďalej v teórii onomastiky (na okraj medzinárodnej príručky Namenarten und ihre Erforschung). In: Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie. Zost. M. Považaj – P. Žigo. Bratislava: Veda 2007, s. 24–34.

BLANÁR, Vincent: Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky. Proper names in the light of theoretical onomastics. Martin: Matica slovenská 2009. 160 s.

NEMECKÁ VERZIA BLANÁROVEJ *TEÓRIE VLASTNÉHO MENA*

JÁN KAČALA

Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, Slovensko

KAČALA, Ján: German version of Blanár's *Teória vlastného mena* (Theory of proper name). *Jazykovedný časopis* (Journal of Linguistics), 2021, Vol. 72, No 1, pp. 15 – 20.

Abstract: The subject of the author's analysis is the German version of Blanár's monograph *Teória vlastného mena* (Theory of proper name), published under the same German title *Theorie des Eigennamens* by the renowned Georg Olms Verlag in 2001. Against the background of Vincent Blanár's comprehensive scholarly profile, the author presents the overall characteristics of the German version of the work and pays special attention to the analysis of differences between the original and the translated form of the text. With these changes, Vincent Blanár purposefully adapted the translated text to the German reader.

Key words: Vincent Blanár, proper name, *Teória vlastného mena* (Theory of proper name), German version of the work, modifications in German translation

Nevšedné bádateľské nadanie spojené s osobným zápalom pre vedu, včasné rozhodnutie sa pre všestranné bádanie v oblasti vlastných mien, dôkladná teoretická aj materiálová príprava (myslíme tu predovšetkým na autorovu dizertačnú prácu s názvom *Osobné mená. K základom semiologickej onomastiky* z roku 1945 a na monografiu *Lexikálno-sémantická rekonštrukcia* z roku 1984) priviedli Vincenta Blanára (1920 – 2012) na výskumnej ceste za lexikálnou sémantikou a predovšetkým za systematickým odhaľovaním významovo-výrazových tajov vlastných mien ku skoncipovaniu syntézy v podobe knižnej monografie *Teória vlastného mena*, ktorá vyšla roku 1996, ako aj k ďalším publikáciám venovaným základnej tematike vlastných mien. S postupným prehľbovaním a zdokonaľovaním teoretického prístupu bolo spojené aj rozširovanie autorovho tematického záberu najmä o veľmi aktuálnu problematiku živých osobných mien, tak ako sa to súhrnne prejavilo v ďalšej publikácii *Živé osobné mená na strednom Slovensku*, ktorú Vincent Blanár skoncipoval v spoluautorstve s Jánom Matejčíkom (1933 – 1997; práca vyšla v dvoch zväzkoch v rokoch 1978 a 1983). Napokon prišla na rad aj úloha zverejniť dosiahnuté pozoruhodné výsledky v onomastickom bádani na Slovensku v istej ucelenej podobe cudzojazyčne v zahraničí. Stalo sa tak predovšetkým pri príležitosti autorovho okrúhleho životného jubilea roku 2000, keď v rade prestížnej edície *Germanistische Linguistik*, vydávanej vo vydavateľstve Georga Olmsa, ako 164. – 165. zväzok vyšiel s vročením 2001 titul Vincenta Blanára pod názvom *Theorie des Eigennamens* a s podtitulom *Status, Organisation und Funktionieren der Eigennamen in der gesellschaftlichen Kommunikation*, ktorý je vo svojej podstate presným prekladom

spomínaného slovenského originálneho znenia publikovaného roku 1996. Odkazujeme tu aj na našu recenziu tejto nemeckej verzie, uverejnenú v časopise *Slavica Slovaca* roku 2002 (porov. Kačala, 2002); na niektoré impulzy obsiahnuté v tejto recenzii nadväzujeme a rozpracúvame ich aj v prítomnej stati.

V súvisе so spomenutým autorovým životným jubileom treba pripomenúť, že vyjdenie uvedenej nemeckej verzie *Teórie vlastného mena* nebola jediná zahraničná knižná pripomienka tohto jubilea, lebo práve vročenie 2000 nesie ďalšia Blanárova zahraničná knižná publikácia, ktorú pod názvom *Selecta linguistica et onomastica* vydalo na 257 stranách Leipziger Universitätsverlag (Univerzitné vydavateľstvo) v Lipsku v redakcii profesora Ernsta Eichlera. V tejto súvislosti možno pripojiť informáciu, že tento titul vydalo Univerzitné vydavateľstvo v Lipsku o rok neskôr v rovnakej redakcii aj v ďalšom vydaní ako XI. súčasť série *Studia Onomastica*, a to ako 21. prídavok (v nemčine *Beiheft*) periodika *Namenkundliche Informationen*. A napokon v danej „medzinárodnej línii“ v istom zmysle stojí aj Blanárova záverečná knižná publikácia *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*, ktorú vydala Matica slovenská v paralelnej slovenskej aj anglickej mutácii roku 2009.

Na lepšie porozumenie okolností vydania nemeckej mutácie Blanárovej centrálnej monografie *Teória vlastného mena* je dôležité pripomenúť si úvodné slová iniciátora vydania a vydavateľa publikácie profesora Friedhelma Debusa z Kielu, člena redakčného kolektívu série *Germanistische Linguistik*, ako aj samého autora Vincenta Blanára. Vydavateľ svoj predhovor začína informáciou s pridaním pozitívneho hodnotenia, podľa ktorého sa predkladaným dielom k slovu dostáva „jeden z najprofilovanejších bádateľov v onomastike vo východnej Európe“ (Blanár, 2001, s. 7), ďalej uvádza základné údaje o vzniku vychádzajúceho diela a potvrdzuje sa ako autor návrhu, aby Vincent Blanár spracoval svoju teóriu vlastného mena do osobitného nemeckého knižného vydania. V závere vyslovuje želanie, aby Blanárovo dielo „zúrodnilo ďalšiu onomastiku v oblasti, ktorá od začiatku výskumu vlastných mien **bola zanedbávaná: teóriu vlastného mena**“ (c. d., tamže). A pravdepodobne práve toto záverečné vyprevedenie Blanárovho diela k nemeckému čitateľovi vyvolalo u autora mierne vyslovenú nesúhlasnú reakciu, lebo ten vo svojom predhovore, ktorý je umiestnený hneď na ďalšom liste publikácie, v jeho závere takisto vyslovuje želanie, aby „predstavená a stále aktuálna problematika statusu vlastných mien, ktorá už **od čias gréckych filozofov** pútala a ďalej **púta pozornosť mysliteľov** z rozmanitých vedných disciplín, povzbudila ďalšie prehĺbené bádanie“ (c. d., s. 9; zvýraznenie v obidvoch prípadoch je naše – pozn. J. K.).

O tom, že bádateľský záujem o problematiku vlastných mien je naozaj starobylý a že jeho pramene treba skutočne hľadať v dávnej, a pritom stále inšpiratívnej a takmer nevyčerpatelnej antike, jestvujú presvedčivé argumenty aj v jazykovednej, prípadne širšie filologicky koncipovanej literatúre. Mnohé dôkazy a súhrnný monografický obraz o tejto téme v slovenskej jazykovede prináša Igor Haraj vo svojej publikácii s názvom *Vlastné meno v myslení antiky a stredoveku*, ktorú vydala Mati-

ca slovenská roku 2011. A dobre pochopiteľné je citované Blanárovo stanovisko aj z jeho osobného hľadiska, keďže sám Vincent Blanár sa teoretickou problematikou vlastných mien systematicky zaoberal už vyše pol storočia pred vydaním svojej monografie o teórii vlastného mena – od čias koncipovania svojej spomenutej doktorskej dizertácie s názvom *Osobné mená* a s podtitulom *K základom semiologickej onomastiky* z roku 1945, v ktorej po prvý raz v našej jazykovede podal analýzu vlastného mena zo semiologického a funkčno-štrukturálneho hľadiska a ktorá síce zostala v rukopise, ale autor ju ako jeden zo svojich myšlienkových prameňov spomína aj v úvode k monografii o teórii vlastného mena (v nemeckej verzii je to na s. 11). Nie je teda náhoda, že autor poukazuje na pevnú kontinuitu vo vlastnom vedeckom záujme o teoretickú a metodologickú problematiku osobných vlastných mien.

O ponuke na vydanie súhrnnej publikácie o teoretickej problematike vlastných mien v nemeckej verzii nepochybne rozhodlo práve teoretické a metodologické zameranie Blanárových čiastkových aj súhrnných monografických štúdií s onomasticou tematikou, ďalej osobitná pozornosť, ktorú autor venoval bádaniu v oblasti osobných vlastných mien, t. j. v antroponomastike, a komplexný prístup k tejto problematike v jeho centrálnej publikácii *Teória vlastného mena*. O komplexnosti Blanárovho prístupu k spracúvanej téme v tejto knihe, ako aj o vyzdvihnutí centrálnych otázok danej témy svedčia už samy názvy kapitol: po úvode nasledujú kapitoly (uvádzame ich v preklade do slovenčiny): 2. Komplexný prístup k problematike vlastného mena; 3. Funkčná podmienenosť sémantickej opozície apelatívum : proprium; 4. Vlastné poňatie otázky; 5. Onymický objekt a onymická nominácia; 6. Vlastné meno ako jednota všeobecného, jednotlivého (individuálneho) a osobitného (špecifického); 7. Porovnávací analýza vybraných príkladov z hľadiska lexikálnej a onymickej sémantiky; 8. Medzi apelatívom a vlastným menom; 9. Zhrnutie o onymickej sémantike a onymickej nominácii; 10. Výrazová stránka onymického znaku; 11. Systém vlastných mien; 12. Onymický systém zo spoločensko-komunikatívneho hľadiska; 13. Paradigma, predmet a metódy onomastických disciplín; 14. Zhrnutie.

Za teoretické a metodologické východisko Blanárovho bádateľského prístupu k vymedzenej problematike možno pokladať predovšetkým také koncepty a pracovné postupy, ako je znakovosť skúmaných onymických jednotiek, v ktorej sa neoddeliteľne spája nielen ich významová a výrazová stránka, ale aj vlastná jazyková a zároveň spoločenská dimenzia a funkčnosť, ďalej je to systémový prístup, dôsledná sémantická analýza vlastného mena v záväznej relácii sémantiky s jej výrazovou realizáciou a vyvodenie špecificky onomastického fenoménu vo významovej a zároveň vo výrazovej stránke vlastného mena, súčinnosť semaziologického a onomaziologického prístupu pri vedeckom poznávaní tematiky vlastného mena, analýza bohatého a typického jazykového materiálu, a to nielen z jedného jazykového prostredia, čo autorovi umožnilo súčasne využívať metódu porovnávacieho medzijazykového

prístupu a formulovať tak všeobecnejšie platné poznatky, a napokon, no nie na poslednom mieste dôraz na pevnú zaradenosť vlastného mena v sociálnom priestore človeka a jeho jazyka.

V súvisе s nemeckou verziou Blanárovej *Teórie vlastného mena* sa žiada osobitne vyzdvihnúť, že v nej nejde iba o jednoduchý či priamočiary preklad pôvodnej slovenskej verzie do nemčiny. Ako autor na to upozorňuje aj vo svojom predslove, pri koncipovaní nemeckej verzie v širokej miere mal na mysli práve nemeckého čitateľa, a tak mnohé otázky v upravenej cudzojazyčnej verzii posudzoval práve z tohto zorného uhla; to sa podľa autora osobitne týkalo formálnej stránky onymických znakov. Toto vysvetlenie je pochopiteľné najmä z toho hľadiska, že predmetom analýzy okrem vlastných slovenských sú tu najmä vlastné mená z nemeckého jazykového prostredia, ktorými v nemeckej verzii nielen rozšíril počet rozoberaných dokladov, ale aj rozvinul svoje výklady o nové dimenzie, vyplývajúce z ich presvedčivej všestrannej analýzy. Podrobnejšie porovnanie slovenskej a nemeckej verzie *Teórie vlastného mena* však ukazuje, že na niektorých miestach sú úpravy v nemeckom texte oveľa podstatnejšie. Konkrétne niektoré časti zo slovenskej verzie, obsahujúce rozbor slovenských jazykových dokladov, sú vypustené a na príslušných miestach nahradené zodpovedajúcimi analýzami nemeckých dokladov. Tak napríklad na s. 143 – 148 slovenskej verzie autor zaradil podrobný rozbor mužského osobného mena *Eugen Pauliny*, ktorým sa v predchádzajúcich rokoch (presne roku 1977) zaoberal v samostatnom časopiseckom príspevku; pritom sa osobitne venuje jeho jazykovej stránke, ako aj onymickej platnosti tohto mena v mennej sústave. V zodpovedajúcej podkapitole nemeckej verzie s názvom *Začlenenie vlastných mien do slovtvorných radov a frekvenčná distribúcia* na s. 118 – 120 je namiesto rozboru mena *Eugen Pauliny* zaradený rozbor nemeckého ženského mena *Gertrud Langer(ová)*, a to rovnako z jeho vlastnej jazykovej stránky, ako aj z hľadiska jeho onymickej platnosti v sústave mien. Ako vidno, analyzovaná vecná problematika, ako aj metodický postup v obidvoch verziách zostávajú zachované, iba vlastný predmet rozboru je nahradený v súhlase so zmeneným zacielením publikácie.

Súhrnne sa o Blanárovej bádateľskej metóde, ktorá sa výrazne uplatnila práve v publikácii *Teória vlastného mena*, dá povedať, že sa v nej účinne spája vysoká profesionálna akribia a celková teoretická pripravenosť autora s globálnym – vlastným jazykovým aj špecificky onomastickým – pohľadom na skúmaný jav, ako aj s komplexným a zároveň detailným rozborom presvedčivého jazykového materiálu.

Onomastický výskum na Slovensku sa za ostatné trištvrtestoročie neobyčajne rozvinul do hĺbky aj do šírky, systematicky sa mu venujú početní kvalifikovaní odborníci v rámci Slovenskej akadémie vied aj univerzitných pracovísk, konštituovali sa potrebné organizačné útvary na národnej, prípadne celoštátnej úrovni (Slovenská onomastická komisia, začlenená najprv pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV, teraz pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, predtým aj Československá onomastická komisia, poradné odborné orgány pri inštitúciách štátnej aj miestnej správy

so zastúpením jazykovedných poradcov), ako aj na medzinárodnej úrovni (Medzinárodná komisia pre slovanskú onomastiku pri Medzinárodnom komitáte slavistov), zorganizovali sa početné vedecké podujatia na celoštátnej slovenskej, ako aj niekdajšej česko-slovenskej úrovni, uskutočnili sa rozsiahle materiálové zbierky a získala sa tak jedinečná dokladová základňa, ktorá sama svedčí o neobyčajnom kultúrnom bohatstve ukrytom v slovenských vlastných menách, sústavne sa vydávali mnohé monograficky aj slovníkovo koncipované práce a početné popularizačne či prakticky zamerané publikácie, publikovali sa mnohé štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, pripravili sa zborníky z vedeckých konferencií venovaných onomastickej problematike, zostavovali sa bibliografické súpisy prác s onomastickou problematikou a uverejňovali sa v periodikách s onomastickým zameraním. Na týchto a ďalších výsledkoch má neobyčajné – bezprostredné aj sprostredkované – zásluhy celoživotná tvorivá pracovná zaangažovanosť Vincenta Blanára, jeho predovšetkým ideová a vedecká inšpirácia pôsobiaca v odbore slovenskej aj všeobecnej onomastiky, teoreticky a metodologicky zacielené výsledky, ale aj jeho osobné organizačné úsilie. Možno aj treba primerane oceniť, že práve Blanárovým teoretickým aj organizačným pričinením sa výdobytky slovenskej onomastiky oprávnené dostali aj za hranice Slovenskej republiky.

Dá sa povedať, že postavenie Vincenta Blanára ako ideového, vedeckého aj organizačného osnovateľa modernej slovenskej onomastiky môžeme v podmienkach slovenskej jazykovedy, tak ako sa vyvíjala najmä od začiatku druhej tretiny 20. storočia, označiť za dosť výnimočné. Tematicky síce nadviazal na vedecké výsledky svojho univerzitného učiteľa Jána Stanislava (1904 – 1977), ktorý sa onomastickému bádaniu venoval systematicky a platí ako zakladateľ vedeckej onomastiky na Slovensku, ale celkovou vedeckou a najmä metodologickou orientáciou mu bol oveľa bližší iný jeho univerzitný učiteľ – štrukturalisticky orientovaný Ľudovít Novák (1908 – 1992) –, pričom v ďalšom systematickom rozvíjaní onomastického výskumného prúdu v slovenskej jazykovede v ďalších desaťročiach zostal v podstate sám a bez zjavnej konkurencie; ani jeden z ostatných vedúcich jazykovedcov – jeho učiteľov ani ich bezprostredných žiakov – sa totiž onomastike systematickejšie nevenoval. Blanárovu pomyselnú onomastickú štafetu prebrali až predstavitelia mladšej generácie slovenských jazykovedcov, narodení v druhej polovici 20. rokov a v 30. rokoch 20. storočia, ktorých vedecké dielo, ako aj organizačná a zberateľská činnosť je sústredená do ostatných troch-štyroch desaťročí 20. storočia. Na Blanárovo výnimočné postavenie v slovenskej onomastike poukazujeme aj v jeho profile zaradenom do našej prehľadovej publikácie *Panoráma slovenských jazykovedcov slovakistov v 20. storočí* (pozri Kačala, 2020).

Aj v súvisi s vyjdením nemeckej verzie Blanárovej *Teórie vlastného mena* možno s uspokojením konštatovať, že nadobudnutie medzinárodných rozmerov pri výsledkoch slovenskej onomastiky práve zásluhou citovaných Blanárových prác je plne odôvodnené ich všeobecne uznávanou vysokou vedeckou úrovňou a je to aj

výsledok toho, že Vincent Blanár patrí medzi tých vedúcich slovenských jazykovedcov slovakistov účinkujúcich prevažne v 20. storočí, ktorí sa o rozširovanie dosiahnutých vlastných vedeckých poznatkov aj v zahraničí systematicky starali. Potvrzuje to aj neobyčajný počet štúdií a monografií publikovaných v mnohých – slovenských aj neslovenských – cudzích jazykoch v zahraničí, ako to ukazuje *Bibliografia Vincenta Blanára za roky 1946 – 2010*, ktorú zostavila Júlia Behýlová s využitím záznamov Ladislava Dvonča a ktorá bola uverejnená v zborníku *Život medzi apelatívami a propriami* (v rámci série *Jazykovedné štúdie XXIX*) z roku 2011, venovanom Vincentovi Blanárovi pri príležitosti jeho deväťdesiatročného životného jubilea.

Bibliografia

BLANÁR, Vincent: Osobné meno Eugen Pauliny. In: Slovenská reč, 1977, roč. 42, s. 337 – 343.

BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.) Bratislava: Veda 1996. 252 s.

BLANÁR, Vincent: Theorie des Eigennamens. Status, Organisation und Funktionieren der Eigennamen in der gesellschaftlichen Kommunikation. Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag 2001. 207 s.

BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: Živé mená na strednom Slovensku. 1. 1. Designácia osobného mena. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 416 s.

BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: Živé mená na strednom Slovensku. 1. 2. Distribúcia obsahových modelov. Martin: Osveta 1983. 648 s.

HARAJ, Igor: Vlastné meno v myslení antiky a stredoveku. Martin: Matica slovenská 2011. 286 s.

KAČALA, Ján: BLANÁR, V.: Theorie des Eigennamens. Status, Organisation und Funktionieren in der gesellschaftlichen Kommunikation. Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag 2001. 207 s. In: Slavica Slovaca, 2002, roč. 37, č. 1, s. 68 – 69. (recenzia)

KAČALA, Ján: Panoráma slovenských jazykovedcov slovakistov v 20. storočí. Bratislava: Univerzita Komenského 2020. 188 s.

Život medzi apelatívami a propriami. Jazykovedné štúdie XXIX. Ed. I. Valentová. Bratislava: Veda 2011. 259 s.

VERTIKÁLNE A HORIZONTÁLNE JAZYKOVÉ POTREBY¹

JURAJ DOLNÍK

Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, Slovensko

DOLNÍK, Juraj: Vertical and horizontal language needs. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2021, Vol. 72, No 1, pp. 21 – 36.

Abstract: The author asked the question of how the vertical and horizontal orientation of man manifests itself in his linguistic world. He follows the interpretations of the philosopher P. Sloterdijk and accepts the thesis that man's activities are governed by his vertical and horizontal needs. He emphasizes that one experiences a vertical need as a need to have access to objective truth as well as a paradigmatic need, that is, the need to discover a pattern for one's own behavior and action. In contrast, horizontal needs motivate him to concentrate on his own self-realization potential. He then develops the idea that a person also in the language modality has both horizontal and vertical needs and demonstrates how these needs manifest themselves in language communication and then in naming units with special regard to proper names. The interpretation of language communication and naming units from the perspective of these needs led the author to conclude that the fundamental governing factor of language use is the truth.

Key words: vertical and horizontal needs, communication, naming units, proper names, truth

ÚVOD

Vincent Blanár s nezvyčajnou vytrvalosťou systematicky rozvíjal svoju koncepciu pomenovacích jednotiek v diachrónnom aj synchrónnom aspekte s výsledkom, že môžeme výdatne čerpať z cennej rozsiahlej deskripcie týchto jednotiek, obohatenej výkladmi ich jazykových aj mimojazykových súvislostí. Veľa energie plodne vynaložil na dôkladné osvetlenie obsahovej stránky apelatívnych aj propriálnych výrazov, lexikálneho významu (Blanár, 1984) i významu a obsahu vlastných mien (najrozsiahlejšie v monografii Blanár, 1996), zužitkujúc poznávaciu silu konfrontácie sémantiky apelatív a proprií (Blanár, 1980). Keďže značnú časť svojich výskumov realizoval v ére, v ktorej dominovala systémová jazykoveda, jeho takpovediac klasické práce sú založené na systémovolingvistickom prístupe, čo sa ukázalo ako zvlášť podnetné, keď vyzdvihoval potrebu skúmať vlastné mená v rámci onymického systému (prehľadný výklad podáva napr. v práci Blanár, 1993). Sledujúc

---

¹ Táto práca vznikla s podporou Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-01-0176 a s podporou Vedeckej grantovej agentúry MŠVVaŠ SR na základe schválenia výskumného projektu č. 1/0553/18.

vývin lingvistického myslenia v druhej polovici 20. storočia, dobre si uvedomoval hranice systémovej lingvistiky a do svojho teoreticko-metodologického obzoru vtiahol ponuky pragmatickej lingvistiky, aby vyskúšal plodnosť jej metód v onomastike (Blanár, 2004). Svoj ďalší výskum pomenovacích jednotiek, najmä vlastných mien, mienil orientovať na ich používanie so zreteľom na relevantné životné súvislosti (ako mi to oznamoval v jednom z posledných osobných rozhovorov).

V tomto príspevku sa výrazne odráža zámer V. Blanára odhaľovať relevantné životné súvislosti pri snahe o posúvanie poznania problematiky pomenovania. Ide v ňom o to, aby sa na túto problematiku nazeralo v súvislosti so životnou (existenčnou) orientáciou človeka. Z perspektívy tejto súvislosti však môžeme skúmať aj ovládanie jazyka i jeho používanie, takže táto problematika je prvok veľkej témy, týkajúcej sa jazyka v životnej orientácii človeka. Pretože je to nová perspektíva nazerania na prejavy jazyka, najprv sa osvetlí životná orientácia človeka, potom nasleduje výklad jazykovej komunikácie v tejto súvislosti, aby sa v širšom obzore ukázala problematika apelatívneho aj propriálneho pomenovania v koncovej časti príspevku.

VERTIKÁLNA A HORIZONTÁLNA ORIENTÁCIA ČLOVEKA

Globálny pohľad na existenciu človeka so zreteľom na hľadanie zdroja zmyslu jeho života a kritéria dobrého, vydareného života ukazuje dve možné orientácie, ktoré filozof Peter Sloterdijk (2009) výrazne stransparentnil ako protiklad vertikality a horizontality. Výraz vertikality označuje orientáciu človeka na niečo vyššie, ako je on sám, teda upnutosť človeka na niečo, čo stojí nad jeho faktickým JA. Toto vyššie vzbudzuje v ňom napätie, ktoré ho núti uberať sa tým smerom. V jeho vedomí sa vytvorilo niečo, čo predstavuje vyššiu hodnotu, akou je jeho faktická existencia. Toto vyššie si predstavuje, že je niekde nad ním a odiaľ sa obracia na človeka a vyvoláva v ňom „vertikálne napätie“. Tým, že človek svoje bytie dáva do vzťahu s niečím vyšším, nastavuje sa na to, aby sa jeho bytie menilo na niečo hodnotnejšie. Z tejto entity ako vyššej hodnoty vyžaruje sila, ktorá je fundamentálnym zdrojom zmyslu ľudskej existencie: orientácia na toto vyššie, na vyššiu hodnotu, zacielenosť bytia na ňu sa premieta do vedenia života, ktorý má zmysel, a teda je základom jeho vydarenosti. Otázka je, čo má byť touto vyššou entitou. Nadprirodzená sila, poriadok kozmu alebo umelecké dielo? Rozhodujúce je, že to nemôže byť niečo arbitrárne, ľubovoľné, lebo fenomén vyššieho človek prežíva ako požiadavku, naliehanie, nutnosť, teda nielen ako niečo atraktívne, ale aj imperatívne, prikazujúce, že človek musí viesť život riadený upnutosťou na to vyššie, čo teda má vnímať ako najvyššiu autoritu (z toho plynie, že človek musí zmeniť svoj život, ak sa neriadi týmto imperatívom, lebo sa mu inak život nemôže vydať, nemôže mať pravý zmysel). Teda: život človeka sa naplňuje existenčným zmyslom tým, že prežíva vertikálne napätie, ktoré kladie na neho nearbitrárnu požiadavku, aby svoj život riadil s orientáciou na vyššiu hodnotu, akou je on sám (porov. Kriza, 2018).

Výrazom horizontalita sa označuje orientácia človeka na to, aby sa odlíšil od iných tak zreteľne, ako je to možné. Ide o „horizontálnu“ snahu človeka o optimálnu individualizáciu, o potvrdenie svojej individuálnej identity alebo aj kolektívnej totožnosti. Tejto orientácii zodpovedá známa výzva: „Zostaň sám sebou!“ Táto orientácia vedie k tomu, aby sa človek sústreďoval na to, aký fakticky je a aký môže byť bez hľadania zdroja zmyslu života v niečom vyššom, v niečom, čo je mimo neho. Človek môže a musí sám určovať zmysel života, lebo existuje v bezzmyslovom svete. Ozmysľujúca sila je vo vnútri človeka, nie niekde mimo neho, sám musí využívať a rozvíjať svoje danosti, rozhodovať, určovať svoje preferencie a tým naplňovať svoj život vlastnou voľbou. V čom nachádza takto orientovaný človek to, čo dáva zmysel jeho aktivitám? V uspokojovaní svojich potrieb, čo vedie k tomu, aby zasahoval do sveta a menil ho so zreteľom na tento cieľ. V popredí je orientácia na perfektivizáciu seba a sveta v prospech čoraz väčšieho životného komfortu, predpokladajúceho uspokojenie životných potrieb.

O čom vypovedá protiklad týchto orientácií ľudskej existencie? O rozpornosti v mentálnom svete človeka, ktorá plynie z jeho existenčnej závislosti od vonkajšieho sveta a jeho vývoja, spočívajúceho v oslobodzovaní sa od tejto závislosti, v posilňovaní vlastnej autonómie, a teda aj v autopojetizácii vlastného života. Človek sa musí vyrovnávať s otázkou, či sa má orientovať na objektívne dané sily, upínať sa na ne a tak naplňovať svoj život, alebo na seba samého ako na subjekt, ktorý sa emancipoval a naplňovanie života má vo „vlastných rukách“, a preto sa vyzdvihuje individuálna sloboda, umožňujúca individuálnu voľbu. Na jednej strane ho priťahuje predstava, že objektívne sily sú mu prístupné, môže ich poznávať, zmocniť sa ich, čo podporuje jeho slobodu (sloboda v tom prípade znamená možnosť konania so znalosťou vecí), a na druhej strane prejavuje sklon k autarkii a autoregulácii vlastného života, k slobode v zmysle rozhodovania a voľby bez nátlaku. V súčasnosti pozorujeme posilňovanie tohto sklonu aj naturalizáciou odmietania korešpondenčnej pravdy ako východiska tradičnej epistemológie. Eliminácia korešpondenčnej pravdy s argumentáciou, že principiálne nie je možná, otvára cestu k jej pragmatizácii a k oslobodeniu človeka od jej nátlaku, ktorý obmedzuje jeho slobodnú voľbu. Vyhrotene povedané, aj o „pravde“ rozhoduje človek, nemôže to byť niečo objektívne, čo musí bezpodmienečne prijať.

Ak nazeráme na človeka ako na bytosť, pre ktorej existenciu sú rozhodujúce jeho potreby, v nadväznosti na predchádzajúci výklad ako východisko ďalšieho uvažovania sa núka téza, že aktivity človeka sú riadené jeho horizontálnymi a vertikálnymi potrebami (potrebami viazanými na horizontálnu a vertikálnu orientáciu jeho existencie). Potrebu prežívame ako nedostatok (deficit) niečoho v našom živote, čo nás orientuje na jeho odstránenie. Rozlišovaním medzi horizontálnymi a vertikálnymi potrebami upriamujeme pozornosť na to, že človek je bytosť s horizontálnou aj vertikálnou existenčnou orientáciou a prežíva deficit v jednom aj druhom smere. Vertikálnu potrebu človek prežíva ako potrebu mať prístup k objektívnej pravde

(k tomu, „ako sa veci majú“) i ako paradigmatickú potrebu, čiže ako potrebu objaviť vzor pre vlastné správanie a konanie („podľa čoho sa má orientovať moje správanie a konanie“). Tieto potreby vzišli z praskúsenosti človeka, že imitáciou toho, čomu vo svete rozumie, sa dokáže adaptovať na svet, a teda konať tak, aby ťažil pre seba z tohto rozumenia, implikujúceho akceptáciu paradigmatickej moci imitovaného, jeho vzorovosť pre adaptačnú orientáciu. Ilustračne: Keď človek začal rozumieť tomu, že rastlinám sa darí len v pôde s vlhkosťou, mohol imitovať dažďové zavlažovanie a tým sa adaptovať na túto stránku prírodnej danosti tak, aby podporil svoje prežitie. Táto skúsenosť vzbudzovala v ňom akceptačný vzťah k prírode ako vzoru konania. Poznávanie toho, „ako sa veci majú“, napríklad toho, že základnou podmienkou existencie rastlín je pôda s vlhkosťou, určilo, že fundamentálnou perspektívou, z ktorej človek pristupuje ku konaniu, sa stala pravdivosť (či konanie zodpovedá tomu, „ako sa veci majú“, alebo nie). Orientácia na poznanie objektívnej pravdy a na konanie v jej duchu sa stala vertikálnou potrebou. Aj keď niekto odmieta pravdu v tomto zmysle, nemôže zatvárať oči pred tým, že v našej vôli prejavovanej výrokom „Chcem vedieť/poznať pravdu“ sa zraď potreba upínať sa na to, „ako sa veci majú“, lebo je to náš základný, východiskový postoj k svetu.

VERTIKÁLNE A HORIZONTÁLNE KOMUNIKAČNÉ POTREBY

Človeku aj v komunikačnej modalite je vlastná horizontálna i vertikálna orientácia a tým aj zodpovedajúca sada potrieb. Horizontálne komunikačné potreby vzišli z diferenciacie komunikačnej sebarealizačnej potreby, ktorú začal pociťovať prvý človek – evolučne prvotný človek – v procese subjektívizácie, v ktorom sa navodzoval vzťah subjekt – objekt, a to tým, že evolučné formovanie človeka sa dialo ako hermeneutizácia protoľudskej bytosti jej evolučným zrením na bytosť, ktorá je nastavená na to, aby rozumela svojmu okoliu. A rozumieť znamená vniknúť do jazyka okolia – rozumenie predpokladá semiotizovaný svet (jazykový svet nielen v zmysle verbálneho jazyka) –, a tak s ním komunikovať („čo mi chce okolie povedať“). Vzájomné vnímanie jednotlivcov ako aktérov vo vzťahu subjekt – subjekt mohlo byť založené na poznaní, že „chciet niečo povedať“ je ich bytostná vlastnosť v spätosti s vlastnosťou „schopný niečomu rozumieť“. V sociálnych kontaktoch tieto vlastnosti prežívali ako potrebu ich realizácie – potrebu komunikačnej sebarealizácie. Uspokojovanie tejto potreby dávalo ich spoločnému bytiu zmysel, ktorý prežívali v duchu „naša koexistencia nadobúda zmysel tým, že si chceme niečo povedať a rozumieť tomu, čo si povieme“. To je pragmatický zmysel sociálnej koexistencie, ktorý zdôvodňuje jej praktickú užitočnosť.

Táto komunikačná sebarealizačná potreba sa diferencovala zväčšovaním rozmanitosti sociálnej interakcie, v ktorej jednotlivci objavovali svoje sebarealizačné možnosti reagovaním na nové a nové podnety zo sociálnych kontaktov. Podnety vychádzajúce z týchto kontaktov zasahovali rozličné stránky sociálnych vzťahov,

takže objavovanie seberealizačných možností sa dialo so zreteľom na to, čo bolo užitočné z hľadiska toho-ktorého aspektu týchto vzťahov. Reakcie na tieto podnety sa týkali hovorenia o niečom v rozličnej interpretácii, rozličným spôsobom, z rozličných perspektív a s rozličným postojom, dávania najavo svojej osobnosti v rozličných aspektoch, prejavovania vzťahu k recipientovi aj vôle vyvolať v ňom isté reakcie (porov. s komunikačným modelom Schulz von Thun, 1994, založeným na zobrazení jazykovej komunikácie v jej štyroch aspektoch: vo vecnom, v sebareprezentačnom, vo vzťahovom a v apelovom aspekte). Týmito reakciami boli nové a nové komunikačné praktiky, zahŕňajúce tvorivý prístup k jazykovým prostriedkom. V týchto praktikách sa realizuje komunikačná seberealizačná potreba ako hybná sila v dynamike jazykovej komunikácie, do ktorej sa premieta dynamika človeka v jeho sociálnej modalite. V nich sa manifestuje ako otvorený komplex špecifikovaných potrieb – horizontálnych potrieb –, na uspokojovanie ktorých je zameraný náš komunikačný život. Od uspokojovania týchto potrieb závisí vydarenosť tohto života, navodenie stavu prežívaného v duchu „vlastnými silami dokážeme dať zmysel našej sociálnej koexistencii“.

Ako sa už naznačilo, fundamentálnou „vlastnou silou“ je interpretačná schopnosť, evolučne „vynútená“ interpretačnou potrebou subjektívizujúcej sa bytosti. Interpretačná potreba ako komponent komunikačnej seberealizačnej potreby prejavuje svoju fundamentálnosť aj tým, že sa v komunikácii aktualizuje aj po aperceptcii jazykových štruktúr (teda aj vtedy, keď sa ich význam proste „dostavil“), čo komunikanti využívajú na navodzovanie rozličných komunikačných efektov (nachádzanie „skrytých“ významov, odlišenie mieneného od povedaného, efekt humoru a pod.). To svedčí o tom, že k našim základným horizontálnym orientáciám patrí aj orientácia na uspokojovanie interpretačnej potreby, čím sa reprodukuje ako subjekty, ktorých táto potreba privádza k otázke, či náš komunikačný život nemá aj hlbší zmysel, akým je uspokojovanie horizontálnych komunikačných potrieb. Pravda, aj v rámci týchto potrieb zisťujeme „očividný“ aj hlbší zmysel, ktorý sme práve naznačili: komunikáciou človek zachováva seba ako autohumanizačnú bytosť aj ako sociokultúrneho i individuálneho jedinca (detailný výklad tejto otázky podáva Dolník, 2017).

Obráťme pozornosť na vertikálnu komunikačnú orientáciu otázkou, z čoho plynie táto orientácia. Odpoveď na ňu je aj reakciou na možné podozrenie, že ide o násilnú aplikáciu filozofického konštruktú horizontálnej a vertikálnej orientácie človeka. Môžeme vyjsť z jednoduchej komunikačnej sebareflexie so zameraním na naše prvotné rozhodovania pri vstupe do komunikácie, ktoré sa týkajú odstupu medzi komunikujúcimi. Explicitne, ale častejšie implicitne až podprahovo si kladieme otázky: Mám hovoriť pravdu, alebo nepravdu, resp. čiastočnú pravdu? (Vieme, že pravda v konečnom dôsledku zbližuje ľudí; nepravda môže byť užitočná, ale vieme, že „lož má krátke nohy“.) Mám sa prezentovať pravdivo, tak, aby recipient videl, aký som skutočne, alebo sa mám pretvarovať, resp. čiastočne zakrývať svoje JA? (Vieme, že

aj pravdivý obraz seba v konečnom dôsledku ľudí zblízuje.) Ako mám dať najavo svoj vzťah k recipientovi, majúc na mysli, že vzťah, ktorý ľudí zblízuje, je pravý, opravdivý? (Vieme, že ľudom má byť vlastná „láska k blížnemu“, „bratská“ láska; porov. s revolučným sloganom „sloboda, rovnosť, bratstvo“.) Akým právom môžem pôsobiť na recipienta, ako chcem na neho pôsobiť? (Vieme, že ľudí približuje k sebe, alebo vzdďaluje od seba aj to, či uznávajú, že ten druhý má právo na to, aby informoval, žiadal, kritizoval, navrhoval, zabával, presviedčal atď.) Otázky sú motivované tým, že vieme o extrémnej dôležitosti odstupu v sociálnom živote, a ich kľúčovými výrazmi sú *pravda*, *pravdivý* (skutočný), *opravdivý*, *právom* (mať právo). Prečo je sociálny odstup v koexistencii ľudí enormne dôležitý?

Význam sociálneho odstupu, formálneho aj neformálneho, pre štylizáciu a spôsob komunikácie vôbec je dobre známy. Tu ide o odstup v aspekte jeho prekonávania, takže otázka sa špecifikuje: Z čoho plynie, že prekonávanie sociálneho odstupu je „hĺbkovým“ atraktorom v komunikačnom dianí? Pripomeňme si túžbu človeka – často prejavovanú umeleckým spôsobom – po „splnutí, súzvuku duší“, obdiv patriaci tým, ktorí „si absolútne rozumejú“, filozofiu „návratu k prírode“, túžbu po vniknutí do „tajomstiev univerza“ alebo uznávanie potreby byť empatický. Zjavuje sa tu atavizmus ako stopa subjektivizujúceho sa protočloveka, ktorý sa vyvíjal tak, že si uvedomoval seba ako subjekt s odstupom od sveta, do ktorého sám patril, čo aj prežíval a postupne si aj uvedomoval. Formovaním subjektu sa navodzoval aj tento odstup, ale súčasne sa aj neutralizoval (ale neodstránil) prežívaním a potom aj uvedomovaním svojej príslušnosti k svetu v rámci jeho interpretácie, ktorou sa v ňom existenčne orientoval. Interpretácia sveta však nemala len pragmatický význam (uspokojovanie praktických existenčných potrieb), ale aj fundamentálny duchovný zmysel, spočívajúci v tom, že je v nej zakódovaná orientácia na dialektický subjektovo-objektový poriadok sveta, založený na neutralizácii vzniknutého odstupu medzi subjektom a objektom, ktorá sa dosahuje duchovným adaptačným splnutím subjektu s objektom. Toto splnutie sa v subjekte zakotvilo ako zážitok a vedomie pravdy. Pravda sa teda stala prostriedkom neutralizácie odstupu subjektu od sveta, od objektu aj iného subjektu a zameranosť subjektu na ňu sa stala jeho fundamentálnou potrebou – jeho vertikálnym orientačným bodom, vyvolávajúcim ono „vertikálne napätie“.

Do komunikácie vstupujeme s „pravdivostným napätím“, ktoré pôsobí na nás ako „komunikačné svedomie“, prikazujúce každému z nás, aby komunikačne konal v zmysle „mal by som hovoriť pravdu“, „mal by som sa prezentovať pravdivo“, „mal by som nadväzovať, udržiavať opravdivý vzťah k partnerovi“, „mal by som len oprávnenne pôsobiť na partnera“. Nie je rarita, že nás „komunikačné svedomie“ hryzie, pretože sme preferovali uspokojovanie horizontálnej potreby, čo potvrdzuje, že komunikáciu založenú na pravde – pravdivostnú komunikáciu – vnímame ako takú, aká by mala byť za ideálnych podmienok. Vertikálna komunikačná orientácia je orientácia na pravdivostnú komunikáciu ako komunikačný ideál, ktorý korení v nutnej neutralizácii odstupu subjektu od sveta, navodeného v evolučnom procese.

VERTIKÁLNE A HORIZONTÁLNE POMENOVACIE POTREBY

Vertikálna a horizontálna orientácia sa týka aj potreby pomenovať entity, dať im meno, nejako ich nazvať. Jedným z možných prístupov k tejto potrebe je jej včlenenie do výkladu inštitučnej skutočnosti. V tomto výklade jazyk je prvok v množine inštitučných skutočností, a teda aj pomenovacia jednotka (meno, názov) je inštitučná skutočnosť. Oživme si obsah konceptu inštitučná skutočnosť, o rozpracovanie ktorého sa najviac zaslúžil filozof John R. Searle (2013). Východiskom jeho výkladu je zafixovanie protikladu medzi surovými skutočnosťami, ktoré existujú nezávisle od ľudských inštitúcií, a inštitučnými skutočnosťami, ktoré môžu existovať len v rámci ľudských inštitúcií (ilustračne: protiklad medzi tým, že ľad je voda v pevnom skupenstve, a tým, že Bratislava je hlavné mesto Slovenska). Ďalšie východiskové pojmy sú *konštitučné pravidlá* (v protiklade s *regulatívnymi pravidlami*) a *kolektívna intencionalita*. Konštitučné pravidlo má túto formu: „X platí ako Y v kontexte K“ (napr. tento stromček má platnosť vianočného stromčeka v príslušnej kultúre). Kolektívna intencionalita – nedá sa redukovať na individuálnu intencionalitu – má formu „my máme v úmysle“, „my robíme to a to“ a pod. (*my* tu vyjadruje, že kolektívitá nespočíva v súčte individuálnych intencionalít, pretože z toho nemôže vzniknúť kolektívne vedomie ani kolektívny cit). Kolektívna intencionalita je v základe spoločenskej skutočnosti (napr. prechádzka dvoch osôb), ale nie každá spoločenská skutočnosť je aj inštitučná skutočnosť, pretože tá sa vyznačuje niečím navyše.

Inštitučná skutočnosť sa vytvára tým, že v zmysle konštitučného pravidla surovej skutočnosti X sa pripisuje kolektívne uznávaný status – to je to „navyššie“, s ktorým je spojená istá funkcia (statusová funkcia), a tak X nadobúda platnosť Y v určitom kontexte K. Rozhodujúce je, že vlastnosti entity X nie sú zárukou toho, aby sa jej mohla pripísať funkcia označená výrazom Y (napr. fyzické a psychické vlastnosti osoby X nezaručujú jej platnosť vo funkcii „dekan“, označenej výrazom *dekan* – Y). Rozhodujúca je kolektívna intencionalita: keď sa entite X pripíše istá funkcia – na základe tejto intencionality –, už symbolizuje niečo iné, funkciu Y. Ďalším dôležitým momentom je, že pripisovanie statusovej funkcie je spojené s nadobudnutím istej moci (samozrejme nie fyzickej moci). V kolektívnej akceptácii statusu Y je zakotvená aj istá forma navodenia moci. To znamená, že kolektívna akceptácia je konštitučným faktorom takej moci, a teda možné formy moci sú určené kolektívnym uznávaním. Moc sa prideluje ľuďom – jednotlivcom alebo skupinám –, takže v prípade pripisovania statusovej funkcie objektu človek nadobúda moc vo vzťahu k tomuto objektu, čiže môže (má, smie a pod.) robiť to, čo by bez tejto moci nemohol (napr. ak kus plastu platí – na základe kolektívnej intencionality – ako identifikačná karta v príslušnom sociálnom kontexte, s touto statusovou funkciou sa spája moc vlastníka karty „môcť preukazovať svoju totožnosť s úradným potvrdením“, čo bez tejto moci nemohol). J. R. Searle to zhrňa tak, že „podľa všetkého obsah kolektívnej intencionality pri pripisovaní statusovej funkcie za normálnych okolností spočíva

v tom, že nejaký ľudský subjekt v jednotnom alebo množnom čísle má – pozitívnu alebo negatívnu, podmienenú alebo kategorickú – moc“ (op. cit., s. 107); protiklad pozitívna vz. negatívna moc sa vzťahuje na protiklad poverenie, splnomocnenie vz. nútenie). Elementárnu štruktúru kolektívnej intencionality zachytáva touto formulou: „Akceptujeme (S má moc [S robí A])“ (op. cit., s. 113; S je subjekt, S robí A je proпозиčný obsah statusovej funkcie moci – moc vždy oprávňuje niekoho robiť niečo alebo zabráňuje niekomu robiť niečo).

V kontexte tohto výkladu jazyk sa ukazuje ako komplexná inštitučná skutočnosť, vytvorená komplexom konštitučných pravidiel, založených na kolektívnej akceptácii (intencionalite), ktorou sa aj prideľuje moc nositeľom jazyka robiť to, čo plynie z tejto akceptácie. Výraz *jazyk* je aj označením statusu (Y), ktorý implikuje komplex funkcií, ako komunikačnú alebo mentalizačnú funkciu (jazyk ju plní tým, že je prostriedkom mentalizácie sveta, jeho mentálneho spracovania). Nositelia jazyka ho môžu (majú moc) používať na uspokojovanie svojich komunikačných, mentalizačných a iných potrieb. Obráťme pozornosť na pomenovacie jednotky v svetle tohto kontextu so zreteľom na otázku, ako sa pri týchto jednotkách prejavuje vertikálna a horizontálna orientácia používateľov jazyka.

Výrazom *pomenovacia jednotka* (tak, ako aj výrazmi *slovo*, *veta*, *význam* a pod.) sa dáva najavo statusová funkcia, ktorá sa pripísala reťazcu fyzických zvukov, vnímaných pri jeho vyslovovaní (surová skutočnosť X), ale platného v slovenskom jazykovo-kultúrnom prostredí ako inštitučná skutočnosť (Y), ktorá dáva používateľom jazyka pomenúvaciu moc, teda môžu pomenovať rozličné entity. Môžeme jednoducho konštatovať, že kolektívnou intencionalitou sa dostávajú do komunikačného života a v ňom sa udržiavajú také výrazy na základe pomenovacej potreby používateľov, ktorá patrí k ich horizontálnym potrebám. Na ďalšie uvažovanie bude užitočné pristiaviť sa pri tom, že bežne používame aj výraz *označovať*. Hovoríme: „Týmto výrazom označujeme veci tohto druhu“, ako aj „Týmto výrazom pomenúvame (nazývame, voláme) veci tohto druhu“. V odbornej komunikácii sa spravidla hovorí jedným dychom o označovaní a pomenovaní. Pripomeňme si napríklad, že Ferdinand de Saussure (1989, s. 95 – 97) jazykový znak opisuje ako psychickú jednotku s dvomi stránkami – označujúce a označované – a v kritickej poznámke o tradičnom prístupe k znaku sa vyjadruje tak, že je chybné predstavovať si znak ako produkt jednoduchej operácie, spočívajúcej v spojení zjednocujúcom meno a veci. Alebo logik Ladislav Tondl (1966, s. 55) naznačuje problémy navodzované termínom *označovať*, medzi ktorými je aj otázka, ktoré jazykové výrazy sa môžu uplatniť na označovanie niečoho, a konštatuje, že pre také výrazy sa obyčajne používa termín *meno*. V lingvistickej literatúre čítame, že onomaziológia je náuka o označovaní, s pripojením, že je to veda o pomenovaniach („*Onomasiologie – Bezeichnungslehre. Wissenschaft von den Benennungen*“; Schippan, 1992, s. 31), alebo v nadpise výkladu čítame, že ide o tvorenie označovacích jednotiek, ale vo výklade je reč o pomenovacích jednotkách (Filipec – Čermák, 1985, s. 101). Jasný je to, že označovanie aj

pomenovanie sa týka vzťahu znakového výrazu k asociovanej entite. Ako prežívame tento vzťah v jeho označovacom a pomenovacom aspekte?

Označovanie a pomenovanie sú dve statusové funkcie, pripísané reťazcu znakov, čím používatelia jazyka nadobudli moc príslušnými jazykovými výrazmi označiť kognitívne spracovanie entity a súčasne tým tieto entity aj pomenovať. Môžeme povedať, že pomenovaním entity istým jazykovým výrazom ju aj označujeme alebo že označením entity istým výrazom ju aj pomenujeme. V tom prípade sme sústredení na to, že jednou z mnohých našich potrieb je aj potreba zafixovať identifikáciu entity tak, aby sme s ňou mohli mentálne zaobchádzať aj hovoriť o nej. Označovaním pomenúvame, pomenúvaním označujeme – o tejto potrebe môžeme hovoriť tak i tak. Pomenúvame však kognitívne spracované entity len preto, aby sme ich tým označili a tak ich uložili do pamäti? Bežným javom je, že si nevieme spomenúť, ako sa to volá. Nehovoríme, že sme zabudli, ako je to označené, resp. že nám vypadlo z pamäti označujúce entity, na ktorú myslíme, ale konštatujeme, že si nevieme vybaviť, ako je tá entita pomenovaná. Ako prežívame tento pamäťový výpadok? Nie tak, že sme znepokojení našou neschopnosťou nadviazať kontakt s entitou, ktorú máme na myslí v reči? Nie je pomenovanie nástrojom na nadviazanie kontaktu s označenou, a teda kognitívne spracovanou entitou? K explicitnému vyjadreniu prežívania vzťahu znakového výrazu k asociovanej entite môže poslúžiť opis, že tento výraz je pre nás identifikačnou (a tým aj dištingtívnou) značkou entity, vymedzenej jej relevantnými príznakmi, ktorú máme v pamäti ako jej pomenovanie, používané na nadviazovanie kontaktu s touto entitou v komunikačných udalostiach. Keďže „označovaco-pomenúvacie“ výrazy sa používajú kolektívne, sú produktom kolektívnej intencionality, máme ich v internalizovanej sústave inštitučných skutočností, v rámci ktorých sa vynímajú tým, že prostredníctvom nich máme moc na nadviazovanie kontaktu. Tým, že vyslovujeme tieto výrazy, kontaktujeme sa s príslušnými entitami a tým sa stávajú segmentmi sveta našej komunikácie. Tento svet sa vytvára na základe toho, že disponujeme pomenovacou kontaktnou mocou.

Aj do tejto moci sa premieta vertikálna orientácia človeka. To si žiada vysvetlenie. Keď používame pomenovania vo výpovediach, kontaktujeme sa nimi s príslušnými entitami tým, že sú nimi vyvolané v našej mysli, a súčasne obraciame nimi pozornosť recipientov na tieto entity, čo je prvotný predpoklad vzájomného dorozumievania (porov. s konceptom *vzájomná pozornosť*, ktorým sa vysvetľuje, ako nadobúda dieťa medzi deviatym a dvanástym mesiacom svojho vývoja schopnosť koordinovať svoje interakcie s predmetmi a inými osobami; Tomasello, 2015, s. 84 – 89). Pritom ich vnímame ako vlastné označovaným entitám, čomu zodpovedá, že bežne akceptujeme výrok „Aj veci majú *svoje* mená“, teda mená, ktoré sú im vlastné. Práve preto, že ich vnímame ako im vlastné, fungujú ako evokátory príslušných entít a tým aj ako usmerňovače pozornosti recipientov. Keď vyriekneme, že aj veci majú svoje mená, s veľkou pravdepodobnosťou sa približujeme k tomu, čo mal na myslí Kratylos, keď tvrdil, „že pre každú vec jestvuje od prírody správne pomenovanie...“

že jestvuje akási prirodzená správnosť mien, a to tá istá pre Grékov a pre všetkých barbarov“ (Platon, 1990, s. 580; ide o aj lingvistom všeobecne známy Platonov spis *Kratylos* o správnosti mien, teda o problematiku známu ako spor medzi fyseistami a theseistami). Zmyslovokonkrétna podoba pomenovania je, samozrejme, produkt voľby a konvencie, toho, že „sa nejakí ľudia dohodnú a označia niečo určitým výrazom“ (tamže), ako to tvrdil Hermogenes, s ktorým sa *Kratylos* sporí v Platonovom spise. To, že sa entity vôbec pomenúvajú, však nie je vec dohody, konvencie. Z čoho vzišlo, že ľudia entity pomenúvajú? Nejde aj v tomto prípade o to, že príslušný segment prírodného poriadku dával človeku „návod“ na správne konanie, zaručujúce dobrý vklad do navodenia a rozvíjania jazykovej komunikácie ako predpokladu stvárňovania sociálneho života?

Aj protočlovek vnímal zvuky prírody a vedel rozlišovať medzi zvukmi signalizujúcimi ich zdroje (zurčanie – potok, zavýjanie – vlk, syčanie – had a pod.). Vybašený imitácnou dispozíciou dokázal napodobňovať tieto zvuky tak, že aj napodobeniny mohli fungovať ako signály reálnych zdrojov. Začal si uvedomovať, že zvuky vychádzajúce z príslušných entít sú im vlastné, a imitátmi vytváral ich reprezentácie. Extrémne závažná bola skúsenosť, že tieto zvuky fungovali ako kontaktné prostriedky medzi druhmi. Jedinci nadväzovali nimi kontakt medzi sebou, „oslovovali sa“. Takto mohli fungovať aj ich imitáty, reprezentácie, čo človek využíval pri nadväzovaní kontaktu klamaním (napodobňovaním zvuku istého zvieratá ho „oslovoval“, aby ho prilákal). Človek teda spoznal tento prírodný poriadok: Objektom aj živým bytostiam sú vlastné isté zvuky. Jedinci sa môžu týmito zvukmi kontaktovať. Imitáciou týchto zvukov, ktorou človek prirodzene disponuje (je mu prírodou daná), sa dá dosiahnuť to isté. Orientáciou na tento poriadok v človeku zrela pomenovacia kompetencia.

Imitácia zvukov bola zárodkom pomenovania. Človek dospel k pomenúvaniu entít, keď si začal uvedomovať kontaktnú funkciu jazykových výrazov. Rozhodujúci význam mala jeho skúsenosť, že aj keď sa používajú len „akoby pravé zvuky“ (imitáty), kontakt s príslušnou entitou sa nadviaže, aj takými zvukmi sa „osloví“. Z možnosti funkčného stotožnenia fiktívneho pravého zvuku s pravým zvukom vzišla možnosť odklonenia od materiálne ikonického jazykového výrazu, možnosť uplatnenia neikonických výrazov s kontaktnou funkciou. Aj neikonické výrazy mohli fungovať ako vlastné príslušným entitám, fungovali tak, ako keby boli fiktívne pravé zvuky, pričom bolo bezvýznamné, či príslušné entity boli skutočne zdrojom zvuku. Prírodný poriadok spätý s nadväzovaním kontaktu medzi bytosťami priviedol človeka k tomu, že pochopil nutnosť použiť kontaktné jazykové výrazy, ktoré si začal uvedomovať ako ich pomenovania. Pomenovania sú „prirodzene správne“ – ako to tvrdil *Kratylos* –, také, ktoré sú vlastné entitám ako objektom kontaktovania. Disponovať pomenovaniami patrí k vertikálnym potrebám človeka. Uspokojovaním vertikálnej pomenovacej potreby človek vytvára nevyhnutné podmienky na to, aby navodzoval vzťahy tvoriace základ sociálneho života, mimo ktorého jeho život nemôže

byť vydarený. V uspokojovaní tejto potreby spočíva fundamentálny zmysel pomenovania. Svet pomenovaní je pravdivý obraz prírodného poriadku, ktorý je v základe koexistencie bytostí.

V akých zvukových podobách pomenovania existujú, závisí od dohody, ako to tvrdil Hermogenes. Pri voľbe pomenovaní a dohode o nich sa prejavujú horizontálne potreby používateľov jazyka, ich orientácia na vlastný pomenovací potenciál, do realizácie ktorého zasahuje ich motivačný svet, teda faktory, podľa ktorých posudzujú správnosť pomenovaní a hodnotia ich vhodnosť, výstižnosť, estetickosť a pod. Keďže pomenovania sú inštitučné skutočnosti, a teda ich status je určený kolektívnou intencionalitou, do ich podoby zasahuje kolektívny motivačný svet, ktorý spôsobuje, že pri akceptácii pomenovaní sa presadzujú preferencie, ako domáce pred cudzím, systémové pred nesystémovým, transparentné pred netransparentným a pod. Vlastný pomenovací potenciál zahŕňa aj možnosť prenášania pomenovania istej entity na inú entitu. Používateľ môže ekonomicky narábať s existujúcimi pomenovaniami v tom zmysle, že ich využije aj ako navodzovače kontaktu medzi pomenovaniami aj medzi entitami. V rámci antickej rétorickej tradície na trópy, ako metafora, metonymia, irónia, sa nazeralo cez prizmu náhrady – vlastný výraz sa nahrádza nevlastným, resp. vlastný výraz sa zamieňa nevlastným –, čo zodpovedá prvotnému videniu týchto javov. V skutočnosti však nejde o náhradu vlastného nevlastným, o to, že nevlastný výraz zastupuje vlastný, napríklad vlastný výraz *domov* pri metaforizácii sa nahrádza nevlastným výrazom *hniezdo*, ale o to, že sa aktualizuje kontaktný potenciál pomenovania: pomenovaním *hniezdo* používateľ sa mentálne kontaktuje s objektom „hniezdo“ aj s objektom „domov“ i s pomenovaním *domov* (*hniezdo* nie je nevlastné pomenovanie „domova“, ale ďalšie z možných pomenovaní tohto objektu, ktoré sú mu tiež vlastné). Príklad naznačuje možnosť existencie heterónym. Ďalšie horizontálne potreby používateľa uspokojujú realizáciou pomenovacieho mocenského potenciálu, teda využívaním pomenovacej kontaktnej moci ako produktu fungovania pomenovacieho konštitučného pravidla v aktuálnych situáciách. Čo sa deje v jazykovej komunikácii v rozličných situáciách, môžeme opísať aj výrazom komunikačná inscenácia. Vstupom do komunikácie vytvárame komunikačné scény, na ktorých uvádzame naše komunikačné hry, plánované aj spontánne, usporiadané aj chaotické a pod. Tieto hry sú založené na aktuálnom mentálnom sprítomňovaní entít, ktorými zosnúvame naše inscenácie, čo je možné preto, lebo dobre poznáme ich mená, ktorými ich „vyvolávame na scénu“.

V narastajúcej rozmanitosti sociálneho života vzhádzali aj ďalšie (horizontálne) potreby, ktoré stimulovali používateľov jazyka k rozšíreniu „ŕažby“ z kontaktného potenciálu pomenovaní. Popri potrebe nadväzovania kontaktov medzi entitami, ako sme si to opísali, zjavila sa potreba aktualizácie kontaktu komunikantov s prostredím ako doménou výskytu pomenovania: pomenovania *iskrička*, *pionier*, *zväzák*, *hrdina práce* a pod. navodzujú kontakt so socialistickou minulosťou a jej ideológiou, terminologické pomenovania s vednými disciplínami, pomenovania, ktoré sú

v slovníku vyznačené štylistickými kvalifikátormi, s komunikačnými sférami alebo nárečové pomenovania s nie celospoločenskou jazykovou oblasťou. Ide o kontakty so segmentmi kultúry, ktorých konštituentmi sú aj príslušné pomenovania, ako to výrazne demonštrujú pomenovania zo sveta rozprávok a mýtov. Kultúra má normy správania, ktoré sa týkajú aj používania pomenovaní, takže aktualizácia kontaktov s prostredím je sprítomňovanie noriem. Markantne to demonštrujú vulgárne pomenovania, ktoré sú aj salientným príkladom negatívnej moci (nemôcť niečo robiť), nadobudnutej používateľmi prostredníctvom týchto pomenovaní.

Vertikálna orientácia človeka pri konštituovaní jazykového kontaktného média je ešte zjavnejšia, keď sa sústredíme na vlastné mená, najmä na mená osôb, ktoré používatelia jazyka iste vnímajú ako prototypové exempláre proprií. Vlastnými menami osoby oslovujeme – oslovovanie niekoho menom je najvýraznejším prejavom vertikálnej potreby človeka v rámci jeho sociálnej koexistencie s inými ľuďmi. Keď oslovujeme niekoho jeho menom, robíme to s oporou o presupozíciu, že meno je jeho bytostnou vlastnosťou, a preto môže oslovenie týmto spôsobom vyvolať kontaktnú reakciu v duchu „X sa dotýka mojej bytosti. Prečo?“. Oslovenie niekoho menom je kontaktný akt, v ktorom je sedimentovaná stopa zvukovej imitácie, ktorou pračlovek sa snažil nadväzovať kontakt (dnešní poľovníci v tom pokračujú). Ak imitácia zvuku zvierat a nebola dostatočne verná („pravdivá“), nadväzovanie kontaktu sa nevydarilo. Prečo reagujeme tak citlivo na nie verné („nepravdivé“) vyslovenie nášho mena pri oslovení? Preto, lebo sme orientovaní na pomenováciu pravdu, spočívajúcu vo vernosti vyslovovaného mena, ktorým sa reprodukuje naše meno ako reprezentácia našej bytostnej vlastnosti. Byť oslovený našim verným menom je naša vertikálna potreba, ktorá vzišla z prírodného poriadku, tvoriaceho základ nadväzovania kontaktov.

Ak sa v úvahe obmedzíme rámcom všeobecne akceptovaného výroku, že vlastnými menami sa identifikujú druhové jednotliviny, spomínanú citlivosť interpretujeme ako ochranu vlastnej identity, jedinečnej osobnosti s vôľou „byť uznávaný“. Ale meno osoby je niečo viac ako len identifikátor ľudskej jednotliviny, takže nejde iba o sebazáchovnú reakciu so zreteľom na vlastnú identitu a dôstojnosť. To „niečo viac“ je zahrnuté do interpretácie výroku, že naše meno je reprezentáciou našej bytostnej vlastnosti. Meno reprezentuje konštitučnú vlastnosť nášho bytia ako danosť prírodného poriadku, určujúceho, že existujeme (aj) v modalite, v ktorej prežívame seba ako bytosť, ktorej je vlastná zvuková štruktúra umožňujúca vystupovať na javisku života ako subjekt nastavený na pravdivý, úprimný sociálny kontakt (v predchádzajúcom výklade sa objasňovala potreba pravdivého komunikačného styku). Verne vyslovené meno vnímame ako signál záujmu o taký kontakt, resp. ako predpoklad dôveryhodného vstupu do pravdivej komunikácie. Odklon od tejto vernosti prežívame ako neuspokojenie našej vertikálnej potreby viazanej na vlastné meno: deformované vyslovenie nášho mena nie je konformné s našou fundamentálnou „propriálnou“ potrebou – byť oslovený tak, ako to vyžaduje naša subjektová nastavenosť, daná prirodzeným kontaktným poriadkom.

V tomto kontexte floskula *nomen est omen* nadobúda hĺbkovú interpretáciu. V bežnom živote ľudia často konajú v duchu jej povrchovej interpretácie, napríklad matka dáva meno dieťaťu podľa hrdinu alebo krásavice z televízneho seriálu, aby meno bolo znamením (želaného) osudu dieťaťa, zaručujúceho dobrý, vydarený život podľa zvolených vzorov z vyfabulovaného života. V hĺbkovej interpretácii tejto floskuly meno je znamenie, že človek je osudovo agensom aj paciensom oslovovania zvukovým komplexom, ktorý prežíva, vníma ako jazykové kontaktné médium, vyžadujúce vernú reprodukciu, pretože len tá zodpovedá pravdivému sociálnemu kontaktu, na ktorý je človek ako subjekt objektívne nastavený. Váha, ktorú pripisujeme vernej reprodukcii mena, naša citlivosť na dodržiavanie jeho pravého znenia, svedčia nielen o tom, že v sociálnom aj psychickom živote je dôležité, že jednotlivci majú svoje dištingtívne mená označenia, ale aj o tom, že nemenej dôležité je, že vlastné mená orientujú človeka na autentickú komunikáciu a sociálnu koexistenciu.

Zámerné narušenie vernej výslovnosti mena osoby, ktorú niekto oslovuje, resp. o nej hovorí, je eklatantný príklad uspokojovania horizontálnej potreby prostredníctvom mena, napríklad potreby vyjadriť znevažujúci postoj k priamo alebo nepriamo oslovovanej osobe s rozličnou motiváciou. Príklad dobre znázorňuje, že používatelia jazyka inštrumentalizujú mená na uspokojovanie svojich potrieb, využívajúc značkovovo-hodnotovú silu mena, späť s jeho identifikačnou funkciou. Analýza vlastného mena v metodologickej tradícii filozofa 19. storočia Johna Stuarta Milla potvrdzuje predstavu, že také meno je len značkou bez významu, ktorou identifikujeme jednotlivinu. Detailnejšia analýza nás priviedla k pojmom *ozvlášťňujúca identifikácia* a *ideálna ikonickosť*. Ozvlášťňujúca identifikácia, na rozdiel od identifikácie štandardným logickým spôsobom alebo deiktickým úkonom, spočíva v projekcii jazykového výrazu do mentálnej reprezentácie objektu. Deje sa to aktom „krstenia“, dávaním mena istej jednotlivine explicitným alebo implicitným deklaratívnym rečovým aktom. Ideálna ikonickosť sa určuje v protiklade s materiálnou ikonickosťou: duchovné vnímanie príslušného objektu sa približuje k vnímaniu znakovej formy (pri materiálnej ikonickosti percepcia znakovej formy sa približuje k vnímaniu označovaného objektu). Deklaratívnym rečovým aktom označované nadobúda vlastnosť znakovej formy, označované sa onymizuje, a tak sa mentálne vytvára jedinečný objekt (porov. s rozsiahlejšími výkladmi v prácach Dolník, 1995 a 1998). Teraz dodávame, že jednotlivec vníma, prežíva svoje meno ako konštituent jeho JA v sociálnom kontexte. V tomto kontexte platí, že moje meno tvorí moje JA.

Z toho plynie, že ak sa niekto dotkne môjho mena, dotýka sa môjho JA podobne, ako keď sa dotýka môjho tela. Pri výklade o jazykovom násilí filozofka Sybille Krämerová (Krämer, 2004) možnosť takého násilia zdôvodňuje tým, že ako osoby máme dvojaké telo, a to fyzické aj sociálne a symbolicky konštituované. O existencii sociálneho tela svedčí naše meno, ktoré nám prisúdili ako faktor zakladajúci našu identitu, a tým aj isté miesto v sociálnom priestore. Takže: „Naše vlastné meno vyjavuje, že sme ukotvení v istej sociálnej životnej forme, že sme teda ‚osloviteľní‘“

a sme na toto ‚byť oslovovaní‘ aj odkázaní“ (op. cit., s. 6). Keďže disponujeme dvojakou telesnosťou, sme aj dvojako zraniteľní: fyzicky aj morálne (preto popri fyzickom násilí existuje aj morálne násilie). Hovorenie o sociálnom tele je iste výstižné, ale ak berieme do úvahy, že naše meno tvorí naše JA v našom subjektívnom svete, je ešte výstižnejšie hovoriť o sociálno-subjektívnom tele (v protiklade s objektívnym fyzickým telom). Naše JA v našom subjektívnom svete je naše subjektívne telo konštituované naším menom, takže kto sa dotkne nášho mena, dotýka sa tohto tela. Dotyk môže byť – podobne ako dotyk fyzického tela – príjemný aj nepríjemný, a tak môžeme rozličnými ‚dotykmi‘ mena niekoho uraziť, zosmiešniť, ponižiť a pod., ale aj dať niekomu najavo kladný vzťah.

V čom spočíva hodnotová sila mena osoby? Bežne sa niekoho pýtame, čo mu hovorí meno XY, napríklad *Hovorí ti niečo meno Alexander Dubček?* Táto otázka nie je zameraná len na identifikáciu osoby jej menom, ale v prvom rade na zistenie, či adresátovi je známe, aký status má osoba s týmto menom v kolektívnom vedomí, akú hodnotu predstavuje pre kolektív, a teda aké ocenenie jej prináleží. Meno osoby má hodnotovú silu v tom zmysle, že môže byť doň zakódovaná informácia o významnosti osoby v danom kolektíve aj o zodpovedajúcom verejnom postoji k tejto osobe. Kódovaním tejto informácie vo verejnom diskurze meno sa axiologicky instrumentalizuje, čo je motivované ideologickými, morálnymi, utilitárnymi a inými potrebami kolektívu aj jednotlivcov. Na uspokojovanie týchto potrieb sa používajú rozličné diskurzívne praktiky, a to aj také, ktorými sa využíva hodnotová sila mena na zveličovanie alebo predstieranie významnosti osoby (porov. so sentenciou, že nie je dôležité, kto si, ale čo hovorí iným tvoje meno). Z hľadiska nositeľa mena ide o potreby spojené s tým, čo psychológ nazýva „ego-snaha“, t. j. „úsilí jedinca získať v očiach svých i svého sociálneho okolia čo najväčšiu hodnotu... stáť sa niekým, kto je vážený, obdivovaný, čtený, kto má moc, úspechy, dôveru atd.“ (Nakonečný, 1998, s. 176). Hodnotová sila ega je v službách evalvácie ega ako spôsobu sebarealizácie v mene dobrého života.

ZÁVER

Explicitným rozlišovaním medzi vertikálnymi a horizontálnymi potrebami sa aktualizuje teoretický obraz správania a konania človeka pod svetlom jeho orientácie vo svete, ktorá dáva zmysel jeho existencii. Konštruovanie primeraného obrazu sa nemôže udiť bez prihliadania na protiklad spiritualizácia vz. pragmatizácia ľudského života, teda na to, že ľudský život je poznačený napätím medzi sklonom človeka k uznávaniu objektívnej duchovnosti ako sily determinujúcej zmysel jeho existencie a sklonom k despiritualizácii, spočívajúcej v deaktualizácii objektívnej duchovnosti a vo vedení života v duchu „sám režirujem svoj život, som jeho tvorca a dávam mu zmysel“. Upriamovaním pozornosti na vertikálne potreby sa oživuje otázka hlbšieho zmyslu existencie človeka, jeho aktivít (správaní a konaní), najmä však jej aktuálna

verzia, či tieto potreby, spôsobujúce spiritualizáciu existenčnej orientácie, sa neutmujú ich neutralizáciou pragmatistickou životnou filozofiou a zodpovedajúcimi životnými praktikami. Výraz neutralizácia je tu iste namieste, lebo životná realita nesvedčí o tom, že tieto potreby zanikajú, ale o tom, že v istých životných kontextoch ich odsúva pragmatistický prístup k životu (kontextová neutralizácia). Spomínané „vertikálne napätie“ nevymizlo ani z existenčnej orientačnej bázy súčasného človeka, z jeho fundamentálneho životného pocitu.

Analýza jazykovej komunikácie a pomenovania z tejto perspektívy ukázala fundamentálnosť fenoménu pravda v jazykovom svete človeka. Z tohto hľadiska sa zreteľne vyjavuje, že do známeho protikladu *odrazový vz. konštruktivistický* výklad lexikálneho významu sa premieta protiklad vertikálnej a horizontálnej existenčnej orientácie človeka. Kým v odrazovom výklade vo význame sa odráža poriadok sveta (pravda, nie mechanicky ako v zrkadle, lež spracovaný naším mentálnym mechanizmom, odrážaná realita sa „láme“ v našej psychike), v konštruktivistickom výklade význam – ako aj poznanie – je výtvor diskurzu, vytvárame ho používaním jazyka, aby sme sa ním adaptovali na svet. Kým odrazová koncepcia potvrdzuje pôsobenie vertikality na vykladača významu, ktorý sa tak stotožňuje s presvedčením, že existenčná orientácia človeka je viazaná na to, čo je mimo neho a na čo je teda existenčne upnutý, konštruktivistická koncepcia je v súlade s horizontalitou, s presvedčením, že človek ako jazyková a sociálna bytosť je tvorca skutočnosti, v ktorej žije, v nej rieši svoje problémy a zamestnáva sa uspokojovaním svojich potrieb. Upriamovanie pozornosti na potreby človeka, na ich uspokojovanie nabáda na to, aby sa vedy o človeku a spoločnosti sústreďovali na otázky spojené s človekom v životnej praxi, s jeho chcením „dobrého“ života; porov. napríklad s východiskovou tézou v teórii nenásilnej komunikácie Marshalla B. Rosenberga (2001), podľa ktorej taká komunikácia je založená na poznaní, že ľudia majú potreby, ktoré musia byť splnené, aby boli šťastní. Skúmanie ďalších stránok jazykového sveta človeka povedie ku kompletizovaniu jeho teoretického obrazu pod svetlom vertikality a horizontality.

Bibliografia

BLANÁR, Vincent: Apelatívna a propriálna sémantika. In: Jazykovedný časopis, 1980, roč. 31, č. 1, s. 3 – 13.

BLANÁR, Vincent: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava: Veda 1984. 216 s.

BLANÁR, Vincent: Das onymische System und sein Fungieren. In: Jazykovedný časopis, 1993, roč. 44, č. 2, s. 81 – 86.

BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii. Bratislava: Veda 1996. 252 s.

BLANÁR, Vincent: Pragmatickolingvistické metódy a problematika v onomastike. In: Jazykovedný časopis, 2004, roč. 55, č. 1, s. 3 – 19.

DOLNÍK, Juraj: Forma a význam vlastného mena. In: *Slavica Slovaca*, 1995, roč. 30, č. 2, s. 105 – 111.

DOLNÍK, Juraj: K pragmatike vlastných mien. In: 13. slovenská onomastická konferencia. Zborník materiálov. Zost. M. Majtán – P. Žigo. Bratislava: Esprima 1998, s. 21 – 25.

DOLNÍK, Juraj: Jazyk v sociálnej kultúre. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2017. 248 s.

FILIPEC, Josef – ČERMÁK, František: Česká lexikologie. Praha: Academia 1985. 281 s.

KRÄMER, Sybille: Gewalt der Sprache – Sprache der Gewalt. Berlin: Landeskommision gegen Gewalt 2005. 18 s.

KRIZA, Thomas: Die Frage nach dem Sinn des Lebens. Hamburg: Felix Meiner Verlag 2018. 335 s.

NAKONEČNÝ, Milan: Psychologie osobnosti. Praha: Academia 1998. 340 s.

PLATON: Dialógy. (Preložil J. Špaňár.) Ed. P. Kuklica. Bratislava: Tatran 1990. 928 s.

ROSENBERG, Marshall B.: Nenásilná komunikace. 4. vyd. (Preložila N. Garciová.) Praha: Portál 2016. 224 s.

SAUSSURE, Ferdinand de: Kurs obecné lingvistiky. (Preložil F. Čermák.) Praha: Odeon 1989. 467 s.

SEARLE, John R.: Die Konstruktion der gesellschaftlichen Wirklichkeit. Zur Ontologie sozialer Tatsachen. 3. Aufl. Berlin: Suhrkamp Verlag 2013. 248 s.

SCHIPPAN, Thea: Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 1992. 306 s.

SCHULZ von THUN, Friedemann: Miteinander Reden. Bd. 1.: Störungen und Klärungen. Allgemeine Psychologie der Kommunikation. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt 1994. 269 s.

SLOTERDIJK, Peter: Du mußt dein Leben ändern. Über Anthropotechnik. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag 2009. 723 s.

TOMASELLO, Michael: Die kulturelle Entwicklung des menschlichen Denkens. Zur Evolution der Kognition. 5. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag 2015. 307 s.

TONDL, Ladislav: Problémy sémantiky. Praha: Academia 1966. 366 s.

SPRACHLICHES HANDELN MIT NAMEN.
ZU EINER HANDLUNGSTHEORETISCHEN FUNDIERUNG
VON EIGENNAMEN

PETER ERNST

Institut für Germanistik, Philologisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät
der Universität Wien, Österreich

ERNST, Peter: Speech acting with names. On a pragmatic foundation of the theory of proper names. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2021, Vol. 72, No 1, pp. 37 – 46.

Abstract: Up to now, proper names are mainly seen as linguistic signs with some special systemic features. This paper wants to show that there are other possibilities to approach the theory of names. They can be seen as symbols used in a speech act, which means that every utterance of a name represents a single speech act of namegiving, even with those names, which are already known by the partners of communication. A name is what is accepted as a name in a language community. This tautology is not just a word game, but situates a proper name in the system of speech acts at the moment of communication.

Key words: pragmatics, name definition, name usage, speech act, theory of names, namegiving

Während in den 1970er und 1980er Jahren als Folge des „linguistic turn“ intensiv über die Möglichkeiten einer pragmalinguistischen Auffassung des Eigennamens¹ diskutiert wurde, scheint es gegenwärtig ruhig um diese Theorien geworden zu sein. Der folgende Beitrag soll, inspiriert von den Arbeiten Vincent Blanárs (etwa Blanár, 2001), einen groben Überblick über die pragmatischen Verfahrensweisen mit einem Ausblick geben.²

1. POSITIONSBESTIMMUNG

Es ist – ohne hier auf Details eingehen zu können – allgemein bekannt, dass sich Eigennamen einer eindeutigen Bestimmung entziehen. Darüber nehmen sie nach übereinstimmender Meinung eine Sonderrolle im Wortschatz ein (z. B. Wimmer, 1995, S. 372). Dies mag auch daran liegen, dass Namen, vor allem Personennamen, in großem Maß emotional und emotiv aufgeladen sind und stark zur Identitätsstiftung beitragen. Vor allem aber ist ihr Verhältnis zu anderen sprachlichen Zeichen

---

¹ Im Folgenden werden „Name“ und „Eigenname“ synonym gebraucht.

² Dieser Beitrag greift Ansätze in Ernst 2002, 2004, 2005 und 2007 auf und führt sie fort im Sinne einer aufbauenden Artikelreihe.

– wir wollen sie neutral als „Nichtnamen“ bezeichnen – ungeklärt und hoch umstritten. Dies hängt vor allem mit ihrer Bedeutung und Funktion zusammen: Als Alleinstellungsmerkmal eines Namens werden sehr oft „Monoreferenz“ und „Direktreferenz“ genannt. Meist werden sie als systemhafte semantische Merkmale aufgefasst, etwa bei Nübling – Fahlbusch – Heuser (2015), manchmal als Funktionen des sprachlichen Zeichens „Name“.

Die Faktoren der „Direktreferenz“ sollen direkt auf ein einzelnes außersprachliches Objekt verweisen:

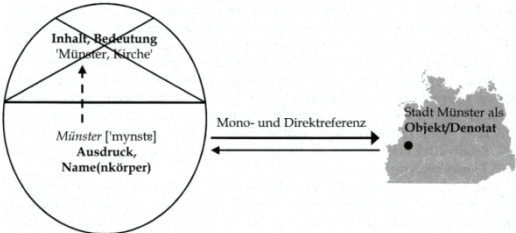

Abb. 1: Mono- und Direktreferenz bei Namen am Beispiel von Münster (Nübling – Fahlbusch – Heuser, 2015, S. 32)

Obwohl dies im ersten Moment als verlockende Lösung erscheint, ergeben sich daraus mehrere schwerwiegende semiotische Probleme:

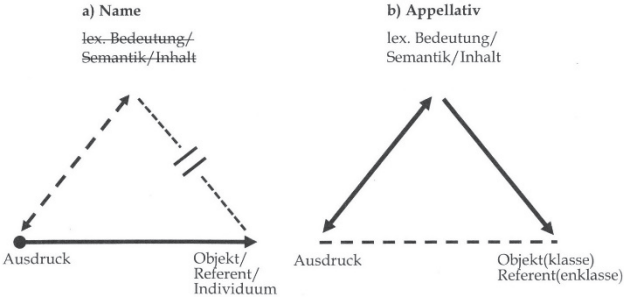

Abb. 2: Semiotische Bezeichnungsmodelle für a) Namen und b) Appellative (Nübling – Fahlbusch – Heuser, 2015, S. 32)

Das semiotische Dreieck (b) wird durch ein Modell ersetzt (a), das einen eindeutigen und direkten Bezug zu einem sprachexternen Referenten zu imaginieren ist (im konkreten Fall die Stadt Münster). Auch wenn in (b) mit dem eingeklammerten Ausdruck „(klasse)“ die kategoriale Systematizität angedeutet wird, bleibt die Möglichkeit des singulären Objekts bestehen. Der Unterschied zwischen (a) und (b) besteht also primär darin, dass (a) eine feste Verbindung zwischen Ausdruck und Indi-

viduum unter Hintergehung der mentalen Komponente postuliert. Trotzdem muss davon ausgegangen werden, dass eine Verbindung zwischen „lex. Bedeutung/Semantik/Inhalt“ und „Objekt/Referent/Individuum“ existiert, die in (a) mit dem Symbol — | — geradeweg abgestritten wird.

Ein solches Modell ist aus einsichtigen Gründen zu verwerfen, würde aus ihm doch schlicht und einfach resultieren, dass zwischen signifié und signifiant ein fester Zusammenhang bestünde. Eigennamen unterliegen als sprachliche Zeichen aber denselben Rahmenbedingungen wie Nichtnamen (üblicherweise als „Appellative“ bezeichnet).

Als etwas weniger problematisch erscheint das Merkmal „Monoreferenz“, da Namen seit jeher die Bezeichnung von Individuen im Gegensatz zu Elementen einer Klasse (Appellative) zugewiesen wird. Aber auch das gilt nicht uneingeschränkt, da doch auch eine gewisse Klassenbildung möglich ist: So verweist der Vorname *Heinrich* auf die Klasse „männliche Menschen“.

In diesem Fall würde Homonymie zwischen allen „Heinrichs“ diese Klasse vorliegen, wie dies im appellativischen Wortschatz auch möglich ist. Aus dieser Sicht lassen sich Namen niemals vollkommen eindeutig von Appellativa unterscheiden, und es ist daher nicht erfolversprechend, diesen Weg weiter zu beschreiten.

In der Tat müssen alle Versuche, Eigennamen im Rahmen des Saussure'schen Zeichenmodells definieren zu wollen, als gescheitert betrachtet werden. Der Grund dafür liegt darin: Indem Ferdinand de Saussure die Beziehungen zwischen Namen und Sachen als reine Nomenklatur ablehnt (Saussure, 2001, S. 76), spielt die reale Welt in seinem Modell dann überhaupt keine Rolle mehr, und man fragt sich, ob er nicht das Kind mit dem Bade ausgegossen hat.

2. NAMEN UND DEIXIS

Wenn einem Kind bei der Taufe ein Name wie *Philipp* oder *Sophie* zugeordnet wird, so ist das für die Nächstbeteiligten und später für andere, die von den Nächstbeteiligten informiert werden, eine *Konvention*, die eingehalten wird. Dieser Vorname allein genügt im kleinen Kreis als Individualzeichen. Wenn das Kind in die Schule kommt, trifft es viele Namenbrüder und Namensschwestern, die auch *Philipp* oder *Sophie* heißen. Der Zusatz des Familiennamens genügt dann meist, um von neuem die Individualisierungsbedürfnisse zu befriedigen.

„Stehen diese und andere Eigennamen vom Zuordnungsstatus her betrachtet auf einer Linie mit den ‚Klassennamen‘? Ich sage [...] entschieden *nein*. Denn die Zuordnung bei der Taufe ist nie und nimmer logisch äquivalent mit einer Definition, sondern von fern gesehen, äquivalent dem Anbringen eines Rötelstrichs am Hause. Daß das Individualzeichen des Eigennamens dem Neugetauften nicht auf die Stirne gebrannt wird, ist in unserer Frage gleichgültig. [...] Und die Taufe ist auch keine Definition, sondern – (ein Sakrament möchte man am liebsten fortfahren) es ist eine

Beilegung analog dem Anheften; sie ist eine deiktische Namensverleihung. Die Eigennamen werden deiktisch ausgeteilt [...].“ (Bühler 1999, S. 235f.)

Die Deixis, die eine sprachliche Universalie zu sein scheint, also offenbar in allen natürlichen Sprachen der Welt vorkommt, wirft eine Reihe von theoretischen Problemen auf und ist oft der Ausgangspunkt für sprachphilosophische Untersuchungen. In der Tat scheinen sich gerade in diesem Punkt Philosophie und Linguistik besonders eng zu berühren. In der praktischen Arbeit fehlt bis heute eine systematische Darstellung deiktischer Verwendungsweisen. Die Deixis scheint durchaus nicht so eindeutig zu sein, wie sie auf den ersten Blick aussieht. So ist z. B. nicht geklärt, wo man das Phänomen der Deixis ansetzen soll: Ist sie eine Eigenschaft des Lexikons bzw. spezieller Elemente des Lexikons – genau genommen wäre sie dann ein semantisches Phänomen –, oder gehört sie dem kommunikativen Bereich, also der Pragmatik, an? Nach der ersten Auffassung gibt es unterschiedliche Zeichen, deiktische und nichtdeiktische. Der Sender wählt davon jene Zeichen aus, die er gerade braucht. In diesem Sinn sind auch das Symbol- und das Zeigfeld Bühlers zu sehen. Nun kann man aber einwenden, dass auch Appellativa eine gewisse Zeigefunktion besitzen, denn auch wenn man einen Ausdruck wie *Haus* in einer konkreten Sprechsituation verwendet, verweist man auf etwas Außersprachliches. So gesehen verlagert sich das Problem der Deixis auf die Referenzebene, man kann sie also als besondere Art der Referenz ansehen.

Andererseits lässt sich Deixis auch als Phänomen begreifen, das sich erst im Kommunikationsvorgang unter Einbeziehung der kommunikativen Situation konstituiert: Der Sprecher konstruiert deiktische Verweise unter Zuhilfenahme der situativen Aspekte und unter Berücksichtigung seiner Gesprächspartner. Deixis kann sowohl als Teil des Kodierungs- als auch des Referenzverfahrens gesehen werden. Der entscheidende Punkt sind die Wissensbestandteile, die im Augenblick des Kommunikationsereignisses gebildet wurden oder werden. Demnach wäre Deixis ein Kodierungsverfahren und keine lexikalische Eigenschaft. Es dient zur Kommunikations erleichterung.

Durch die Personaldeixis werden in der Sprache die Rolle und die Sichtweise des Sprechers enkodiert. Mit lat. *persona* (in der Bedeutung ‚Maske‘) wird die Rolle im Gespräch bezeichnet, da man sich in der Antike die Rede als kleines Drama vorstellte (vgl. Lyons, 1983, S. 250). Die Grammatikalisierung der Referenz auf die sprechende Person erfolgt in der ersten Person, jene auf einen oder mehrere Adressaten in der zweiten Person. Die dritte Person steht für Personen und Größen, die weder auf den Sprechenden noch auf Adressaten referieren, also als Mitspieler oder Zuhörer im Drama gedacht sind. Diese Überlegungen beruhen, wie leicht ersichtlich, auf der gesprochenen Sprache.

Ausgehend vom Zeigfeld Karl Bühlers kann man leicht nachvollziehen, dass der Verweischarakter und damit der Gebrauch von Eigennamen sich nicht an bestimmte sprachliche Formen binden lässt. So verweisen in den Sätzen

Der Komponist der „Zauberflöte“ starb in Wien.

Er starb in Wien.

Mozart starb in Wien.

die Subjekte jeweils auf denselben Referenten, werden aber einmal durch Artikel + Substantiv, einmal durch ein Pronomen und das dritte Mal durch einen Namen ausgedrückt.

3. NAMEN UND SPRECHAKTE

Eine mögliche Konsequenz dieses Aspekts ist die nähere Betrachtung von Namen im Rahmen der Sprechakttheorie, und in keiner Darstellung fehlt der Namengebungsakt des TAUFENS: *Ich taufe dich auf den Namen Peter, Ich taufe dieses Schiff auf den Namen Queen Elisabeth.*

Das vornehmliche Ziel eines Sprechaktes und damit auch eines Namengebungsaktes wie des TAUFENS kann man so zusammenfassen:

Das wohl wichtigste Merkmal eines perlokutionären Aktes besteht darin, dass die Entscheidung über die Frage, ob er überhaupt zustande gekommen ist, davon abhängt, ob beim Hörer eine bestimmte Wirkung eingetreten ist (Hindelang, 2010, S. 11).

In Bezug auf Namen bedeutet dies, dass der Hörer das sprachliche Zeichen als Namen erkannt haben muss. Edeltraud Dobnig-Jülch spricht in ihrer Arbeit von 1977 generell von NAMENGEBUNGSHANDLUNGEN, wenn Namen in Sprechakten verwendet werden (zur Kritik an Dobnig-Jülch s. Van Langendonck, 1980). Wenn wir aber etwas genauer sein wollen, so können wir Namensgebungshandlungen noch genauer unterscheiden, nämlich in

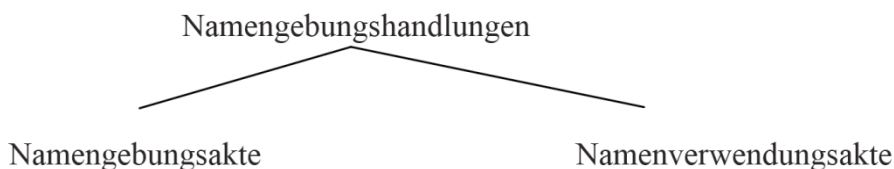

Abb. 3: Namendefinition aus Sprechakten, aus Ernst, 2007, S. 488.

Namengebungsakte wären im Sinn der „klassischen“ Sprechakttheorie „direkte“ Sprechakte, also solche, in denen die illokutive Kraft in einem eigenen Sprechaktverb enthalten ist: *Ich taufe dich auf den Namen Peter.*

Namenverwendungsakte sind dann indirekte Sprechakte, bei denen durch die Nennung eines Namens vom Hörer die Erkennung der illokutiven Kraft der Namenverwendung gefordert oder stillschweigend vorausgesetzt wird. In einer Äußerung

wie *Mozart starb in Wien* wird vom Hörer verlangt, den Namen *Mozart* mit dem Salzburger Komponisten, der von 1756 bis 1791 lebte, zu verbinden.

Otmar Werner hat bereits 1986 ein genaues Schema vorgelegt, das über Gelingen eines Namenverwendungsaktes berichtet (er verwendet allerdings nicht diesen Begriff). Er bezieht in diesem Modell auch die Hörererwartung ein, geht also über den sprecherbetonten Sprechakt hinaus in Richtung zum Dialog. Eine grundlegende Rolle spielt bei ihm die Präsupposition, d. h. die Tatsache, ob der Hörer den verwendeten Namen kennt und ob der Sprecher darauf vertrauen kann, dass der Hörer ihn kennt. Werner unterscheidet am Ausgangspunkt der Kommunikation, wenn der Sprecher einen Namen benutzen will, drei Möglichkeiten:

1. Der Hörer kennt den Eigennamen, er kann also etwa *Wolfgang Amadeus Mozart* mit dem Salzburger Komponisten (1756–1791) in Verbindungen bringen;

2. Der Hörer kennt den Eigennamen nicht, er kann *Wolfgang Amadeus Mozart* nicht mit dem Salzburger Komponisten (1756–1791) in Verbindungen bringen;

3. Der Hörer kennt den Eigennamen eventuell, aber er ist sich nicht ganz sicher. In diesem Fall kann er beim Sprecher rückfragen, etwa mit der Äußerung: „Meinst du den Salzburger Komponisten, der von 1756 bis 1791 gelebt und u. a. die ‚Zauberflöte‘ komponiert hat“ o. ä.

Otmar Werner kommt zur überraschenden Erkenntnis, dass mit dem System der Präsupposition bzw. der Rückfragen in den meisten Fällen die Referenz gelungen erscheint. Nur in einer Minderheit von Fällen misslingt sie, etwa wenn der Hörer unbelehrbar darauf besteht, dass mit Wolfgang Amadeus Mozart nicht der Komponist, sondern eine andere Person gleichen Namens gemeint ist.

Allerdings ist über eine Definition des Eigennamens aus pragmatischer Sicht damit noch nichts gesagt. Denn über den Status des Eigennamens entscheidet in diesem Fall die Präsupposition, die aber für eine Namendefinition linguistisch nicht operationalisiert werden kann. Zudem tritt, wie wir bereits gesehen haben, die Schwierigkeit auf, dass aus pragmatischer Sicht auch Appellative in diesem Schema Funktion von Eigennamen übernehmen können. Auch in den Sätzen

Der Komponist der Oper „Die Zauberflöte“.

Ich lade dich in meine Wohnung ein.

Sieh dir diesen Rosenstock an.

ist jeweils ein und nur ein Referent angesprochen, und keiner dieser Sätze enthält das, was wir mit einigem Recht als Eigennamen bezeichnen würden. Das Verständnis eines Zeichens als Eigennamen liegt also, wie gesagt, in der außersprachlichen Präsupposition und kann nur durch den individuellen Sprecher und Hörer festgelegt werden. Damit scheint sich unsere pragmatische Auffassung, dass jede Äußerung eines Eigennamens immer zugleich einen Namenverwendungsakt darstellt, zu erhärten.

Zusätzlich können wir im Sinn der Werner'schen Verzweigungen Proben einführen, um zu überprüfen, welche sprachliche Zeichen durch ihre Struktur bzw. ihre

Grammatik schon beim Äußerungsakt auf ihren pragmatischen Charakter schließen lassen (Tabellen aus Ernst, 2007, S. 491f.):

Beispiel	Kommentar
<i>Stefanie ist meine Brieffreundin.</i>	„Stephanie“ ist ein bekannter deutscher Vorname.
<i>*Die Sonne ist meine Brieffreundin.</i>	Der Artikel deutet auf ein Appellativ hin.
<i>?Sonne ist meine Brieffreundin.</i>	„Sonne“ ist in diesem Zusammenhang wohl nur als Name aufzufassen, wenn der Satz einen „Sinn“ (in der Bedeutung Freges) erhalten soll.
<i>Wir haben unseren Sohn Peter getauft.</i>	Peter kann in diesem Kontext nur ein Vorname sein.
<i>Wir haben unseren Sohn Ludwig getauft.</i>	Auch Ludwig kann nur als Vorname interpretiert werden.
<i>*Wir haben unseren Sohn Ludwig van Beethoven getauft.</i>	Wegen des Kontextes ist dieser Satz nur als ironische Äußerung, nicht aber als Namengebungsakt im Sinn einer Taufe interpretierbar.
<i>*Wir haben unseren Sohn *Ludwigstraße getauft.</i>	Dieser Satz ergibt ohne weitere Informationen keinen Sinn.

Wir folgern: Eine Zahl von Wörtern scheint schon durch ihre Semantik Hinweise auf ihre Eigenschaft als Name in sich zu tragen, z. B. *Stefanie, Peter, Ludwig*. Andere wiederum sind durch ihre Semantik als Eigennamen nicht oder nur eingeschränkt verwendbar: *Sonne, Ludwigstraße, Ludwig van Beethoven*. Darüber hinaus scheint es auch grammatische Verschränkungen zu Semantik und Pragmatik zu geben:

Beispiel	Kommentar
<i>Meine Tante wohnt in Wien.</i>	akzeptabel
<i>Meine Tante wohnt in Pisa.</i>	akzeptabel
<i>*Meine Tante wohnt in Ludwigstraße.</i>	nicht akzeptabel
<i>Meine Tante wohnt in der Ludwigstraße.</i>	akzeptabel
<i>*Meine Tante wohnt in (der) Ludwig van Beethoven.</i>	nicht akzeptabel
<i>Meine Tante wohnt auf Korsika.</i>	akzeptabel
<i>Meine Tante wohnt auf Sizilien.</i>	akzeptabel
<i>*Meine Tante wohnt auf Griechenland.</i>	nicht akzeptabel
<i>Meine Tante wohnt in Griechenland.</i>	akzeptabel

Es existieren offenbar auch syntaktische Elemente, die eine Rolle spielen, wenn ein sprachliches Zeichen vom Sprecher/Hörer als Namen interpretiert werden soll. Städte und Länder verlangen in Verbindung mit Aufenthaltsangaben – mit Ausnah-

men – die Präposition *in*, Insel, Berge u. a. *auf*, Straßennamen die Erweiterung *in der xy-Straße* usw.

Im Roman „1900. Die Legende vom Ozeanpianisten“ findet der Matrose Danny Boodmann an Bord des Luxusschiffes „Virginian“ ein ausgesetztes Baby, das er annimmt und aufzieht:

„Diesem Kind gab er als erstes seinen eigenen Namen: Danny Boodmann. Die einzige Eitelkeit, die er sich seinem ganzen Leben leistet. Dann setzte er T. D. Lemon dazu, genau so wie es auf der Pappschachtel stand, denn er meinte, es mache was her, wenn man mitten im Namen Buchstaben stehen hat [...], und so kam Danny Boodmann T. D. Lemon heraus. [...] ‚Ein schöner Name‘, sagte der alte Boodmann schließlich, ‚aber irgend etwas fehlt noch. Ihm fehlt ein großes Finale‘. ‚Setzen wir doch Dienstag dazu‘, schlug Sam Stull, der Kellner, vor. ‚Du hast ihn Dienstag gefunden, also nenn ihn Dienstag.‘ Dann dachte eine Weile darüber nach. Dann lächelte er: ‚Das ist eine gute Idee, Sam. Ich habe ihn im ersten Jahr dieses verdammten Jahrhunderts gefunden, stimmt’s? Ich werde ihn Neunzehnhundert nennen.‘ **‚Neunzehnhundert?‘ ‚Neunzehnhundert!‘ ‚Aber das ist ja eine Zahl!‘ ‚Es war eine Zahl. Jetzt ist ein Name.‘** Danny Boodmann T. D. Lemon Neunzehnhundert. Das ist perfekt.“ (Alessandro Baricco: *Novecento. Un monologo*. Milano: Feltrinelli 1994, S. 20–21. Deutsch: *Novecento. Die Legende vom Ozeanpianisten*. München: Piper 2001, S. 23–24. [Hervorhebungen von P. E.]

Wir werden hier Zeugen eines „klassischen“ Namengebungsaktes, wenn auch literarisch überformt; man denke nur an das römische Namenssystem, in dem Kinder einfach „durchnummeriert“ wurden (*Primus* etc.). Auch Alltag kommen häufig Namengebungsakte vor, nicht nur bei einer Taufe, dem „klassischen“ Beispiel der Sprechakttheorie. Genau genommen muss man davon ausgehen, dass jede Art der Namenverwendung im Alltag erneut einen Namengebungsakt darstellt: Es wird im Moment der Äußerung eben ein Namen vergeben.

Wir kommen aus diesen Überlegungen auf drei Hauptaussagen zur Namendefinition aus der Sprechakttheorie:

These 1: Jede Namenverwendung ist ein Namengebungsakt per se.

These 2: Namengebungsakte sind direkte, Namenverwendungsakte indirekte Sprechakte. Aber: in jedem Sprechakt, in dem ein Eigenname verwendet wird, findet jedes Mal neu eine Benennung statt.

These 3: Ein Name ist das, was von den Sprachverwendern als Name akzeptiert und als Name verwendet wird.

Die entscheidende Frage muss demnach lauten: Wann wird ein sprachliches Zeichen von den Sprachteilnehmern als Name akzeptiert und verwendet? Jeder, der darauf eine eindeutige, feststehende und unwandelbare Antwort erwartet, muss enttäuscht werden: Der Namegebrauch und die Namenakzeptanz *müssen* von Sprecher

zu Sprecher variieren, oder allgemeiner ausgedrückt: Was für Sprecher A ein Name ist, muss nicht auch für Sprecher B ein Name sein und umgekehrt. Die Verwendung von Namen hängt daher von vielerlei Faktoren ab, die zudem sprachexterner Natur sind: Situation, Ort, Sozialstatus und Einschätzung durch den Sprachteilnehmer. Aber sind wir das in der Linguistik nicht ohnehin schon gewohnt?

Dass ein Name in diesem Sinn interpretiert werden kann, beweist, dass er ganz im Sinn der Sprachpragmatik beschrieben werden kann. Hauptmerkmale sind die Deixis und die Präsupposition.

Mit Deixis meint man die Lokation und Identifikation von Personen, Objekten, Ereignissen, Prozessen und Handlungen, über die gesprochen oder auf die referiert wird, in Relation zu dem zeitlich-räumlichen Kontext, der durch den Äußerungsakt und die Teilnahme von normalerweise einem Sprecher und wenigstens einem Adressaten geschaffen und aufrechterhalten wird (Lyons, 1983, S. 249).

All dies trifft auf Namen zu: Auch sie lokalisieren und identifizieren Lebewesen, Dinge und Konkreta. Sie ersetzen deiktische Ausdrücke (Bußmann, 2008, S. 156; anders hingegen Werner, 1995, S. 476). Wenn ich Namen wie *Heinz-Dieter*, *Ludwig van Beethoven*, *Hotel Astoria* äußere, so entsteht ein zeitlich-räumlicher Kontext im phasischen Akt, aber auch eine Relation zu „Personen, Objekten, Ereignissen“, auf die referiert wird.

4. AUSBLICK

Somit können wir als wichtigste Folgerung unserer kurzen Überlegungen festhalten, dass ein Name auch nicht mit Hilfe rein pragmatischer Mittel eindeutig definiert werden kann. Es sind alle drei Aspekte der Zeichentheorie gefragt: die Grammatik, die Semantik und Pragmatik; einer allein reicht für eine befriedigende Namendefinition nicht aus. Eine rein pragmatische Namendefinition kann es nicht geben, ebenso wenig wie eine rein semantische oder rein grammatische, sondern nur eine linguistische, die alle Aspekte berücksichtigt.

L i t e r a t u r

BLANÁR, Vincent: Theorie des Eigennamens. Status, Organisation und Funktionieren der Eigennamen in der gesellschaftlichen Kommunikation. Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag 2001. 208 S.

BÜHLER, Karl: Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache. Mit einem Geleitwort von Friedrich Kainz. 3. Aufl. Stuttgart: Lucius und Lucius 1999. XXXIV + 434 S. (UTB 1159)

BUßMANN, Hadumod: Lexikon der Sprachwissenschaft. 4. Aufl. Stuttgart: A. Kröner 2008. 904 S.

DOBNIIG-JÜLCH, Edeltraud: Pragmatik und Eigennamen. Untersuchungen zur Theorie und Praxis der Kommunikation mit Eigennamen, besonders von Zuchttieren. Tübingen: Niemeyer 1977. 254 S.

ERNST, Peter: Ein Name ist ein Name ist ein Name. Plädoyer für eine pragmatische Namendefinition. In: Namen, Sprachen und Kulturen / Imena, jeziki in kulture. Festschrift für Heinz Dieter Pohl zum 60. Geburtstag. Hg. von P. Anreiter – P. Ernst – I. Hausner. Wien: Edition Praesens 2002, S. 171 – 181.

ERNST, Peter: Ansätze zur hermeneutischen Namentheorie. In: Namenwelten. Orts- und Personennamen in historischer Sicht. Festschrift für Thorsten Andersson. Hg. von A. van Nahl – L. Elmevik – S. Brink. Berlin – New York: de Gruyter 2004, S. 421 – 428.

ERNST, Peter: Deixis zwischen Pragmatik und Semantik. In: Studia Germanica Universitatis Vesprimiensis, 2005, Jg. 127, Nr. 143, S. 127 – 143.

ERNST, Peter: Zum Versuch einer pragmatischen Namendefinition. In: Atti del XXII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche. Pisa, 28 agosto – 4 settembre 2005. Hg. von M. G. Arcamone – D. De Camilli – B. Porcelli – A. Rossebastiano. Pisa: Edizioni ETS 2007, S. 483 – 494.

HINDELANG, Götz: Einführung in die Sprechakttheorie. Sprechakte, Äußerungsformen, Sprechaktsequenzen. 5. Aufl. Berlin – New York: de Gruyter 2010. VI + 159 S.

LYONS, John: Semantik. Bd. 2. München: Verlag C. H. Beck 1983. 508 S.

NÜBLING, Damaris – FAHLBUSCH, Fabian – HEUSER, Rita: Namen. Eine Einführung in die Onomastik. 2. Aufl. Tübingen: Narr Francke Attempto 2015. 374 S.

SAUSSURE, Ferdinand de: Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft. 3. Aufl., mit einem Nachwort von Peter Ernst. Berlin – New York: de Gruyter 2001. XVI + 347 S.

SONDEREGGER, Stefan: Namengeschichte als Bestandteil der deutschen Sprachgeschichte. In: Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung. 2. Aufl. 4. Teilband. Hg. von W. Besch – A. Betten – O. Reichmann – S. Sonderegger. Berlin – New York: de Gruyter 2004, S. 3405 – 3436, hier: S. 3406 – 3413.

VAN LANGENDONCK, Willy: Über die Pragmatisierung der Namenkunde [Zugleich Besprechung von Edeltraud Dobnig-Jülch: Pragmatik und Eigennamen]. In: Beiträge zur Namenforschung. Neue Folge, 1980, Jg. 15, Nr. 3, S. 286 – 294.

WERNER, Otmar: Eigennamen im Dialog. In: Dialoganalyse. Referate der 1. Arbeitstagung Münster 1986. Hg. von F. Hundsnurscher – E. Weigand. Tübingen: Niemeyer 1986, S. 297 – 315. Überarbeiteter Wiederabdruck in: Reader zur Namenkunde. Band I: Namentheorie. Hg. von F. Debus – W. Seibicke. Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag 1989, S. 181 – 200.

WERNER, Otmar: Pragmatik der Eigennamen (Überblick). In: Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik. 1. Teilband. Hg. von E. Eichler et al. Berlin – New York: de Gruyter 1995, S. 476 – 484.

WIMMER, Rainer: Eigennamen im Rahmen einer allgemeinen Sprach- und Zeichentheorie. In: Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik. 1. Teilband. Hg. von E. Eichler et al. Berlin – New York: de Gruyter 1995, S. 372 – 379.

SOUČASNÉ TEORIE VLASTNÍHO JMÉNA A POJETÍ PROPRIÁLNÍ SFÉRY JAZYKA¹

MILAN HARVALÍK

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava, Slovensko

HARVALÍK, Milan: Current theories of proper name and the concept of the proprial sphere of language. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2021, Vol. 72, No 1, pp. 47 – 56.

Abstract: The aim of this paper is to draw attention to some current trends in the world, which researchers studying the theory of proper name and the concept of the proprial sphere of language deal with, and thus encourage their greater resonance in Slavic onomastic discourse. The works and concepts of Willy Van Langendonck, Richard Coates, Grant Smith, Kerstin Jonasson, Yolanda Guillermina López Franco, Klaas Willems, Ernst Hansack, Erika Windberger-Heidenkummer and Silvio Brendler are presented. The article thus follows on Blanár's text *Poznámky k onomastickým koncepciám* [Notes on Onomastic Concepts] (Blanár, 2009a), in which the author gives an overview of several current onomastic theories.

Greater consideration of the findings of both the scholars mentioned in this paper and other representatives of theoretically oriented onomastics, general linguistics and philosophy of language can significantly stimulate the further development of Slavic onomastics and, at the same time, contribute to the elimination of some inappropriate approaches that are currently encountered and that are mentioned at the end of the article.

Key words: theory of proper name, onomastic concepts, proprial sphere of language, Vincent Blanár, Willy Van Langendonck, Richard Coates, Grant Smith, Kerstin Jonasson, Yolanda Guillermina López Franco, Klaas Willems, Ernst Hansack, Erika Windberger-Heidenkummer, Silvio Brendler

Podstatnou časť onomastického díla Vincenta Blanára tvorí teoretické príspěvky, uceleně představené a rozvinuté zejména v jeho monografii *Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)* (Blanár, 1996; v německém překladu *Theorie des Eigennamens. Status, Organisation und Funktionieren der Eigennamen in der gesellschaftlichen Kommunikation* – Blanár, 2001) a v paralelním slovensko-anglickém vydání publikace *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky. Proper Names in the Light of Theoretical Onomastics* (Blanár, 2009c). Blanárovy práce na poli onomastické teórie predstavujú podstatný príspevek k budování obecné teórie onomastiky a vedle slovanských zemí dosáhly odezvu zejména v německé jazykové oblasti a ve Finsku (v práci Sirky Paikka-

¹ Příspěvek byl vypracován v rámci vědeckého grantu VEGA č. 1/0058/20 *Teória a terminologický systém slovenskej onomastiky (v kontexte slovenskej a medzinárodnej onomastickej terminológie)*.

laové o modernizaci systému finských příjmení od 50. let 19. století do roku 1921 – Paikkala, 2004).

Základním požadavkem každého solidního vědeckého výzkumu je dostatek náležitě zkoumaného materiálu (pokud ne v úplnosti, pak alespoň v dostatečně reprezentativním počtu k tomu, aby na základě jeho analýzy bylo možné vyslovit relevantní závěry) včetně znalostí jeho užití v komunikaci na jedné straně a fundovaná teoretická východiska spolu s propracovanými metodologickými postupy na straně druhé. Obě uvedené složky jsou v oboustranném úzkém vztahu a jedna vychází z druhé – studium určitého materiálu na základě výchozích teoretických premis umožňuje jeho poznání, popis, podrobný rozbor a klasifikaci, takto získané poznatky s sebou ovšem zároveň přinášejí korekce a upřesnění teorie a metodologie, které jsou pak užity k dalším výzkumům, jež se díky tomu dostávají na vyšší odbornou úroveň. Průběh tohoto procesu je však pochopitelně složitější, doprovází ho vznik, rozvoj a precizování terminologie daného oboru, aplikace poznatků dalších odborníků nejen z příslušného, ale i z jiných oborů, využití moderních technických postupů pro sběr a analýzu materiálu a další faktory.

Pro onomastiky to znamená být otevřený všemu, co může výzkum vlastních jmen posunout dál. V souvislosti s úvahami o metodách zkoumání proprií vyslovil přední český onomastik Ivan Lutterer myšlenku, že „kvalitu toponomastického výzkumu zaručí jen organické spojení různých metod, tradičních i netradičních, pokud se prověří jejich nosnost a pokud budou uplatněny v odpovídajících proporcích“ (Lutterer, 1983, s. 88). Tuto tezi lze bezesporu aplikovat nejen na zkoumání toponym, ale i na analýzy ostatních druhů vlastních jmen, a to jak jednotlivých proprií, tak i onymických systémů, zároveň lze však uvedený citát vztahovat i na onomastické teorie, pokud v něm výraz „metody“ zaměníme substantivem „teorie“, a to v plurálu, který odráží množství a různorodost pohledů na samotnou podstatu vlastního jména a propriální sféry jazyka – nelze totiž očekávat existenci univerzální koncepce.

Absenci jediné, všeobecně přijímané koncepce vlastního jména je možné z velké části vysvětlit rozdíly mezi výchozími předpoklady a pracovními metodami autorů jednotlivých teorií a také tím, že pokusy o platnou definici probíhaly a probíhají v diametrálně odlišných směrech. Proto je možné, že některé z teorií jsou vzájemně zcela protikladné. Na první pohled je zřejmé, že všechny nemohou platit současně, ve stejných podmínkách a pro tatáž jména. Stejně tak je zřejmé, že každá z nich obsahuje racionální jádro (jinak by totiž nebyly vytvořeny), a že každá z nich může platit za jistých podmínek, či pro určité lexikální skupiny, nebo jestliže přijmeme nějaká ohraničení.

Je potěšitelné, že důležitá etapa ve vývoji zkoumání vlastních jmen, totiž posun od jejich etymologických výkladů a analýzy funkcí, užití a fungování proprií právě k budování obecné teorie a metodologie onomastiky, proběhla – byť v různém stupni a na rozdílné úrovni – ve všech slovanských onomastikách.

Právě propracovanost teoreticko-metodologických principů spolu se systematickým zpracováním onymií jednotlivých slovanských jazyků staví slovanskou onomastiku na čelné místo ve světě,² řada poznatků, k nimž slovanští onomastici došli, se však v zahraničí mnohdy obtížně uplatňuje. Pozitivním faktem je, že se na rozdíl od situace ještě před několika desetiletími postupně odbourává jazyková bariéra a že se naskýtá více příležitostí seznamovat s výsledky práce slovanské onomastiky v cizině, a to především publikováním ve světových jazycích v zahraničních časopisech a sbornících a účastí na mezinárodních kongresech a konferencích.

Další rozvoj teoretické onomastiky ve slovanských zemích však vedle navázání na dosavadní výsledky v této oblasti nutně závisí rovněž na důkladném studiu současných teoretických prací z neslovanské oblasti, jejich kritickém zhodnocení, aplikování do domácího prostředí a následné syntéze.³

Cílem tohoto příspěvku je upozornit na některé aktuální směry, jimiž se ve světě současní badatelé zkoumající teorii vlastního jména a pojetí propriální sféry jazyka zabývají, a podnítit tak jejich větší rezonanci v našem onomastickém diskurzu. Před zprostředkovaným podrobným seznámením s jejich hlavními principy a myšlenkami je preferován přehled se stručnou charakteristikou jednotlivých názorů a/ nebo publikací, jehož účelem je čtenáře nasměrovat k samostudiu umožňujícímu vlastní pochopení těchto prací. Článek tak navazuje na Blanárův text z roku 2009, v němž autor podává přehled několika aktuálních onomastických koncepcí (Blanár, 2009a). S výjimkou teorií Willyho Van Langendoncka a Ernsta Hansacka, o nichž V. Blanár v citovaném textu pojednává a jejichž význam pro rozvoj obecné teorie onomastiky je takový, že je nelze pominout ani v této stati, je pozornost věnována autorům a dílům, které Blanár nezmiňuje.

K základním a – byť od jejího vydání ještě neuplynulo ani patnáct let – už kanonickým dílům patří bezesporu práce Willyho Van Langendoncka *Theory and Typology of Proper Names* (2007). Publikace navrhuje nový syntetický pohled na funkce vlastních jmen ze sémantického, pragmatického a syntaktického hlediska. K rozlišení funkce vlastního jména od běžné funkce podstatného jména nebo zájmena jsou uváděny nové formální argumenty. Zvláštní status proprií je zde determi-

---

² Jak v úvodu své práce *Onomastika načala XXI veka* připomíná Alexandra Vasiljevna Superanská (Superanskaja, 2009), podle názoru V. Blanára (1996) lze hlavní výsledky v oblasti teoretické onomastiky ve druhé polovině 20. století pozorovat právě ve slovanských zemích.

³ V. Blanár (2009b, s. 163) pokládal za neodmyslitelný předpoklad nových badatelských přístupů v onomastice mj. cílevědomou přípravu odborně a jazykově dobře připravených pracovníků, pro něž nepředstavuje problém sledovat onomastickou literaturu ve světových jazycích, upozorňoval však na problém dostupnosti zahraniční odborné literatury, zejména mimořádně rozsáhlé onomastické produkce západoevropské provenience, neboť bez ní je pak těžké sledovat stav a rozvoj onomastického bádání a myšlení v evropském měřítku, nemluvě o potřebné konfrontaci s domácími výzkumy. S postupem času, vlivem zintenzivnění styků se zahraničím a díky dostupnosti řady titulů na internetu se však dnes výraznějším problémem než obtížná přístupnost cizí odborné literatury jeví spíše ne zcela dostatečné povědomí o relevantních publikacích a následně jejich ne vždy uspokojivá reflexe v domácích pracích.

ván jednotnou pragmaticko-sémanticko-syntaktickou teorií (viz též Van Langendonck, 2013): vlastní jméno označuje (denotuje) jedinečnou entitu na úrovni langue, aby ji v dané základní kategorii vyčlenilo jako psychosociálně nejvýznamnější. Význam jména, pokud nějaký je, neurčuje jeho denotaci. V práci se využívají rovněž poznatky neurolingvistiky (o ní ve vztahu k vlastním jménům viz Rutkiewicz-Hanczewska, 2017) a fakt, že vlastní jména tvoří zvláštní kategorii, je představen a interpretován v obecném lingvistickém rámci. Autor dále dokládá, že různé druhy významů spojovaných s jmény (kategorický, asociativní, emotivní a gramatický) mají presupoziční charakter. V souladu s moderním pojetím onomastiky má práce interdisciplinární povahu a bere v úvahu lingvistické, filozofické, neurolingvistické, sociolingvistické, nářeční a jazykovězeměpisné aspekty vlastních jmen.

V novém tisíciletí představil britský onomastik Richard Coates svou pragmatickou teorii propriálnosti (v originálu *The Pragmatic Theory of Properhood*),⁴ kterou rozvíjí již řadu let v sérii svých statí a referátů (Coates, 2000, 2005a, 2005b, 2006a, 2006b, 2009, 2012, 2014, 2015, 2017a, 2017b, 2018a, 2018b). Coatesova koncepce se podle autora samého v některých důležitých ohledech odchyluje od všech předchozích teorií. Základní rozdíl je následující: Pragmatická teorie propriál-

---

⁴ Výraz „*properhood*“ se v angličtině běžně neuzívá, R. Coates ho vytvořil pro označení vlastnosti (či schopnosti) slova být vlastním jménem. Je utvořen z adjektiva *proper* ve smyslu ‚vlastní‘ (srov. anglický termín *proper name* ‚vlastní jméno‘) a sufixu *-hood* označujícího stav bytí (srov. *childhood* ‚dětství‘) nebo skupinu sdílející určitou společnou vlastnost či stav (např. *brotherhood* ‚bratrství‘, *neighbourhood* ‚sousedství‘). A. V. Superanská (2009) překládá do ruštiny „*properhood*“ jako „*собственность*“. Vychází přitom z adjektiva *собственный* ‚vlastní‘ (srov. ruský termín pro vlastní jméno *имя собственное*), které v tomto smyslu anglickému přídavnému jménu *proper* plně odpovídá. Termín užívá v uvozovkách, neboť, jak píše, v ruském slovtvorném hnízdě ekvivalent k danému anglickému neologismu chybí. Ruština však výraz *собственность* zná, ovšem ve významu ‚vlastnictví, majetek‘, což může být v onomastickém kontextu vzhledem k dosud relativně malé znalosti Coatesovy teorie a ustálenému významu existujícího substantiva matoucí. Pro francouzštinu navrhuje Evgeny Shokhenmayer (2017) ekvivalent *proprialité*, v závěru svého článku navrhuje i německou podobu termínu, *Proprialität*. Odvodit český termín od adjektiva ekvivalentního s anglickým *proper*, tj. *vlastní*, nelze doporučit, neboť výsledkem by bylo substantivum *vlastnost*, jehož významy jsou pevně dány, takže jeho užití ve smyslu anglického *properhood* by bylo naprosto zavádějící. Jako nejpřesnější ekvivalent se jeví podstatné jméno *proprialnost*, neboť anglické příponě *-hood* v tomto kontextu nejlépe odpovídá sufix *-ost*, případně lze akceptovat i substantivum *proprialita*, blízké francouzskému *proprialité* a německému *Proprialität*. Obě označení jsou doložena v českých onomastických pracích, např. v textech Rudolfa Šrámk (mj. 1986, 1999a, 1999b). Jejich význam lze charakterizovat jako propriální charakteristiku či příznak určitého lexému, tj. to, že daný lexém je propriem, vlastním jménem. V Novém encyklopedickém slovníku češtiny R. Šrámek v hesle PROPRIÁLNÍ SFÉRA JAZYKA charakterizuje propriálitu jako kategorii, která se na nejobecnější úrovni v konkrétních projevech manifestuje prostřednictvím specifického typu ‚funkčnosti‘ odlišného od apelativ; odkazuje přitom na heslo o onymické funkci (Šrámek, 2017). Coatesovo pojetí termínu „*properhood*“, tj. označení vlastnosti či schopnosti slova být vlastním jménem, je tak chápání výrazů *proprialnost* a *proprialita* v češtině poměrně blízké, a proto lze význam obou českých termínů v tomto smyslu rozšířit – tím spíš, že adekvátnější termín v češtině neexistuje a ani eventuelní vytvoření zcela nového pojmu se nejví hodně.

nosti je založena na myšlence, že vlastní jména jsou definována na základě jejich referenční funkce spíše než na základě jejich denotace. Za zásadní je pokládán fakt, že propria zcela postrádají smysl. Tyto myšlenky vyvolaly nejen pozitivní ohlas, ale i polemické názory, na něž Coates reagoval zejména ve dvou svých článcích (Coates, 2006b, 2017b). V řešení řady teoretických otázek dochází R. Coates k názorům blízkým nebo identickým s V. Blanárem, a to nezávisle na jeho pracích (srov. též Superanskaja, 2009).

Pozornosti by neměly ujít ani úvahy Granta Smitha o sémiotické teorii vlastních jmen (Smith, 2006), dále rozpracované ve studii o sémiotických významech jmen (Smith, 2017b), a práce téhož autora o symbolických významech vlastních jmen (Smith, 2017a).

Z frankofonní produkce věnované teorii vlastního jména stojí za zmínku publikace Kerstin Jonassonové *Le nom propre. Constructions et interprétations* (Jonasson, 1994). Autorka v ní na francouzském materiálu zkoumá lingvistický status vlastního jména a jeho funkce. Propria podle ní neumožňují být identifikována ani svou rolí v jazykovém systému, ani jejich použitím v diskurzu, jejich základní kognitivní funkcí je pojmenovat, potvrdit a zachovat individualitu. Protože vlastní jména vnímá jako prototypickou jazykovou kategorii s určitými charakteristickými vlastnostmi projevujícími se na různých jazykových úrovních, jsou vlastnosti proprií popisovány právě v jednotlivých rovinách jazyka – od zvukové a grafické (tím je míněno psaní velkých písmen) přes morfologickou a syntaktickou (která je rozdělena na mikrostrukturní, čímž je míněno syntagma, v němž je vlastní jméno integrováno, a makrostrukturní, tj. funkce tohoto syntagmatu ve větě) až po sémantickou a pragmatickou.

Doporučeníhodná je rovněž publikace mexické onomastičky Yolandy Guillerminy Lópezové Francové *El concepto de nombre propio en lingüística: una discusión que continúa* (López Franco, 2007). Jde o vynikající přehled vývoje lingvistických teorií vlastního jména, jehož přínos pro nás spočívá zejména v tom, že seznamuje s řadou prací románských autorů (publikovaných především ve španělštině a francouzštině), o nichž ve slovanské onomastice není příliš velké povědomí.

Belgický obecný lingvista Klaas Willems ve své německy psané knize *Eigenname und Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie des ‚Nomen Proprium‘* (1996) vychází z pozorování, že moderní teorie vlastních jmen neodpovídají specifické a komplexní sémantické povaze vlastních jmen. Poukazuje na fakt, že od šedesátých a sedmdesátých let 20. století dominují převážně práce badatelů opírajících se o tradice analytické filozofie a logiky, reprezentované především díly Johna Rogera Searla a Saula Kripkeho, a tvrdí, že vysoce specifický druh významu, který je typický pro vlastní jména, by měl být studován v rámci teorie více odpovídající vlastní obecné lingvistice. Hlavní filozofické (zejména referenční) a logické (především formální) zřetele vycházejí z předpokladu, že za vlastním jménem stojí encyklopedické informace (Searle), nebo že vlastní jméno nemá smysl, ale je rigidním designátorem

(Kripke). Na rozdíl od těchto názorů Willems tvrdí, že obecná lingvistická definice vlastního jména se musí soustředit nejen na logické a filozofické problémy, ale také na specificky lingvistickou sémantickou funkci vlastního jména ve skutečných výpovědích. Cílem tohoto přístupu je – nezávisle na pragmatice a diskurzivní analýze – popsat vlastní jména a apelativa jako kategorie řeči v používání jazyka za pomoci funkčního pohledu na vlastní jména, což podle Willemse v době vydání jeho práce v definicích vlastního jména do značné míry chybělo. S oporou o některé aspekty fenomenologie jazyka, jak o nich píše Edmund Husserl a Eugenio Coseriu, autor navrhuje nástin sémantické teorie vlastních jmen.

Teorie vlastního jména německého slavisty a onomastika Ernsta Hansacka (1990, 2004), kterou rozvinul od konce 80. let 20. století do počátku nového tisíciletí, je inspirována kognitivní lingvistikou, vychází z přírodovědných poznatků o jazyce a odmítá řešení hlavních problémů teorie vlastního jména z filozofického hlediska. Jméno Hansack chápe jako množinu informací o pojmenovávaném objektu a tato množina se v lidském mozku (tj. v myšlení) utváří prostřednictvím recepce onymického objektu. Význam vlastního jména je vymezen jako soubor dat, které jméno indikuje. Jediný základní rozdíl mezi apelativy a proprii vidí Hansack v tom, že vlastní jména označují třídy s jedním objektem, tj. individua, zatímco apelativa označují objekty z otevřených tříd. Tuto jedinou diferenci lze tedy charakterizovat jako kvantitativní.

Důležitý teoreticko-metodologický dosah má rovněž publikace rakouské badatelky Eriky Windbergerové-Heidenkummerové o anoikonymech (autorka používá v souladu s většinovým územím onomastických prací z německé jazykové oblasti termín mikrotoponyma) soudního okresu Neumarkt ve Štýrsku (Windberger-Heidenkummer, 2001). Blízkost tohoto druhu proprií k apelativům vedla autorku ke zkoumání teorie vlastního jména, v níž mj. rozvíjí koncepcí Saula Kripkeho a navazuje i na některá díla slovanské onomastiky, zejména na německy psané práce z pera Rudolfa Šrámka. Základním předpokladem zkoumání je pro Windbergerovou-Heidenkummerovou analýza anoikonym v sociálním a komunikačním kontextu, což je signalizováno už v hlavním titulu knihy. Nejen proto vyniká publikace inovativním přístupem k jejich výzkumu.

Německý onomastik Silvio Brendler (2008) je autorem konceptu nomematiky. Publikace, jejímž cílem je studium podstaty vlastních jmen, je určena jak onomastikům, tak i odborníkům zabývajícím se teorií jazyka a jeho filozofií. Autor se svou teorií snaží překonat celou řadu starých teoretických a metodologických problémů. Vychází přitom z dynamického jazykového modelu, který pojímá panchronně, což mu umožňuje jeho uplatnění v diachronním i v synchronním aspektu. Svůj koncept má Brendler podložen i neurologickými a psychologickými poznatky. Ke klíčovým problémům patří mj. vymezení identity vlastního jména vůči etymologické, formální a funkční identitě a vůči propriální homonymii. Ve vztahu k jiným teoriím označuje Brendler nomematiku jako metateorii.

Větší zohlednění poznatků, k nimž ve svých dílech nejen zmínění badatelé, ale i další představitelé teoreticky orientované onomastiky, obecné lingvistiky a filozofie jazyka dospěli, může další rozvoj našeho oboru podstatným způsobem stimulovat a zároveň tak může přispět k odstranění některých nevhodných přístupů, s nimiž se lze v současnosti setkat.

Ke zkoumání vlastních jmen lze přistupovat z mnoha stran a různými způsoby, avšak i u těch klasičtějších je nutné vycházet z nejnovějších poznatků obecné teorie onomastiky. V našem oboru jsme bohužel někdy stále svědky určitého žehráni zastánců „tradiční“ a „pocitivé“ analýzy vlastních jmen na teoretiky onomastiky. Vyváženost mezi „praktickou“ a „teoreticko-metodologickou“ onomastikou je však nutným předpokladem seriózní onomastické práce – jak už bylo řečeno výše, při jakémkoli zkoumání je potřebná jak důkladná analýza shromážděných dat, tak i teoreticko-metodologická vybavenost a obeznámenost s aktuálními výsledky v oboru.

Stále ještě totiž vznikají práce stojící metodologicky a teoreticky na stanovisku, které moderní onomastika překonala a z nichž lze poznat, že jejich autoři jsou tradicionalisté, jimž propriální a apelativní sféra splývají a kteří interdisciplinárnost onomastiky vidí v objasňování mimojazykových okolností motivace, nikoli v pozici a funkci vlastního jména v jazykové a společenské komunikaci. Jejich studie se mnohdy vyznačují minuciózním rozbořením jednotlivostí na úkor syntetického pohledu a východiskem pro takoveto práce jsou pozice apelativní jazykovědy, jejíž poznatky jsou mechanicky přenášeny na propria, aniž by se však bral v úvahu odlišný charakter vlastních jmen, takže výsledkem není onomastická, ale apelativní analýza proprií, což zkrsluje obraz našeho oboru v očích neonomastiků. Přitom právě aplikace nových poznatků o specifičnosti propriální sféry jazyka a o onymických funkcích, jimiž je vznik, forma i fungování vlastních jmen determinována, umožňuje vytěžít z propriálního materiálu více poznatků. Doufejme, že – řečeno „darwinisticky“ – jde v těchto případech o slepou uličku vývoje, která neohrozí další vývoj onomastických bádání a nezkompromituje je (srov. Harvalík, 2014).

Jiným problémem je podléhání určité módnosti. Zvláště v poslední době se objevila řada aktuálních témat a přístupů, jimž je nejen v lingvistice věnována značná pozornost, a je jistě pozitivním faktem, že to inspiruje i onomastické výzkumy, protože bez nových impulzů je každá disciplína odsouzena v nejlepším případě ke stagnaci, na druhou stranu však studium onomastických prací na takováto témata vzbuzuje někdy dojem, že u některých autorů a příspěvků jde (doufejme, že je to jen přechodný stav daný relativní novostí příslušného konceptu) víceméně o „vnějškovou“ aplikaci pojmového aparátu z neonomastických výzkumů na propriální materiál, přičemž výsledky těchto bádání nám (kromě použití jiné, „moderní“ terminologie) neříkají o mnoho víc, než tomu bylo za použití tradičních teoretických a metodologických postupů onomastiky minulých desetiletí, mnohdy navíc současnou obecnou teorií onomastiky už překonaných. V horších případech se pak autoři omezují na

deskripci materiálu, často doprovázenou řadou ilustračních fotografií, ovšem bez hlubších analýz a závěrů. Tento postup pak může vést k názoru, že určité směry jsou do onomastiky přebírány jaksi mechanicky, povrchně a spíše proto, že jsou aktuální či módní, než ze snahy vytěžit z analyzovaného onymického materiálu díky jejich použití nové poznatky.

Setkat se lze i s případy, kdy badatelé provádějí své výzkumy nezávisle na zkoumáních v zahraničí (přesněji řečeno aniž by tušili, že takováto bádání v cizině probíhají či proběhla) a docházejí k týmž výsledkům. Tuto skutečnost lze na jednu stranu hodnotit kladně, neboť to potvrzuje správnost poznatků, k nimž se paralelně došlo, ovšem to, co bylo pozitivní v dobách, kdy železná opona ztěžovala výměnu vědeckých informací, co bylo pochopitelné v prvních desetiletích po politických změnách v bývalém východním bloku a co bylo možné tolerovat u začínajících badatelů, nemůže obstát v současnosti. Obeznačenosti s nejnovějšími výsledky dnes už nic nestojí v cestě a badatel, který představí „svou“ teorii, jejíž principy jsou ovšem v zahraničí už léta známy, bude s touto skutečností dříve či později konfrontován a spíše než s obdivem, že jeho poznatky byly získány nezávislou cestou, se setká s údivem nad tím, proč nereflktuje práce svých zahraničních předchůdců.

Pokud však budou slovanští badatelé vycházet z nejlepších tradic svého oboru, k nimž významně přispěl právě Vincent Blanár, a dále je rozvíjet, jestliže budou sledovat aktuální dění ve světové onomastice a vyvarují se zmíněných tendencí, které rozvoji onomastiky neprospívají, udrží krok s mezinárodním vývojem a sami k němu podstatnou měrou přispějí.

Bibliografie

BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.) Bratislava: Veda 1996. 250 s.

BLANÁR, Vincent: Theorie des Eigennamens. Status, Organisation und Funktionieren der Eigennamen in der gesellschaftlichen Kommunikation. Germanistische Linguistik 164–165. Hildesheim – Zürich – New York: Olms Verlag 2001. 207 s.

BLANÁR, Vincent: Poznámky k onomastickým koncepciám. In: Jazykovedný časopis, 2009a, roč. 60, č. 2, s. 155–158.

BLANÁR, Vincent: Svetlá a tiene slovenskej onomastiky. In: Slavica Slovaca, 2009b, roč. 44, č. 2, s. 160–165.

BLANÁR, Vincent: Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky. Proper Names in the Light of Theoretical Onomastics. Martin: Matica slovenská 2009c. 160 s.

BRENDLER, Silvio: Nomenmatik. Identitätstheoretische Grundlagen der Namenforschung (insbesondere der Namengeschichte, Namenlexikographie, Namengeographie, Namenstatistik und Namenstheorie). Hamburg: Baar 2008. 448 s.

COATES, Richard: Singular definite expressions with a unique denotatum and the limits of properhood. In: Linguistics, 2000, roč. 38, č. 6, s. 1161–1174.

COATES, Richard: A new theory of properhood. In: Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences, Uppsala, August 19–24 2002. Vol. I. Eds. E. Brylla – M. Wahlberg. Uppsala: Språk- och folkminnesinstitutet 2005a, s. 125–137.

COATES, Richard: A speculative psycholinguistic model of onymization. In: Quaderni Internazionali di Rivista Italiana di Onomastica 1. Denominando il mondo. Dal nome comune al nome proprio. Atti del simposio internazionale, Zara, 1–4 settembre 2004. Eds. D. Brozović-Rončević – E. Caffarelli. Roma: Società Editrice Romana 2005b, s. 3–13.

COATES, Richard: Properhood. In: *Language*, 2006a, roč. 82, č. 2, s. 356–382.

COATES, Richard: Some critiques and consequences of The Pragmatic Theory of Properhood. In: *Onoma*, 2006b, roč. 41, č. 1, s. 27–44.

COATES, Richard: A strictly Millian approach to the definition of the proper name. In: *Mind and Language*, 2009, roč. 24, č. 4, s. 433–444.

COATES, Richard: Eight issues in The Pragmatic Theory of Properhood. In: *Acta Linguistica Lithuanica / Lietuvių kalbotyros klausimai*, 2012, roč. 66, č. 1, s. 119–140.

COATES, Richard: Where are the limits of the name? Some remaining issues with The Pragmatic Theory of Properhood. In: *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional de Ciències Onomàstiques, secció 2*. Eds. J. Tort i Donada – M. Montagut i Montagut. Barcelona: Generalitat de Catalunya 2014, s. 124–132.

COATES, Richard: A concise theory of meaningfulness in literary naming within the framework of The Pragmatic Theory of Properhood. In: *Journal of Literary Onomastics*, 2015, roč. 4, č. 1, s. 31–34.

COATES, Richard: Onymoids. In: *Onoma*, 2017a, roč. 52, č. 1, s. 109–114.

COATES, Richard: The meaning of names: a defence of The Pragmatic Theory of Properhood (TPTP) addressed to Van Langendonck, Anderson, Colman and McClure. In: *Onoma*, 2017b, roč. 52, č. 1, s. 7–26.

COATES, Richard: Linguistic aspects of literary name origination. In: *Onoma*, 2018a, roč. 53, č. 1, s. 11–31.

COATES, Richard: Meaningfulness in literary naming within the framework of The Pragmatic Theory of Properhood (TPTP). In: *Onomastica Uralica*, 2018b, roč. 14, č. 1, s. 191–201.

HANSACK, Ernst: *Bedeutung, Begriff, Name. Studia et exempla linguistica et philologica. Series II: Studia minora I*. Ed. K. Trost. Tom I. Regensburg: S. Roderer Verlag 1990. 95 s.

HANSACK, Ernst: *Der Name im Sprachsystem. Grundprobleme der Sprachtheorie*. Regensburg: S. Roderer Verlag 2000. 414 s.

HARVALÍK, Milan: Možnosti a perspektivy výzkumu slovanské anoikonymie. In: *Mikrotoponimia i makrotoponimia. Problematyka wstępna*. Eds. A. Gałkowski – R. Gliwa. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2014, s. 41–49.

JONASSON, Kerstin: *Le nom propre. Constructions et interprétations*. Paris – Louvain-la-Neuve: Duculot 1994. 256 s.

LÓPEZ FRANCO, Yolanda Guillermina: *El concepto de nombre propio en lingüística: una discusión que continúa*. México: UNAM, FES Acatlán 2007. 67 s.

LUTTERER, Ivan: S novými úkoly nové metody toponomastické práce? In: *Geografia nazewnicza. Materiały z VII Konferencji Komisji Onomastyki Słowiańskiej przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów i II Posiedzenia Komisji Onomastycznej Komitetu*

Językoznawstwa PAN, Mogilany, 23 – 25 IX 1980 r. Ed. K. Rymut. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1983, s. 85–88.

PAIKKALA, Sirkka: Se tavallinen Virtanen. Suomalaisen sukunimikäytännön modernisointumisen 1850-luvulta vuoteen 1921. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004. 809 s.

RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA, Małgorzata: Neurobiologia nazywania. O anomii proprijalnej i apelatywnej. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2017. 444 s.

SHOKHENMAYER, Evgeny: De la traduction du néologisme properhood en français. In: *Onoma*, 2017, roč. 52, č. 1, s. 115–122.

SMITH, Grant: A Semiotic Theory of Names. In: *Onoma*, 2006, roč. 41, č. 1, s. 14–26.

SMITH, Grant: An elaboration on the *symbolic* meanings of names. In: *Name and naming. Proceedings of the fourth international conference on onomastics “Name and naming”. Sacred and profane in onomastics. Baia Mare, September 5–7, 2017.* Ed. O. Felecan. Cluj-Napoca: Editura Mega – Editura Argonaut 2017a, s. 35–44.

SMITH, Grant: The semiotic meanings of names. In: *Onomastica*, 2017b, roč. 61, č. 1, s. 111–118.

ŠRÁMEK, Rudolf: Teorie onomastiky a roviny propriálního pojmenování. In: *Slovo a slovesnost*, 1986, roč. 47, č. 1, s. 16–28.

ŠRÁMEK, Rudolf: Vincent Blanár: Teória vlastného mena. In: *Slovo a slovesnost*, 1999a, roč. 60, č. 4, s. 319–321.

ŠRÁMEK, Rudolf: Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova univerzita 1999b. 191 s. + 19 map.

ŠRÁMEK, Rudolf: Propriální sféra jazyka. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny.* Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. 2017. Dostupný na: https://www.czechency.org/slovník/PROPRIÁLNÍ_SFÉRA_JAZYKA (cit. 15. 12. 2020).

VAN LANGENDONCK, Willy: *Theory and Typology of Proper Names.* Berlin – New York: De Gruyter Mouton 2007. 16 + 378 s.

VAN LANGENDONCK, Willy: A semantic-pragmatic theory of proper names. In: *Acta Linguistica Lithuanica / Lietuvių kalbotyros klausimai*, 2013, roč. 69, č. 1, s. 99–129.

WILLEMS, Klaas: *Eigennamen und Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie des ‚Nomen Proprium‘ (Beiträge zur Namenforschung, Beiheft 47).* Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter 1996. 317 s.

WINDBERGER-HEIDENKUMMER, Erika: *Mikrotoponyme im sozialen und kommunikativen Kontext. Flurnamen im Gerichtsbezirk Neumarkt in der Steiermark (Schriften zur deutschen Sprache in Österreich, Band 30).* Frankfurt am Main – New York: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften 2001. 388 s.

СУПЕРАНСКАЯ, Александра Васильевна: *Ономастика начала XXI века.* Москва: Институт языкознания РАН 2009. 80 с.

DRUHOVÉ OZNAČENIE AKO SÚČASŤ VLASTNÉHO MENA ALEBO APELATÍVNA IDENTIFIKÁCIA ONYMICKÉHO OBJEKTU A DÔSLEDKY JEHO CHÁPANIA NA PÍSANIE VEĽKÝCH PÍSMEN¹

IVETA VALENTOVÁ

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava, Slovensko

VALENTOVÁ, Iveta: Class term as a part of the proper name or as an appellative identification of the onymic object and the consequences of its understanding on capitalization. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2021, Vol. 72, No 1, pp. 57 – 79.

Abstract: According to the principles of standardization of anoikonyms (minor place-names) and following the rules of Slovak orthography, the appellative expressing the type of a certain object is written with a small initial letter if it is not part of the name and stands before the name. This rule generally applies to all proper names. However, in some cases this appellative is understood as part of the name and it therefore tends to be written also with a capital initial letter. The paper deals with explanation of differences between the appellative member, the appellative component of a proper name, which is part of a proper name, and the information about a proper name in the form of an appellative, which is part of the onymic content of a proper name, but which is not part of a proper name. The author explains this problem on the basis of V. Blanár's theory, which is based on the content understanding (designation) of proper names and on the interrelatedness of linguistic and onomastic status of the proper name and on the using of proper names in communication. In Czech onomastics, R. Šrámek holds similar theoretical bases.

Key words: capital letters, anoikonyms (minor place-names), nomen proprium, appellative, onymic content, designation, appellative member of a proper name

V príspevku sa zameriavame na problematiku identifikácie druhového označenia (genus proximum), keď vystupuje jednak ako súčasť vlastného mena (*Kysucké Nové Mesto, Čierny vrch, Brezová lúka, Bratislavský hrad, Most Slovenského národného povstania, Divadlo na korze, Kino mladých*), jednak iba ako apelatívna deskripcia, ktorá nie je súčasťou vlastného mena (mesto *Prievidza*, hrad *Betliar*, vrch *Kriváň*, les *Brezové*, divadlo *Nová scéna*, kino *Hviezda*), zo širšieho teoretického pohľadu, ktorý úzko súvisí aj so vzťahom medzi apelatívnou a propriálnou lexikou a tzv. prechodným pásmom. Identifikácia druhového označenia ako súčasť vlastného mena súvisí aj s praktickou otázkou pravopisu veľkých začiatkových písmen vo vlastných menách, preto budeme analyzovať aj túto problematiku. Sústredíme sa na pohľad z pozície slovenskej a českej onomastiky a jej teoretických východísk, predovšet-

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0133/20 *Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe*.

kým z teórie vlastných mien Vincenta Blanára a Rudolfa Šrámka,² pretože práve syntetizujúce výsledky výskumov a odporúčania lingvistov, ktorí sa venujú onomastike, by mali byť smerodajné aj pri normalizácii ortografie veľkých začiatočných písmen vo vlastných menách. Vychádzame zo starších prác (Valentová, 2014; 2018, s. 91 – 99), ktoré rozvíjame a dopĺňame najmä o aspekt ortografie veľkých písmen v súvislosti s novým projektom zameraným na pravidlá slovenského pravopisu v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe.

Súčasnú slovenskú pravopisnú pravidlá v oblasti písania veľkých písmen vo vlastných menách (*Pravidlá slovenského pravopisu*, 2013, s. 50 – 70; ďalej PSP) sú nastavené tak, že sa odlišujú vlastné mená od všeobecných apelatívnych pomenovaní. Táto zásada sa uplatňuje v najvyššej miere, lebo sa týka začiatku každého vlastného mena, ale napr. v českých pravopisných pravidlách sa neuplatňuje vo všetkých vlastných menách jednotne.³ Keďže formálno-jazyková stránka vlastných mien je nositeľom onymického obsahu (Blanár, 1996a, s. 21), vlastné meno by malo byť identifikovateľné aj veľkým začiatočným písmenom, pretože v pozícii na začiatku slova sa tak odlišuje apelatívum od propria, pri viacčlenných názvoch sa písanie druhého, resp. ďalšieho člena s malým alebo veľkým písmenom využíva na odlíšenie tried vlastných mien. Ako uviedol už Ladislav Dvořák (1993, s. 289), je prirodzené, že správne písanie veľkých písmen podľa tejto zásady predpokladá poznanie vecnej stránky vlastných mien, či teda v istých konkrétnych prípadoch o vlastné mená ide, alebo nejde. Propriá sa vydeľujú od apelatív špecificky onomastickými mimojazykovými funkciami, ktoré na nižšej abstrakčnej úrovni onymického obsahu V. Blanár (1996a, s. 20) chápal ako generické a diferenčné príznaky. Subkategoriálnym príznakom na vyššej asociačnej úrovni, ktorý je charakteristický pre všetky propriá, je všeobecný príznak (funkcia) [identifikácia/diferenciácia].⁴ Na vyššej abstrakčnej rovine sa oblasť proprií stýka s apelatívami

---

² Profesorovi Rudolfovi Šrámkovi ďakujem za cenné pripomienky a doplnenia príspevku.

³ Podľa súčasných pravopisných pravidiel českého jazyka sa niektoré typy viacslovných vlastných mien píše s malým začiatočným písmenom v prvom slove vlastného mena, napr. v anojkonymách *po-břeží Koster*, *mys Dobré naděje*, *ostrov Svaté Heleny*, v urbanonymách *náměstí Krále Jiřího z Poděbrad*, *ulice Generála Píky*, *sady Míru*, *most Legií* a pod.; pri vlastných menách náboženských objektov, resp. vo všeobecnosti pri názvoch stavieb a ich častí, je napríklad písanie veľkého alebo malého začiatočného písmena v názve ponechané na pisateľovi (porov. *Internetová jazyková příručka Ústavu pro jazyk český AV ČR, Akademická příručka českého jazyka*, Pravdová – Svobodová, 2014, s. 148 – 182). V dôsledku takého pravopisu sa často súčasťou rôznych zoznamov stáva len časť vlastného mena s veľkým začiatočným písmenom (napr. *Koster*, *Dobré naděje*, *Svaté Heleny* a pod.). R. Šrámek nás upozornil na prípady z praxe, ktoré vznikli dôsledkom nejednotnosti českého pravopisu veľkých písmen vo vlastných menách, keď v pražskej mestskej štvrti Dejvice bola na *náměstí Míru* tabuľa s nápisom iba *Míru* alebo v anglickom abecednom registri sa uviedlo namiesto *Cape of Good Hope* (= *mys Dobré naděje*) iba *of Good Hope* (porov. aj Šrámek, 2020, s. 139; 2017, s. 87).

⁴ Keďže treba brať zreteľ aj na spoločenskú závažnosť, V. Blanár (1996a) túto základnú funkciu proprií nazýva spoločensky podmienená identifikácia.

a súčasne sa už od nich diferencuje. Na nižších abstrakčných úrovniach onymického obsahu sú významné komponenty vlastných mien, ktoré sú príznačné len pre oblasť vlastných mien.

Pre identifikáciu vlastných mien a ich fungovania v komunikácii je rozhodujúci ich onymický, propriálny obsah, nie apelatívny obsah (pán *Kováč* nie je, resp. nemusí byť kováčom). Napríklad v názve *Námestie slobody* nie je rozhodujúci apelatívny význam slova *sloboda*, ale, vyjadrené termínom R. Šrámka, „propriálne pojmenovací motív“⁵, ktorý vychádza z významu „sloboda“ a je s ním spojitelný prostredníctvom spoločenského, ideologického, politického, kultúrneho, resp. iného príznaku motívu, pričom „obsah“ pomenovacieho motívu nekorešponduje s pojmovým významom v celej sémantickej šírke apelatíva *sloboda*. V motíve vystupuje ako propriálne využiteľný sémantický príznak objektu, ktorý je podstatou propriálne pomenovacieho motívu. Tento príznak (nie lexikálno-sémantická stránka apelatíva *sloboda*) je zárukou individualizačnej a identifikačnej funkcie a v propriálnom pomenovacom akte je prameňom a zároveň nositeľom propriálne pomenovacieho motívu. Preto je „námestie“ iba ten práve individualizovaný objekt, ktorý je síce vyjadrený apelatívom *námestie*, ale pretože je iba jediný a práve ten jeden daný, vybraný objekt, nadobúda vlastnosť jedinečnosti, individuálnosti, a preto sa píše s veľkým začiatočným písmenom (*Námestie slobody*). Apelatívne druhové označenie objektu sa tak presunulo do propriálnej vrstvy, sféry jazyka, konkrétne označenie objektu sa stáva onymickým objektom, t. j. prostredníctvom individuálnosti propriálneho objektu dostane charakter iba „jediného objektu“. Táto individuálnosť, „jedinosť“ sa typovo zhoduje s individuálnosťou pomenovacieho motívu, a preto sa na propriálny objekt vzťahuje akt propriálneho pomenovania, v ktorom objekt je „materiálové“, „predmetové“ východisko. Označenie druhu objektu je preto súčasťou propria, hranica, začiatok propria sa začína druhovým označením objektu *Námestie...*, *Mys...*, *Ostrov...* Proprium je vždy celok so štruktúrou: propriálny objekt – propriálne pomenovací motív – jazykové spracovanie motívu, modelovo: určenie, čo sa pomenuje, čo je spoločensky nutné pomenuvať propriom → voľba propriálne pomenovacieho motívu, t. j. „podľa čoho“ → jazykové vyjadrenie, spracovanie motívu, jazykovosť propriálneho pomenovacieho aktu, t. j. „ako jazykovo“. Z apelatíva *most*, ktoré má vyjadriť nejaký vzťah, príznak k Slovenskému národnému povstaniu, sa stane *Most* a motívom je *Slovenské národné povstanie*, vlastné meno ako celok je *Most Slovenského národného povstania*, podobne napr. *Námestie slobody*, *Kostol svätého Štefana*, *Park Janka Kráľa* a i., pričom napr. *most Slovenského národného povstania* je hocikaký most, ktorý má niečo spoločné so Slovenským národným povstaním (bližšie Šrámek, 1999, 2015).

Vo všeobecnosti hlavným problémom aj v súvislosti s pravopisom veľkých začiatočných písmen vo vlastných menách je určenie hranice kategórie „vlastné meno“. Aj keď sa V. Blanár sústredil hlavne na onymické príznaky (propriálne funk-

---

⁵ K tomuto termínu a jeho významu pozri bližšie R. Šrámek (2007, 2016).

cie) a analýze hranice medzi apelatívmi a propriami z hľadiska pravopisnej stránky sa venoval len okrajovo, na základe charakteristiky týchto funkcií vlastných mien a onymického obsahu možno vydeliť propriálnu sféru jazyka od apelatívnej a tým určiť hranicu začiatku vlastného mena a súčasne aj pravopis veľkého písmena na jeho začiatku.

Slovenská i česká teoretická onomastika venovala problematike vzťahov apelatívnej a propriálnej lexiky dostatočný priestor (porov. napr. Blanár, 1980; 1996a, s. 42 – 51; 1996b; Šrámek, 1999, s. 53 – 57; 2015 a i.). Všeobecne prijímanými dôvodmi problémov pri identifikácii, či ide o apelatívum alebo proprium, je podľa V. Blanára (1996a, s. 42 – 43) nedostatok pevných hraníc medzi týmito dvoma vrstvami slovnnej zásoby, ktorý vyvolávajú v prvom rade neustále prebiehajúce procesy onymizácie a apelativizácie a povaha onymických objektov. R. Šrámek (1999, s. 53) podotkol, že nejde len o dve vrstvy slovnnej zásoby, ale o dve systémovo usporiadané a fungujúce sféry jazyka – apelatívnu a propriálnu.

Na hranici medzi apelatívnu a propriálnu lexikou stoja určité druhy vlastných mien (napr. etnonymá alebo sérionymá), ale aj niektoré členy alebo komponenty proprií. Ich propriálny charakter závisí od ich platnosti v spoločenskej praxi a od ich fungovania v komunikácii ako súčasti vlastného mena. R. Šrámek (1999, s. 54; 2015) hovorí o existencii veľmi širokého „prechodového pásma“, ktorý je priestorom, v ktorom propria získavajú status nascendi, a za rozhodujúce znaky ostrosti medzi apelatívmi a propriami pokladá špecifiká kategórií ‚propriálny význam‘ a ‚funkcia proprií‘. V prechodnej vrstve sa nachádza skupina substantív, pri ktorých sa niektoré znaky vlastných mien a niektoré znaky apelatív dosť výrazne nepolarizovali (Blanár, 1996a, s. 42; porov. aj Šrámek, 1999, 2014). V. Blanár (1996a, s. 43 – 51) pokladal za dôležité pri určovaní, čím je príslušná lexéma viac alebo menej blízka vlastnému menu, resp. apelatívu, tieto ukazovatele:

„a) jedinečnosť každého prvotného aktu nominácie,⁶

b) spájanie lexémy s (onymickým) jedinečným pojmom a jednotlivým onymickým objektom, a teda nedostatok bezprostredného spojenia s (apelatívnym) všeobecným pojmom,

c) vlastné mená výrazne odlišuje od apelatív onymická sémantika, ktorá tvorí špecifickú zložku ich obsahovej stránky,

d) gramatické kritérium na odlíšenie vlastných mien od apelatív predstavuje nedostatok všeobecného (generického) singuláru a plurálu pri vlastných menách,

e) mnohé vlastné mená sa vyznačujú osobitnou hláskovou stavbou a najmä osobitnou (propriálnou) slovtvorbou.“

---

⁶ V. Blanár (1996b, s. 44) za nevyhnutnú stránku nominácie pokladal prijatie a ustálenie aspoň užším spoločenským úzom, s čím by, samozrejme, bolo možné polemizovať, pretože za vlastné mená podľa nášho názoru možno pokladať aj tie, ktoré vznikli a používajú sa v rámci určitej mikrosociety, rodiny či iba dvoch osôb, prip. vlastné meno utvorila a používa iba jedna osoba.

Pre bežného používateľa v jazykovej praxi pri písaní veľkých písmen vo vlastných menách sú určite takéto teoretické východiská ťažko uchopiteľné, ale môžu ich využiť napr. jazykovedci – ortografi pri príprave pravopisných pravidiel týkajúcich sa písania veľkých písmen vo vlastných menách.

Jedným z problémov pri písaní veľkých písmen vo vlastných menách je určiť, resp. vyjasniť otázku, kedy je apelatívum označujúce druh objektu, ktoré stojí na začiatku vlastného mena, jeho súčasťou a treba ho písať s veľkým začiatočným písmenom, a kedy len stojí pred vlastným menom, nie je jeho súčasťou, je len apelatívnym prostriedkom identifikácie pomenovaného objektu, a preto sa píše s malým začiatočným písmenom predovšetkým v prípadoch, keď druhové označenie objektu i ďalšie členy vlastného mena sú zväčša v nominatívnom tvare, ide o tzv. pomenovací nominatív⁷ (napr. v logonymách, ako sú názvy kozmetických alebo kaderníckych salónov *Salón Jana*, *Salón Lucia*,⁸ ale rieka *Dunaj*, mesto *Bratislava*). Týka sa to predovšetkým chrématonym, v ktorých druhové apelatívum označuje skutočný druh pomenovaného objektu, nejde o typ, keď druhové označenia, ktoré sú súčasťou názvu, sa úplne alebo čiastočne odsémantizovali.⁹ Pri typoch chrématonym: druh chrématonyma + toponymum (*Základná škola Pezinok*, *Okresný súd Bratislava*) je príznakom propriálnosti práve lokalizačný príznak vyjadrený toponymom, ktoré však nemusí mať len tvar nominatívu (*Základná škola v Pezinku*, *Gymnázium v Modre*, *Mestský úrad v Žiline* a pod.).¹⁰ V slovných spojeniach rieka *Dunaj*, mesto *Bratislava*, vrch *Kriváň*, kino *Hornád*, časopis *Orava* druhové označenie objektu *rieka*, *mesto*, *vrch*, *kino*, *časopis* nie je súčasťou propria, nemá znak propria – individuálnosť, ktorej nositeľom je vlastné meno *Dunaj*, *Bratislava*, *Kriváň*, *Hornád*. V ústnej výpovedi alebo v texte sa druhové označenie objektu používa fakultatívne, je súčasťou vetného kontextu, nie propriálneho pomenovacieho kontextu.

Podľa dokumentu *Smernica na štandardizáciu geografických názvov v znení dodatku č. 1* (čl. 4, bod 15), ktorá je v tomto ohľade v súlade s platnými pravopisnými pravidlami, sa označenia druhov objektov, ak nie sú súčasťou názvu, majú písať s malým začiatočným písmenom (napr. dolina *Nefcerka*, sedlo *Čertovica*). Toto pravidlo vo všeobecnosti platí nielen pre terénne názvy, resp. toponymá, ale aj pre ostat-

⁷ Pomenovací nominatív (napr. *dostal meno Ondrej*, mesto *Michalovce*) patrí k osobitným prípadom obsahového nominatívu (Encyklopédia jazykovedy, s. 298; porov. napr. aj Oravec – Furdík – Bajžiková, 1984, s. 46).

⁸ Príklady sú zo štúdie Jána Horeckého (1994, s. 77).

⁹ Prípady s odsémantizovanými označeniami druhových apelatív sú typické pre terénne názvy, napr. názov *Vinohrady* už neoznačuje vinicu (na tomto objekte už nie je vinohrad), ale označuje napr. lúku, názov *Kyslá lúka* pomenúva pole a pod. Vo viacslovných geografických názvoch však druhové označenie objektu zväčša nestojí na začiatku vlastného mena.

¹⁰ Tieto druhové označenia bez miesta určenia alebo dedikačného prívlastku sa nepokladajú za vlastné mená (porov. aj PSP, s. 37, pozn. č. 3), pretože bez nich strácajú príznak individuálnosti pomenovacieho motívu.

né druhy vlastných mien. V rámci všeobecných pravidiel písania veľkých písmen vo vlastných menách túto zásadu v rozšírenejšej verzii uvádzajú aj PSP (s. 52 – 53, aj v poznámke na s. 61). Podľa PSP sa druhové pomenovanie, ktoré stojí pred vlastným menom (napr. *hotel Devín, interhotel Slovan, kino Hornád, časopis Orava*), zväčša uvádza vtedy, ak sa to isté vlastné meno používa na označenie rozličných jedinečných skutočností, objektov (*vydavateľstvo Obzor, kino Obzor, časopis Obzor*). V jazykovej praxi sa však často takéto druhové označenia mylne chápu ako súčasť vlastného mena, preto sa napíšu s veľkým začiatočným písmenom, a to aj pri rôznych druhoch toponým. Tendencie zaraďovať takéto označenia druhu objektu, ktoré nie sú súčasťou vlastného mena, k vlastnému menu a písať ich s veľkým začiatočným písmenom môžu mať aj rôzne iné dôvody, napr. reklamné, ekonomické, administratívne, urbanistické, reprezentačné, politické či právne.

Niekedy si v tomto prípade protirečia i jazykovedné, resp. vo všeobecnosti pravopisné či kodifikačné authority. V publikácii *Praktická pravopisná príručka* (2008, s. 36)¹¹ sa v kapitole o veľkých písmenách pri názvoch mostov a tunelov uvádza príklad (*tunel*) *Branisko*, ale *Most Apollo*, hoci podobne ako pri príklade tunela ani v tomto prípade nie je dôvod druhové pomenovanie chápať ako súčasť vlastného mena. *Apollo* je vlastné meno mosta tak isto, ako *Branisko* je vlastné meno tunela a príznak individuálnosti má iba vlastné meno *Branisko, Apollo*. Príklady na vlastné mená baní, štôlní a šácht¹² nie sú uvedené medzi príkladmi v PSP, ale analogicky podľa uvedenej zásady a iných príkladov na s. 52 – 53 alebo v dokumente *Smernica na standardizáciu geografických názvov v znení dodatku č. 1* v čl. 4 v bode 15 by sa druhové označenia stojace pred vlastným menom mali písať s malým začiatočným písmenom, t. j. podobne ako dolina *Nefcerka*, sedlo *Čertovica* a pod., tak aj baňa *Anton*, štôlnia *Braník*, šachta *Michal*. Za vlastné mená baní, štôlní a šácht by sa mali pokladať *Anton, Braník, Michal*. V *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (Kačala – Pisárčiková – Považaj, 2003, s. 58), ktorý je stále platnou kodifikačnou príručkou, sa pri hesle *baňa* uvádza okrem iných exemplifikácií aj príklad *b. [baňa] Dolina*, z čoho jasne vyplýva, že druhové označenie v týchto prípadoch nie je súčasťou názvu a píše sa s malým začiatočným písmenom. Úrad geodézie, kartografie a katastra SR (ďalej ÚGKK) však reštandardizoval názvy baní, štôlní a šácht v tom zmysle, že druhové označenia, ktoré stoja pred vlastným menom baní, štôlní a šácht, sa začali chápať ako súčasť vlastného mena, a preto sa

---

¹¹ Nejde síce o oficiálnu kodifikačnú príručku schválenú Ministerstvom kultúry SR, ale pravopisné pravidlá a príklady v nej sa uvádzajú v súlade s platnou kodifikáciou.

¹² Myslí sa tým baňa ako druh geografického objektu, t. j. priestor pod zemou alebo na povrchu, kde sa ťaží uhlie, ruda. Názvy baní, šácht a štôlní sa zaraďujú k terénnym názvom (anonymným). Iná situácia je, samozrejme, ak je slovo *baňa* súčasťou vlastného mena, napr. chrématonyma, t. j. vlastného mena inštitúcie, závodu, podniku či firmy, napr. *Bane a huty na Slovensku* (PSP, s. 69). V tomto prípade sú slová *bane* a *huty* súčasťou vlastného mena (pozri ďalej o ambimodálnych menách). Súčasťou takéhoto chrématonyma môže byť aj toponymum, ktoré nesie lokalizačný príznak ako príznak propriálnosti.

pridali k názvom ako ich súčasť a píšu sa s veľkým začiatočným písmenom, napr. *Baňa Anton, Štôľňa Braník, Šachta Michal*, hoci takáto štandardizácia je v podstate v rozpore so zásadou uvedenou v PSP na s. 52 i v uvedenej smernici, že označenia druhov objektov, ak stoja pred názvom a nie sú jeho súčasťou, by sa mali písať s malým začiatočným písmenom. Z príkladov vyplýva, že v podstate existujú dva typy štandardizovaných podôb názvov týchto objektov schválených rozdielnymi štandardizačnými autoritami.

V jazykovej praxi sa možno stretnúť aj s inými prípadmi, keď sa označenie druhu pomenovaného objektu stojaceho pred vlastným menom pokladá za jeho súčasť, a preto sa zapisuje s veľkým začiatočným písmenom. Podľa PSP (s. 61) sa druhové označenie, ktoré stojí pred vlastným menom správnej oblasti, píše s malým začiatočným písmenom, nie je súčasť názvu (*okres Žilina*), ale napr. aj v *Štatistickom lexikóne obcí Slovenskej republiky 2011* sa píše s veľkým začiatočným písmenom. Možno síce v tabuľkách názvy okresov vnímať ako nadpisy jednotlivých položiek tabuliek, ale v zátvorkách za názvami obcí a ich častí v abecednom zozname na konci lexikónu (od s. 236), napr. *Ábelová (Ábelová, Okres Lučenec)* by sa už v súlade s PSP malo druhové označenie písať s malým začiatočným písmenom *Ábelová (Ábelová, okres Lučenec)*. Odpovede z internetovej jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV ukazujú, že používatelia jazyka sa stretávajú s podobnými chybami aj pri iných názvoch, napr. *obec/Obec Tovarníky, hotel/Hotel Nitra*.¹³

Ak vynecháme jasné a v jazykovej praxi v podstate bezproblémové prípady, keď sa spojenie vlastného mena, ktoré už patrí do iného druhu vlastných mien,¹⁴ s druhovým označením na jeho začiatku stáva novým vlastným menom, napr. názvy filmov *Križník Potemkin, Grandhotel Budapešť*, názov literárneho diela *Otec Goriot* a pod. (porov. PSP, s. 53), ide o oveľa širší a všeobecnejší teoretický problém onymickej nominácie a uvedeného vzťahu apelatívnej a propriálnej lexiky.

V. Blanár (1996a, s. 29) delí tvorenie vlastných mien na primárne – tvorenie z apelatívnych zložiek (názov ulice *Na malej lúke*, meštianskeho domu *U dobrého pastiera*), a sekundárne – tvorenie onymizáciou jestvujúcich apelatív, napr. priezviská (pôvodné prímená) *Rybárik, Okál, Tichý*. Jednou z apelatívnych zložiek alebo členov vlastných mien je aj druhové označenie onymického objektu.

Z apelatívnych zložiek, komponentov sa skladajú napr. tzv. ambimodálne (obojznačné) mená (Dokulil, 1977; Blanár, 1996a, s. 43), ktoré ako také tiež stoja na okraji propriálnej sféry jazyka. K ambimodálnym menám patria pomenovania spoločenských inštitúcií, organizácií, podnikov, zariadení, ústavov, škôl, akcií, pretekov, dôležitých historických udalostí, štátnych a diplomatických aktov a zmlúv, význam-

¹³ Jazyková poradňa. S akým začiatočným písmenom sa píšu spojenia: o/Obec Tovarníky, o/Okres Topoľčany a n/Nitriansky kraj. Dostupné na: <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/8944/>. [cit. 15. 4. 2021]

¹⁴ V tomto prípade môže ísť aj o transonymizáciu, prechod vlastného mena z jedného druhu vlastných mien do iného bez formálnych, najmä slovotvorných zmien.

ných dní atď.¹⁵ V slovenskej onomastike by možno bolo vhodnejšie hovoriť o ambimodálnych menách alebo ambimodálnych názvoch¹⁶ tak, ako ich predtým rozlišoval aj Miloš D o k u l i l. V. Blanár (1996a, s. 30) ich nazýva *ambivalentné názvy*. K ambimodálnym menám by bolo možné zaradiť napríklad takmer všetky typy tzv. vetných živých osobných mien: *Kubo, čo má otca basistu; Mila, čo deti nevyviedla; Araňa, tá s dlhou sukňou; Švagre, zrúbali gang; Tuším, že prídu čoskoro*¹⁷ (Matejčík, 1987, s. 250) či vetné typy terénnych, najmä chotárných názvov. Ide o tzv. determinované názvy s vetou, v ktorých je určujúcim členom prívlastková vedľajšia veta, a nepriame názvy, napr. *Stará maša, kde sa ruda léla; Kde Paľa s'tali* (pozri napr. Majtán, 1972; 1973, s. 154; 1996, s. 26). Vetné živé osobné mená a vetné terénne názvy sú zriedkavé, pretože zložitá syntaktická štruktúra je na pomenovanie menej vhodná, pri komunikácii sú dlhé názvy neekonomické a navyše sú nesklonné, preto sa tento typ terénnych názvov neštandardizuje.¹⁸ V živých osobných menách najčastejšie tvoria funkčný člen individuálna charakteristika, napr. živé osobné meno *Araňa, tá s dlhou sukňou* má obsahový a motivačný model rodné (krstné) meno + individuálna charakteristika podľa vlastnosti (K + Ch^v).

Ambimodálne vlastné mená sú motivované lexikálnym významom jednotlivých apelatívnych zložiek, z ktorých je postavená ich slovotvorná štruktúra, a súčasne plnia základnú funkciu vlastných mien – identifikujú jednotlivé objekty daného druhu, triedy. Na rozdiel napr. od väčšiny antroponým alebo toponým jednotlivé apelatívne komponenty zväčša nestrácajú svoj lexikálny význam, ktorým poukazujú na podstatné znaky pomenúvaného objektu, napr. *Všeobecná zdravotná poisťovňa* poisťuje, ale nositeľ priezviska *Kováč* nemusí byť kováčom, *Bahnov jarok* označuje pasienok, na ktorom už nemusí byť jarok a už ani nemusí mať majiteľa s priezviskom *Bahno*. Pôvodná onymická motivácia sa pri väčšine druhov vlastných mien nevedomuje, pri ich používaní v spoločenskej komunikácii je irelevantná. Existuje však napríklad celá skupina antroponým, pri ktorej sa motivácia stále vedomuje, t. j. je ešte stále „živá“,¹⁹ a preto ich V. Blanár (2009, s. 36) nazval *živé mená*. V. Blanár (napr. Blanár – Matejčík, 1978, s. 31) jeden z funkčných členov živých osobných

---

¹⁵ T. j. značná časť chrématoným (akcionýmá, faleronýmá, inštitucionýmá [ergonýmá], resp. logonýmá, dokumentonýmá, ideonýmá). K významom jednotlivých termínov pozri napr. M. Majtán (1989), J. Horecký (1994).

¹⁶ V slovenskej onomastike sa rozlišujú termíny *meno* pre vlastné meno živej bytosti (aj fiktívnej), napr. človeka, živočicha, a *názov* pre vlastné meno neživého objektu, napr. mesta, rieky, výrobku, firmy.

¹⁷ Upozorňujeme, že za živé osobné mená sa pokladajú celé vety, nie iba rodné mená *Kubo, Mila, Araňa*, preto sa tieto typy neúradných osobných mien v onomastickej literatúre nazývajú vetné.

¹⁸ Budú sa však uvádzať v rámci lexikografického spracovania apelatívnej a propriálnej lexiky slovenských terénnych názvov.

¹⁹ V súčasnosti sa význam onomastického termínu *živý* významovo posunul na „fungujúci (v komunikácii), používaný“ a zároveň „neúradný, neoficiálny“. Jeho používanie sa rozširuje najmä na sféru toponým, pričom sa nevylučuje ani relevantnosť pôvodnej onymickej motivácie, hoci nie je podmienkou.

mien nazval *apelatívny člen*. Apelatívny člen je súčasťou živého antroponyma a zachováva si svoj lexikálny význam, ale ako samotný (jediný) funkčný člen živého osobného mena nemôže byť vlastným menom. Ak by sa tak stalo, znamenalo by to, že sa zmenila jeho onymická sémantika a apelatívny člen sa prehodnotil na iný funkčný člen (najčastejšie na individuálnu charakteristiku). Napr. adjektívum *malý* môže byť apelatívnym členom, ak označuje vekové a generačné zaradenie (*Apola* – matka, *malá Apola* – dcéra). Môže sprevádzať človeka aj v dospelosti. Ak označuje vlastnosť pomenovanej osoby (nízky vzrast), stáva sa funkčným členom individuálna charakteristika (*Laco Malý*). Táto zmena obsahu sa prejaví aj graficky veľkým začiatočným písmenom.

Apelatívny člen živého osobného mena tvorí tri významové skupiny (tamže):

a) príbuzenský vzťah pomenovanej osoby (*tatko, mat', dedo...*). Často sa napr. používa v opisných modeloch živých osobných mien detí, napr. *Jara Oberta dcéra, Lojza Besedeje dieťa, Mariky Hagareje syn*;

b) vekové a generačné zaradenie, napr. *malý, mladý, mladší* vo význame „syn“, *starý* vo význame „otec“ alebo „starý otec, dedko“, *mladá* vo význame „dcéra“ (*mladá Kamča, stará Kamča, mladý Milan Vaský, starý Škrečiak*);

c) oslovenie starej osoby (*ujo, teta, pán, pani...*) a titul (*inžinier, doktor*): *tetuška Gašparovičeje, inžinier Kuneš*.

Apelatívny člen živých osobných mien sa na rozdiel od iných funkčných členov vydeľuje aj graficky malým začiatočným písmenom, ale je súčasťou pomenovacieho modelu, pretože tvorí neoddeliteľnú časť živého osobného mena, je súčasťou jeho designácie a zároveň sa vyznačuje svojou vlastnou designáciou, ktorú možno podľa sémantických príznakov charakterizovať ako nededičný člen, ustálený užším spoločenským úzom, ktorý poukazuje na mužského/ženského nositeľa, na jeho príbuzenské, spoločenské, prípadne generačné zaradenie; skupiny a), b) kvalifikujú pomenovanú osobu podľa príbuzenského vzťahu; skupina c) bez vzťahu k iným osobám (Blanár – Matejčík, 1978, s. 27, 31). Nie každé označenie príbuzenského vzťahu, vekové a generačné označenie a oslovenie staršej osoby alebo oslovenie titulom však možno chápať ako apelatívny člen živého antroponyma. Napr. označovanie príbuzných apelatívami *mama, otec, dedo* a pod. aj v spojení napr. s rodným menom alebo iným funkčným členom (*dedo Jozef, totka Račkeje*) v rámci príbuzenstva sa nechápe ako súčasť vlastného mena. Ak však je ustálený užším spoločenským úzom, ktorý predstavujú aj nepríbuzné osoby (dedinský kolektív, príp. jeho časť), stáva sa jeho súčasťou. Graficky sa zapisuje s malým začiatočným písmenom, ale stálo by za úvahu označovať ho s veľkým začiatočným písmenom aspoň v prípadoch, keď stojí na začiatku živého osobného mena (*Stará Kamča, Majster Tesár*). Ak sa niektoré iné funkčné členy živých mien napíšu s malým začiatočným písmenom, môžu vyvolať dojem, že ide o apelatívny člen. Napr. Martin O l o š t i a k (2018, s. 62) zaradil k živým menám s tzv. apelatívnym členom živé meno *Ondro traktorista*, lenže toto živé meno apelatívny člen neobsahuje. Jeho obsahový model je rodné meno a pravdepo-

dobne individuálna charakteristika podľa zamestnania (*traktorista*), ktorá by sa mala písať s veľkým začiatočným písmenom (*Ondro Traktorista*),²⁰ porov. napr. živé mená *Alino Traktorista*, *Ďula Predseda*, *Mišo Pastier* s obsahovým modelom K + Ch^z (Blanár – Matejčík, 1978, s. 178, 200, 227).

Vincent Blanár a Ján Matejčík (1978) označujú s malým začiatočným písmenom aj živé mená domov (*do/u Pučkárov*, *k Farárovi/u Farára*, *do/u Kováčov na farskom*); takisto napr. Štefan Krištof (1969, s. 74 – 78): *do Gulatých*. Ide však o samostatné proprium, preto aspoň vtedy, keď nefiguruje ako funkčný člen živého osobného mena, by ho bolo vhodné písať s veľkým začiatočným písmenom, napr. živé osobné meno *Peter od Pacalov*, ale samostatné propriá (ako druh živých mien) – mená domov²¹ *U Pacalov*, *Do Pacalov* (porov. Blanár – Matejčík, 1978, s. 127), podobne ako v predložkových terénnych názvoch (*V bahniach*, *Na Adamovie*).

Ako apelatívne členy vlastných mien by sa mohli chápať aj apelatívne komponenty ambimodálnych, resp. ambivalentných názvov. Otázne ostáva, čo by bolo možné pokladať za apelatívny člen, ktorý je súčasťou vlastného mena, v toponymách. Ako apelatívny člen nemožno hodnotiť komponent toponyma na základe toho, že sa pri ňom uvedomuje jeho lexikálny význam, pretože pôvodná motivácia lexikálnym významom motivujúceho apelatívna dnes už nemusí zodpovedať realite. Niektoré toponymá by sa mohli chápať ako ambimodálne názvy, ktoré sú zložené prevažne z apelatívnych komponentov, okrem tých častí toponým, ktoré vznikli z iných vlastných mien, napr. z antroponyma (*Abov vinohrad*, *Ábelák*) alebo z iného toponyma (*Tatry* > *Vysoké Tatry*, *Bahno* > *V Bahne*, obec *Abrahám* > pole *Abrahámske*). Potom by sme však ako apelatívne členy živých osobných mien mohli chápať aj iné funkčné členy. Napríklad aj adjektívum *koktavý* v živom osobnom mene *Koktavý Ferko*, hoci ide o funkčný člen – individuálnu charakteristiku podľa vlastnosti –, alebo živé rodinné meno *Milionári*, keďže nie je motivované priezviskom, ale apelatívom, a ich lexikálny význam a onymická motivácia sa stále uvedomujú, sú „živé“

---

²⁰ Niekedy sa zvyknú zapisovať s malým začiatočným písmenom niektoré prímená ako sekundárne členy antroponym v jednomennej pomenovacej sústave, pretože len na základe písomných historických prameňov sa nedá zakaždým s určitosťou potvrdiť, či už išlo o súčasť antroponyma alebo napr. len o zápis zamestnania pomenovanej osoby. Podobná situácia môže nastať aj pri výskume súčasných živých mien, keď respondent pri heuristickom výskume nevie dostatočne overiť, či určitý funkčný člen už funguje v komunikácii ako súčasť antroponyma. Ak je podozrenie, že takýto funkčný člen sa nachádza v tzv. prechodnom pásme, t. j. ešte len nadobúda status funkčného člena živého antroponyma, zvykne sa zapísať s malým začiatočným písmenom podobne ako apelatívny člen. Zväčša sa to týka práve individuálnej charakteristiky, ktorá sa však vyznačuje inými sémantickými príznakmi ako apelatívny člen (porov. Blanár – Matejčík, 1978, s. 29 – 32).

²¹ Termín *meno domu* používali napr. V. Blanár a J. Matejčík (1978, 1983), ale slovanská terminologická príručka (Svoboda a kol., 1983, s. 270) odporúča termín *meno podľa domu*. Š. Krištof (1969, s. 72) používal termín *názov do domu*. Terminologickú nejednotnosť pravdepodobne spôsobuje fakt, že ide o špecifickú prechodnú skupinu vlastných mien medzi toponymami a antroponymami, pretože pomenúva dom, gazdovstvo aj s jeho obyvateľmi.

a pod. Otázne je, či by sa za apelatívny člen toponyma mohlo pokladať napr. iba druhové označenie objektu v názve, napr. *kras* v názve *Slovenský kras, republika* v názve *Slovenská republika, lúky* v názve *Nižné lúky* a pod.²²

V súvislosti so stanovením jednoznačnejších pravidiel na písanie veľkých a malých písmen v názvoch sa pokúsil nájsť spôsob na určenie identifikácie druhu objektu a tzv. propriálnej zložky názvu v českom jazyku napr. Martin Beneš. Podľa M. Beneša (2012, s. 169) v propriálnej zložke pomenovania nie je problém určiť, že ide o vlastné meno. Nerozlišuje však, kedy pri druhovej zložke ide len o referenčný vzťah, t. j. druhové označenie nie je súčasťou vlastného mena (*město Ostrava*), a kedy je súčasťou vlastného mena (*Severní ledový oceán, Orlické hory*). Tu možno namietat, či všetky časti názvov okrem druhového označenia možno nazvať propriálnymi zložkami, alebo len tie, ktoré sú depropriami, t. j. vznikli z iných proprií, napr. adjektívum *Orlické* v názve *Orlické hory*. Napríklad v názve *Severní ledový oceán* sú všetky komponenty názvu deapelatívneho pôvodu, hoci majú rozličné sémantické príznaky. Podobne v názve *Nová ulica* nemožno slovo *Nová* (podobne ako časť *Severní ledový*) označiť za propriálnu zložku, pretože tvorí rovnocennú apelatívnu zložku propria s apelatívnu zložkou *ulica (oceán)*. Možno povedať, že ide o názvy, ktoré sú zložené z apelatívnych komponentov, pričom v celku fungujú ako vlastné meno jedinečného objektu. Každý z týchto apelatívnych komponentov sa vyznačuje určitou rozdielnou designáciou, pretože majú rozličné motivácie, ktoré R. Šrámek (1973; 1999, s. 37 – 49; pozri aj Pleskalová, 1992) zhrnul do štyroch základných obsahovo-sémantických kategórií, vymedzených otázkami I. „kde, odkiaľ“ (A); I. „kto, čo“ (B); III. „aký“ (C); IV. „čí“ (D). Tvorí vzťahový (obsahovo-motivačný) model názvu. V prípade názvu *Severní ledový oceán* jednotlivé apelatívne členy odpovedajú na otázku „kde to je?“ (motivácia polohou): *Severní*, „aké to tam je?“ (motivácia vlastnosťou): *ledový* a „čo to je?“ (motivácia druhom objektu, bezprostredné vyjadrenie druhu objektu): *oceán*: vzťahový (motivačný a obsahový) model I + III + II alebo A + C + B. Keďže tieto tri apelatíva fungujú v onymickej sémantike ako celok, vyznačujú sa určitými sémantickými príznakmi, mohli by sa všetky tri označiť za apelatívne zložky toponyma.

Podľa M. Beneša (2013, s. 269) druhové označenie s vlastným menom tvorí dvojčlennú štruktúru celku, ktorý je možné označovať ako tzv. „celek pojmenování“: „Celek pojmenování se skládá (i) z výrazu popisujícího/určujícího typ/druh pojmenovávané skutečnosti a (ii) ze samotného VJ²³, srov. *řeka⁽ⁱ⁾ Vltava⁽ⁱⁱ⁾, liška⁽ⁱ⁾ Bystrouška⁽ⁱⁱ⁾; Orlické⁽ⁱⁱ⁾ hory⁽ⁱ⁾, Středozemní⁽ⁱⁱⁱ⁾ moře⁽ⁱ⁾ atp.“ R. Šrámek (2015) však uviedol, že*

²² Vyskytujú sa však prípady, keď sa toponymizovalo druhové pomenovanie objektu ako také, napr. *lúka > Lúka, močiar > Močiar*. Základnou podmienkou na to, aby sa apelatívne označenie druhu objektu propriálizovalo ako také, je, že plní svoje onymické funkcie. Aj podľa Jany Pleskalovej (1978, s. 297; pozri aj Harvalík, 2007, s. 52) ak označenie slúži používateľom na pomenovanie a identifikáciu objektu a plní príslušné onymické funkcie, potom tento výraz funguje ako vlastné meno.

²³ VJ = vlastné meno (čes. vlastní jméno).

táto štruktúra je trojčlenná: onymický objekt, onymický pomenovací motív a jazykovo spracovanie motívu, t. j. utváranie na úrovni tvorby lexémy. M. Beneš (2013, s. 269) ďalej podotkol, že na základe takéhoto jeho rozlíšenia sa dajú úspešne vytvoriť všeobecné pravidlá o písaní veľkých písmen (pozn. č. 4), s čím je možné len ťažko súhlasiť, pretože podľa nášho názoru sa jednak mylne označujú za propriálne zložky apelatívne komponenty propria (napr. *střezozemní* v názve *Střezozemní moře*) a jednak nemôžeme súhlasiť ani s tvrdením, že by sa za vlastné mená považovali iba časti vlastných mien *Orlické, Střezozemní*, príp. *Dobré naděje, Svaté Heleny, Krále Jiřího z Poděbrad*, pretože v takejto podobe strácajú základnú identifikačnú/diferenciačnú funkciu a ďalšie propriálne funkcie, ktoré totiž plnia len ako celok (*Orlické hory, mys Dobré naděje, ostrov Svaté Heleny, náměstí Krále Jiřího z Poděbrad*), aj keď sa vlastné meno na začiatku viac-slovných názvov neoznačuje vo všetkých druhoch týchto názvov s veľkým začiatočným písmenom, ako napr. aj v uvedených príkladoch *mys Dobré naděje* či *náměstí Krále Jiřího z Poděbrad* a pod.

Rovnaké chápanie ako v príspevkoch M. Beneša (2012, 2013) bolo aj v *Pravidlách slovenského pravopisu* z r. 1953, v ktorých sa za vlastné meno pokladalo iba určujúce slovo v názvoch s druhovým označením, napr. *Pyrenejský polostrov* (*polostrov Pyrenejský*), *Stredozemné more*, *Stalinovo námestie* (*námestie J. V. Stalina*), *Partizánska ulica* (*ulica Partizánov*), *Slovanská cesta*, *Slávičie údolie*, a ktoré kritizoval v slovenskej jazykovede už L. D v o n ě (1958, s. 222). Zdôrazňoval, a to ešte v čase, keď sa slovenská, resp. československá onomastická teória a teória vlastných mien V. Blanára ešte len budovala, že takáto poučka je nesprávna, pretože v týchto názvoch nie sú vlastnými menami slová *Pyrenejský, Stredozemné, Partizánska* a pod., ale sú nimi celky *Stredozemné more, Partizánska ulica* a pod., a pretože v týchto názvoch je na začiatku prídavné meno, píše sa prídavné meno – pochopiteľne – s veľkým písmenom, čo však ešte neznamená, že ono samo je vlastným menom (tamže).

Niektoré terénne názvy, predovšetkým oronymá, majú síce apelatívny pôvod, vznikli propriálnou apelatívou, ale sémantiku pôvodných apelatív si už neuviedomujeme, pretože vypadli z našej slovnej zásoby, a preto sa už nepokladajú za apelatívne členy a píšú sa aj vo viacčlenných názvoch s veľkým začiatočným písmenom, napr. slovo *magura* v názvoch *Malá Magura, Spišská Magura*. Určité apelatíva v názvoch majú zase len regionálny charakter alebo sú na okraji slovnej zásoby (napr. *debra, chríb* v názvoch *Hlboká debra, Kamenný chríb*). Predovšetkým v niektorých typoch chotárných názvov sa bez poznania štandardizovanej podoby nedá zistiť, či súčasťou názvu je vlastné meno (*Za Vrškom, Za vrškom, Malá Kopa* i *Veľká kopa*). Problematické môžu byť aj metaforické názvy (*Kamenné mlieko, Sovie oči*). Ak by sme podľa Benešovho konceptu chceli v týchto typoch chotárných názvov stanoviť druhovú a propriálnu zložku, predovšetkým pre bežného používateľa by nebolo jednoduché určiť, ktoré slovo v takýchto názvoch pokladať za druhové označenie a ktoré za pro-

priálnu zložku názvu, a na základe toho napísať veľké začiatkové písmená. Iná situácia je v tom prípade, ak súčasťou viacsovného názvu je iné vlastné meno, napr. názvy *Studená dolina* > *Veľká Studená dolina*, *Malá Studená dolina*.²⁴ Anojkonymia je s apelatívnou slovnou zásobou spojená oveľa viac ako ostatné druhy proprií, pretože nielenže využíva pri tvorení apelatívnu slovnú zásobu, ale používa aj pomenovacie postupy, ktoré sú typické pre apelatívnu slovnú zásobu (Pleskalová, 1992, s. 7). Nesidelný objekt môže mať viac názvov, podobne ako osoba má viac mien (druhov mien), ktoré majú rôzne základy, ale môžu byť aj podobné.²⁵

Kedy teda označenie druhu objektu apelatívom je iba jeho apelatívnu deskripciou, ktorá je zväčša len súčasťou syntaxe vety, a kedy je jeho apelatívnym členom alebo komponentom, ktorý tvorí súčasť vlastného mena, jeho onymickej (propriálnej) sémantiky, designácie (Blanár, 1996a, s. 32), resp. sémantiky jeho onymickej motivácie. Je totiž potrebné pri hodnotení onymického obsahu vlastných mien odlišiť designáciu vyjadrenú onymicky kategoriálnymi príznakmi od informácií vyjadrujúcich referenčný vzťah medzi vlastným menom a pomenúvaným objektom, pričom tieto informácie môžu mať podobu apelatíva (názov zamestnania, príbuzenský vzťah, druhové označenie geografického objektu a pod.), ale aj čísla, značky (rodné číslo, číslo typu, evidenčné číslo motorového vozidla) a encyklopedického údaja (výška, hmotnosť, rozmery a pod.), ktoré sú rovnako prostriedkami identifikácie ako vlastné meno, ale netvoria jeho súčasť, člen, komponent (Majtán, 2011).

Lenka G a r a n ě o v s k á (2010, s. 431; 2012) pri chrématonymách ako hlavný identifikačný atribút stanovila obsahový sémantický príznak [+ ustálenosť administratívno-právny územ], t. j. za vlastné mená označila názvy sérií výrobkov mliekarského priemyslu podľa toho, ako sú zapísané v *Úrade priemyselného vlastníctva Slovenskej republiky*. Na základe týchto zápisov potom zaradila medzi vlastné mená a písala s veľkými začiatkovými písmenami aj pomenovania typu *Acidofilné mlieko 250 ml*, *Kravský syr hrudkový neúdený*, *Smotana pochúťková 16 %*, ktoré síce značku, typ alebo sériu výrobku identifikujú, ale nie sú vlastnými menami, pretože nefungujú v onymickej sémantike. Hoci informácie o výrobku, ktoré majú k denotátu referenčný vzťah, sú súčasťou onymického obsahu (Blanár, 1996a, s. 32), platnosť vlastného mena majú iba názvy s designáciou – hierarchickým súborom špecificky onymických (generických a diferencných) príznakov (funkcií). V pomenovaniach typu *Kyslá smotana značka BALA 10 %*, *Maslo s ¼ množstvom tuku značka BALA 100 g*, ktoré L. Garančovská (2010, s. 431, 434) modelovala celé ako vlastné meno, je však podľa Milana Majtána (2011, s. 18) vlastným menom iba názov značky *Bala*. Iba jeden z príznakov (funkcií) proprií nemožno pokladať za jediný znak pro-

²⁴ Problematike pravopisu veľkých začiatkových písmen v terénnych názvoch sme sa podrobnejšie venovali v osobitnom príspevku (Valentová, 2020).

²⁵ Milan H a r v a l í k (2007, s. 51) sa napr. zamýšľal nad tým, či názvy jedného objektu, ktoré majú rozličné základy a fungujú paralelne, vôbec pokladať za vlastné mená alebo len za apelatívnu deskripciu.

priánosti jednotlivých komponentov vlastného mena, designáciu vlastného mena tvorí súbor onymických príznakov. Za relevantný ukazovateľ možno pokladať aj ich fungovanie v komunikácii, napr. Nepôjdem si kúpiť *Kyslú smotanu značky Bala 10 %*, ale kyslú smotanu značky *Bala*. V. Blanár (1996a, s. 50) ako jeden zo znakov propriálnosti síce uvádza jedinečný akt nominácie (spontánny alebo úradný), ale treba brať do úvahy aj ďalšie už uvedené klasifikačné kritériá propriálnej nominácie, ako jedinečný pojem a onymický objekt (jedinečnosť individuálna a kategoriálna), onymická sémantika (designácia) a nedostatok generického singuláru a plurálu. Podľa týchto ukazovateľov možno klasifikovať sporné typy lexikálnych prvkov a zistiť, či dané pomenovanie má propriálny charakter.

Objekt môže byť identifikovaný aj apelatívom (alebo apelatívnou deskripciou), ktoré označuje napr. aj druh objektu, ale nie je súčasťou propria, ak ide iba o referenčný vzťah (mesto *Praha*, rieka *Dunaj*, dolina *Ábelová*, jogurt *Danone* i baňa *Fortuna*). Tvorí jednu zo zložiek onymického obsahu propria, ale nie je súčasťou jeho onymickej sémantiky (designácie). Do úvahy treba brať aj klasifikačné ukazovatele propriálnej nominácie. Pri komponente alebo člene vlastného mena sa dá stanoviť určujúci a určovaný komponent. Napr. určovaným komponentom môže byť druhové označenie, určujúcim komponentom je prívlastok zhodný alebo nezhodný (*Adamovo pole*, *Staré bahno*, *Tatranský národný park*, *Slovenské národné múzeum*, *Pražský hrad*, *Ulica odbojárov*, *Ulica Jozefa Čigera Hronského*, *Chrám svätého Petra*, *Mestské divadlo P. O. Hviezdoslava*, *Galéria Ludovíta Fullu*).

Aj tu však existujú výnimky, napr. pri názvoch národných parkov (*Národný park Veľká Fatra*). Takéto typy sa zriedkavo nachádzajú aj medzi neštandardizovanými terénnymi názvami, napr. *Remíz Albert* (výš. kóta, Želiezovce, okr. Levice), *Ostrov Amerika* (pole, Šaľa), zväčša ak už druhové označenie nezodpovedá reálnemu druhu pomenovaného objektu, resp. ako druhové označenie stratilo sémantickú priezračnosť. Ďalšou výnimkou, pri ktorej sa onomastický pohľad nebral do úvahy, ako sme už uviedli, bolo odporúčanie *Názvoslovnej komisie ÚGKK*, na základe ktorého sa v štandardizovaných názvoch baní, štôlní a šacht druhové apelatíva stojace pred názvom stali jeho súčasťou a začali sa písať s veľkým začiatočným písmenom, napr. *Baňa Fortuna*, *Baňa Rúfus*, *Šachta Mária*, *Šachta Gábor*, *Štôlna Branik*, *Štôlna Michal* a pod., pričom sa vôbec nerobil relevantný výskum ich fungovania v komunikácii. Typy s označením druhu objektu s malým začiatočným písmenom sa pokladajú za historické názvy, porov. napr. historický geografický názov *štôlna Anna*, súčasný názov *Štôlna Anna* (štôlna v Banskej Štiavnici).²⁶ Prípady, v ktorých ide o apelatívne označenie druhu objektu typu *mesto Bratislava*, *okres Žilina*, *kino Hornád*, *časopis Obzor*, *ulica Na pažití* a i., keď toto označenie druhu má k denotátu re-

---

²⁶ Pozri na internetovej stránke ÚGKK vo webovej aplikácii *Mapový klient ZBGIS*. Dostupné na: https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis?bm=zbgis&z=14&c=18.405981,48.180936#/detail/ease/owfzIWwBSy_Kk5t4maJ6. [cit. 10. 12. 2020]

ferenčný vzťah, je súčasťou onymického obsahu, ale nemá platnosť vlastného mena, resp. zložky vlastného mena (porov. Blanár, 1996a, s. 32), sa píše s malým začiatočným písmenom podľa PSP (s. 52 – 53) i podľa *Smernice na standardizáciu geografických názvov v znení dodatku č. 1* (v čl. 4 v bode 15).

V. Blanár (1999, s. 59), vychádzajúc z obsahovej stránky onymických znakov a z komunikačného hľadiska, vyčlenil tri spôsoby, akými sa vyjadruje nadradený druhový pojem (genus proximum) a v ktorých prípadoch netvorí integrálnu zložku vlastného mena:

„a) Lexéma pomenúvajúca genus proximum tvorí integrálnu zložku názvu. Túto lexému rozvíja zhodný alebo nezhodný prívlastok: *Pekná cesta, Medická záhrada, Fajnorovo nábrežie; Ulica slobody, Kino mladých, Dom umenia*. Charakteristickým prípadom sú tu názvy s variantnými podobami: *Ulica J. Jesenského/Jesenského ulica, Ulica A. Mráza/Mrázova ulica*. Pri združených pomenovaniach v tejto skupine sú pomenovania nadradeného druhového pojmu súčasťou vlastného názvu, a preto je písanie prvého slova názvu s veľkým začiatočným písmenom odôvodnené.

b) Z komunikačného hľadiska je odlišný typ názvov: *Na bôriku, Pri starom mýte; Zahraj, Pozor; Napred; Slovenské pohľady; Za rampami, Stoka; do Struhárov*²⁷ a pod. Komunikáciu tu umožňuje situačná znalosť genus proximum alebo kontextové vyjadrenie nadradeného druhového pojmu, ktorý netvorí súčasť vlastného názvu; porov. *Krátka stará ulica Na bôriku* má zaujímavú polohu. – *Náš vlčiak Zahraj* je ostražitý strážca domu. – Do časopisu *Elán* prispeli mnohí významní básnici. – Bol si už v *divadle Za rampami?*

c) Pri názvoch, ktoré sú homonymné v rámci onymických podsystemov, resp. v pomere proprium : apelatívum, apelatívne vyjadrenie nadradeného druhového pojmu nezhodným prívlastkom umožňuje žiadanú identifikáciu, napr.: Z Kina mladých sa mládenci ponáhľali do *kina Mier*. – Mnohých zaujala súťaž medzi *loďou Orava* a *loďou Kamzík*. – *Krásny hrad Devín* postupne rekonštruujú. – *Slávny film Krížnik Potemkin* som videl trikrát.“

V skupine b), c) ide o kontextovo podmienené explicitne vyjadrené genus proximum, ktoré treba písať ako všeobecné podstatné meno s malým začiatočným písmenom. V. Blanár (tamže) však dodal, že hranice medzi týmito tromi skupinami názvov nie sú pevné, ale ako objektívnu príčinu uviedol variantné skrátené podoby názvov v jazykovom úze, napr. *Gondova 2, Jesenského 5* (t. j. *ulica*), *Hodžovo 1, Staromestské 4* (t. j. *námestie*), ktoré sa začnú hodnotiť ako pomenovania skupiny b) a genus proximum *ulica, námestie* ako kontextovo podmienený apelatívny prvok.

V českej publikácii *Písaní veľkých písmen v češtině* (Svobodová a kol., 2015, s. 41) sa za tzv. druhovú zložku pomenovania pokladajú napr. slová *kočka, turistický oddíl, město* v pomenovaniach, resp. skôr by sa dalo hovoriť o výpovediach <kočka

---

²⁷ K písaniu veľkých písmen na začiatku živých mien domov, resp. mien podľa domov pozri vyššie a pozn. č. 21.

Máša>, <turistický oddíl *Střelka*>, <město *Nová Paka*>, čo by sa dalo pochopiť ako snaha oddeliť genus proximum ako kontextové apelatívne označenie druhu onymického objektu, ktoré nie je súčasťou vlastného mena, od apelatívneho člena alebo komponentu vlastného mena. Pomenovaním sa nechápe vlastné meno alebo iba vlastné meno, ale aj vlastné meno s kontextovým apelatívnym vyjadrením druhového pojmu s referenčným vzťahom typu c) V. Blanára, pričom toto apelatívne označenie druhu sa pokladá za tzv. druhovú zložku pomenovania. Ďalej (s. 43) sa však autori pridávajú vyššie uvedenej koncepcie M. Beneša (2012), podľa ktorej za druhovú zložku, ktorá má k propriálnej zložke silnú, ale nie nezrušiteľnú tendenciu sa v texte vyskytovať, pokladajú napr. komponenty *hory*, *ulice*, *mys* v pomenovaniach <*Orlické hory*>, <*Školská ulice*>; <nábřeží *Kapitána Jaroše*>, <*mys Dobré naděje*>. Takže podľa tohto, hoci z hľadiska všeobecne prijímanej teórie vlastných mien tieto typy názvov tvoria proprium ako celok, ktoré sa skladá len z apelatívnych komponentov (napr. *školský*, *ulica*) alebo môže obsahovať aj iné propriá (osobné meno *Jaroš*), sa druhové označenia *hory*, *ulica*, *nábřežie*, *mys* nepokladajú za súčasť vlastného mena, v podstate sa môžu používať fakultatívne, propriami sú len časti *Orlické*, *Školská*, *Kapitána Jaroše*, *Dobré naděje*? Tento koncept pokladáme za nelogický a za snahu za každú cenu odôvodniť nevhodný status quo v pravidlách písania veľkých písmen vo viacslovných vlastných menách v češtine, v ktorých sa genus proximus píše s malým začiatočným písmenom aj na začiatku vlastného mena.

To, že iba z tzv. „propriálnej zložky“ sa tvoria jednoslovné názvy typu *Orličky* pre *Orlické hory*, tiež tento koncept nepodporuje, ani to, že sa tvoria variantné neúradné (živé) skrátené podoby elipsou určovaného objektu typu *Orlické* (Svobodová a kol., 2015, argumenty na s. 45, resp. argumenty na s. 43 – 45). Jednak ide v prípade názvu *Orličky* o proces univerbizácie, ktorý je pri tvorení vlastných mien (predovšetkým toponým) bežný aj pri tvorení názvov, ktoré často fungujú ako neoficiálne komunikačné varianty štandardizovaných podôb a sú súčasťou tzv. onymickej scény vlastného mena (Blanár, 1996a, s. 26) alebo onymickej situácie (Majtán, 1996, s. 8 – 9). Mnohé najmä chotárne názvy sa často tvoria aj elipsou určovaného druhu (typ *Adamcova lúka* > *Adamcová*). A jednak variantné skrátené názvy sa tvoria aj z tzv. Benešovej „druhovej zložky“, porov. *Bratislavský hrad* > *Hrad* (s tým súvisí aj problematika tzv. zástupných názvov; bližšie Valentová, 2015). Názvy *Orlické vrchy*, *Orlické*, *Orličky* sú každé osobitným vlastným menom jedného objektu, ide o viacnázvovosť (polyonymiu alebo onomastickú synonymiu; Majtán, 1996, s. 9) – v tomto prípade na rovine štandardizovaná podoba (*Orlické vrchy*) – neštandardizovaná podoba (*Orlické*, *Orličky*).

Podľa nášho názoru problém nevhodného písania veľkých písmen vo vlastných menách v češtine vyplýva teda predovšetkým z toho, že sa nerešpektujú všeobecne prijímané východiská onomastickej teórie, ktoré sú v českej onomastike prezentované predovšetkým v prácach R. Šrámka a v slovenskej onomastike práve v prácach V. Blanára. Návrhy spôsobov písania veľkých písmen v češtine v publikácii *Psaní*

velkých písmen v češtině (Svobodová a kol., 2015) podľa nášho názoru dostatočne nerešpektujú význam, obsah (designáciu) a funkciu vlastných mien, ale predovšetkým propriálne pomenovací akt a jeho zložky propriálny objekt a propriálny pomenovací motív (onymická motivácia). Podľa východísk onomastickej teórie cieľom výberu týchto zložiek je jazykovými prostriedkami zaistiť v komunikácii individualizačnú funkciu. Podstatnou špecifickou vlastnosťou vlastných mien je jednota onymického objektu, onymického pomenovacieho motívu a jazykového spracovania. Ak jeden z nich chýba, nevytvorí sa propriálny význam, ale tieto tri elementy sú iba apelatívami, resp. apelatívnou deskripciou. R. Šrámek²⁸ uviedol príklad: jediný objekt *země*, motív *královna Maud* + príznak nezameniteľnej jedinečnosti (= propriálny príznak) = proprium, honorifikačné vlastné meno, ktoré identifikuje jediné miesto na svete (= propriálny význam) s názvom *Země královny Maud*, ale ak sa jedinečnosť, individualnosť nezohľadní, vznikne výraz *země královny Maud*, čo je apelatívne vyjadrenie posesívneho vzťahu, ktorý je rovnaký ako vo výpovedi v *knihovně královny Maud je plno starých knih*. Preto je *Most Slovenského národného povstania* vlastné meno, ale *most Slovenského národného povstania* je iba apelatívne vyjadrenie toho, že most má niečo spoločné so Slovenským národným povstaním. Podľa R. Šrámka (2020, s. 139) urbanonymum *Most Leoše Štorky* (nie *most...*) v Ostrave je vlastné meno individualizovaného objektu s honorifikačným motívom, ale *most Leoše Štorky* by bolo apelatívnym pomenovaním posesívneho vzťahu osoby k mostu. „Je-li objekt ‚most‘ přehodnocen v objekt onymický, není apelativní sémantická substance ‚jakýkoli most‘ (‚každá stavba mající funkci mostu‘) modifikována jen v ‚jeden most v řadě mostů jiných‘, ale je rozšířena o příznak nezaměnitelné individualnosti ‚ten a ten most, konkrétní a žádný jiný most‘, což je základní příznak propriality. Tím se ‚jen jeden určitý most‘ stává objektem propriálním, a tím zároveň prvkem propriální sféry jazyka. Jeho vlastní jméno funkčně identifikuje konkrétní jednotlivinu, nikoli jakoukoli jednu jednotlivinu z množiny ‚most‘. Tento rozdíl je podstatou hranice apelativních a propriálních objektů i apelativ a proprií“ (tamže). Iná situácia je pri názvoch typu *Apollo*, *Bratislava*, *Danone*, v ktorých apelatíva *most*, *mesto*, *jogurt* (*most Apollo*, *mesto Bratislava*, *jogurt Danone*) sú iba apelatívnou deskripciou, druhovým pomenovaním, ktoré bližšie vymedzuje pomenovaný objekt.

Podľa R. Šrámka (2017, s. 87) neonomastické chápanie viedlo k nejednotnosti v českej pravopisnej kodifikácii: urbanonymum *ulice (náměstí, sad) P. Bezruče* – hodonymum *Stezka P. Bezruče*, inštituciononymum *Divadlo (Památník) Petra Bezruče, nám. Karla IV. – Výhlídka Karla IV.*, pričom rôznorodosť objektov nepokladá za rozhodujúcu, pretože vždy ide o propriálny objekt. Nerešpektovanie všeobecných teoretických zásad onomastiky v pravidlách písania veľkých písmen v češtine viedlo aj

---

²⁸ Uvedené názory a príklady sú prevzaté z téz prednášky R. Šrámka *Pravopis vlastních jmen – interpretace onomastická*. Dostupné na: https://www.juls.savba.sk/sjs_pozvanka7.html. [cit. 10. 12. 2020]. Tieto názory sú v súlade s argumentáciou uvedenou vyššie, ktorá vychádza z teórie vlastných mien V. Blanára.

podľa nášho názoru k dualite, ktorá môže byť pre bežného používateľa jazyka pri písaní veľkých písmen vo vlastných menách mátkuca. Inštitucionymám a urbanonymám je nadradená spoločenská funkcia, t. j. individualizácia (porov. aj Šrámek, 1999), ktorá je hlavným znakom všetkých proprií. Pri aktualizácii slovenských pravopisných pravidiel sa v *Pravidlách slovenského pravopisu* z r. 1991 a v ich ďalších novších vydaniach vďaka onomastickým teoretickým východiskám V. Blanára a M. Majtána pri koncipovaní kapitoly o veľkých písmenách vo vlastných menách bral ohľad na zosúladienie veľkých písmen vlastných mien s uvedenými poznatkami. Ako uviedol L. Dvoň (1991, s. 292), kritický rozbor prípadov, kde sa za vlastné meno pokladal len nezhodný prívlastok v genitíve v type názvov *ulica Partizánov, ulica Mieru, sad Slobody*, ukázal, že vlastným menom je celé spojenie určeného výrazu s určujúcim, a preto sa zaviedlo veľké písmeno na začiatku celého spojenia ako vlastného mena, napr. *Ulica mieru, Sad slobody* (rovnako ako *Závod mieru, Rad slobody, Deň republiky* atď.).

Rozdiely medzi apelatívnym členom viacsovného propria, ktorý označuje druh objektu, stojí na začiatku názvu a spoločne s genitívnym prívlastkom tvorí proprium ako celok, a apelatívnym označením druhu objektu, ktorý netvorí súčasť vlastného mena, ale má k nemu referenčný vzťah, bližšie analyzoval aj R. Šrámek. Z pohľadu R. Šrámk (2015, s. 52 – 53) štruktúra spojení *řeka Dunaj, hora Sněžka, hotel Praha, teta Anna, přítel Milan, pivo Kozel, sýr Matador* (typ c) V. Blanára je so štruktúrami proprií typov *Divadlo Petra Bezruče, Mys Dobré naděje, Náměstí Svobody* iba zdanlivá, je medzi nimi niekoľko rozdielov:

„a) Spojení *řeka Dunaj, pivo Kozel, rychlík Radhošť* atd. nejsou jako celek vlastní jména a nevytvářejí propriální pojmenování, nýbrž vznikají ve výpovědi syntaktickým přiřazením již hotového propria k apelativu. A proto zaujímá proprium podobu i syntaktickou pozici nominativu jmenovacího (Daneš, 1949; Pravdová – Svobodová, 2014, s. 251 – 252; Štícha a kol., 2013, s. 727 – 728) a ten je součástí syntaktické výstavby textu. Celek *řeka Dunaj* atd. není výsledkem propriálně pojmenovacího procesu, proto není součástí propriální sféry jazyka, nepodléhá standardizaci, neplatí pro něho příznak oficiálnosti a neoficiálnosti atd.

b) Apelativa *řeka, pivo, rychlík* atd. jsou lexikálně sémanticky plnovýznamová a pojmenovávají celou třídu objektů téhož druhu. Nejsou opatřena příznakem propriální individualizace, jak je tomu u typu *Divadlo Petra Bezruče*. Proto vystupují slova *Dunaj, Matador* ve větách *jeli jsme lodí po řece Dunaj, jedl jsem sýr Matador* už jako hotová propria transponovaná do syntaktických vztahů a zúčastňují se predikace. Neprobíhá však akt nominace, který je nejobecnější typologickou vlastností propriální sféry jazyka. Propria pojmenovávají objekt jakoby zvnějšku: *jeli jsme po řece*, která se jmenuje *Dunaj*. V situačním kontextu lze *Dunaj* vynechat: *jedeme po řece*. Vynechá-li se *řeka (jeli jsme po Dunaji)*, je však slovo *Dunaj* užito jako vlastní jméno, je konkrétní, aktuální realizací výsledku pojmenovacího procesu, jehož inherentní součástí je vazba k individualizovanému objektu „řeka ta a ta“ a jednoznačně

lokalizuje informáciu tam, kde tečie Dunaj (nikoli Labe alebo Odra). Ve jménech typu *Divadlo Petra Bezruče* sa vynecháním genitívu propria však deštruuje štruktúra (pojmenovací model) propria a veta *půjdeme do divadla* je apelatívni výpovědi, jejíž význam je dán znalostí mimojazykového kontextu. Vynecháním apelatívni části *divadlo* sa rovněž deštruuje štruktúra propria, avšak výsledkom je tzv. komunikační varianta propria (např. *půjdeme k Bezručům, u Bezruče/v Bezručovi dnes nehrají*). V živém úzu plně supluje funkce štrukturně úplného propria.

c) Potřebě pojmenovat nějaký objekt jako jednotlivinu může sloužit i model s proprii na prvém místě: buď ‚proprium + proprium‘ (*Zbrojovka Brno, Škoda Plzeň*), nebo ‚proprium + apelativum‘ (*Česká pojišťovna cup, Sazka aréna*) apod. Je to typický jev současné chrématonymie (Gałkowski, 2011). Jak přesvědčivě ukázala Tušková (2011, 2012), propriální elementy procházejí transonymizačním procesem, při kterém se zužuje jejich propriální význam: ve jméne sportovního klubu *Zbrojovka Brno* jméno továrny *Zbrojovka* pozbývá „onosémy“ ‚zbrojní továrna‘, ‚rozlehlý komplex budov ležící v Brně tam a tam‘ a *Brno* prvky propriálního významu ‚největší město na Moravě‘, ‚centrum průmyslu, kultury, vysokých škol‘ atd., ale redukuje se na jeden, totiž lokalizační znak ‚ležící v Brně‘. Podobně *Česká pojišťovna cup* = pohárová soutěž sponzorovaná „chrématonymickým objektem“ *Česká pojišťovna*. Pojmenovací procesy tohoto druhu jsou v dnešní chrématonymii velmi produktivní“ (Šrámek, 2015, s. 52 – 53).

Pri riešení všeobecnejšieho problému povahy prítomnosti apelatíva v propriu môže byť podľa R. Šrámka²⁹ využiteľný aj argument prekladateľnosti. Proprium by sa nemalo prekladať, napr. *stretneme sa na Námestí slobody* = nem. *wir treffen uns am Námestie slobody*, nie *am Freiheitsplatz*. Vo vete *Wanderweg auf den Berg Chopok* ‚chodník na Chopok‘ nie je *Berg* (= vrch, hora) súčasťou názvu tohto vrchu, ale apelatívum ‚na horu Chopok‘, nie ‚na Horu Chopok‘.

Na záver: Cieľom nášho príspevku bolo predovšetkým poukázať na možnosti využitia teoretickej onomastiky, ktoré sme prezentovali prostredníctvom teoretických východísk významných nestorov slovenskej a českej onomastiky Vincenta Blanára a Rudolfa Šrámka, aj pri kodifikovaní pravopisu veľkých začiatkových písmen pri vlastných menách. Každý druh vlastného mena je potrebné posudzovať osobitne, zistiť, aké je jeho fungovanie v komunikácii, v onymickej sémantike a aká je jeho onymická platnosť (hodnota, model) v príslušnej onymickej sústave. Pri názvoch baní, štôlní a šácht sa prikláňame k pôvodnému pravopisu (baňa *Dolina*, štôlna *Anton*), pričom druhové označenia v týchto názvoch nechápeme ako súčasť vlastného mena, ale zaraďujeme ich do skupiny c) V. Blanára (1999, s. 59), resp. do skupiny a) R. Šrámka (2015, s. 52), hoci sa už preštandardizovali. Domnievame sa, že o sporných problémoch, ktoré sa týkajú pravopisu zemepisných názvov, by nemali rozhodovať členovia *Názvoslovnjej komisie ÚGKK* hlasovaním, pretože väčšina z nich nie

---

²⁹ Na základe osobnej konzultácie.

sú jazykovedci, ale mali by sa predkladať pravopisnej komisii Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV.

Označenia druhov objektov, ktoré nie sú súčasťou propria, ak ide iba o referenčný vzťah a nemajú príznak propriálnej individualizácie, odporúčame naďalej písať s malým začiatočným písmenom pri všetkých toponymách, napr. mesto *Nitra*, rieka *Nitra*, most *Apollo*, štôľňa *Anna*, ale aj pri chrématonymách, napr. hotel *Nitra*, jogurt *Danone* či smotana *Bala*. Možno však pripustiť výnimky, napr. keď sa spojenie vlastného mena s druhovým označením stáva novým vlastným menom, ktoré už patrí do iného druhu vlastných mien, napr. filmy *Krížnik Potemkin*, *Grandhotel Budapešť*, román *Otec Goriot* alebo pri názvoch štátov typu *Spolková republika Nemecko* či chránených oblastí a národných parkov typu *Národný park Veľká Fatra* alebo názov poľa *Ostrov Amerika*. V súlade s onomastickými východiskami by bolo vhodné prihliadať na komunikačné hľadisko, spoločenskú potrebu, akt nominácie, onymickú sémantiku a na vzťah určujúceho a určovaného, hoci aj vtedy, keď ide o druhové označenie vlastného mena, kde z lingvistického hľadiska druhové označenie a vlastné meno sú substantíva v tvare nominatívu, pričom zo syntaktického hľadiska tiež ide o druh nezhodného prívlastku. Netreba však zabúdať ani na onomastický status vlastného mena, na ktorý vo svojich prácach poukazoval V. Blanár, alebo, povedané slovami R. Šrámka (2015, s. 53): „Specifika kategórií ‚propriální význam‘ a ‚funkcie proprií‘ jsou rozhodujícími znaky ostrosti hranice mezi apelativy a proprii. Apelativní sféra jazyka predikuje, propriální sféra nominuje, a to specifickým způsobem. To má zásadní význam pro interpretaci účasti kategorie ‚onymický objekt‘ na propriálně pojmenovacím procesu a také na pravopisu proprií, zvl. urbanonym a chrématonym.“

Bibliografia

BENEŠ, Martin: Psaní velkých písmen v tzv. druhové složce pojmenování. In: Naše řeč, 2012, roč. 95, č. 4, s. 169 – 180.

BENEŠ, Martin: Psaní velkých písmen v současné češtině. In: Jazyk a diskurz v kultúrnem a politickom kontexte. Eds. S. Ondrejovič – J. Vrábľová – A. Krausová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2013, s. 268 – 274.

DANEŠ, František: Nominativ jmenovací. In: Naše řeč, 1949, roč. 33, č. 1, s. 54 – 57.

BLANÁR, Vincent: Apelatívna a propriálna sémantika. In: Jazykovedný časopis, 1980, roč. 31, č. 1, s. 3 – 13.

BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.) Bratislava: Veda 1996a. 250 s.

BLANÁR, Vincent: Medzi apelatívom a vlastným menom. In: 12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár Onomastika a škola. Prešov 25. – 26. 10. 1995. Zborník referátov. Zost. M. Majtán – F. Ruščák. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove 1996b, s. 13 – 21.

BLANÁR, Vincent: Niekoľko myšlienok o Pravidlách (a pravidlách) slovenského prapovpisu. In: *Slavica Slovaca*, 1999, roč. 34, č. 1, s. 52 – 63.

BLANÁR, Vincent: Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky. *Proper Names in the Light of Theoretical Onomastics*. Martin: Matica slovenská 2009. 160 s.

BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: *Živé mená na strednom Slovensku*. 1. 1. Designácia osobného mena. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 416 s.

BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: *Živé mená na strednom Slovensku*. 1. 2. Distribúcia obsahových modelov. Martin: Osveta 1983. 647 s.

DOKULIL, Miloš: Status tzv. vlastných názvů. In: *Slovo a slovesnosť*, 1977, roč. 38, č. 4, s. 311 – 319.

DVONČ, Ladislav: Zásady písania veľkých písmen vo vlastných menách. In: *Slovenská reč*, 1958, roč. 23, č. 4, s. 222 – 229.

DVONČ, Ladislav: O písaní veľkých písmen vo viacslovných zemepisných názvoch. In: *Kultúra slova*, 1993, roč. 27, č. 9 – 10, s. 288 – 293.

Encyklopédia jazykovedy. Zost. J. Mistrík. Bratislava: Obzor 1993. 516 s.

GAŁKOWSKI, Artur: *Chrematonimy w funkcji kulturowo-użytkowej*. Onomastyczne studium porównawcze na materiale polskim, włoskim, francuskim. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2011. 388 s.

GARANČOVSKÁ, Lenka: *Chrematonymá mliekarenského priemyslu na Slovensku*. In: *Lexika slovenskej onymie*. Zborník materiálov zo 17. slovenskej onomastickej konferencie (Trnava 12. – 14. 9. 2007). Zost. J. Hladký – I. Valentová. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV – Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity – Veda 2010, s. 427 – 436.

GARANČOVSKÁ, Lenka: Status pragmatónym – chaos alebo systém? In: *Jednotlivé a všeobecné v onomastike*. Zborník referátov z 18. slovenskej onomastickej konferencie (Prešov 12. – 14. 9. 2011). Ed. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2012, s. 280 – 289.

HARVALÍK, Milan: K přechodům mezi apelativní a propriální sférou jazyka. In: *Súradnice súčasnej onomastiky*. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie. Zost. M. Považaj – P. Žigo. Bratislava: Veda – Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2007, s. 49 – 54.

HORECKÝ, Ján: Logonomastika ako onomastická disciplína. In: *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien*. 11. slovenská onomastická konferencia. Nitra 19. – 20. 5. 1994. Zborník referátov. Zost. E. Krošláková. Bratislava – Nitra: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická v Nitre 1994, s. 76 – 78.

Internetová jazyková príručka Ústavu pro jazyk český AV ČR. Dostupná na: <https://prirucka.ujc.cas.cz/>. [cit. 10. 12. 2020]

Jazyková poradňa. S akým začiatočným písmenom sa píšú spojenia: o/Obec Tovarníky, o/Okres Topoľčany a n/Nitriansky kraj. Dostupné na: <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/8944/>. [cit. 15. 4. 2021]

KAČALA, Ján – PISÁRČIKOVÁ, Mária – POVAŽAJ, Matej (eds.): *Krátky slovník slovenského jazyka*. 4., doplnené a upravené vydanie. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2003. 985 s.

KRIŠTOF, Štefan: *Osobné mená bývalej Tekovskej stolice*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969. 308 s.

MAJTÁN, Milan: Chotárne názvy vetného typu. In: Slovenská reč, 1972, roč. 37, s. 140 – 143.

MAJTÁN, Milan: Štruktúrne typy slovenských chotárnych názvov. In: 4. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 9. – 10. novembra 1971. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1973, s. 147 – 160.

MAJTÁN, Milan: Vývin priezvisk na Slovensku. In: Slovenská reč, 1994, roč. 59, č. 1, s. 30 – 37.

MAJTÁN, Milan: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava: Veda 1996. 192 s.

MAJTÁN, Milan: Prostriedky identifikácie. In: Život medzi apelatívami a propriami. Zborník venovaný Dr. h. c. prof. PhDr. Vincentovi Blanárovi, DrSc., k deväťdesiatym narodeninám. Jazykovedné štúdie. 29. Bratislava: Veda 2011, s. 15 – 19.

MATEJČÍK, Ján: Apelatíva v živých osobných menách. In: Zborník referátov z 9. slovenskej onomastickej konferencie (26. – 28. 6. 1985 Nitra). Zost. M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1987, s. 245 – 251.

OLOŠTIAK, Martin: Onymická a deonymická nominácia. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2018. 202 s.

ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 232 s.

PLESKALOVÁ, Jana: K hranici medzi apelatívy a proprii (na materiálu pomístních jmen). In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 1978, roč. 19, č. 3 – 4, s. 296 – 300.

PLESKALOVÁ, Jana: Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku. Jinočany: H&H 1992. 151 s.

Praktická pravopisná príručka. Sprac. I. Ripka – M. Imrichová – J. Skladaná. Bratislava: Ottovo nakladateľstvo 2008. 752 s.

PRAVDOVÁ, Markéta – SVOBODOVÁ, Ivana (eds.): Akademická příručka českého jazyka. Praha: Academia 2014. 533 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníčkom. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1953 (dotlač 1954, zred. vyd. 1957). 408 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. 4. vyd. Bratislava: Veda 2013. 590 s.

Smernica na štandardizáciu geografických názvov v znení dodatku č. 1. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 2015. 26 s. Dostupná na: http://www.skgeodesy.sk/files/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/dokumenty-k-cinnosti/smernica_s_dodatkom.pdf. [cit. 10. 12. 2020]

SVOBODA, Jan a kol.: Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite 1983. 412 s.

SVOBODOVÁ, Ivana a kol.: Psaní velkých písmen v češtině. Praha: Academia 2015. 352 s.

ŠRÁMEK, Rudolf: Toponymické modely a toponymický systém. In: Zborník materiálov zo 4. slovenskej onomastickej konferencie. Zost. M. Majtán. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1973, s. 135 – 145.

ŠRÁMEK, Rudolf: Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova univerzita 1999. 191 s. + mapové prílohy.

ŠRÁMEK, Rudolf: Etymon, pojmenovací motiv a význam vlastních jmen. In: Jeziko-slovní zapiski 2007, roč. 13, č. 1 – 2, s. 459 – 469; publikované tiež In: Rudolf Šrámek:

Labyrintem vlastních jmen a nářečí. Studie osobností brněnské lingvistiky. VI. Eds. J. Dvořák – P. Malčík. Brno: Host 2016, s. 127 – 136.

ŠRÁMEK, Rudolf: Propriální sféra jazyka a hranice vlastních jmen. In: 19. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 28. – 30. apríla 2014). Zborník referátov venovaný PhDr. Milanovi Majtánovi, DrSc., k osemdesiatym narodeninám. Ed. I. Valentová. Bratislava: Veda 2015, s. 46 – 54.

ŠRÁMEK, Rudolf: Propriální sféra jazyka a propriální prostor spoločnosti. In: Jazyk a jazykoveda v súvislostiach. Eds. O. Orgoňová – A. Bohunická – G. Múcsková – Z. Popovičová Sedláčková. Bratislava: Univerzita Komenského 2017, s. 82 – 91.

ŠRÁMEK, Rudolf: Model obecného konceptu a struktury funkční onomastiky. In: Ze studiów nad nazwami własnymi. Eds. A. Siwec – I. Domaciuk-Czarny – M. Kojder. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej 2020, s. 131 – 150.

ŠTÍCHA, František a kol.: Akademická gramatika spisovné češtiny. Praha: Academia 2013. 974 s.

Štatistický lexikón obcí Slovenskej republiky 2011. Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej republiky 2014. 336 s.

TUŠKOVÁ, Jana: Transonymizace a chrématonyma. In: Chrematonimia jako fenomen współczesności. Red. M. Biolik – J. Duma. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2011, s. 485 – 491.

TUŠKOVÁ, Jana: Transonymizace oikonym a její projevy v morfologické rovině. In: Acta onomastica, 2012, roč. LIII, s. 323 – 333.

VALENTOVÁ, Iveta: Čo je nové v Akadémii/akadémii? K zástupnosti skráteneých názvov a ich ortografii. In: Slovenská reč, 2015, roč. 80, č. 3 – 4, s. 210 – 218.

VALENTOVÁ, Iveta: Apelatívny člen, apelatívny komponent propria a informácia o propriu v podobe apelatíva. In: Vlastní jména v textech a kontextech. Eds. E. Minářová – D. Sochorová – J. Zítková. Brno: Masarykova univerzita 2014, s. 40 – 46.

VALENTOVÁ, Iveta: Lexika slovenských terénnych názvov. (Konceptia lexikografického spracovania.) Bratislava: Slovak Academic Press 2018. 220 s. Dostupné na: https://www.juls.savba.sk/pub_lstn.html.

VALENTOVÁ, Iveta: Problematika písania veľkých písmen v toponymách v slovenčine. In: Slovenská reč, 2020, roč. 85, č. 2, s. 162 – 190.

VLASTNÉ MENO V KONTEXTE NOMINAČNÝCH VZŤAHOV (PRÍPAD EPONÝM)¹

MARTIN OLOŠTIAK

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov, Slovensko

OLOŠTIAK, Martin: Proper name within the framework of nomination. The case of eponyms. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2021, Vol. 72, No 1, pp. 80 – 100.

Abstract: The paper explores deonymic nomination, i.e. the formation of appellatives (eponyms) from proper names. By an eponym, any type of non-onymic unit formed from proper name is understood. The analysis is conducted using a database of 1,250 eponyms from *Slovník slovenských eponym* (Dictionary of Slovak Eponyms; Ološtiak et al., 2018) and a theory of lexical motivation as a methodological background is applied. From this viewpoint, formation of eponyms can be characterized as the loss of onymic motivation (onymic demotivation) and at the same time the acquisition of another type of motivation depending on the type of word-formation process (in a broader sense). In this regard, a word-formation process is understood as any way of coining a new lexeme (one-word unit, multi-word expression, new meaning, abbreviation, borrowing etc.). Eponyms are frequently coined by derivation (word-formation motivation, e.g. *Albert* ‘Albert County (Canada)’ → *albertit* ‘albertite’, *Heine* → *heineovský* ‘of or relating to H. Heine’) and by semantic shift with no part-of-speech change (semantic motivation, e.g. *Pascal* → *pascal*). Other processes are rare: part-of-speech change with no shift in morphemics (morphological motivation, e.g. *Ježiš* (noun) ‘Jesus’ → *ježiš* (interjection) ‘Jesus, an expression of emotion – surprise, anger, shock etc.’), abbreviation (abbreviation motivation, e.g. *Mikojan* + *Gurevič* → *mig* ‘a military aircraft’). In Slovak, most of the eponyms are loanwords (97.4%), thus, a special position is occupied by interlingual motivation.

Key words: onomastics, nomination, eponymy, word-formation, polysemy (ambisemy), borrowing, Slovak language

ÚVODNÉ POZNÁMKY

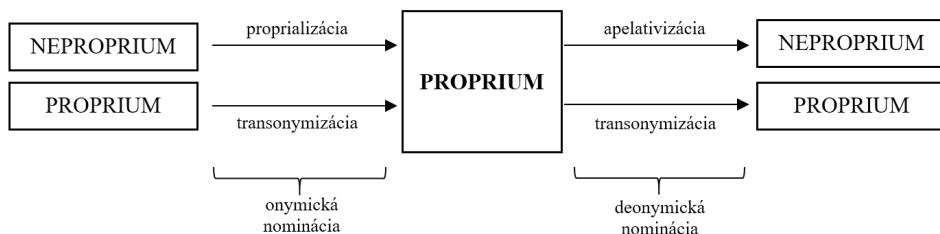
Cieľom predkladanej štúdie je prispieť k poznaniu nominačných vzťahov vlastných mien. Zameriavame sa na čiastkový aspekt súvisiaci s vlastným menom ako východiskom procesu tvorenia nepropriálnych pomenovaní, konkrétne na charakteristiku apelativizačných procesov. Podobne ako Mária Šalíngová (1973, s. 229 – 230) sa nazdávame, že aj tento aspekt si v onomastickom bádání zaslúži pozornosť. Problematiku uchopujeme čisto cez prizmu nominácie – tvorenia pomenovaní. Ostatnými aspektmi (napr. semiotickými, pragmalingvistickými) sa nezaobráme. Materiálovú bázu prezentovaného výskumu tvorí *Slovník slovenských eponym* (Ološtiak et al., 2018).

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0083/19 (50 %). Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0046 (50 %).

Na ktorýkoľvek typ lexikálneho znaku (a teda aj na vlastné meno) sa môžeme pozerať aj ako na priesečník nominačných vzťahov (porov. [1]).² To značí, že proprium funguje jednak ako výsledok istého nominačného vzťahu, jednak môže fungovať ako východisko ďalšieho nominačného vzťahu. V prvom prípade sa uvažuje o **onymickej nominácii**, t. j. o utvorení vlastného mena. Tento proces sa môže realizovať na dvoch úrovniach: a) **neproprium** → **proprium** (proprializácia, onymizácia), napr. *baník* → *Baník* (antroponymum, priezvisko), *vinotéka* → *Vinotéka* (chrématonymum, názov vinárne), *hnilý* → *Hnilec* (hydronymum); b) **proprium** → **proprium** (transonymizácia³), napr. *Sitno* (toponymum – oronymum) → *Sitno* (chrématonymum, názov vlakového spoja), *Bakchus* (antroponymum) → *Bakchus* (chrématonymum, názov vinárne). Pri tvorení viacslovných a skratkových proprií sa tieto dve úrovne môžu kombinovať, napr. *most* + *SNP* → *Most SNP*, *Bednár* + *dcéry* → *Bery* (logonymum) (komplexnejšie o spôsoboch tvorenia vlastných mien porov. Ološtiak, 2010; 2018, s. 46 – 66).

V druhom prípade uvažujeme o **deonymickej nominácii**, t. j. o tvorení od vlastného mena. Tento proces sa taktiež môže realizovať na dvoch úrovniach: a) **proprium** → **proprium** (transonymizácia), napr. *Stanislav* (rodné meno) → *Stanislav* (priezvisko), *Ján* → *Jana*, (*Banská*) *Hodruša* + (*Dolné*) *Hámre* → *Hodruša-Hámre*; b) **proprium** → **neproprium** (apelativizácia, deproprializácia), napr. *Martin* (toponymum) → *martinský*, *Adonis* → *adonis*.

[1] Proprium ako priesečník nominačných vzťahov

² Termín nominácia chápeme v procesuálnom zmysle, teda ako pomenovací akt, výsledkom ktorého je jednoslovná alebo viacslovná lexikálna jednotka (porov. Mistrík et al., 1993, s. 297 – 298; Hladká, 2016b). K prehľadu doterajších prístupov k problematike vlastného mena v nominačných súvislostiach v slovenskej a českej lingvistike porov. Martin Ološtiak (2018, s. 12 – 28).

³ Termínom transonymizácia pomenúvame akýkoľvek nominačný proces na úrovni **proprium** → **proprium** bez ohľadu na to, či pri prechode z jednej onymickej triedy do inej onymickej triedy dochádza k zmene morfematickej štruktúry či k redukcii. Podľa toho rozlišujeme jednoduchú, slovotvornú, abreviačnú a prepozičnú transonymizáciu (Ološtiak, 2010; 2018, s. 60 – 61). Tradične sa o transonymizácii uvažuje len v prípadoch typu *Sitno* → *Sitno*; porov. Alexandra Superanskaja et al. (1986); Rudolf Šrámek (1999, s. 56); Vincent Blanár (2005, s. 24). Novšie sa však uvažuje aj širšie jednak o čistej transonymizácii (bez formálnej zmeny) (napr. rieka *Haná* → choronymum *Haná*) a o rozšírenej transonymizácii: a) s formálnou obmenou (rieka *Svitava* → ojkonymá *Svitavy*, *Svitávka*); b) s lexikálnym rozšírením (napr. *mesto Olomouc* → *Sigma Olomouc*); porov. Šrámek (2003 – 2004), Jana M. Tušková (2012), Pavol Odaloš (2014), Jana Pleskalová (2016b).

V ďalšej časti nás bude zaujímať deonymická nominácia na úrovni proprium → neproprium, t. j. apelativizácia, deproprializácia, deonymizácia. Namiesto termínu *apelatívum* zámerne používame termín *neproprium*, pretože apelatívnosť implikuje substantívnosť a nám ide o deproprialné tvorenie pomenovaní z akéhokoľvek slovného druhu, napr. *Abrahám* → *abrahámoviny* (sub.), *Dubček* → *dubčekovský* (adj.), *Silvester* → *silvestrovať* (ver.), *Ježiš* → *ježiš* (int.). Faktom však je, že na pomenovanie tohto procesu je termín apelativizácia zaužívaný,⁴ keďže v lingvistike sa prototypovo pracuje s dichotómiou apelatívum – proprium.

S procesom deonymickej nominácie sa spája termín **eponymum**, ktorý sa však nepoužíva jednotne (upozorňuje na to napríklad D. Crystal, 1995, s. 155). V onomastike sa eponymum často vymedzuje ako vlastné meno (dokonca niekedy len ako osobné meno), od ktorého sa tvorí iné vlastné meno. V terminologickom zozname *List of Key Onomastic Terms* (ďalej LKOT) Medzinárodného komitétu onomastických vied (International Council of Onomastic Sciences), zverejnenom na internete,⁵ sa uvádza takáto definícia: „eponymum – vlastné meno osoby alebo skupiny osôb, ktoré tvorí základ pomenovania inej osoby, rodiny, miesta, veci atď. – napr. osobné meno *Washington* – toponymum *Washington*, osobné meno *Albert* – toponymum *Lake Albert/Lac Albert*, osobné meno *Sládkovič* – toponymum *Sládkovičovo*“.⁶ Podobné definície možno nájsť v *Novom encyklopedickom slovníku češtiny* pod heslom *eponym* (Pleskalová, 2016a),⁷ v *Slovníku ruskej onomastickej terminológie* pod heslom *эпоним* (Podol'skaja, 1978)⁸ či v *Slovníku ukrajinskej onomastickej terminológie* pod heslom *епонімна назва* (Bučko – Tkačova, 2012).⁹ V poslednom menova-

⁴ Rozlišuje sa pritom priama (sémantická) a nepriama (slovtvorná) apelativizácia (Hladká, 2016a). Výber ďalších prác, ktoré sa venujú tomuto javu: M. Šalingová (1973), Eva Pokorná (1978), Ladislav Dvonč (1987), Alena Hovorková (1988), Emanuel Michálek (1991/1992), Ľubor Králik (2000, 2007), R. Šrámek (1999, s. 55), Olga Martincová (2003, 2011), Eva Jandová (2013).

⁵ Ide o pdf súbory v angličtine, nemčine a vo francúzštine na adrese <https://icosweb.net/publications/onomastic-terminology/>.

⁶ Uvádzame oficiálny slovenský preklad s poznámkou schválenou členmi predsedníctva Slovenskej onomastickej komisie. Originálna anglická definícia má takúto podobu: „eponym – proper name of a person or group of persons, forming the basis of the name of another person, family, place, object etc., e.g. personal name *Washington* – toponym *Washington*, personal name *Albert* – toponym *Lake Albert/Lac Albert*“.

⁷ Heslo **eponym**: „Vlastní jméno osoby, které slouží jako východisko pro pojmenování osoby, rodu, rodiny, místa, věci atd.“ Autorka uvádza príklady *Přemysl* > *Přemyslovci*, *Karel* > *Karlov* a vo svojom výklade cituje onomastické terminologické slovníky *Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* (Svoboda et al., 1973, s. 79) a *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika* (1983, s. 131).

⁸ Heslo **эпоним**: „Лицо, имя которого послужило для образования любого другого онима“ (Podol'skaja, 1978, s. 165 – 166). Spomedzi viacerých autorkiných príkladov možno uviesť osobné meno *Ярослав* → toponymum *Ярославль*, osobné meno *Коперник* → selenonymum *Коперник*.

⁹ Heslo **епонім**: „найменування особи, іменем якої названо певний об'єкт, від імені якої утворено будь-який інший онім“ (Bučko – Tkačova, 2012, s. 85) takmer so všetkými rovnakými príkladmi, aké uvádza Podol'skaja (porov. predchádzajúcu poznámku).

nom slovníku sa terminologicky pomenávajú aj lexémy utvorené z eponým – tzv. *eponymické názvy* (епонімна назва).

Eponymá sa používajú aj v toponymickom kontexte. Svante Strandberg (2016, s. 105) odkazuje na termín *eponymizácia*, ktorý charakterizuje ako použitie existujúcej toponymickej formy na pomenovanie ďalšieho (iného, nového) toponymického objektu; podobne Stefan Brink (2016), ktorý pri tomto jave používa aj termín *transferred names* – prenesené vlastné mená.¹⁰

Ako eponymá sa hodnotia aj deproprializované apelatíva a apelatíva odvodené z vlastných mien. V slovenskej onomastike sa taktiež používa synonymný termín deonymické apelatívum (deonymum); porov. angl. termín deonym v LKOT¹¹ s poznámkou, že v mnohých jazykoch sa termín eponymum používa práve v tomto význame.¹² Týka sa to aj lexikografických diel; napr. poľský *Słownik eponimów czyli wyrazów odmiennych* (Kopaliński, 2006).

V prístupe uplatnenom v *Slovníku slovenských eponým* (Ološtiak et al., 2018) sa takisto prikláňame k užšiemu vymedzeniu a za eponymum považujeme deproprialnú lexikálnu jednotku, teda jednotku, ktorá bola utvorená na báze vlastného mena ako takého (nielen mena osoby). Dôležité tiež je, že výsledkom tohto procesu je neproprium. To znamená, že vlastné mená odvodené od vlastných mien (často s rovnakou formou)¹³ v našom prístupe za eponymické nepovažujeme a v uvedenom slovníku nespracúvame.

1. ONYMICKÁ NOMINÁCIA A TEÓRIA LEXIKÁLNEJ MOTIVÁCIE

V príspevku analyzujeme eponymickú nomináciu, t. j. tvorenie neproprií od proprií s využitím teórie a metodológie lexikálnej motivácie (Furdík, 2008; Ološtiak, 2011). Lexikálna motivácia predstavuje jeden z možných prístupov k skúmaniu lexikálnej zásoby. V tejto koncepcii sa lexika považuje za súbor lexikálnych jednotiek (jednoslovných a viacslovných), ktoré sú späté sieťami rôznych vzťahov. Vychádza sa z teóremy, že lexéma je neizolovaná jednotka a pri jej skúmaní sa preferuje ono-

¹⁰ „Transfer of an existing toponym to denote another place as well.“

¹¹ „Deonym – common noun derived or originating from a proper name – e.g. *tweed* from the river name *Tweed*, *watt* from the family name *Watt*, Spanish *quevedos* ‘pince-nez, a kind of glasses’ from the surname *Quevedo*, Asturian *xuan* ‘simpleton, dullard, dimwit’ from the personal name *Xuan*.“

¹² „In many languages the term eponym is used in this sense.“

¹³ V angličtine sa adjektívum *eponymous* bežne používa v takomto význame, porov. napr. vetu z anglickej Wikipédie ([https://en.wikipedia.org/wiki/Iron_Maiden_\(album\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Iron_Maiden_(album))): *Iron Maiden is the eponymous debut studio album by English heavy metal band Iron Maiden.* (Iron Maiden je eponymný debutový štúdiový album britskej heavymetalovej hudobnej skupiny Iron Maiden.) Slovné spojenie *eponymný album* však možno považovať za ustálené viacslovné pomenovanie a ako pojem sa zachytáva aj v českej Wikipédii: „Eponymní album (také stejnojmenné album) je hudební album interpretu pojmenované pouze názvem této skupiny či jménem hudebníka.“ (https://cs.wikipedia.org/wiki/Eponymn%C3%AD_album). Onomastika v takýchto prípadoch často pracuje s termínom transonymizácia.

maziologický prístup, ktorý odráža prirodzený smer semiózy. Lexikálna motivácia poskytuje jednak možnosť odpovedať na otázku **Prečo sa lexéma X volá tak?**, pokazuje sa na vlastnosť ako sieť vzťahov medzi lexikálnymi jednotkami,¹⁴ ako aj na vlastnosti, ktoré lexikálne jednotky nadobúdajú pod vplyvom mimojazykovej skutočnosti (porov. hodnotiace, sociálne, temporálne, teritoriálne a i. prvky spoluvytvárajúce hodnotu lexikálnych jednotiek).

Lexikálna motivácia je strechovým pojmom/termínom, v konkrétnej analýze sa pracuje so sedemnástimi typmi, ktoré rozličným spôsobom konkretizujú tézu o neizolovanosti lexikálneho vzťahu; porov. modifikovanú klasifikáciu: paradigmatická motivácia, slovtvorná motivácia, fónická motivácia, morfológická motivácia, sémantická motivácia, syntaktická motivácia, frazeologická motivácia, onymická motivácia, interlingválna motivácia, abreviačná motivácia, expresívna motivácia, registrová motivácia, terminologická motivácia, sociolektická motivácia, teritoriálna motivácia, temporálna motivácia, individualizačná motivácia (Ološtiak, 2011).

Jedným z uvedených typov je aj onymická motivácia, ktorá sa týka vlastných mien. Pri charakteristike onymickej motivácie (ďalej aj OM) nadväzujeme na chápanie vlastného mena ako špecifického lexikálneho znaku. Špecifika propria vyplýva z jeho funkcií – individualizovať, identifikovať a diferencovať druhovú jednotlivinu (Blanár, 1996; Šrámek, 1999).

Vlastné meno ako špecifický druh lexikálneho znaku možno charakterizovať pomocou konceptu Juraja Dolníka, ktorý uvažuje o **princípe funkčnej separácie**: „Pôsobenie tohto princípu [princípu funkčnej separácie, pozn. M. O.] spočíva v tom, že ak sa istý typ jazykového výrazu vyznačuje istou funkčnou vlastnosťou, ktorú používatelia jazyka vnímajú ako kontrastnú vo vzťahu k vlastnostiam iných typov, pretože koreluje s nejakou osobitnou potrebou vo vzťahu k jazyku, separuje sa od ostatných typov na základe nejakej výraznej konštitučnej črty“ (Dolník, 1998, s. 21).¹⁵ V tejto súvislosti možno konštatovať, že vlastné meno vzniklo na uspokojení

---

¹⁴ Jazykový znak funguje vo vzťahoch s inými jazykovými znakmi, ktoré ho rôznym spôsobom ovplyvňujú, motivujú. Tu Juraj Furdík odkazuje na poznatky J. Dolníka o paradigmatickej motivácii: „Ak hovoríme, že forma slova je motivovaná, mienime tým to, že nie je náhodné, že táto forma je taká, aká je, ale nie je ani nevyhnutné, aby takou bola (mohla by byť aj inou formou, môže sa zmeniť)“ (Dolník, 2003, s. 121). Motivácia sa teda hodnotí ako neľubovoľný, nenáhodný jav, tvoriaci stredný článok v pojmovom rade *náhodné (arbitrárne) – nenáhodné (motivované) – nevyhnutné*. Podobným spôsobom na problematiku motivovanosti nazerá Jan Holeš: „Motivovanosť není opakem arbitrárnosti nebo konvenčnosti, jak se často traduje i v odborné literatuře. Motivovanosť je souhrn všech faktorů, díky nimž není struktura slova nahodilá“ (Černý – Holeš, 2004, s. 51). Aj tieto poznatky dokazujú, že arbitrárnosť a motivovanosť nestoja v absolútnej opozícii.

¹⁵ V inej práci autor tento jav charakterizuje podobne: „Ak sa istý typ jazykového výrazu vyznačuje nejakou funkčnou vlastnosťou, ktorú používatelia vnímajú ako osobitne kontrastnú vo vzťahu k vlastnostiam iných typov, pretože koreluje s nejakou osobitnou potrebou vo vzťahu k jazyku, oddeľuje sa ako výrazný, jedinečný typ, separuje sa od ostatných výrazov (separácia tu koreluje s funkčnou salientnosťou, nápadnosťou, vyčnievavosťou)“ (Dolník, 2007, s. 58).

nie osobitnej komunikačnej potreby – vytvoriť a mať k dispozícii osobitné pomenovanie, ktorého funkciou je **individualizovať**, **identifikovať** a zároveň **diferencovať** príslušný denotát (výsek mimojazykovej skutočnosti) ako druhovú jednotlivinu. Takýmto spôsobom sa konštituovalo proprium – použijúc formuláciu J. Dolníka – ako výrazný, jedinečný, salientný, nápadný typ lexikálnej jednotky, ktorý sa separuje od ostatných lexém (primárne na rovine apelatívum : proprium). Z tohto hľadiska tu možno uvažovať o **princípe onymickej funkčnej separácie**.

Elementárna funkcia vlastného mena (individualizácia, identifikácia, diferenciácia) sa pregnantne vyjadruje v teórii vlastného mena V. Blanára (1996), ktorý na subkategorialnej úrovni významu propria vyčleňuje onymický príznak *spoločensky podmienená identifikácia/diferenciácia*. Proprium sa tak pokladá za jazykový znak sui generis, ktorého existencia je motivovaná osobitnými nominačnými a komunikačnými požiadavkami.¹⁶

Prostredníctvom onymickej motivácie možno odpovedať na otázku *Prečo sa lexéma vo funkcii vlastného mena utvorila?* takýmto spôsobom: *Pretože onymická lexéma vyjadruje komunikačnú potrebu pomenovať daný denotát ako jednotlivinu, teda individualizovať, identifikovať a diferencovať*. Táto potreba stojí v pozadí existencie vlastného mena. Druhá fundamentálna otázka (*Ako sa lexéma vo funkcii vlastného mena utvorila?*) sa týka „fyzického“ utvorenia propria (podrobnejšie Ološtiak, 2018, s. 34 – 38; Ološtiak, v tlači).

OM je odrazom skutočnosti, že isté denotáty (alebo skupiny denotátov) sa v ľudskej mysli chápu ako jedinečné objekty, a to v nadväznosti na požiadavku praktickej orientácie človeka vo svete, ktorá zahŕňa aj bezproblémovú individualizáciu, identifikáciu a diferenciáciu druhových jednotlivín. Túto požiadavku najdokonalejšie a najefektívnejšie uspokojuje vlastné meno (v konkurencii takých jazykových a mimojazykových prostriedkov ako napríklad ostenzia, použitie pronomín, deskripcia; fotografia, nahrávka, biometria).

Denotát sa javí natoľko dôležitý, že jazykové spoločenstvo pociťuje potrebu jazykovo ho stvárniť ako jednotlivinu. Jazykový znak, ktorý sa na uspokojenie takto motivovanej nominačnej potreby použije, následne funguje v jazykovej komunikácii, je nositeľom vzájomnej nevyhnutne prepojených a v jednote pôsobiacich **všeobecne onymických funkcií** („byť vlastným menom“) a **špecificky onymických funkcií** („byť určitým vlastným menom“) (o takomto chápaní onymických funkcií porov. Šrámek, 1999, s. 27).

---

¹⁶ Princíp onymickej funkčnej separácie v uvedenom zmysle vystihujú aj tieto slová R. Šrámka (1999, s. 23): „Individualizační funkce je primárně orientována na singularizování jednoho prvku v rámci celku (v rámci třídy, druhu) a vzhledem k němu, diferenciační funkce se primárně orientuje na poměr těchto individualizovaných prvků navzájem. Jsou to funkce vyplývající z mimojazykových, tj. v širokém slova smyslu komunikačních potřeb. Nominační funkce pak v sobě obsahuje jak mimojazykovost, tak jazykovost, neboť prostřednictvím propriálně pojmenovacího aktu, který ve své materializované podobě má tvar jazykový, se na úrovni jazyka manifestují propriálně komunikační potřeby.“

2. EPONYMICKÁ NOMINÁCIA

Spôsoby tvorenia eponým analyzujeme na materiáli *Slovníka slovenských eponým* (Ološtiak et al., 2018; ďalej SSE), ktorý obsahuje 1 216 hesiel s 1 445 významami a 1 515 prihniezdovanými jednotkami. Do úvahy sme nebrali heslá s komponentmi (napr. *afro-*, *amerik-*, *franko-*, *polon(o)-*; spolu 20 jednotiek) ani prihniezdované jednotky. Na druhej strane samostatne sme analyzovali tie variantné jednotky, ktoré sa odlišovali spôsobom nominácie (napr. *hammond* – *hammondky*), v rámci slovotvornej motivácie boli utvorené samostatnými formantmi (napr. *hurbanista* – *hurbanovec*, *kalvinizmus* – *kalvíntstvo*) alebo v rámci morfolologickej motivácie sa motivanty odlišovali východiskovou jednotkou (*kriste* – *kristepane*). Celkovo sme sa tak dopracovali k súboru 1 250 eponymických jednotiek. Z nich najviac bolo utvorených od antroponým (56,6 %), potom od toponým (31,1 %), chrématoným (11,8 %), raritne od antroponým a toponým zároveň (0,2 %) a od zooným (0,2 %); porov. [2].¹⁷

[2] Eponymické motivanty

motivant	počet	%	priklady
antroponymum	707	56,6	<i>abrahámoviny, archimedovský, baťovka, cicero, dionýzie, fayolizmus, gerbera, herkules, kambelka, mohamedán, samson</i>
antroponymum/toponymum	3	0,2	<i>mongolistika, tartan,¹ turkológia</i>
zoonymum	3	0,2	<i>cerberus, dunčo, nónius²</i>
toponymum	389	31,1	<i>adamelit, camembert, derby, gruziňák, charleston, javajka, lutécium, marokánka, perm, sionizmus, terbium, urán, volga</i>
chrématonymum	148	11,8	<i>alpa, calvados, camelka, eskimo, eternit, fenderka, hromnička, karimatka, kecka, klaksón, lada, luxovať, maizena, pentelka</i>
spolu	1 250		

Nominačné aspekty lexikálnych jednotiek (t. j. spôsoby obohacovania slovnej zásoby) možno konzistentne charakterizovať aj prostredníctvom teórie lexikálnej motivácie (Ološtiak, 2018; Ološtiak – Gianitsová-Ološtiaková, 2019). Týka sa to aj onymickej a deonymickej nominácie.

Deonymickú nomináciu v relácii proprium → neproprium (eponymickú nomináciu) možno z pohľadu lexikálnej motivácie charakterizovať ako onymickú demo-

¹⁷ Robert Stockwell a Donka Minkova (2001) uvádzajú štyri skupiny deonymických jednotiek podľa toho, z akého typu proprií boli utvorené (ilustratívne uvádzame anglické príklady z citovaného zdroja): 1) jednotky utvorené z osobných mien (*cardigan*); 2) jednotky utvorené z geografických názvov (*cashmere*); 3) jednotky utvorené z mien z literatúry, folklóru a mytológie (*atlas*); 4) jednotky odvodené z názvov obchodných značiek (*google*).

tiváciu (teda ako stratu onymickej motivácie) a zároveň nadobudnutie ďalšieho motivačného typu, ktorý je zodpovedný za spôsob fyzického utvorenia pomenovania. Ide o motivačné typy, ktoré sa vyznačujú nominačnou abilitou, teda schopnosťou utvárať nové lexikálne jednotky – slovotvorná motivácia, sémantická motivácia, morfológická motivácia, syntaktická motivácia, interlingválna motivácia, abreviačná motivácia (Ološtiak, 2011, s. 43 – 44).

2.1 Špecifikum interlingválnej motivácie

Osobitné postavenie v kontexte nominácie eponým pripisujeme interlingválnej motivácii (ďalej IM), ktorá sa týka preberania lexém z cudzích jazykov. Ide o jeden zo základných spôsobov obohacovania lexiky, ktorý sa v nejakej podobe prejavuje v 97,4 % eponým. Môžeme preto tvrdiť, že eponymá sú zásadným spôsobom ovplyvnené internacionalizáciou.¹⁸ Do tejto skupiny možno zaradiť jednak jednotky priamo prevzaté z cudzích jazykov (*echo, farad, goliáš, husky*), ako aj jednotky utvorené v slovenčine z pôvodom prevzatých lexém (*gruziňák, herodotovský, hispanistika*,¹⁹ *kantovstvo*). Z genetického aspektu sem patria aj eponymá utvorené od jednotiek, pri ktorých sa interlingválna motivácia oslabila alebo už zanikla (*alžbetínka, barbora, kača, vianočka, prepánajána*).

V príspevku nám nejde výlučne o nomináciu eponým v slovenčine, ale o analýzu spôsobov tvorenia lexikálnych jednotiek z vybratej vzorky. Z nich sa mnohé vytvorili v inom jazyku a do slovenčiny sa prebrali ako hotové eponymické pomenovania. Ak by sme ako nominačný spôsob do úvahy brali IM, potom by sme z hľadiska slovenčiny museli jednotky typu *babylon, bordó, doberman, ferrari, lynč* považovať práve za interlingválne motivované (tieto lexémy boli do slovenčiny prevzaté z cudzích jazykov). Internacionalnosť ako vlastnosť lexémy sa však v ďalšom výklade nestráca, na IM poukazujeme pri každom nominačnom type.

2.2 Ďalšie nominačné typy

Po abstrahovaní od interlingválnej motivácie sa v skúmanom materiáli na eponymickej nominácii v absolútnej väčšine prípadov podieľajú slovotvorná motivácia a sémantická motivácia, ktoré spolu tvoria 97,7 %. Ďalšie dva typy sú zastúpené periférne – morfológická motivácia (1,4 %, 18 prípadov) a abreviačná motivácia (0,8 %, 9 prípadov). Raritne sa vyskytujú tri pomenovania, ktoré sú výsledkom spolupráce slovotvornej a abreviačnej motivácie (porov. 2.2.4). Sumárne údaje sú uvedené v tabuľke [3].

¹⁸ Za internacionalizáciu pokladáme akýkoľvek prejav jazykového kontaktu.

¹⁹ Pomenovanie *hispanistika* možno chápať aj ako interlingválne motivované s morfológickou adaptáciou v súlade so zaradením medzi feminína (deklinačný typ *žena*); porov. nem. *Hispanistik*.

[3] Zastúpenie nominačných typov lexikálnej motivácie pri tvorení eponým

typ motivácie	počet	%	príklady
slovtvorná	747	59,7	<i>goetheovský, judaizmus, westka</i>
sémantická	474	37,9	<i>amor, ampér, babylon, benjamín</i>
morfologická	18	1,4	<i>burgundské, portské, ježiš</i>
abreviačná	9	0,8	<i>euro, mig, pexeso, torr, web</i>
slovtvorná + abreviačná	3	0,2	<i>afwillit, bakelit, fichtelit</i>
spolu	1 251		

Súhrnné číslo v tabuľke [3] je vyššie než v tab. [2], pretože lexému *bakelit* možno chápať ako polymotivovanú (utvorenú dvomi alternatívnymi spôsobmi – sémantickou motiváciou a slovtvorno-abreviačnou kooperáciou; porov. 2.2.4). Do štatistického prehľadu sme nezaradili tri viacslovné podoby *tuli vak, amen mária, Anna bál*, ktoré sú ortografickými variantmi jednoslovných lexém *tulivak, amenmária, Annabál*. V heslári SSE sa takmer napospol nachádzajú len jednoslovné pomenovania (viacslovné jednotky s onymickým alebo deonymickým komponentom sa nespracúvajú). Výnimkou sú uvedené tri prípady ortografických variantov, ktoré sa píšú oddelene popri jednoslovných podobách a ktoré tak možno chápať ako funkčne ekvivalentné k jednoslovným výrazom: *amenmária : amen mária, annabál : anna bál : Anna bál, tulivak : tuli vak*. Citoslovce *amenmária* sa v komunikácii používa prevažne v jednoslovnom variante. Pomer výskytov medzi jednoslovnými a viacslovnými variantmi v Slovenskom národnom korpuse (verzia prim-9.0-public-all) je 42 : 2. Ako výlučne jednoslovná sa táto lexéma spracúva aj v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (2006). Okrem toho ako jednoslovné sa používajú súvzťažné citoslovčia *ježišmária, prepánajána* a *i*. Nie je teda opodstatnené lexikograficky spracúvať dvojslovný variant *amen mária*, preto v možnom 2. vydaní SSE bude potrebné toto heslo upraviť. V prípade *annabál, anna bál, Anna bál* je pomer výskytov medzi jednoslovnou podobou a viacslovnými variantmi 46 : 94 a písanie stabilne kolíše. V prípade relatívne nového pomenovania *tulivak : tuli vak* je to 2 : 20. Firma s názvom *Tuli*, ktorá vyrába tento druh sedacích vakov, funguje od r. 2006. Napriek nateraz prevažujúcim viacslovným podobám, ktoré súvisia aj so snahou o zvýraznenie prepojenia medzi názvom firmy a názvom výrobku, sa nazdávame, že perspektívnejšie je písanie *dovedna*, preto bol v SSE spracovaný aj tento variant.

2.2.1 Slovtvorná motivácia

Pomocou slovtvornej motivácie (ďalej SM) bolo utvorených najviac eponým (59,8 %, 747 jednotiek). V tejto skupine sa internacionálnosť prejavuje v 96,7 %. Ako interlingválne nemotivované hodnotíme len 25 prípadov typu *Štúr* → *štúrovský, Slovensko* → *slovenský* → *slovakistika*.

Pred samotným výkladom považujeme za potrebné uviesť jednu terminologickú poznámku. Zakladateľ modernej českej derivatológie Miloš Dokulil (1962)

pracoval s dvomi uholnými pojmami/termínmi – fundácia a motivácia. Pod fundáciou rozumel formálny vzťah medzi lexémou A a lexémou B a pod motiváciou obsahový vzťah medzi lexémou A a lexémou B. Furdíkovské chápanie motivácie ako obsahovo-formálneho javu (Furdík, 1993, 2004) s pojmom fundácie nepočítalo, keďže bol zahrnutý v definícii motivácie.

Ukazuje sa však, že s termínom fundácia predsa len možno zmysluplne pracovať, a to konkrétne s ohľadom na diachrónno-synchrónny rozmer slovotvorby. Tradične sa pracuje s konceptom demotivácie. Tá sa vymedzuje ako proces oslabovania až úplnej straty (slovotvornej) motivácie (Furdík, 2004, s. 151). Pri demotivácii sa poukazuje na nesúlad medzi genetickou motiváciou a synchrónnou motiváciou.

To, že lexéma B bola utvorená na základe lexémy A (vzťah $A \rightarrow B$), budeme nazývať fundácia bez ohľadu na to, do akej miery si tento vzťah uvedomuje používateľ jazyka. Inými slovami, motivácia ako obsahový vzťah medzi lexémami A a B sa môže oslabiť až stratiť, avšak fakt, že lexéma B (napr. *tujamunit*) vznikla z lexémy A (toponymum *Ťujamun*), sa tým nezmení. Preto pri demotivovaných eponymách budeme uvažovať o fundácii tam, kde budeme potrebovať zdôrazniť vzťah genetickej utvorenosti. Z uvedeného vyplýva aj hierarchia medzi týmito pojmami. Fundáciu možno chápať ako termín so širším obsahom a rozsahom – ako obsahovo-formálny a geneticko-synchrónny vzťah medzi motivantom a motivátom, zatiaľ čo termín motivácia je jeho konkretizáciou – ako obsahovo-formálny a synchrónne uvedomovaný vzťah medzi motivantom a motivátom.

Z hľadiska realizácie slovotvornej motivácie a fundácie možno rozlíšiť niekoľko skupín eponým.

1. Motivácia sa synchrónne vôbec nepociťuje v skupine eponým, ktoré sa prevzali ako hotové jednotky a o SM možno uvažovať len z genetického aspektu, t. j. z hľadiska pôvodného utvorenia pomenovania, napr. *bajonet* (genetický vzťah *Bayonne* → *bajonet*), *baldachýn* (*Baldach* → *baldachýn*). Zastretý je aj pôvodný vzťah fundácie. Táto skutočnosť sa prejavuje aj v segmentácii v morfeatických slovníkoch. V *Morfeatickom slovníku slovenčiny* (Sokolová et al., 1999) sa uvedené lexémy segmentujú len na radix a gramatickú morfému:²⁰ **bajonet-ø** (s kódom 6,0, ktorý označuje depropriálnosť), **baldachýn-ø**, **galusk-a** (s kódom 1, ktorý odkazuje na prevzatosť radixu²¹).

2. Ďalšiu skupinu predstavujú segmentovateľné jednotky, ktoré okrem radixu a gramatickej morfémy obsahujú aj afix, napr. ^N**difenbach-i-a**, ^N**ferm-i-um**, ^N**flor-ál:i-e**.

---

²⁰ Príklady uvádzame s formátovaním podľa citovaného zdroja, t. j. bold = radix, kurzíva = gramatická morféma, obyčajný typ písma = ostatné typy morfém. Lexémy, ktoré sa v slovenských morfeatických slovníkoch (porov. ďalšiu poznámku) nenachádzajú, uvádzame s indexom ^N.

²¹ V ďalšom výklade číselné kódy nebudeme uvádzať. Možno ich nájsť vo všetkých troch morfeatických slovníkoch, ktoré sú pre slovenčinu k dispozícii: *Morfeatický slovník slovenčiny* (Sokolová et al., 1999), *Slovník koreňových morfém slovenčiny* (Sokolová et al., 2005, 2007, 2012), *Retrográdný morfeatický slovník slovenčiny* (Ološtiak et al., 2015).

Pri niektorých sa vzťah fundácie uvedomuje, ide najmä o motivanty pomenúvajúce všeobecne známe druhové jednotliviny (*Einstein* → *einsteinium*, *Európa* → *európium*). Prirodzene, miera známosti onymického objektu, ktorý pomenúva motivujúce proprium, je rozličná. Týka sa to úrovne poznania vlastného mena ako prvku istého onymického podsystemu (presupozičná identifikácia), ako aj poznania onymického objektu a jeho vlastností (referenčná identifikácia) (Blanár, 1996, s. 153 – 155). Používateľ jazyka teda ani nemusí odhaliť, že ide o deproprium (*cínia*, *dália*, *difenbachia*, *dacit*, *yperit*, *napolitánka*, *dalamánka*), a to z dvoch dôvodov: a) nepozná fundujúce proprium; b) nepozná charakter fundujúceho vzťahu medzi propriom a depropriom. Navyše, identifikácia fundujúceho propria môže byť sťažená internacionálnou (najmä latinskou) podobou propria, ktorá sa v slovenčine nepoužíva (napr. *hafnium* je fundované novolatinským názvom *Hafnia* – *Kodaň*).

Možno teda zhrnúť, že poznanie vzťahu fundácie a motivácie sa zakladá na koncepte vedenia o onymickom objekte, propriu, ako aj na vzťahu medzi propriom a depropriom. Spoľahlivo sa teda nedá zovšeobecniť sila a priezračnosť fundácie a motivácie. Možno len pracovať s členením na eponymá odvodené od proprií pomenúvajúcich známe onymické objekty a eponymá odvodené od ostatných proprií pomenúvajúcich menej známe onymické objekty. Je pritom zrejmé, že opozícia *známe* – *menej známe* je vágna a dynamická.

Navyše, závažnou okolnosťou je aj fakt, že proprium necharakterizuje svoj denotát, ale ho identifikuje ako druhovú jednotlivinu. To sa odráža aj v eponymických pomenovaniach. Možno to demonštrovať na porovnaní deapelatíva *menovka* a depropria *einsteinium*. Obe lexémy majú rovnakú onomaziologickú štruktúru OB – (OS) – OP (báza + formálne nevyjadrený spoj + príznak),²² ktorú možno konkretizovať parafrázami: *menovka* „to, čo (má nejaký vzťah k) menu“, *einsteinium* „to, čo (má nejaký vzťah k) Einsteinovi“.

Rozdiel medzi nimi je však v tom, že kým denotát <menovka> je charakterizovaný vzťahom k svojmu motivantu *meno* (ide o štítok s menom), vlastnosti denotátu, chemického prvku <einsteinium>, nevyplývajú zo vzťahu k Einsteinovi. Ten sa uplatnil iba pri fundácii v podobe honorifikácie (chemický prvok s protónovým číslom 99 bol pomenovaný na počesť Alberta Einsteina). Tento vzťah bol dôležitý v procese výberu motívu a následného utvorenia lexémy, teda v momente vzniku pomenovania, avšak pre následné používanie je v zásade irelevantný.²³

Z uvedených dôvodov v tejto skupine neuvažujeme o plnohodnotnej derivačnej morféme, ale o afixe, ktorý má systemizačnú alebo adaptačnú funkciu (Sokolová et al., 1999, s. 18 – 20). Výrazné skupiny so systemizačnou funkciou sú tieto:

---

²² K onomaziologickej štruktúre slovotvorne motivovaného slova porov. J. Furdík, 2004, s. 55 – 59; M. Ološtiak, 2015.

²³ Tu sa ukazuje aj rozdiel medzi pomenovaniami z tejto skupiny a pomenovaniami z nasledujúcej skupiny typu *einsteinovský*, *floridín* (porov. ďalší výklad).

• z oblasti chemickej terminológie (najmä názvy chemických prvkov): *fermium*, *lutécium*, *meitnerium*, *nobélium*, *polónium*, *prométium*, *seaborgium*; *kjeldahlizovať*, *tyndalizácia* a i.;

• z oblasti botanickej terminológie: *alpinia*, *araukária*, *gardénia*, *gledíčia*, *lobelka*, *senpólia*, *vejmutovka* a i.;

• z oblasti mineralogickej a geologickej terminológie: *alexandrit*, *ankerit*, *bornit*, *cohenit*, *evansit*, *jamesonit* a i.;

• z oblasti zootechnickej terminológie: *kampbelka*, *hamburčanka*, *hempšírka*, *korniška*, *lafleška* (plemená sliepok),

• iné: *doboška* (zákusok), *galuska* (druh pneumatiky na bicykel), *eolický* (súvisiaci s veternou činnosťou), *cereálie* (obilniny; výrobky z nich), *franklinizácia* (liečebná metóda), *montgomerák* (druh plášťa), *alpínsky* (vo význame „horský, vysoko-horský“, motivovanosť toponymom *Alpy* sa oslabil).

Lexémy so sufixmi s adaptačnou funkciou sú ojedinelé: *běžový*, *bordový*, *flámovat'*.

3. V skupine synchronne slovotvorne motivovaných eponým sa motivovanosť pociťuje analogicky ako pri deapelatívach: *H. Ch. Andersen* → *andersenovský* „taký, ktorý sa týka Andersena (charakteristický pre jeho tvorbu; pripomínajúci znaky jeho tvorby)“, *Amerika* → *amerikán* „ten, kto má vzťah k Amerike“.

Vyskytujú sa tu tieto výraznejšie podskupiny:

• názvy podľa príslušnosti: *August* → *augustinián* „člen Rádu sv. Augustína“, podobne *celestinián*, *davista*, *dominikán*, *jakobián*, *kartuzián*, *košútovec*, *hlinkovec*, *notredamka*.²⁴

• abstraktné názvy – dominantne pomenovania filozofických, ideologických, politických, umeleckých, náboženských, vedeckých, ekonomických smerov a prúdov: *Kant* → *kantovstvo*, *kantizmus*, *Malthus* → *maltuzianizmus*, *atlantický* (*Severoatlantická aliancia*) → *atlantizmus*, podobne *arabistika*, *bud(d)hizmus*, *buffonizmus*, *cecilianizmus*, *fordizmus*, *gándhizmus*, *germanistika*, *ilyrizmus*, *lassalizmus*, *maoizmus*, *masarykizmus*, *mccarthismus*, *nazarenizmus*, *sionizmus*; okrajovo názvy chorôb (*masochizmus*, *narcizmus*), športové odvetvia (*alpinizmus*, *himalájizmus*), iné (*abderitizmus*, *kainizmus*, *malapropizmus*, *veronalizmus*);

• deantroponymické adjektíva s významom „typický, charakteristický pre toho, kto sa pomenúva slovotvorným základom“; motivantmi sú osobné mená filozofov, umelcov, vedcov, vládcov, vojvodcov, politikov, literárnych, mytologických, historických postáv a i.: *Bergman* → *bergmanovský*, *Churchill* → *churchillovský*; podobne *artušovský*, *balzacovský*, *danteovský*, *einsteinovský*, *habsburgovský*, *chanelovský*, *jánusovský*, *oblomov(ov)ský*, *windsorovský* a i.²⁵

²⁴ Pomenovania podľa príslušnosti sa v súčasnosti vo veľkej miere používajú na označenie príslušníkov politických strán a ich sympatizantov. Motivantmi sú najmä priezviská politických lídrov (*mečiarovec*, *dzurindovec*, *ficovec*), v menšej miere názvy politických strán a hnutí (*kádehák*, *smerák*, *zaľudia*).

²⁵ Detoponymické adjektíva sú v skúmanom súbore ojedinelé (k vysvetleniu, prečo tento typ adjektív nebol do heslára zaradený, porov. SSE, s. 15 – 16). Adjektívum *guin(n)essovský* je odvodené od

- výrobky pomenované podľa obchodných značiek: napr. *Botas* → *botasky* (športová obuv značky *Botas*; športová obuv všeobecne²⁶), *Fender* → *fenderka* (el. gitara zn. *Fender*), podobne *becherovka*²⁷ (bylinný likér, vyrábaný spoločnosťou Jan Becher), *camelka* (cigareta zn. *Camel*), *bridgestonka* (pneumatika zn. *Bridgestone*), *gazik*, *gázik* (terénny automobil zn. *GAZ*);

- iné názvy: napr. pomenovania podľa časových súvislostí (*blažejácia*, *majáles*, *juniales*, *jakubka*, *magdalénka*, *Michalka*, *silvestrováť*), podľa pôvodu, príp. náleziska (*amazoňan*, *čabianka*, *floridín*, *kromaňonec*, *marokánka*, *neandertálec*, *texasky*), podľa pôvodcu (*londonovka*, *mayovka*).

2.2.2 Sémantická motivácia

Podstatou sémantickej motivácie (ďalej SémM) je vznik nových významov z existujúcich významov, výsledkom čoho je vznik alebo narastanie derivačnej polysémie v rámci jednej lexémy, napr. *kráľ* „panovník“ → „jednotlivec vynikajúci v istej oblasti“. SémM sa však môže prejavovať aj interlexematicky, a to spôsobom, ktorý J. Dolník (2007) označil ako ambisémiu. Autor analyzoval sémantickú a funkčnú transpozíciu pri tvorení frazém, keď sa podkladová syntaktická konštrukcia lexicalizuje (dochádza k posunu významu a funkcie): napr. *stará + páka* → *stará páka*.

Nazdávame sa, že o ambisémii možno uvažovať aj v prípadoch nominácie, keď vzniká jednoslovná lexéma, mení sa význam bez zmeny morfoematickej štruktúry a slovnodruhovej príslušnosti (s prípadnou obmenou morfológických charakteristík – zmena gramatického rodu, začlenenie do iného typu flexie). Týka sa to všetkých troch nominačných procesov, do ktorých vstupujú propriá: a) proprializácie: *murár* → *Murár* (antroponymum, priezvisko), *slatina* → *Slatina* (hydronymum), *gerbera* → *Gerbera* (chrématonymum, názov kvetinarstva); b) transonymizácie, napr. *Monako* (toponymum) → *Monako* (chrématonymum, sedacia súprava); *Peter* (rodné meno) → *Peter* (priezvisko); c) apelativizácie (eponymizácie) – príklady uvádzame ďalej.²⁸

SémM je pri tvorení eponým druhý najproduktívnejší nominačný spôsob. V skúmanom materiáli je zastúpená 37,9 %. Pri podrobnejšom pohľade možno vymedziť

---

chrématonyma *Guinnessove svetové rekordy* (Guinness World Records), do roku 2000 známeho pod názvom *Guinnessova kniha rekordov*.

²⁶ Aj tento príklad ukazuje, že sprievodným javom eponymizácie môže byť ďalšie zovšeobecnenie významu v zmysle „výrobok zn. X“ → „akýkoľvek typ takéhoto výrobku, nielen značky X“, napr. *termoska* „fľaša s izolačnou vrstvou, ktorá udržiava tekutiny v pôvodnej teplote – výrobok zn. Thermos“ → „akákoľvek fľaša s izolačnou vrstvou“; podobne *googlit'*, *harlekýnka*, *igelit*, *luxovať*, *pampersky*, *kariatka*, *pentelka*, *sololit*, *toitoika*, *žiletka*.

²⁷ Príklady typu *fenderka*, *becherovka* sú v konečnom dôsledku príkladom nominačnej postupnosti antroponymum → chrématonymum → eponymum. Názov obchodnej spoločnosti je motivovaný osobným menom zakladateľa/majiteľa a eponymum je motivované názvom obchodnej spoločnosti.

²⁸ Pravda, derivačná polysémia sa intralexematicky prejavuje aj v skupine eponým v takých prípadoch, keď dané eponymum je polysémické, napr. *asperger* „druh vývojovej poruchy autistického spektra“ → „človek trpiaci touto poruchou“. Týmito prípadmi sa v tejto štúdii nezaobráme.

tieto skupiny a podskupiny (ide o ilustračný prehľad, ktorého cieľom nie je vyčerpávajúca analýza a klasifikácia; porov. aj Filipec – Čermák, 1985, s. 114 – 115, 120):

a) Deantroponymá (sémantickým motivantom je antroponymum):

- pomenovania osôb na základe metaforickej transpozície typických fyzických alebo psychických vlastností mytologických, biblických a literárnych postáv: *adonis, ahasver, amazonka, benjamín, casanova, dalila, donchuan, donkichot, fúria, goliáš, harpya, harpagon, herkules, herodes, judáš, krézus, kvisling, lucifer, megera, mesiáš, nebojsa, pýtia, rebeka, samson, seladón, sibyla, siréna, xantipa*;

- pomenovania neosôb alebo personalizovaných entít transponované z mien mytologických postáv: *fauna, flóra, fortúna, chiméra*;

- názvy podľa pôvodcu, výrobcu, vynálezcu na základe priamej metonymickej transpozície – pomenúva sa denotát, ktorého tvorcom je nositeľ motivujúceho mena:²⁸ *didot (polygr.), axel, bešamel, doberman, fletner, gilotína, hamlet, hammond, havelok, immelman, jacuzzi, kalašnikov, kardan, kolt, lutz, maggi, makadam, pišinger, rittberger, salchov, šrapnel, žakár, žervé*;

- dedikačné termíny a názvy (najmä z fyziky) na základe nepriamej metonymickej transpozície²⁹ – pomenúvajú sa denotáty na počesť nositeľa motivujúceho mena: *ampér, angström, becquerel, coulomb, hortenzia, tesla, volt, watt*;

- pomenovania osôb vzniknuté na základe metaforickej expresivizácie hypokoristických podôb rodných mien: *dora, d'uro, kača, kubo*;

- pomenovania osôb vzniknuté metaforickou transpozíciou stereotypných vlastností pripisovaných príslušníkom istého etnika: *škót* (lakomec); vyhranenú podskupinu predstavuje synonymický rad pomenovaní s významom „človek, ktorému nie je rozumieť“: *hotentot, talian, tatár* (s ďalšou možnou transpozíciou a nadobudnutím sém „hlúpy, nechápavý“);

- názvy utvorené ďalšími typmi metonymickej transpozície: *cicero* (veľkosť písma), *louis* (platidlo), *napoleon*¹ (druh koňaku), *napoleon*² (zlatá minca), *hubertus* (kabát), *eskimák* (šport. slang.³⁰), *box* (useň³¹), *silueta*.

b) Detoponymá (sémantickým motivantom je toponymum):

- metonymické pomenovania podľa pôvodu: *amur* (ryba), *anglia* (druh tkaničky), *angora* (druh priadze), *astrachán* (druh kožušiny), *beaujolais* (druh vína), *bour-*

---

²⁹ Priamosť a nepriamosť teda používame v inom zmysle, než sa chápe tradične. Tradičné je chápanie, ktoré uvádza napr. Josef Filipec (Filipec – Čermák, 1985, s. 109). Napríklad pomenovanie *zlato* je priame, ak sa denotuje <lesklý drahý kov>, a nepriame, keď sa denotuje <milý, blízky človek>. V druhom prípade sa namiesto bežného pomenovania skutočnosti A použije pomenovanie inej skutočnosti B, t. j. B_A.

³⁰ Ide o význam „(obyč. na kajaku) otočenie lode o 360°, do vody a z vody, okolo pozdĺžnej osi bez cudzej pomoci“.

³¹ Toto pomenovanie použila okolo roku 1890 jedna americká firma v reklame na jemnú useň, kožu – teľací box (angl. *box calf*), využívajúc meno londýnskeho obuvníka Josepha Boxa (1868 – 1923). Na výrobku bolo zobrazené teľa v škatuli s využitím slovnej hračky: angl. *box* „škatuľa“ – *box* „oddeľené miesto“ – priezvisko *Box*.

bon, camembert, čedar, čina, čivava, dinas, fajansa, fez, habanero, kašmir, koňak, labrador, madeira, menčester, sherry, tramín, tyl, veltlín;

- iné metonymické pomenovania: *alexander* (druh papagája),³² *guinea* (minca), *kalvária* (miesto so 14 zastaveniami, ktoré pripomína umučenie a ukrižovanie Ježiša Krista), *maratón* (bežecká disciplína), *maurícus* (vzácna poštová známka), *telemark* (technika lyžovania);

- metaforické pomenovania: *amerika, havaj* (bezstarostný život), *golgota* (trápenie), *kocúrkovo, limuzína, mekka, sodoma, világoš;*

- generalizované pomenovania: *kras, lido, skanzen;*

- geologické termíny (obyč. podľa nálezov v oblastiach): *baden, devón, hurón, jura, ordovik, perm, pliensbach.*

c) Dechrématonymá (sémantickým motivantom je chrématonymum):

- pomenovania utvorené na báze metonymickej transpozície v smere *obchodná značka* → *výrobok tejto značky* (automobily, cigarety, potravinárske produkty a i.): *adidasy, alpa, audi, bugatti, citroen, eidam, ementál, eskimo, ferrari, kovral, michelin, siporex, umakart, vinidur, volkmen;*

- pomenovania utvorené na báze metonymickej transpozície podľa ďalších okolností: *fiaker* (podľa hotela *Hôtel St. Fiacre* v Paríži, pri ktorom bolo prvé stano- vište takýchto nájomných kočov), *gobelín* (podľa továrne), *iredenta* (podľa talian- skeho nacionalistického hnutia), *kaťuša* (podľa vojnovej piesne);

- pomenovania utvorené na báze generalizácie – zovšeobecnením pomenova- nia: *diana, drakula, eternit, klaksón, lunapark, lyzol, maizena, mauzóleum, molitan, odysea, remoska, rifle, toitoika, mikrotén, neskafe, termofor, walkman, xerox.*³³

Viac ako polovica eponým je fundovaná chrématonymami, ktoré vznikli trans- onymizáciou antropónym.

- antroponymum (meno majiteľa alebo zakladateľa firmy) → chrématonymum (názov firmy) → eponymum (výrobok); tento typ sa vyskytuje najčastejšie, napr. *Emil Škoda* → *Škoda* → *škoda*; podobne *citroen, renault, ford, gobelín, chevrolet, mauzer, michelin*. Zriedkavejšie sa vyskytujú iné typy: a) antroponymum → chré- matonymum: *Kaťuša* (hypokoristikum) → *Kaťuša* (vojnová pieseň) → *kaťuša* (od- paľovacie zariadenie raketových striel), *Mercédès* (ženské rodné meno) → *Merce- des-Benz* (automobilová firma) → *mercedes* (automobil), (*Nikola*) *Tesla* → *Tesla, Inc.* (predtým *Tesla Motors, Inc.*) → *tesla* (elektromobil zn. *Tesla*);

- toponymum → chrématonymum → eponymum s tromi prípadmi: *tatra, vol- ga, wartburg;*

---

³² Podľa starovekého dobyvateľa Alexandra Veľkého (356 – 323 p. n. l.), ktorý sa zaslúžil o dovoz tohto vtáka z Pandžábu do Stredozemia a ďalej do Európy.

³³ Pri niektorých z týchto pomenovaní možno uvažovať o dvojnásobnom uplatnení sémantickej motivácie v smere *obchodná značka* → *výrobok tejto značky* → zovšeobecnenie na podobné výrobky (napr. *molitan, remoska, rifle, walkman, xerox*).

• antroponymum + apelatívum (abreviácia) → chrématonymum → eponymum: *Dopyera Brothers* → *Dobro* → *dobro*.

d) Dezoonymá (sémantickým motivantom je zoonymum):

Táto skupina je v skúmanom materiáli raritná. Tvoria ju len tri lexémy, z toho dve sú založené na transpozícii zviera → zviera: *dunčo* (pes; generalizácia), *nónius* (plemeno koňa; metonymia), jedna je založená na transpozícii zviera → človek: *cerberus* (strážca).

2.2.3 Morfológická motivácia

Podstatou morfológiej motivácie (MM) je tvorenie nového pomenovania zmenou slovného druhu bez zmeny vonkajšej formy. V skúmanom súbore ide o okrajový typ nominácie, vyskytuje sa len v 18 heslách (1,4 %). V rámci toho sa najviac prípadov vyskytuje pri interjekcionalizácii. Do funkcie interjekcií sa prehodnocujú jednoslovné tvary (*ježiš, ježiš, krista, kriste*), predložkové tvary (*doparoma, prekrista*), kombinácie viacerých jednoslovných výrazov (*amenmária, ježišmaria, ježišmária, ježišikriste, kristepane*), viaceré jednoslovné výrazy s predložkou (*prekristapána, prekristoverany, prepánajána*). Ďalšou podskupinou sú substantíva s adjektívnou formou, ktoré vznikli elipsou motivujúcej syntagmy. V nej je adjektívum odvodené od *propria*, čo znamená, že výsledné jednoslovné pomenovanie je výsledkom dvoch nominačných krokov: *Badacsony* → *badačonské víno* → *badačonské* (podobne *burgundské, portské, kolínska*). Pri ďalšom pomenovaní (*jidiš*) sa MM dotýka interlingválneho transferu a univerbizácie: *jidiš dajč* „židovská nemčina“ → *jidiš*. Adjektívum *jidiš* vychádza z nem. *jüdisch* „židovský“.

2.2.4 Abreviačná motivácia

Abreviačne motivované sú skratky. Ide o okrajový spôsob eponymizácie (deväť lexém, 0,7 %). Všetky pomenovania boli do slovenčiny so statusom abreviačne utvorenej lexémy prevzaté z iných jazykov: *Európa* (*európsky*) → *euro*, *Holzindustrie Braunau* (názov firmy) → *hobra*, *Japanpapier* → *japan*, *Latvija* → *lat*, *A. I. Mikojan* + *M. J. Gurevič* → *mig*, *Pekelně se soustředí* → *pexeso*, *J. L. M. Poiseuille* → *poise*, *Tennessee* → *tenés*, *E. Torricelli* → *torr*.

Kombináciou abreviácie a slovtvorby vznikli tieto pomenovania: *Alpheus Fuller Williams* → *afwill-it*, *Fichtelgebirge* → *fichtel-it* (skrátene motivantu a pridanie sufixu *-it*), *Baekeland* → *bakel-it*.³⁴

ZÁVER

Proprium sa prirodzene zapája do pomenovacích vzťahov jednak ako výsledok nominačného vzťahu a procesu (tu uvažujeme o onymickej nominácii), jednak ako

³⁴ Tu sa ako alternatívna ukazuje sémantická motivácia názvom firmy: *Bakelite AG* → *bakelit*.

východisko nominačného vzťahu (tu uvažujeme o deonymickej nominácii). V príspevku sme analyzovali deonymickú nomináciu, ktorej výsledkom je nepropriálna lexéma – eponymum (ide teda o vzťah proprium → neproprium). Tento proces nazývame eponymická nominácia.

Materiálovú bázu prezentovaného výskumu tvorí *Slovník slovenských eponým* (Ološtiak et al., 2018), ktorý obsahuje 1 216 hesiel s 1 445 významami a 1 515 prihniezdovanými jednotkami. Po úpravách súvisiacich s aplikovanou metodológiou, ktorá sa opiera o teóriu lexikálnej motivácie, sme pracovali s 1 250 jednotkami.

Eponymickú nomináciu možno z pohľadu lexikálnej motivácie charakterizovať ako stratu onymickej motivácie (onymickú demotiváciu) a zároveň nadobudnutie ďalšieho motivačného typu, ktorý je zodpovedný za spôsob fyzického utvorenia pomenovania. Môže ísť o slovtovornú, sémantickú, morfológickú, syntaktickú, interlingválnu a abreviačnú motiváciu.

Osobitné postavenie v kontexte nominácie eponým má interlingválna motivácia, ktorá sa v istej podobe prejavuje takmer v celej vzorke (97,4 %). Možno teda konštatovať, že eponymá sú výrazne zasiahnuté internacionalizačnými procesmi. Keďže v príspevku sme neanalyzovali nomináciu eponým len z pohľadu slovenčiny, interlingválnu motiváciu ako nominačný spôsob sme do štatistického prehľadu nezahradiť. Ak by sme tak urobili, zo zreteľa by sa stratil pôvodný spôsob utvorenia eponyma v inom jazyku, z ktorého bola daná jednotka do slovenčiny prevzatá. Pravda, na internacionálnosť poukazujeme prakticky v celom výklade.

Po abstrahovaní od interlingválnej motivácie sa v skúmanom materiáli na eponymickej nominácii v absolútnej väčšine prípadov podieľajú slovtovorná motivácia (*achilovka, bavorák, gotika*) a sémantická motivácia (*koňak, petra, tramín*), ktoré spolu tvoria 97,7 %. Ďalšie dva typy sú zastúpené periférne – morfológická motivácia (1,4 %, 18 prípadov; *ježišmária, doparoma, burgundské*) a abreviačná motivácia (0,8 %, 9 prípadov; *pexeso, poise*). Raritne sa nominačný akt realizoval na základe kooperácie viacerých motivačných typov (v skúmanej vzorke však ide o zriedkavý jav): *Fichtelgebirge* → *fichtelit* (abreviačná + slovtovorná motivácia). Inokedy možno uvažovať o nominačnej polymotivácii, teda o dvoch alternatívnych spôsoboch utvorenia: *L. H. Baekeland* (antroponymum) → *bakel-it* (abreviačná + slovtovorná motivácia) :: *Bakelite AG* (chrématonymum) → *bakelit* (sémantická motivácia).

Lexikálnomotivačná metodológia ponúka konzistentný a komplexný pohľad na fungovanie lexikálnej zásoby. Týka sa to lexikálnej paradigmatickej, syntagmatickej aj pragmatickej, synchronickej aj diachronickej, statickej aj dynamickej stránky. Jednou z oblastí, ktorú takto možno efektívne opisovať a vysvetľovať, sú nominačné procesy všetkých typov lexikálnych jednotiek. Dokázať túto skutočnosť sme sa pokúsili na materiáli špecifickej skupiny lexikálnych jednotiek – eponým. Pravdaže, táto problematika je široká, takže na ploche jednej štúdie bolo možné predstaviť len niektoré aspekty.

Bibliografia

BLANÁR, Vincent: Onymická nominácia. In: Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia. Zborník materiálov. Red. E. Krošľáková. Bratislava – Nitra: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická 1994, s. 7 – 14.

BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.) Bratislava: Veda 1996. 250 s.

BLANÁR, Vincent: Morfológické kategórie vlastných mien. In: Jazykové kategórie v teórii a praxi. Zborník statí. Ed. J. Kačala. Bratislava: Univerzita Komenského 2005, s. 21 – 52.

BOTTERWECK, Johannes G. – RINGGRE, Helmer (eds.): Theological Dictionary of the Old Testament. Vol. V. Prel. D. E. Green. Grand Rapids, Michigan – Cambridge, U.K.: Eerdmans 1986, s. 483 – 484.

BRINK, Stefan: Transferred Names and Analogy in Name-Formation. In: The Oxford Handbook of Names and Naming. Ed. C. Hough. Oxford: Oxford University Press 2016, s. 158 – 166. Dostupné na: <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199656431.001.0001/oxfordhb-9780199656431-e-43>. [cit. 20. 12. 2019]

BUČKO, Dmytro – TKAČOVA, Natalija: Slovník ukrajinskoji onomastyčnoji terminolohiji. Charkiv: Ranok 2012. 256 s.

CRYSTAL, David: The Cambridge Encyclopedia of English Language. Cambridge: Cambridge University Press 1995. vii + 489 s.

ČERNÝ, Jirí – HOLEŠ, Jan: Sémiotika. Praha: Portál 2004. 368 s.

DOKULIL, Miloš: Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1962. 264 s.

DOLNÍK, Juraj: K pragmatike vlastných mien. In: 13. slovenská onomastická konferencia. Modra-Piesok 2. – 4. októbra 1997. Zborník materiálov. Red. M. Majtán – P. Žigo. Bratislava: Esprima 1998, s. 21 – 25.

DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 236 s.

DOLNÍK, Juraj: Princíp iracionality vo frazéme. In: Frazeologické štúdie V. Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii. Eds. D. Baláková – P. Ďurčo. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta 2007, s. 58 – 69.

DVONČ, Ladislav: Apelatívizácia a proprializácia. In: IX. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán: Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1987, s. 106 – 112.

FILIPEC, Josef – ČERMÁK, František: Česká lexikologie. Praha: Academia 1985. 284 s.

FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 200 s.

FURDÍK, Juraj: Slovenská slovtvorba (teória, opis, cvičenia). Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s.

FURDÍK, Juraj: Teória motivácie v lexikálnej zásobe. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2008. 95 s.

HLADKÁ, Zdeňka: Apelatívizace. In: CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2017a, s. 115 – 116. Dostupný na: <https://www.czechency.org/slovník/APELATIVIZACE>. [cit. 5. 11. 2018.]

HLADKÁ, Zdeňka: Pojmenování. In: CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2017b, s. 1339 – 1340. Dostupný na: <https://www.czechency.org/slovník/POJMENOVÁNÍ>. [cit. 10. 12. 2020]

HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján et al.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 436 s.

HOVORKOVÁ, Alena: Vlastní jména a apelativizované názvy výrobků v češtině. In: Naše řeč, 1988, roč. 71, č. 2, s. 68 – 75.

JANDOVÁ, Eva: Neologismy tvořené z příjmení politiků (od čunkodomků přes bobotrik k polévce havlovačce). In: Proměny slova. Eds. D. Hradilová et al. Olomouc: Univerzita Palackého 2013, s. 60 – 70.

KOPALIŃSKI, Władysław: Słownik eponimów czyli wyrazów odmiennych. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2006. 290 s.

KRÁLIK, Ľubor: Od Abraháma k abraháminám. In: Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. 14. slovenská onomastická konferencia. Eds. J. Krško – M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB 2000, s. 241 – 246.

KRÁLIK, Ľubor: Z onomastickej problematiky akademického Slovníka cudzích slov. In: Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie. Eds. M. Považaj – P. Žigo. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied 2007, s. 74 – 86.

KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2015. 704 s.

MARTINCOVÁ, Olga: Propria v neologické slovotvorbe. In: Dynamika a inovace v češtině a bulharštině. Eds. A. Rangelova – Z. Tichá. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2003, s. 19 – 25.

MARTINCOVÁ, Olga: Depropriální neologismy v současné češtině. In: Jazykovedné štúdie XXIX. Život medzi apelatívami a propriami. Ed. I. Valentová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2011, s. 20 – 37.

MICHÁLEK, Emanuel: K otázce apelativizace vlastních jmen v starší češtině. In: Onomastický zpravodaj ČSAV, 1991/1992, roč. 32 – 33, s. 111 – 115.

MISTRÍK, Jozef et al.: Encyklopédia jazykovedy. Bratislava: Obzor 1993. 520 s.

ODALOŠ, Pavol: Profilovanie komponentov onomastiky ako vedy na základe fungovania oným v texte a kontexte. In: Vlastní jména v textech a kontextech. Věnováno prof. R. Šrámkovi k významnému životnému jubileu. Eds. E. Minářová – D. Sochorová – J. Žílková. Brno: Masarykova univerzita 2014, s. 15 – 32.

OLOŠTIAK, Martin: Proprium ako slovotvorný motivant (rozšírená verzia). In: Slovenská reč, 2007, roč. 72, č. 6, s. 321 – 343.

OLOŠTIAK, Martin: O spôsoboch tvorenia vlastných mien. In: Slovenská reč, 2010, roč. 75, č. 4 – 5, s. 209 – 224.

OLOŠTIAK, Martin: Aspekty teórie lexikálnej motivácie. Prešov: FF PU v Prešove 2011. 339 s.

OLOŠTIAK, Martin: Onomaziologické aspekty slovotvornej motivácie. In: Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine. Ed. M. Ološtiak. Prešov: FF PU v Prešove 2015, s. 139 – 206.

OLOŠTIAK, Martin: Onymická a deonymická nominácia. Prešov: FF PU v Prešove 2018. 202 s.

OLOŠTIAK, Martin: Onomastika a teória lexikálnej motivácie. Príspevok prednesený na 21. slovenskej onomastickej konferencii. Nitra 10. – 12. 9. 2019 (v tlači).

OLOŠTIAK, Martin – GENČI, Ján – REŠOVSKÁ, Soňa: Retrográdny morfológický slovník slovenčiny. Prešov: FF PU v Prešove 2015. 466 s.

OLOŠTIAK, Martin – GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, Lucia: Spôsoby tvorenia pomenovaní a lexikálna motivácia. In: Propria a apelativa – aktuální otázky. Ed. L. Janovec. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta 2019, s. 73 – 85.

OLOŠTIAK, Martin – PALKOVÁ, Lenka – GAVUROVÁ, Miroslava – REŠOVSKÁ, Soňa: Slovník slovenských eponým. Prešov: FF PU v Prešove 2018. 264 s.

OLOŠTIAK, Martin – VOJTEKOVÁ, Marta – ORIŇÁKOVÁ, Slavka: Slovotvorná adaptácia a kompozitnosť v slovenčine. Prešov: FF PU v Prešove 2018. 250 s.

Online etymology dictionary. Dostupný na: <<https://www.etymonline.com/>>. [cit. 31. 12. 2020]

Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite – Medunaroden komitet na slavistite – Komisija za slovenska onomastika 1983. 412 s.

PLESKALOVÁ, Jana: Eponym. In: CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2017a, s. 436. Dostupný na: <https://www.czechency.org/slovník/EPONYM>. [cit. 12. 12. 2020].

PLESKALOVÁ, Jana: Transonymizace. In: CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2017b, s. 1895. Dostupný na: <https://www.czechency.org/slovník/TRANSONYMIZACE>. [cit. 10. 12. 2020].

PODOESKAJA, Natalia V.: Slovar' russkoj onomastičeskoj terminologii. Moskva: Nauka 1978. 199 s.

POKORNÁ, Eva: Apelativizovaná jména v české slovní zásobě. In: Slovo a slovesnost, 1978, roč. 39, č. 2, s. 116 – 124.

SOKOLOVÁ, Miloslava – MOŠKO, Gustáv – ŠIMON, František – BENKO, Vladimír: Morfológický slovník slovenčiny. Prešov: Náuka 1999. 530 s.

SOKOLOVÁ, Miloslava – OLOŠTIAK, Martin – IVANOVÁ, Martina et al.: Slovník koreňových morféme slovenčiny. 1. vyd. Prešov: FF PU v Prešove 2005. 684 s. (2. vyd. 2007, 3. vyd. 2012.)

STOCKWELL, Robert – MINKOVA, Donka: English Words: History and Structure. Cambridge: Cambridge University Press 2001. 208 s.

STRANDBERG, Svante: River Names. In: The Oxford Handbook of Names and Naming. Ed. C. Hough. Oxford: Oxford University Press 2016, s. 104 – 114.

SUPERANSKAJA, Alexandra V. et al.: Teorija i metodika onomastičeskich issledovanij. Moskva: Nauka 1986. 254 s.

SVOBODA, Jan et al.: Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 1973, roč. 14, č. 1, s. 1 – 280.

ŠALINGOVÁ, Mária: Apelativizácia vlastných mien ako lexikálnosémantický proces. In: IV. slovenská onomastická konferencia. Zborník materiálov. Red. M. Majtán: Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1973, s. 219 – 232.

ŠRÁMEK, Rudolf: Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova univerzita 1999. 191 s. + 19 s. mapy.

ŠRÁMEK, Rudolf: Transonymizace v propriální nominaci. In: Folia onomastica Croatica, 12 – 13. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti 2003 – 2004, s. 499 – 508.

TUŠKOVÁ, Jana Marie: Transonymizace oikonym a její projevy v morfológické rovině. In: Acta onomastica, 2012, roč. 53, s. 323 – 333.

POZNÁMKY K ONOMASTICKÝM TERMÍNOM PROPRIALIZÁCIA, APELATIVIZÁCIA, TRANSONYMIZÁCIA A DEPROPRIALIZÁCIA¹

ANDREJ ZÁVODNÝ – DOMINIKA BAŠISTOVÁ
Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, Trnava, Slovensko

ZÁVODNÝ, Andrej – BAŠISTOVÁ, Dominika: Notes on onomastic terms proprialization, appellativization, transonymization and deproprialization. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2021, Vol. 72, No 1, pp. 101 – 113.

Abstract: In our article, we present a few discussion notes on the current processing and standardization of Slovak onomastic terminology. In our opinion, proprialization is not only a word-formation process, but primarily the functional one. The function of the word, that is seen as the first within the process of proprialization, is being changed too. Due to this fact, the formal part of the proper name is recognized as secondary. Furthermore, we think that even the process of transonymization – from functional, not formal approach – can be accepted in its wider understanding. It can be defined as transfer of proper name motivation from one object to another regardless of any formal criterion. What is more, this transfer is possible even within the same onymic class. The transfer could be accompanied with a change in the formal structure or grammatical meaning of the new proper name; because not just the form of the proper name (or the part of the form) is transferred to another object, but also its function, ability to be an “individual and specific name” for another object. But the process of transonymization itself requires transfer of the proper name from one denotatum to another. That’s why we do not recognise any formation of the name variants for the same object as the process of transonymization.

Key words: appellative, appellativization, deonymization, proprialization, proper name, transonymization, word (name) formation

V súčasnosti sa predsedníctvo Slovenskej onomastickej komisie intenzívne zaoberá problematikou spracúvania a štandardizácie slovenskej onomastickej terminológie a členovia komisie výskumne pokrývajú všetky tri hlavné onymické skupiny vlastných mien. Terminologická tematika bola obsahovou náplňou aj viacerých odborných referátov na 20. slovenskej onomastickej konferencii v Banskej Bystrici v roku 2017 (M. Harvalík, I. Valentová, P. Oďaloš, A. Frančič – A. Čilaš Šimpraga, U. Bijak, J. Kamper-Warejko). V tejto súvislosti je naším cieľom uviesť zopár podnetov na diskusiu o definícii niektorých termínov v slovenskej onomastickej terminológii.

Proprializácia (onymizácia, deapellativizácia) sa všeobecne definuje ako vznik vlastného mena z apelatívneho motivanta bez zmeny formálnej (morfematickej)

---

¹ Štúdia vznikla ako súčasť grantovej úlohy VEGA č. 1/0058/20 *Teória a terminologický systém slovenskej onomastiky (v kontexte slovenskej a medzinárodnej onomastickej terminológie)*.

štruktúry vlastného mena, teda bez derivácie, a podobne apelativizácia (deproprializácia, deonymizácia) ako vznik apelatíva z vlastného mena bez formálnej zmeny tvaru (porov. Svoboda a kol., 1973, s. 83; Dvonč, 1983, s. 175; OST, 1983, s. 135; EJ, 1993, s. 356; Mistrík, 2002, s. 164).

Ak pri proprializácii nastáva zmena formálnej štruktúry vlastného mena, niekedy sa to označuje ako onymická derivácia (porov. Harvalík, 2000) či slovotvorná proprializácia (Ološtiak, 2010, s. 213). Za onymickú deriváciu považuje Milan Harvalík (2000, s. 123) akékoľvek uplatnenie slovotvorného spôsobu či postupu pri tvorbe vlastného mena. Keďže sa v názvotvornom procese využíva množstvo slovotvorných (názvotvorných) formantov, ktoré sú typické aj pre slovotvorbu apelatív, v jazyku sa môžu utvárať apelatívno-propriálne homomorfné pendanty, avšak bez vzájomnej motivačnej súvislosti. M. Harvalík (2010, s. 33 – 39) píše o tzv. paralelnom utváraní apelatív a vlastných mien, keď sa z apelatívneho základu (etymónu) rovnakým formantom utvára nové apelatívum či homomorfné proprium, ktoré však motivačne nesúvisia (napr. *blat-* + *-ník* → 1. *blatník* „ochranný plech nad kolesami vozidiel“; 2. *Blatník* – český terénny názov, ktorý pomenúva „blatisté miesta“). Pri analýze názvotvornej štruktúry vlastného mena preto treba brať do úvahy aj skutočnosť, či sa v apelatívnej slovnej zásobe nachádza slovotvorne motivovaný homomorfný pendant s utvoreným propriom (aj vzhľadom na zodpovedajúci slovotvorný, nie lexikálny význam) alebo takýto homomorfný pendant proprium v apelatívnej lexike s relevantným motivačným významom nemá – podľa toho potom možno rekonštruovať aj názvotvorný motivačný rad, teda rekonštruovať, či utvorené proprium bolo derivované alebo ide o proprializáciu už slovotvorne motivovaného apelatíva (napr. VN *Kamenica* zrejme nemohol vzniknúť proprializáciou apel. *kamenica* so slovníkovo doloženým významom „kamenná nádoba“, pretože lexikálny význam apelatíva motivačne so vznikom vodného názvu ani s názvom iného blízkeho objektu nesúvisí – VN sa sufixálne (topoformantom *-ica*) derivoval z apel. *kameň* alebo *kamenný*, čiže proprializácia bola sprevádzaná aj deriváciou; pri TN *Dúbrava* sa však dá vzhľadom na apel. *dúbrava* s relevantným motivačným významom predpokladať proprializácia apelatíva bez derivácie.² M. Harvalík (2000, s. 126, 127) rov-

---

² Podnetom na diskusiu by v súvislosti so štruktúrnotypologickou klasifikáciou proprií mohli byť prípady, keď má derivovaný funkčný člen názvu na úrovni národného jazyka doložený apelatívny pendant, s ktorým aj motivačne súvisí. Pri analýze slovotvornej štruktúry je ťažšie takýto názov presne klasifikovať do určitého onymického slovotvorného typu, napr. TN *Prostredný klin*, *Kolový štít* – sufixy *-ný* a *-ový* sa synchronne ani diachronne nedajú spoľahlivo vyčleniť, pretože existujú aj (všeobecné) adj. *prostredný*, resp. *kolový*, ale napr. pri TN *Žihlavný grúň*, *Svišťový štít* sa dajú v prípade nedoloženia v historickej či nárečovej lexike vyčleniť onymické sufixy *-ný* a *-ový*, pretože doložené (všeobecné) adj. sú *žihlav-ový*, resp. *svišť-í*. Milan Majtán (1973, s. 149; porov. aj Majtán, 1996, s. 21; Superanskaja, 1969, s. 93) pri vymedzovaní štruktúrnych typov chotárnych názvov uviedol, že ak by sa k analýze onymickej štruktúry pristupovalo striktné, takmer všetky vlastné mená by boli v podstate neodvodené, lebo každé vlastné meno vzniká prehodnotením, proprializáciou už hotových útvarov a konštrukcií. Pri proprializácii sa však podľa neho apelatívny základ názvu znovu rozkladá, prehodnocuje sa, proprializujú

nako upozorňuje, že nie z každého propria, ktorého apelatívny motivant sa nezachoval, sa dá predpokladať existencia takéhoto rekonštruovaného apelatíva, pretože proprializácii mohlo dôjsť k viacerým obmenám tvaru a pôvodné apelatívum v rekonštruovanej podobe nemuselo nikdy existovať, keďže sa propriá vyznačujú v porovnaní s apelatívami bohatšou skupinou derivátov (napr. jeden tvar českého historického slova *úhor* [české nárečové tvary *ouhor/uhor*] s významom „neobrábaná pôda v trojpoľnom poľnohospodárstve“, v slovenčine *úhor*, sa ako motivant v propriách realizuje vo viacerých variantoch, ktoré však písomne v podobe apelatív zachytené neboli: *Ouhorek, Ouhorka, Ouhorník, Ouhůrek, Uhorek* a pod.). Potvrdzujú to aj slová Rudofa Šrámka (1999, s. 96), ktorý uvádza, že vznik proprií nemusí byť nutne zviazaný s existenciou dajakého homonymného apelatíva, pretože propriá vznikajú v intenciách pomenovacích, štruktúrnych a slovotvorných možností daného jazyka tak, že sa na rozdiel od apelatív môžu pri vzniku propria aktivovať také prvky a elementy a ich kombinácie, ktoré sa z apelatívnej sféry vymykajú alebo v nej majú inú distribúciu či inú funkciu.

Ak by sa teda ako súčasť proprializácie nebrali do úvahy aj sprievodné proprializačné procesy (zmena morfeomatickej štruktúry a gramatického významu), ťažko by sa bez slovotvorných či slovotvorno-gramatických procesov proprializácia zdôvodňovala tam, kde napr. proprium nemá homofónny apelatívny pendant (napr. VN *Neteč* – apel. ?; deverbatívny názov vznikol transpozične z negačného slovesného tvaru *netiečť*, substantivizoval a proprializoval sa; TN *Kamenná* – ?; adj. *kamenný* nie je v pozícii adekvátneho slovnodruhového pendantu bez ohľadu na to, či zároveň ide alebo nejde o eliptický názov; podobne napr. TN *Podjelsie* – apel. ?; VN *Briavský potok*, TN *Briava* – adj., apel. ?; TN *Vrchháj* – apel. ?; TN *Krivosúd* – apel. ?; ON *Hrabovec*, TN *Lipovec* – apel. ?, ale napr. TN *Dúbrava* – apel. *dúbrava*), pretože funkčno-sémantické kritérium na osi apelatívnosť – propriálnosť sa realizuje iba v rámci substantív. Táto skutočnosť viedla niektorých jazykovedcov (napr. L. Dvonč, M. Imrichová, M. Ološtiak) k podrobnejšiemu rozlišovaniu medzi deapelativizáciou (vznik vlastného mena v rovine substantív) a proprializáciou (vznik vlastného mena z iných slovných druhov).³ Mária Imrichová (2012, s. 32 – 33) uvádza, že proprializácia je širší pojem ako deapelativizácia, pretože niektoré vlastné mená (napr. ON *Suché* či OM *Milý*) nevznikli deapelativizáciou – motivantmi nie sú všeobecné pod-

---

sa jeho slovotvorné prostriedky a názov sa (v spätosti so svojim apelatívnym východiskom) od počiatku pociťuje ako príponový, predponový, predložkový a pod. Takýto postup však napr. Stanisław Rospond (1957, s. 40; porov. Majtán, 1973, s. 149) považoval za základnú metodologickú chybu. Najmenej slovotvorných rozdielov medzi apelatívami a vlastnými menami sa ukazuje najmä v skupine terénnych názvov, pretože sú najbližšie k apelatívnej slovnej zásobe a mnohé z nich vznikli proprializáciou apelatíva bez derivácie (porov. Hladký, 2001, s. 6 – 8). Vladimír Šmilauer (1963, s. 111) uviedol, že pri terénnych názvoch ustupuje formálna stránka do úzadia, pretože tento typ názvov nemá dostatok typických slovotvorných spôsobov alebo nie sú medzi slovotvornými sufixmi rozdiely.

³ O tom viac Jaromír Krško (2014, s. 23 – 24).

statné mená. Ako vhodnejší sa jej na označenie tohto procesu preto zdá podľa nej širší termín onymizácia. Apelativizáciu zasa M. Imrichová (2012, s. 32 – 33) vníma ako typ deproprializácie, pretože procesom deproprializácie nemusia vzniknúť len apelatíva, a rozlišuje priamu (bez zmeny formy), kde však zaraďuje aj adaptované, čiže formálne zmenené apelativizované propriá, a nepriamu apelativizáciu (odvodzováciu), ktorú však paradoxne k svojim predchádzajúcim úvahám o rozlišovaní kritéria apelatívnosti iba pri substantívach ilustruje aj „nesubstantívami“ (napr. *Bratislava* → *bratislavský*). Z tohto dôvodu navrhuje používať podľa nej širší termín deonymizácia (porov. Dvonč, 1983, s. 176). Keďže sa však pri utváraní mien či v názvotvornom procese realizuje gnómicky funkčná substantivizácia, čiže každý nesubstantívny slovný druh sa v rámci proprializácie nevyhnutne substantivizuje (možno to naznačiť paralelným radom: napr. verb. *neteč'* [*neteč'*] → subst. *neteč'* → proprium *Neteč'*; adj. *kamenný* → subst. *kamenný* → proprium *Kamenný*). Uvedené rozlišovanie slovnodruhovej príslušnosti všeobecného slovného motivanta propria s osobitným terminologickým vymedzením sa preto vo všeobecnosti javí ako nadbytočné. Hoci sa kritérium apelatívnosti a propriálnosti tradične uplatňuje iba pri substantívach, nie je potrebné striktne vnímať vlastnosť apelatívnosti iba pri tomto slovnom druhu, ale vlastnosť všeobecnosti, teda ako všeobecné slová možno vnímať aj slová kategorizované v rámci iných slovných druhov,⁴ ani vnímať vzťah pojmov deproprializácia a apelativizácia inkluzívne, pretože deproprializáciou vlastného mena v tradičnom vnímaní, teda bez zmeny jeho formy, ani nemôže vzniknúť iný slovný druh ako substantívum, a teda apelatívum (aj v príkladoch typu *Bordeaux* → adj. *bordó*, *Ježiš a Mária*, *Ježiš Kristus* → inter. *ježišmária*, *ježišmaria*; *ježiškriste*, *ježišukriste* a pod. dochádza k zmene formy; porov. Imrichová, 2012, s. 33).

Možno rovnako konštatovať, že proprializácia nie je iba slovotvorný proces (okrem slovotvorných však často nastávajú aj gramatické zmeny), ale primárne ide o funkčný proces – mení sa aj funkcia slova, ktorá je pri proprializácii primárna, preto pri vzniku vlastného mena z apelatíva sa vždy uplatňuje v proprializácii implicitne obsiahnutý akt individualizácie a špecifikácie propriálneho jazykového znaku, identifikujúceho pomenovaný objekt, a formálna stránka utvorenia propria je preto až sekundárna. Širšie chápe proprializáciu napr. aj Martin Ološtiak (2018, s. 51), ktorý rozlišuje jednoduchú, slovotvornú, abreviačnú a prepozičnú proprializáciu.⁵ Onymická derivácia (napr. *chlm* → *Chlmec*), ale aj derivačno-gramatické (napr. *za*

---

⁴ EJ (1993, s. 67) ako príklady na apelativizáciu uvádza aj tzv. deproprialne (deonymické) apelatíva *bratislavský* či *prešovský*. Jozef Mistrík (2002, s. 164) pri definícii proprializácie hodnotí ako apelatívum aj adj. *škul'avý*. Podobne aj Jan Svoboda a kol. (1973, s. 83) píšú o slove či slovnom spojení apelatívnom (substantívnom, adjektívnom, slovesnom, citoslovcovom a pod.) a Mária Ivanová-Šalínová (1973, s. 224 – 225, 228) hodnotí ako apelatívne aj iné slovné druhy.

⁵ Prechod od apelatíva k propriu bez zmeny morfématickej štruktúry označuje M. Ološtiak (2018, s. 63) ako sémantickú motiváciu. Rovnako by sa však azda dal hodnotiť aj opačný smer motivácie na osi proprium → apelatívum.

horou → *Záhorie*) či gramatické zmeny tvaru (*rybník* → *Rybníky*) súvisiace so zmenou morfematickej štruktúry názvu v porovnaní so všeobecným motivantom majú teda v našom vnímaní k proprializácii hyponymický vzťah a ide o onymické slovo-tvorno-gramatické procesy, pričom proprializácia je hyperonymum (zahŕňa aj onymickú deriváciu, derivačno-gramatické či gramatické zmeny tvaru) a vyjadruje onymický funkčný proces.

Rovnako pri apelativizácii⁶ (deproprializácii, deonymizácii),⁷ najmä pokiaľ ide o adaptáciu cudzojazyčných proprií do nášho jazyka, zároveň nastáva aj foneticko-fonologická, ortografická, slovo-tvorná či gramatická zmena apelatíva v porovnaní s propriálnym motivantom, napr. z OM *André-Marie Ampère* → *ampér* „základná jednotka elektrického prúdu v sústave SI“; z EN *Cigán* → *cigán* „klamár“; z OM *Don Juan* → *donchuan* „muž obľubujúci nezáväzné ľúbostné dobrodružstvá, zvodca žien, záletný muž, záletník, sukničkář; z OM *G. C. Maecenas* → *mecenáš* „nezištný sponzor, darca, podporovateľ niekoho, dobrodinec“; z ON *Manchester* → *menčester* „bavlnená tkanina s jemnými, hustými vlasmi tvoriacimi pozdĺžne plastické pásiky, používaná na šitie pracovného, športového a voľnočasového oblečenia aj ako bytový textilný materiál“; ON *Világos* → aj ako frazéma (dostať) *világoš* „veľkú bitku, vý-prask, (v športe) jednoznačne prehrať“ a pod.⁸

Problematiku rôzneho vnímania proprializácie zrejme spôsobuje jej definícia s prihliadaním na formálne a nie na funkčné kritérium propria. Fungovanie vlastného mena v spoločnosti je pritom druhou fázou existencie onymického znaku, ktorá je s tou prvou fázou – vznikom vlastného mena – dialekticky spätá (porov. Blichá – Majtán, 1986, s. 6).

Pri plnom rešpekte voči tradičnej onomastickej teórii a ako podnet na terminologickú diskusiu teda navrhujeme zovšeobecnenie vnímania proprializácie ako vznik vlastného mena zo všeobecného slova bez ohľadu na formálne kritérium, pretože proprializáciou sa na pomenúvaný objekt neprenáša len forma či časť formy všeobecného slova, ale nadobúda najmä onymickú funkciu, schopnosť „byť“ individuálnym a špecifickým pomenovaním určitého objektu.

Podobne ako proprializácia aj transonymizácia sa zaužívané definuje ako proces, v ktorom meno alebo názov objektu z jednej onymickej skupiny je motivantom vzniku mena alebo názvu objektu z inej onymickej skupiny bez zmeny formálnej štruktúry nového mena či názvu (napr. PCH *Zemplín* – územie → CHR *Zemplín* – názov vlaku; OM *Zuzka* → CHR *Zuzka* – čistiaci prostriedok). Diskusiu súvisiacu s vnímaním termínu transonymizácia otvorila najmä 18. slovenská onomastická

⁶ Apelativizáciu napr. EJ (1993, s. 67) definuje ako prechod vlastného mena medzi apelatíva rovnako bez zmeny formy. Naopak, veľmi voľne ju vníma M. Ivanová-Šalingová (1973, s. 219 – 232).

⁷ Autori DSZSS (1989, s. 24) považujú apelativizáciu proprií za krajný prípad metonymickej analogickej nominácie, pričom sa do úvahy neberie konceptuálna zložka (napr. *Röntgen* → *röntgen*, *Watt* → *watt* apod.).

⁸ Porov. napr. KSSJ.

konferencia v Prešove v roku 2011. Na základe tohto podnetu Iveta Valentová (2012) publikovala štúdiu, v ktorej sumarizovala dovtedajšie vnímanie transonymizácie najmä slovenskými a českými onomastikmi. Problematickým sa ukázalo nielen to, či za transonymizované možno považovať aj vlastné meno, ktoré sa formálne od fundujúceho propria, ktoré motivovalo jeho vznik, odlišuje alebo je formovo totožné, ale rovnako aj to, či za transonymizáciu možno považovať akýkoľvek motivačný prenos vlastného mena jedného objektu na iný objekt alebo iba prenos vlastného mena objektu na objekt z inej onymickej skupiny, triedy či podtriedy.

Oproti tradičnej, teda užšej definícii transonymizácie (napr. OST, 1983; Svoboda a kol., 1973; Blanár, 2005; Krško, 2007; Beláková, 2010; Žigo, 2010; Imrichová, 2012; Valentová, 2012; spočiatku aj Šrámek, 1999) sa vyprofilovalo jej širšie vnímanie, a to na úrovni pripustenia formálnej zmeny transonymizovaného vlastného mena či možnosti transonymizácie aj medzi objektmi v rámci rovnakej triedy či podtriedy vlastných mien (napr. Ciešlikowa, 1994; Šrámek, 2003 – 2004; Bauko, 2008; Sičáková, 2011; Tušková, 2012; Brink, 2016; Ološtiak, 2018; Pleskalová, 2020). Jana Marie Tušková (2012, s. 326) dokonca rozlišuje transonymizáciu s lexikálnym rozšírením, keď sa motivujúce proprium stáva súčasťou viacslovného názvu, (napr. *Olomouc* (mesto) → *Sigma Olomouc* (chrématonymum, názov futbalového klubu (porov. Pleskalová, 2020)).⁹ Aj R. Šrámek (2003 – 2004, s. 506) pripúšťa, že možno hovoriť o dvoch typoch transonymizácie – *čistej* (bez morfematickej zmeny štruktúry) a *rozšírenej transonymizácii* (so zmenou morfematickej štruktúry). Stefan Brink (2016) pri utváraní vlastných mien rozlišuje dva analogické procesy: 1. keď sa na utvorenie vlastného mena využije existujúci repertoár onymických prvkov; 2. keď sa na pomenovanie využije už existujúce vlastné meno. Práve druhý prípad analogického onymického procesu možno vnímať ako širšie vnímanú transonymizáciu.

Na nejednoznačné vnímanie toho, čo sa pri definícii transonymizácie („... prechod propria z jednej onymickej triedy do druhej...“) myslí pod termínom „onymická trieda“, upozornil aj M. Ološtiak (2018, s. 57) a položil autorskú otázku, či možno

---

⁹ Populárne vlastné mená s pomerne veľkým akčným rádiom spoločenskej pôsobnosti – známosť, tradičnosť, dôležitosť, obľúbenosť, módnosť istého pomenovaného objektu – môžu motivovať vznik mnohých ďalších vlastných mien. V tejto súvislosti, inšpirujúc sa derivatologickým termínom Juraja Furdíka (2004, s. 154), môžeme hovoriť o tzv. onymickom motivačnom potenciáli vlastného mena (J. M. Tušková, 2012, s. 326, pracuje s termínom mnohonásobná transonymizácia):

Napr. VN *Váh* → EO (názov obchodného centra) *Váh*,
→ PCH *Považie* → PO (rýchlik) *Považan*,
→ PO (rýchlik) *Váh*,
→ UO (sídlisko) *Váh* a pod.

V niektorých prípadoch je vznik a globálne rozšírenie vlastného mena neskutočne dynamické, čo si bolo možné všimnúť pri v súčasnosti pretrvávajúcej pandémie koronavírusu. Vírus sa objavil asi v polovici decembra 2019, no ešte začiatkom februára 2020 nemal oficiálny názov. Až 11. februára 2020 dostal celosvetovo sa šíriaci vírus medzinárodný názov SARS-CoV-2 a ochorenie, ktoré spôsobuje, názov Covid-19 (porov. Sobotovičová, 2020).

za transonymizáciu považovať aj transfery typu *rodné meno* → *priezvisko*, *priezvisko* → *prezývka* a pod. Tejto problematike venoval pomerne veľký priestor a ponúkol riešenie rozlíšením procesov intraonymizácie a transonymizácie. Aj on (op. cit., s. 63) sa prikláňa k širšiemu vnímaniu transonymizácie, teda aj so zmenou morfematickej štruktúry nového motivátu, no za hyperonymum transonymizácie (s. 55 – 57) považuje termín deonymická nominácia (vznik propria z iného propria), v rámci ktorej možno vyčleniť hyponymá intraonymizačná nominácia a transonymizačná nominácia.¹⁰

Intraonymizáciu vníma ako nomináciu na úrovni proprium → proprium, pričom pri nej nedochádza k zmene typu onymického objektu, a v rámci nej rozlišuje ešte intraonymizáciu homogénnu (prechod v rámci rovnakého typu vlastného mena, napr. *rodné meno* → *rodné meno*)¹¹ a heterogénnu (prechod medzi rôznymi typmi vlastných mien, napr. *rodné meno* → *priezvisko*). Transonymizáciu potom vníma ako nomináciu na úrovni proprium → proprium, pričom dochádza aj k zmene typu onymického objektu (napr. *hydronymum* → *ojkononymum*, *antroponymum* → *chrématonymum* a pod.). Zhrňujúco ešte doplná, že intraonymizačné typy nominácie sa realizujú pri bionymách a transonymizácia sa zasa realizuje v rámci toponým a chrématonym. Nazdávame sa však, že ani toto rozlišovanie nemusí byť vždy úplne jednoznačné, pretože nie je úplne jasné, ako vnímať „zmenu typu onymického objektu“, pretože napr. na jednej strane bionymické objekty spája síce živosť/životnosť pomenovaného objektu, ale antroponymá, zoonymá a fytonymá nie sú rovnaké typy onymických objektov, a na druhej strane zasa v rámci abioným môže dochádzať k prenosu vlastného mena aj z jedného typu objektu na rovnaký typ objektu (napr. *Myjava* [riečka] → *Myjava* [potok ústiaci do Myjavy], *Myjavka* [riečka ústiaca do Myjavy]; *Horná lúka* [lúka, pasienok] → *Nad Hornou lúkou* [pasienok] a pod.), na čo upozorňuje už I. Valentová (2012, s. 328), keď uvádza, že transonymizácia nastáva vtedy, ak sa tým istým propriom pomenúva iný denotát, hoci z rovnakej triedy či podtriedy proprií, čím automaticky vylučuje vnímanie transonymizácie aj ako procesu, pri ktorom sa z jedného vlastného mena utvorí iné vlastné meno, ktorého nositeľom je ten istý denotát (napr. *Peter* [rodné meno] → *Petrík*, *Petríček*, *Petko*, *Petúlo* [hypokoristika a prezývky nositeľa s menom *Peter*]). Jednoznačnejšie by azda bolo, keby autor využil v definícii intraonymizácie a transonymizácie vlastnú klasifikačnú diferenciaciu vlastných mien na makroskupiny, skupiny, nadtriedy, triedy a podtriedy (Ološtiak, 2018, s. 55). Jeho vnímanie zneprehľadňuje aj skutočnosť, že v rámci

---

¹⁰ Ku komentáru M. Ološtiaka (2018, s. 63) k príkladom M. Imrichovej (2012, s. 37), že pri transonymizácii v smere *Labakan* (meno krajčira z rozprávky) a *Labakan* (názov krajčírstva), pri ktorých autor na rozdiel od M. Imrichovej vníma formálnu zmenu odvodeného propria na úrovni zmeny deklinačného typu, by sa dalo azda doplniť, že nejde o formálnu, ale skôr (gramatickú) významovú zmenu na osi životnosť – neživotnosť.

¹¹ Tento typ intraonymizácie azda zodpovedá termínu *krstenie*, ktorý uvádza Vincent Blánár (2005, s. 24).

vymedzenia ďalších názvotvorných typov intraonymizácie uvádza aj príklady abioným, ktoré skôr vymedzil ako príklady na transonymizáciu (napr. *Myjava* [hydronymum] → *Myjava* [ojkonymum], *Hron* [hydronymum] → *Pohronie* [prírodné choronymum]; op. cit., s. 58, 59). Hoci sa I. Valentová (2012, s. 328) v závere svojej štúdie prikláňa k užšiemu vnímaniu transonymizácie, teda k jej vnímaniu ako prenosu vlastného mena jedného objektu na iný objekt bez zmeny formálnej štruktúry (či za transonymizáciu možno považovať aj prenos vlastného mena objektu na iný objekt v rámci rovnakej triedy či podtriedy, sa však už nevyjadruje), necháva otázku definície transonymizácie otvorenú na ďalšiu onomastickú diskusiu (podobne aj Tušková, 2012, s. 333).

Z hľadiska funkčného a nie formálneho prístupu sa podobne, ako sme uviedli už pri proprializácii, nazdávame, že by sa aj pri transonymizácii dalo uvažovať o prijatí jej širšieho vnímania ako motivačného prenosu vlastného mena jedného objektu na iný objekt bez ohľadu na formálne kritérium,¹² ktorý je možný aj v rámci rovnakej onymickej triedy,¹³ pričom by tento prenos mohol byť sprevádzaný aj zmenou formálnej štruktúry či gramatického významu nového vlastného mena, pretože s vlastným menom sa na iný objekt neprenáša len jeho forma či časť jeho formy, ale aj jeho funkcia, schopnosť „byť individuálnym a špecifickým pomenovaním“ ďalšieho objektu – dochádza k istej akumulácii onymickej funkcie (prenesené vlastné meno pomenúva nový objekt, ale forma vlastného mena zároveň odkazuje aj na pôvodný propriálny motivant a jeho onymickú funkciu (napr. OM *Stano* [hypokoristikum rodného/krstného mena *Stanislav*] → OM *Stano* [priezvisko] → OM *Stanko*, *Stanek*, *Stanka*/*Staňka* [odvodené priezviská]; ON *Dubnica (nad Váhom)* → ON *Nová Dubnica*; TN *Tichý vrch* [vrch] → TN *Na Tichom* [pole]; VN *Hodoňove studne* → VN *Hodonský potok*; VN *Teplica* → VN *Teplička* [menší prítok rieky Teplica]; CHR *Encián* → CHR *Enciánka*; PCH *Zemplín* [územie] → CHR *Zemplínčan (online)* [internetové noviny] a pod.).¹⁴ Výsledkom takto vnímanej transonymizácie potom nemusí byť len vznik onymických homoným, ale aj vznik polyoným (onymických polyreferentov),¹⁵ pričom pri viacmennosti či viacnázvovosti je v istom kontexte komunikačne funkčný len jeden designátor, inak by dochádzalo k redundancii. Irelevantnosť formálneho kritéria sa ukazuje aj preto, že na jednej strane akoby uprednostňovala iba slovotvorné (názvotvorné) hľadisko, hoci pri transonymizácii

---

¹² Porov. definíciu termínu prenášanie vlastného mena (OST, 1983, s. 156).

¹³ M. Imrichová (2012, s. 35) pri transonymizácii logoným rovnako pripúšťa prenos vlastného mena z jedného objektu na iný objekt aj v rámci rovnakej triedy onymických podsystémov (napr. ideonymum → logonymum, pragmatonymum → logonymum a pod.).

¹⁴ Pavol Žigo (2010, s. 275) pri vzniku muzikónym utvorených transonymizáciou dokonca uvažuje o transonymizácii na pozadí novej motivácie, v rámci ktorej sa dominantným motivačným činiteľom propria stáva ústredná postava hudobného diela, resp. jeho deja, textu či libreta, napr. *Detvan*, *Peter a Lucia* (literárne diela) → *Detvan*, *Peter a Lucia* (opery).

¹⁵ Termín onymická polyreferenčnosť navrhol J. Krško (2003, s. 20).

dochádza niekedy iba k zmene gramatického významu, a na druhej strane v niektorých prípadoch sa určitá zmena transonymizovaného vlastného mena v porovnaní s pôvodným onymickým motivantom nemusí na jeho forme explicitne ani prejavíť (napr. zmena morfolologickej kategórie životnosti a z nej vyplývajúca zmena deklináčnej paradigmy: *Ondrejka* [OM, životné substantívum, vzor hrdina] → *Ondrejka* [TN, neživotné substantívum, vzor žena]; *Peter, Mikuláš* [OM, životné substantíva, vzor chlap] → *Plavecký Peter, Plavecký Mikuláš* [ON, neživotné substantíva, vzory dub, resp. stroj; v bežnej hovorovej reči sa atribút *plavecký* pri názvoch nepoužíva]; podobne napr. L sg. *o Jurovi*, ale vo (*Svätom*) *Jure*; v *Martinovi*, ale v *Martine* a pod. [porov. Blanár, 2005, s. 42; Valentová, 2012, s. 326]). Toto pripúšťa aj V. Blanár (2006, s. 92) tvrdením, že „prechod z jednej onymickej triedy do inej onymickej triedy (transonymizácia) často sprevádzajú aj zmeny na rovine morfolologickej a slovotvornej“. Podmienkou transonymizácie však musí byť prenos vlastného mena na iný denotát, preto utváranie variantov mien či názvov toho istého objektu nepovažujeme za transonymizáciu (porov. napr. Šrámek, 1999, s. 56; Valentová, 2012, s. 328).

Hoci s termínmi *deonymizácia, deonymický*¹⁶ na označenie utvorenia nového vlastného mena z iného vlastného mena pracuje viacero jazykovedcov, dalo by sa azda diskutovať o vhodnosti používania termínu na označenie tohto javu. Okrem toho, že je už funkčne zaťažený a pomenúva aj protichodný jav prechodu propria medzi všeobecné (apelatívne) slová (deonymizácia, depropriálnizácia), uvedený termín nevystihuje definičné vymedzenie tohto javu. Negačná predpona *de-* naznačuje popretie onymizačného procesu, onymickosti, teda schopnosti „byť vlastným menom“ (podobne to možno vnímať aj pri termíne R. Šrámka [2003 – 2004] *depropriálne proprium*), pričom novoutvorené proprium túto funkciu nestráca ani sa jeho propriálna funkčnosť neoslabuje. Podobne uvažuje aj R. Šrámek (2003 – 2004, s. 204 – 505) či Ľuba Sičáková (2009, s. 289), ktorá uvádza, že všeobecný kategoriálny príznak propriálnosti („byť vlastným menom“) pri transonymizácii zostáva zachovaný, mení sa iba špecifický onymický príznak („byť konkrétnym vlastným menom“). Eva Pokorná (1978) pri definovaní termínov *deonymizácia* a *deonymické apelatívum* využíva funkčný onomastický prístup („... termíny *deonymizace* a *deonymické apelatívum* vychádzajú z onomastického pohľadu na proces ztráty propriální funkcie vlastných jmen...“) a pri definovaní termínov *apelativizácia* a *apelativizované meno* zasa jazykovokomunikačný prístup („... termíny *apelativizace* a *apelativizované jméno* vychádzajú z cíle procesu a vyhovujú pohľadu na apelatíva propriálního pôvodu z hľadiska běžné slovní zásoby...“).¹⁷ Okrem toho táto predpona pri slovotvorno-gramatických procesoch poukazuje na inú slovnodruhovú klasifikáciu

¹⁶ Porov. napr. J. Svoboda a kol. (1973, s. 124 – 125).

¹⁷ V čase vzniku štúdie (1978) sa podľa autorky termíny *deonymizácia* a *apelativizácia* paralelne používali v češtine, ruštine, srbčine, chorvátčine a v macedónčine, iba termín *apelativizácia* sa používal v slovenčine a v ukrajinčine a iba termín *deonymizácia* zasa v poľštine, lužickej srbčine, bieloruštine a v nemčine.

fundujúceho slova oproti motivátu (napr. verbum *vynikajúci* → adjektívum/deverbatívum *vynikajúci*; adjektívum *vrchný* → substantívum/deadjektívum *vrchný* [časník], verbum *letieť* → substantívum/deverbatívum *let* a pod.), no pri utvorení nového propria z iného propria (na rozdiel od prípadov, keď sa proprium tvorí z nesubstantívnych všeobecných slovných motivantov, napr.: adj. *hlboké* → ON *Hlboké*; adv. *darmo* → OM *Darmo*) k slovnodruhovej zmene nedochádza – v oboch prípadoch ide o substantíva. M. Imrichová (2012, s. 33) v tejto súvislosti namiesto termínov *deonymizácia* a *deproprializácia* navrhuje podľa nej vhodnejší termín *reproprializácia*, ktorý by však podľa nášho názoru zasa skôr pomenúval proces opätovnej proprializácie už raz apelativizovaného propria (tak aj Valentová, 2012, s. 324). Termíny *deonymizácia* a *deproprializácia* s významom prenosu vlastného mena z jedného objektu na druhý objekt preto odporúčame nahradiť všeobecným termínom *transonymizácia*.

ZÁVER

Proces proprializácie by sa mal vnímať nielen z hľadiska formy, ale aj z hľadiska funkčného procesu (stať sa, teda byť vlastným menom) ako vznik vlastného mena z akéhokoľvek všeobecného slovného motivanta rôznej slovnodruhovej príslušnosti, resp. apelativizácia alebo deproprializácia ako vznik slova so všeobecným významom akejkoľvek slovnodruhovej príslušnosti z vlastného mena (propria), bez zmeny alebo aj so zmenou formálnej štruktúry vlastného, resp. všeobecného mena. Proprializácia nie je iba slovotvorný proces, ale primárne ide o funkčný proces – mení sa aj funkcia slova, ktorá je pri proprializácii primárna, preto pri vzniku vlastného mena z apelativa sa vždy uplatňuje v proprializácii implicitne obsiahnutý akt individualizácie a špecifikácie propriálneho jazykového znaku, identifikujúceho pomenovaný objekt, a formálna stránka utvorenia propria je preto až sekundárna. Z funkčného hľadiska by sa aj pri transonymizácii dalo uvažovať o prijatí jej širšieho vnímania ako motivačného prenosu vlastného mena jedného objektu na iný objekt bez ohľadu na formálne kritérium, ktorý je možný aj v rámci rovnakej onymickej triedy, pričom by tento prenos mohol byť sprevádzaný aj zmenou formálnej štruktúry či gramatického významu nového vlastného mena, pretože s vlastným menom sa na iný objekt neprenáša len jeho forma či časť jeho formy, ale aj jeho funkcia, schopnosť „byť“ individuálnym a špecifickým pomenovaním“ ďalšieho objektu – dochádza k istej akumulácii onymickej funkcie (prenesené vlastné meno pomenúva nový objekt, ale forma vlastného mena zároveň odkazuje aj na pôvodný propriálny motivant a jeho onymickú funkciu). Podmienkou transonymizácie však musí byť prenos vlastného mena na iný denotát, preto utváranie variantov mien či názvov toho istého objektu nepovažujeme za transonymizáciu. Termíny *deonymizácia* a *deproprializácia* s významom prenosu vlastného mena z jedného objektu na druhý objekt preto kvôli ich funkčnej zaťažnosti a náznaku popretia onymizačného procesu, ktorý evokuje negačná predpona *de-*, odporúčame nahradiť všeobecným termínom *transonymizácia*.

Skratky

adj. – adjektívum, adv. – adverbium, apel. – apelatívum, EN – etnonymum, EO – ergonymum, CHR – chrématonymum, inter. – interjekcia, OM – osobné meno, ON – osadný názov, PCH – prírodné choronymum, PO – pragmatonymum, TN – terénny názov, UO – urbanonymum, VN – vodný názov (hydronymum)

Bibliografia

BAUKO, Ján: Transonymizácia v názvoch horolezeckých ciest. In: *Acta onomastica*, 2008, roč. IL, č. 1, s. 42 – 49.

BELÁKOVÁ, Mária: Vlastné meno ako príbeh a hra. *Didaktika vlastného mena*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis 2010. 131 s.

BLANÁR, Vincent: Morfológické kategórie vlastných mien. In: *Jazykové kategórie v teórii a praxi*. Bratislava: Univerzita Komenského 2005, s. 21 – 52.

BLANÁR, Vincent: Súvzťažnosť obsahovej a formálnej stránky onymického znaku. In: *Jazykovedný časopis*, 2006, roč. 57, č. 2, s. 89 – 100.

BLICHA, Michal – MAJTÁN, Milan: Úvod do onomastiky. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 1986. 147 s.

BRINK, Stefan: Transferred Names and Analogy in Name-Formation. In: *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Ed. C. Hough. Oxford: Oxford University Press 2016, s. 158 – 166. Dostupné na: <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199656431.001.0001/oxfordhb-9780199656431-e-43>. [cit. 20. 12. 2019]

CIEŚLIKOWA, Aleksandra: O motywacji w onomastyce. In: *Polonica*, 1994, roč. XVI, s. 193 – 199.

DSZSS = HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, J. a kol.: *Dynamika slovnjej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda 1989. 436 s.

DVONČ, Ladislav: Z terminológie onomastiky. In: *Kultúra slova*, 1983, roč. 17, č. 5, s. 172 – 178.

EJ – *Encyklopédia jazykovedy*. Red. J. Mistrík. Bratislava: Obzor 1993. 515 s.

FURDÍK, Juraj: *Slovenská slovotvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s.

HARVALÍK, Milan: Onymická derivace a její role při vzniku českých anoikonym. In: *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti*. 14. slovenská onomastická konferencia (Banská Bystrica 6. – 8. júla 2000). Zborník referátov. Zost. J. Krško – M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela 2000, s. 123 – 128.

HARVALÍK, Milan: K vzájemnému obohacování apelativní a propriální sféry jazyka. *Apelativizace proprií a proprializace apelativ*. In: *Nazwy własne a społeczeństwo*. Tom I. Ed. R. Łobodzińska. Łask: Oficyna Wydawnicza Leksem 2010, s. 33 – 39.

HLADKÝ, Juraj: Niekoľko poznámok o dynamike vo vývine chotárnych názvov. In: *Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Tyrnaviensis*. Seria A – Philologica. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave 2001, s. 5 – 11.

IMRICHOVÁ, Mária: Podoby a dôsledky transonymizačného procesu pri logonymách. In: Jednotlivé a všeobecné v onomastike. 18. slovenská onomastická konferencia. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2012, s. 32 – 39.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária: Apelativizácia vlastných mien ako lexikálno-sémantický proces. In: IV. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 9. – 10. novembra 1971). Zborník materiálov. Zost. M. Majtán. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973, s. 219 – 232.

KRŠKO, Jaromír: Hydronymia povodia Turca. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied 2003. 167 s.

KRŠKO, Jaromír: Problematika apelatív a proprií odlišných onymických sústav z hľadiska komunikácie. In: Kontinuítne a diskontinuítne otázky jazykovej komunikácie. Zborník materiálov zo 6. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii. Ed. P. Odaloš. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 2007, s. 436 – 441.

KRŠKO, Jaromír: Slovenská onomastika v rokoch 1990 – 2010. In: XV. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku. Príspevky slovenských slavistov. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV 2013, s. 223 – 233.

KRŠKO, Jaromír: Úvod do toponomastiky. Banská Bystrica: Belianum 2014. 177 s.

KSSJ = Krátky slovník slovenského jazyka. 4., dopl. a upr. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 985 s. Dostupný na: <https://slovník.juls.savba.sk>. [cit. 18. 12. 2020]

MAJTÁN, Milan: Štruktúrne typy slovenských osadných názvov. In: IV. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 9. – 10. novembra 1971). Zborník materiálov. Zost. M. Majtán. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973, s. 147 – 160.

MAJTÁN, Milan: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava: Veda 1996. 192 s.

MISTRÍK, Jozef: Lingvistický slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2002. 295 s.

OLOŠTIAK, Martin: O spôsoboch tvorenia vlastných mien. In: Slovenská reč, 2010, roč. 75, č. 4 – 5, s. 209 – 224.

OLOŠTIAK, Martin: Onymická a deonymická nominácia. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove 2018. 202 s.

OST – Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite 1983. 412 s.

PLESKALOVÁ, Jana: Transonymizace. In: CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Dostupný na: <https://www.czechency.org/slovník/TRANSONYMIZACE>. [cit. 18. 12. 2020]

POKORNÁ, Eva: Apelativizovaná jména v české slovní zásobě. In: Slovo a slovesnost, 1978, roč. 39, č. 2, s. 116 – 125. Dostupné na: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=2516>. [cit. 29. 5. 2021]

ROSPOND, Stanisław: Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych. Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1957. 73 s.

SÍČÁKOVÁ, Ľuba: Funkčný princíp ako podstata onymickej nominácie. In: Visnyk Lvivskoho universytetu, Series Philol., Is. 48. Lviv: Lvivskij nacional'nyj universytet imeni Ivana Franka 2009, s. 287 – 292.

SIČÁKOVÁ, Luba: Propriá v jazykových a mimojazykových súvislostiach (na materiáli hydroným z povodia Slanej). Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011. 152 s.

SOBOTOVIČOVÁ, Nina: Peking mohol vírus poraziť v zárodku. Radšej ho tajil a dnes na ňom zarába. In: Sme, 20. marca 2020. Dostupné na: <https://svet.sme.sk/c/22363898/covid-19-pekings-mohol-virus-porazit-hned-radsej-ho-tajil-dnes-na-nom-zaraba.html>. [cit. 12. 3. 2021]

SUPERANSKAJA, Alexandra Vasilievna: Struktura imeni sobstvennogo. Fonologija i morfologija. Moskva: Izdatel'stvo Nauka 1969. 208 s.

SVOBODA, Jan a kol.: Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, roč. 14, 1973, s. 1 – 280.

ŠMILAUER, Vladimír: Úvod do toponomastiky (nauky o vlastních jménech zeměpisných). Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1963. 219 s.

ŠRÁMEK, Rudolf: Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova univerzita v Brně 1999. 191 s. + 22 s. přílohy.

ŠRÁMEK, Rudolf: Transonymizace v propriální nominaci. In: Folia Onomastica Croatica, 2003 – 2004, č. 12 – 13, s. 499 – 508.

TUŠKOVÁ, Jana Marie: Transonymizace oikonym a její projevy v morfologické rovině. In: Acta onomastica, 2012, roč. LIII, s. 323 – 333.

VALENTOVÁ, Iveta: Transonymizácia – jeden zo spôsobov rozširovania propriálnej lexiky. In: Slovenská reč, 2012, roč. 77, č. 5 – 6, s. 319 – 330.

ŽIGO, Pavol: Budú v onomastike aj muzikonymá? (O jednej-dvoch Plavovláskach.) In: Slovenská reč, 2010, roč. 75, č. 4 – 5, s. 270 – 277.

VĚDA MNOHA JMEN: ONOMASTICKÉ TERMÍNY V PUBLICISTICE ČESKÉHO NÁRODNÍHO KORPUSU¹

JAROSLAV DAVID – TEREZA KLEMENSOVÁ – MICHAL MÍSTECKÝ
Katedra českého jazyka Filozofické fakulty Ostravské univerzity, Ostrava, Česko

DAVID, Jaroslav – KLEMENSOVÁ, Tereza – MÍSTECKÝ, Michal: Science of many names: Onomastic terms in the opinion journalism of the Czech National Corpus. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2021, Vol. 72, No 1, pp. 114 – 123.

Abstract: The contribution focuses on the use and collocation analysis of basic notions linked to the field of onomastics, including those that are specialized (e.g., “proprium”, “anthroponym”, “toponym”, “chrematonym”, etc.) and the ones that are commonly used (e.g., “proper name/naming”). In the latter case, attention will be paid to whether these terms are connected to onomastic contexts. In general, the research analyses sources where the lemmata are used, including their typical surroundings. The goal of the paper is to show how the public perceives onomastics, whether it is familiar with its key terms. The analysis is based on the data of the Czech National Corpus, version 8, opinion-journalism texts.

Key words: onomastics, corpus, terminology, text analysis, proper name, anthroponym, toponym

1. ÚVOD

Terminologie, popř. jiné způsoby klasifikace materiálu, má z principu instrumentální charakter, tj. má sloužit k tomu, abychom vnesli určitý řád do (na první pohled neuspořádaného) souboru faktů a jevů. Jejím cílem není ani by neměla být předem daná reflexe povahy analyzovaných faktů a jevů, a už vůbec ne její nahodilé či nadměrné vytváření. Právě s ohledem na přibývající počet speciálních termínů v onomastice a jejich nejednotnost jsme se rozhodli prozkoumat komunikační aspekty a nosnost těchto termínů nikoliv v odborném diskurzu, ale v textech produkovaných laiky a určených široké veřejnosti, a to v publicistických textech Českého národního korpusu. Analýze jsme podrobili pouze základní a ustálené termíny, a to jak ty internacionální, tedy řecko-latinského původu (*proprium*, *toponymum* aj.), tak ty české, často tvořené terminologickými souslovími (*vlastní jméno*, *křestní jméno* aj.).

Zaměřili jsme se na to, zda jsou vybrané termíny používány ve svém odborném (onomastickém) významu, nebo zda dochází k jejich de- či reterminologizaci ve prospěch jiného významu a jejich pojmový obsah je v publicistice, tedy v neodborných

¹ Studie vznikla s podporou grantového projektu SGS č. 02/FF/2020–2021 *Reflexe jazykové a jazykovědné problematiky v nelingvistických textech* (poskytovatel Ostravská univerzita, Filozofická fakulta).

(nelingvistických) textech, posuzován jinak. Vedle frekvenční analýzy, jež ukazuje konkurenci onomastických termínů, využíváme rovněž kolokační analýzu.

Cílem výzkumu je ukázat, jakým způsobem je onomastika prezentována veřejnosti, a tedy i to, jak veřejnost onomastickou terminologií používá a vnímá, a nabídnout další pohled na problematiku popularizace, konkrétně co se týče prezentace odborného tématu v textech určených laické veřejnosti.

2. ONOMASTICKÁ TERMINOLOGIE – PROBLÉMY A DISKUZE

Navzdory faktu, že onomastika je od 2. poloviny 20. století etablována jako jazykovědná disciplína, dodnes se potýká s řadou problémů, s nimiž se nejen tradiční disciplíny (např. etymologie, morfologie nebo slovtvorba), ale i ty relativně mladé (korpusová a kvantitativní lingvistika, neurolingvistika apod.) vyrovnávat nemusejí. Kromě ne zcela obecně přijímaného statusu samostatné lingvistické disciplíny je to také otázka terminologie. O vnímání tohoto problému svědčí řada pokusů stabilizovat oborové názvosloví vytvořením nomenklatury, často na bázi srovnání několika jazyků (srov. Witkowski, 1964; *Základní soustava*, 1973; *Osnoven sistem*, 1983; Šrámek – Kuba, 1989; Balkanski – Cankov, 2010; *Onomastic Terminology*; Bučko – Tkačova, 2012; nejnověji pro literární onomastiku Dvořáková, 2017, s. 19, 48, 139; srov. též Jedlička, 1977, s. 236–241 a Knappová, 2017; pro přehled vývoje onomastické terminologie viz Farkas, 2017; Harvalík – Valentová, 2018; Odaloš – Vallová, 2020). Dalším projevem reflexe terminologické problematiky je vznik terminologických komisí na národní i mezinárodní úrovni (např. při ICOS – International Council of Onomastic Sciences, nebo při OSN – UNGEGN, United Nations Group of Experts on Geographical Names), ale i fakt, že takřka na každé onomastické konferenci je zřízena terminologická sekce.

Přitom sami onomastici nerespektují zásady, které jsou uvedeny v *Základní soustavě a terminologii slovanské onomastiky*: neodchylovat se od mezinárodní terminologie, dodržovat shodu s lingvistickou a geografickou terminologií a především „nepřetěžovat terminologii zvláštními názvy pro všechny druhy objektů (urbanonyma, limnonyma apod.); některé nově ražené termíny (bionyma, abionyma) mají většinou povahu jen názvů souhrnných“ (*Základní soustava*, 1973, s. 10). Ačkoliv ilustrální příklady posledního bodu časem prokázaly svou funkčnost a prosadily se, z perspektivy současné onomastiky zejména slovanské je tato zásada stále více než aktuální. Jsme svědky toho, že v rámci jednotlivých národních onomastik vznikají samostatné termíny, často referující k identickému typu objektů – nejvýrazněji v oblasti chrématonym –, jak ilustruje existence českého (*vehikulonyma*), ruského (*po-rejonyma*) nebo bulharského (*transportonyma*) označení pro vlastní jména dopravních prostředků, resp. dopravních spojů. Onomastické studie středoevropské provenience jsou někdy doslova „zapleveleny“ zbytečnými termíny zejména pro různé druhy chrématonym typu *akcionyma* (vlastní jména dějinných událostí), *ampelony-*

ma (vinice), *faleronyma* (vyznamenání, řády), *enonyma* (vína), *ideonyma* (umělecké výtvořky), *nautonyma* (lodě), *parfémonyma* (parfémy), *raketonyma* (kosmické dopravní prostředky), *skionyma* (lyžařské areály) nebo *tyronyma* (sýry); z dalších oblastí srovnej např. *limnonyma* (vodní nádrže), *literáronyma* (vlastní jména v uměleckém textu), *orohodonyma* (horolezecké cesty), *potamonyma* (řeky) apod. (viz další příklady z prostředí slovanské onomastiky Odaloš – Vallová, 2020). Tyto termíny jsou zpravidla výsledkem individuálního přístupu jednoho autora a objevují se pouze v jeho textech, popř. ve studentských pracích, které z nich vycházejí (srov. též kritický názor Milana Majtána – viz Valentová, 2014, s. 41; Harvalík – Valentová, 2018, s. 59). Aktuální situace by se dala popsat jako stav „nehateného rozvoja“ onomastické terminologie – proti němu však náš příspěvek nechce ani nemůže stavět „systémovou hrázdu“ (srov. Jarošová, 2015, s. 74), ale je východiskem našeho výzkumu.

Tato skutečnost ostře kontrastuje se střízlivostí a obecnou srozumitelností textů západoevropských badatelů. Ti ve svých pracích používají popisné termíny, srozumitelné jak oborovým specialistům, tak široké lingvistické komunitě i laikům. Pro ilustraci uveďme anglické *personal name*, *river name*, *literary name*, *street name* nebo německé *Personenname*, *Flussname*, *literarischer Name*, *Straßenname*; tato zásada je respektována i v případě názvů skupin specifických objektů, např. *aircraft names*, *names of dwellings* nebo *ship names* (Hough, 2016).

Onomastika svým mezioborovým založením a velkým popularizačním potenciálem však není jen záležitostí odborných textů tvořených onomastiky výhradně pro onomastickou komunitu. Psaní velkých písmen, jež se týká především vlastních jmen, práce historické, geografické, antropologické – to jsou oblasti, kde je třeba také řešit použití terminologie. Ale jak ukazují např. „akademická“ *Pravidla českého pravopisu*, klíčová je tu srozumitelnost a jasná reference použitého termínu, nikoliv prezentace autorovy terminologické „kreativity“. V oddíle věnovaném pravopisu velkých písmen *Pravidla* použila jednou označení *jména místní* pro názvy „obcí, městských čtvrtí a oblastí, sídlišť“, jednou *jména pomístní* s uvedením příkladů, ale bez definice objektů (*Pravidla*, 1993, s. 45; srov. *Základní soustava*, 1973, s. 60, 62), v ostatních případech volila opisná označení *vlastní jména*, popř. *vlastní jména osobní*, *oficiální jména významnějších institucí*, *jména dokumentů* apod. (*Pravidla*, 1993, s. 39–50).

3. MATERIÁL A METODA

Používání onomastických termínů jsme ověřovali na materiálu Českého národního korpusu (ČNK); náš výzkum měl charakter tzv. corpus-based research, korpus nám tedy sloužil ke zmapování výskytu onomastické terminologie v současné české publicistice (viz Kovářiková, 2017, s. 15). Pracovali jsme s verzovaným korpusem SYN (verze 8), který čítá 5,3 miliard tokenů a je charakterizován jako referenční (Křen a kol., 2019). Vyhledávání jsme ale omezili pouze na publicistické texty

(4,8 miliardy tokenů). Právě ty v korpusu SYN v8 převažují; korpus zahrnuje celostátní a regionální deníky, ale i další nesespecializované časopisy z let 1989–2018 (viz Cvrček – Richterová, 2019). Zastoupeny jsou například *Deníky Bohemia*, *Deníky Moravia*, *Lidové noviny*, *Mladá fronta Dnes*, *Právo* a další.

Termíny, které jsme podrobili rozboru a jež považujeme za základní a ustálené, vycházejí ze *Základní soustavy a terminologie slovanské onomastiky* (Základní soustava, 1973). Jsou to *vlastní jméno*, *proprium*, *onymum*; *antroponymum*, *osobní jméno*, *rodné jméno*, *křestní jméno*; *toponymum*, *zeměpisné jméno*, *oikononymum*, *anoikononymum*, *místní jméno*, *pomístní jméno*; *chrématonymum*, *sérionymum*. K těmto jsme přiřadili obecná a běžně užívaná lemmata *jméno*, *název* a *pojmenování*. Frekvenci jednotlivých termínů jsme zjišťovali prostřednictvím webového rozhraní ČNK KonText. Získaný materiál bylo třeba – zejména v případě mezinárodních termínů – ručně protřídit. Problémový byl především termín *proprium*, který se v korpusu celkově vyskytoval 183×, avšak pouze v 7 případech v lingvistickém kontextu; ve zbyvajících případech byl používán v liturgickém či hudebním významu, kde *proprium* označuje zpěv, část mše. Podobně bylo třeba zredukovat počet jednotek pro termín *onymum*, kam – vinou chybného rozdělení slov – byly zahrnuty kontexty typu „s Tonym Blairem“ („s T-onym Blairem“).

Nástroj KonText jsme rovněž využili pro zjišťování kolokací, tedy ustálených a smysluplných slovních spojení. Z dostupných asociačních (kolokačních) měr jsme zvolili logDice, a to z toho důvodu, že tato metrika není závislá na velikosti korpusu, a bere tedy v potaz jen frekvenci samotných kolokátů a frekvenci jejich souvýskytu (Cvrček, 2019; Místecký – Kolenčíková, 2020). Hodnota logDice se počítá podle následujícího vzorce:

$$\logDice = 14 + \log_2 \frac{2 \times f(xy)}{f(x) + f(y)} ;$$

$f(x)$ označuje frekvenci ústředního onomastického pojmu, $f(y)$ frekvenci kolokátu a $f(xy)$ četnost jejich souvýskytu.

Výsledná hodnota se může u míry logDice pohybovat mezi minus nekonečnem a 14. Stanovit si v našem případě přesnou mez, jež určí, se kterými kolokáty budeme pracovat, je obtížné, a to vzhledem k nesořadým výsledkům. Obecně je tato hodnota arbitrární záležitostí. V případě některých termínů bylo jejich zastoupení v korpusu v podstatě mizivé a nebylo možné je podrobit kolokační analýze (např. *antroponymum*); jindy byla frekvence výrazu zase velmi vysoká, což se odrazilo i na množství kolokací (např. *jméno*). Zaměřili jsme se proto u každého termínu na prvních 10 kolokací s nejvyšší hodnotou logDice.

Kolokáty (v podobě lemmat) jsme vyhledávali v rozmezí od -3 do $+3$, tedy tři pozice před hledaným termínem (tzv. KWIC, klíčovým slovem v kontextu) a tři pozice za ním. Jako minimální frekvenci pro výskyt kolokace v korpusu jsme zvolili 3, stej-

ným počtem výskytů jsme pak omezili vyhledávání i v případě minimální frekvence kolokátů v korpusu. Z výsledných lemmat jsme – z důvodu jednoznačnější interpretace – vyřadili synsémantika (konkrétně předložky) a interpunkční znaménka.

4. ONOMASTICKÁ TERMINOLOGIE PRIZMATEM ČNK: FREKVENČNÍ A KOLOKAČNÍ ANALÝZA

Při frekvenční analýze onomastických termínů v publicistice se projevila jistá disproporce v užívání odborných onomastických termínů a obecných pojmenování typu *jméno*. Ta se, vzhledem k jejich neterminologické povaze, vyskytovala častěji (srov. tabulku č. 1, v níž uvádíme i frekvence relativizované podle metriky i.p.m. – viz Zasina, 2019), což vedlo i k vyššímu počtu kolokací (srov. tabulku č. 2). Nejfrekventovanějším výrazem bylo *jméno*, vysokých hodnot dosáhlo rovněž lemma *název*. Význam, ve kterém byla pojmenování používána, odpovídá jejich slovníkové charakteristice – *jméno* jako označení živé bytosti, *název* spíše jako označení neživých objektů (míst, výrobků). O tom svědčí v případě *jména* např. kolokáty *křestní, příjmení, adresa* či *přát*, pro *název* pak např. *výstava, album, kniha, projekt* či *oficiální*. Z obecných termínů bylo nejméně četné lemma *pojmenování*, užívané ve významu obecného označení či výsledku pojmenovacího procesu spíše neživých objektů (kolokáty *výstižný, obrazný, vysloužit*). Z výsledků v tabulce č. 1 je tedy zřejmé, že autoři publicistických příspěvků jako srozumitelná a postačující volí obecná pojmenování a k užití specifické a odborné terminologie přistupují spíše sporadicky.

Pokud už se v textech vyskytovaly onomastické termíny, byly to většinou ty opisné, domácího původu (typ *křestní jméno, místní jméno*). Termíny řecko-latinského původu jsme zaznamenali jen v několika málo případech, některé – jako *anoikonymum, chrématonymum a sérionymum* – se neobjevovaly vůbec. Jedinou výjimkou byl termín *toponymum*, který se v publicistických textech vyskytl $91 \times$ (i.p.m. 0,02); zbývající nedosáhly ani na hranici 10 výskytů. Pokud už se v textech tyto mezinárodní termíny užívaly, byly často vysvětlovány právě pomocí opisných pojmenování, srov. „Výklad se zabývá historickými proměnami biblických antroponym (osobních jmen) v českém jazykovém prostředí“ (Lidové noviny, 2001); „Možná už se v tom množství sídelních názvů čili oikonym trochu ztrácíte“ (Lidové noviny, 2015); „Tato jména se označují jako místní jména, latinsky toponyma“ (MF Dnes, 1998). Jak se dalo očekávat, v publicistice požadavek obecné srozumitelnosti textů a vybraných termínů převažuje nad oborovým lpěním na terminologické přesnosti či nad jazykovou ekonomii.

Nesoulad mezi onomastickým a publicistickým užíváním vybraných termínů se projevil především u skupiny antroponym, ale i v případě termínu nejzákladnějšího, a to *vlastní jméno*. Frekvence výrazů *proprium* a *onymum* byla zanedbatelná; naopak *vlastní jméno* přesáhlo hranici 10 000 výskytů. Většinou ale bylo uživateli chápáno ne jako antonymum k termínu *apelativum* (*obecné jméno*) – srov. např. „k apelativi-

zaci proprii, kdy se mění vlastní jméno v obecné“ (Hospodářské noviny, 2001) –, nýbrž ve významu ‚pravé, původní jméno‘ a v opozici ke jménu uměleckému, tedy pseudonymu (podobně jako termín *rodné jméno*, viz dále). To dosvědčuje i 10 nejsilnějších kolokací: *Čermínová* a *Toyen* (malířka Toyen, vlastním jménem Marie Čermínová), *Krečarová* a *Lucianna* (zpěvačka Anna K., vlastním jménem Luciana Krečarová), *Ládek* (zpěvák Xindl X, vlastním jménem Ondřej Ládek), *Alecia* (zpěvačka Pink, vlastním jménem Alecia Beth Moore), *Wojtyła* (papež Jan Pavel II., vlastním jménem Karol Józef Wojtyła) ad.

Co se týče termínů označujících jednotlivé třídy vlastních jmen živých bytostí (*antroponyma*), ukázalo se, že jejich použití není tak ustálené jako v případě termínů pro konkrétní druhy zeměpisných jmen (viz dále). Lemma *antroponymum* bylo zaznamenáno pouze ve třech případech (a to výhradně na stránkách Lidových novin). Kolokace odhalily rovněž rozdílné používání sousloví *křestní jméno* a *rodné jméno*. Předpokládali jsme, že obě spojení se budou chovat jako synonyma, ale kolokační analýza ukázala, že v korpusu frekventovanější *křestní jméno* se používá více v obecném kontextu – odpovídá onomastickému termínu *rodné jméno*, tedy složce, která doplňuje ve dvojjmenné soustavě příjmení, zatímco *rodné jméno* je používáno ve významu ‚pravé, původní jméno‘, srov. „Nadřízený může své podřízené oslovovat křestním jménem, avšak měl by jim vykat“ (Deníky Bohemia, 2011) vs. „Mistr světa těžké váhy Muhammad Ali rodným jménem Cassius Clay“ (Lidové noviny, 2015) nebo „Přitom jméno Lucie Bílé zná dnes v republice každý, kdežto její rodné jméno Hana Zaňáková zůstává trochu stranou“ (Sedmička, 2012).

Jak již bylo zmíněno, jediným „běžněji“ užívaným termínem řecko-latinského původu je výraz *toponymum*, který autoři většinou neměli potřebu vysvětlovat a užívali ho v jeho terminologickém významu, tedy jako synonymum pro zeměpisné jméno, zcela výjimečně v posunutém či nepřesném smyslu: „autentický sběr pomístních názvů (toponym)“ (Haló noviny, 2017). Z kolokační analýzy termínu *toponymum* vyplynulo, že je často užíván v etymologickém a historickém kontextu (kolokáty *původ*, *vznik*, *vzniknout*, ale i *český* a *německý*), tedy v článcích zabývajících se původem a vznikem zeměpisného pojmenování. V tomto rámci se vyprofilovaly jako dílčí téma česko-německé vztahy, respektive otázka pravého („správného“) původu jména a otázka přejmenování (kolokáty *český*, *německý*; k tomu srov. David – Klemensová, 2019): „a zde je nutno vzít v úvahu fakt, že po roce 1945 mnohá německá toponyma byla nahrazena českým[i]“ (MF Dnes, 1998) nebo „Příčinou zřejmě bude fakt, že etymologie německého toponyma Köpenick je nejspíše slovanská (souvisí asi s kopati)“ (Hospodářské noviny, 2003).

Použití výrazu *toponymum* lze uvést do kontrastu se souslovím *zeměpisné jméno*, které se typicky objevovalo v kontextu praktických jazykových otázek, většinou synchronního charakteru (např. kolokáty *skloňování*, *skloňovat*, *příručka*, *jednoslovný*), srov. „zimní olympijské hry byly pobídkou k připomenutí skloňování zeměpisného jména Korea“ (Lidové noviny, 2018); „K tomu máme ještě jednoslovné země-

pisné jméno a tím je Česko“ (Lidové noviny, 2016); „Přídavná jména odvozená ze zeměpisných jmen píšeme s malým písmenem“ (Lidové noviny, 2018). Další termíny označující konkrétní skupiny zeměpisných jmen – *místní jméno* a *pomístní jméno* – byly užívány v souladu se svým onomastickým významem, tedy jako jména označující objekty sídlištního a nesídlištního (neobydleného, přírodního) charakteru (srov. např. kolokáty *přívlastňovací*, *přezdívkový*, *Profous* vs. *vyvýšenina*, *vrchovina*, *soupis*). Také ale byly několikrát zaznamenány jako součást chrématonyma, především šlo o dílo Antonína Profouse *Místní jména v Čechách*. Jen zcela výjimečně docházelo k jejich zaměňování: „obsáhlé dílo Antonína Profouse s názvem Pomístní jména v Čechách“ (Deníky Bohemia, 2014).

Tabulka č. 1: Frekvenční analýza vybraných termínů. Hvězdičkou * jsou označena ta lemmata, která dle zvolených parametrů netvořila kolokace.

Termín	Výskyt (absolutní frekvence)	i.p.m.
<i>anoikonimum*</i>	0	0
<i>antroponimum*</i>	3	0
<i>chrématonymum*</i>	0	0
<i>jméno</i>	1 142 730	235,77
<i>křestní jméno</i>	12 164	2,51
<i>místní jméno</i>	1 387	0,29
<i>název</i>	888 545	183,33
<i>oikonimum*</i>	2	0
<i>onymum*</i>	1	0
<i>osobní jméno</i>	1 176	0,24
<i>pojmenování</i>	26 148	5,39
<i>pomístní jméno</i>	291	0,06
<i>proprium*</i>	7	0
<i>rodné jméno</i>	1 108	0,23
<i>sérionimum*</i>	0	0
<i>toponymum</i>	91	0,02
<i>vlastní jméno</i>	10 811	2,23
<i>zeměpisné jméno</i>	217	0,04

Tabulka č. 2: Kolokační analýza vybraných termínů; v závorce je uvedena hodnota logDice.

Termín	Kolokáty (prvních deset)
<i>jméno</i>	nést (9,15), zveřejnit (9,13), zvučný (8,92), křestní (8,47), příjmení (8,46), známý (8,04), znát (7,97), adresa (7,95), přát (7,95), slavný (7,86)

Termín	Kolokáty (prvních deset)
<i>křestní jméno</i>	oslovovat (8,18), příjmení (7,95), oslovování (7,35), iniciála (7,13), zdobnělina (6,69), chybně (6,08), tazatel (6,01), písmeno (5,91), mužský (5,62), začáteční (5,57)
<i>místní jméno</i>	Profous (9,41), přivlastňovací (6,62), Svinice (6,54), přezdívkový (6,53), Porzioncula (6,14), Porziuncola (6,14), Shantishikhar (6,14), Šejnov (6,13), Bečvářka (6,12), Hauenstein (6,11)
<i>název</i>	nést (10,14), výstava (8,90), napovídat (8,36), akce (8,36), znít (7,97), album (7,80), kniha (7,63), příznačný (7,57), projekt (7,44), oficiální (7,30)
<i>osobní jméno</i>	ín (8,76), přivlastňovací (8,59), přípona (8,19), odvození (7,68), ovíce (7,64), odvodit (7,41), Domažil (7,38), Mileš (7,37), Trch (7,07), Trš (7,06)
<i>pojmenování</i>	vžít (7,58), výstižný (7,26), odvodit (6,67), obrazný (6,67), jednoslovný (6,48), planetka (6,48), trefný (6,21), hanlivý (5,84), vysloužit (5,77), latinský (5,74)
<i>pomístní jméno</i>	drahanský (5,09), vyvýšenina (4,88), soupis (4,75), označující (3,98), Ronov (3,71), vrchovina (2,91), slovník (2,91), katastr (1,00), četný (0,97), archiv (0,24)
<i>rodné jméno</i>	Gambošová (7,18), Balabánová (7,15), Zaňáková (6,90), Artest (6,69), Děmskij (6,45), Straussler (6,40), Kottnauerová (6,39), Loveček (6,36), Cassius (6,35), Sebastiani (6,34)
<i>toponymum</i>	původ (-0,88), vznik (-2,22), název (-2,31), jméno (-2,47), německý (-2,80), vzniknout (-2,84), podoba (-3,07), místní (-4,02), patřit (-4,62), český (-4,95)
<i>vlastní jméno</i>	Čermínová (8,20), Krecarová (7,46), Ládek (7,59), Alecia (7,34), Wojtyla (7,14), Toyen (7,07), Fanánek (7,06), Zaňáková (6,99), Lucianna (6,94), Vranková (6,88)
<i>zeměpisné jméno</i>	skloňování (6,65), jednoslovný (5,68), přejímat (3,49), skloňovat (3,45), zeměpisný (3,05), odvozený (2,89), příručka (2,84), původ (1,37), vycházející (0,97), slovník (0,79)

ZÁVĚR

Cílem našeho výzkumu bylo zjistit, zda a jak jsou používány základní onomastické termíny mimo texty odborného oborového diskurzu, a to v materiálu publicistiky. Kolokační analýza publicistických textů Českého národního korpusu, SYN, verze 8, ukázala, že v textech převažuje důraz na obecnou srozumitelnost a onomastické termíny se nepoužívají. Výjimku představují sousloví domácího původu typu *křestní jméno*, *místní jméno*, *vlastní jméno* apod., jež jsou však běžně užívána i mimo onomastický kontext. K určitému významovému posunu došlo u termínů *rodné jmé-*

no a *vlastní jméno*, které jsou oba vnímány jako synonymum k ‚pravému, původnímu jménu‘ (a jako protiklad k uměleckému pseudonymu). Zbývající lemmata byla užívána v souladu s jejich oborovou definicí, výjimečně ne zcela přesně. Jediným termínem nedomáciho, řeckého původu, který se v analyzovaných textech vyskytoval s vyšší frekvencí, byl výraz *toponymum*. To je možné vysvětlit existencí dalších termínů obsahujících základ *top(os)* ‚místo‘ – *atopický*, *biotop*, *izotop*, *topografie*, *topologie*, *topos* apod. –, z nichž je řada obecně srozumitelná svou místní referencí. Právě na protikladu výrazu *toponymum* a *zeměpisné jméno* je zřejmé, že *toponymum* se spíše objevuje v kontextu teoretickolingvistickém, často etymologickém, a naopak *zeměpisné jméno* v souvislosti s praktickými jazykovědnými tématy (skloňování, pravopis).

Zjištěné míry frekvencí i nejčastějších kolokací mohou posloužit autorům popularizačně zaměřených textů jako vodítko při výběru termínů a věcných výrazů, jimiž lze při zachování odborné kvality textu sdělovat odborné téma veřejnosti.

Bibliografie

BALKANSKI, Todor – CANKOV, Kiril: Enciklopedija na bǎlgarskata onomastika. Veliko Tǎrnovo: Universitetsko izdatelstvo Sv. Kiril i Metodij 2010. 550 s.

BUČKO, Dmytro Hryhorovyč – TKAČOVA, Natalija Vasylyvna: Slovyk ukrajinskoji onomastyčnoji terminolohiji. Charkiv: Ranok 2012. 256 s.

CVRČEK, Václav: pojmy:asociacni_miry. In: Příručka ČNK, 9. 4. 2018. Dostupná na: <https://bit.ly/348mQ0f>. [cit. 6. 12. 2020]

CVRČEK, Václav – RICHTEROVÁ, Olga (eds.): cnk:syn:verze8. In: Příručka ČNK, 18. 12. 2019. Dostupná na: <https://bit.ly/2ILc7Bu>. [cit. 18. 11. 2020]

DAVID, Jaroslav – KLEMENSOVÁ, Tereza: Still having a conflict potential? German and Hungarian toponyms in the Czech and Slovak national corpora texts. In: *Miscellanea Geographica*, 2019, Vol. 23, No 3. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/331652354_Still_having_a_conflict_potential_German_and_Hungarian_toponyms_in_the_Czech_and_Slovak_national_corpora_texts. [cit. 2. 12. 2020]

DVOŘÁKOVÁ, Žaneta: Literární onomastika. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2017. 292 s.

FARKAS, Tamás: Terminological Studies in International and Hungarian Onomastics. In: *Magyar és nemzetközi névtani terminológia. Hungarian and International Onomastic Terminology*. Eds. A. Bölcskei – T. Farkas – M. Slíz. Uppsala – Budapest: International Council of Onomastic Sciences – Magyar Nyelvtudományi Társaság 2017, s. 65–84.

HARVALÍK, Milan – VALENTOVÁ, Iveta: The Current State and Perspectives of Onomastic Terminology. In: *Onomastica Uralica*, 2018, roč. 14, s. 53–63.

HOUGH, Carol (ed.): *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford: Oxford University Press 2016. 832 s.

JAROŠOVÁ, Alexandra: Slovo v slovníku z pohľadu času a normy. Bratislava: Veda 2015. 160 s.

JEDLIČKA, Alois (red.): Slovník slovanské lingvistické terminologie 1. Praha: Academia 1977. 592 s.

KNAPPOVÁ, Miloslava: Chrématonymum. In: CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. 2017. Dostupný na: <https://www.czechency.org/slovník/CHRÉMATONYMUM>. [cit. 2. 11. 2020]

KOVÁŘÍKOVÁ, Dominika: Kvantitativní charakteristiky termínů. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2017. 136 s.

KŘEN, Michal – CVRČEK, Václav – ČAPKA, Tomáš – ČERMÁKOVÁ, Anna – HNÁTKOVÁ, Milena – CHLUMSKÁ, Lucie – JELÍNEK, Tomáš – KOVÁŘÍKOVÁ, Dominika – PETKEVIČ, Vladimír – PROCHÁZKA, Pavel – SKOUMALOVÁ, Hana – ŠKRABAL, Michal – TRUNEČEK, Petr – VONDŘIČKA, Pavel – ZASINA, Adrian Jan: Korpus SYN, verze 8 z 12. 12. 2019. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK 2019. Dostupný na: <http://www.korpus.cz>. [cit. 18. 11. 2020]

MÍSTECKÝ, Michal – KOLENČÍKOVÁ, Natália: Hviezdne oko, zemský hlas. Koločačná analýza tematických slov v Maríne Andreja Sládkoviča. In: Kultúra slova, 2020, roč. 54, č. 5, s. 257–274.

ODALOŠ, Pavol – VALLOVÁ, Elena: Sústava slovanskej onomastickej terminológie (vznik, existencia, neuralgické miesta, aktualizácia). In: Folia onomastica Croatica, 2020, roč. 29, s. 169–202.

Onomastic Terminology. Dostupné na: <https://icosweb.net/publications/onomastic-terminology>. [cit. 30. 10. 2020]

Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite 1983. 412 s.

Pravidla českého pravopisu. Praha: Academia 1993. 389 s.

SVOBODOVÁ, Ivana a kol.: Psaní velkých písmen v češtině. Praha: Academia 2015. 350 s.

ŠRÁMEK, Rudolf – KUBA, Ludvík (eds.): Chrématonyma z hlediska teorie a praxe. Brno: Onomastická komise ČSAV 1989. 217 s.

VALENTOVÁ, Iveta: Slovenskí a českí onomastici diskutovali o terminologii. In: Kultúra slova, 2014, roč. 48, č. 1, s. 39–44.

WITKOWSKI, Teodolius: Grundbegriffe der Namenkunde. Berlin: Akademie-Verlag 1964. 92 s.

Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 1973, roč. 14, č. 1, s. 1–280.

ZASINA, Adrian Jan: pojmy:ipm. In: Příručka ČNK, 30. 1. 2017. Dostupná na: <https://bit.ly/2W86bph>. [cit. 6. 12. 2020]

ÚRADNÉ A NEÚRADNÉ VLASTNÉ MENÁ V BILINGVÁLNEJ ONYMICKEJ KRAJINE¹

JÁN BAUKO

Fakulta stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra, Slovensko

BAUKO, Ján: Official and non-official proper names in a bilingual onymic landscape. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2021, Vol. 72, No 1, pp. 124 – 141.

Abstract: The paper deals with the visual representation of official and non-official proper names in a bilingual onymic landscape. The onymic landscape consists of official and non-official proper names located on nameplates, inscriptions in public spaces, various areas and extralingual signs that point to their names. Research into the visual representation of proper names is a relatively new area of socioonomastics. The onymic landscape changes dynamically depending on the time, region and socio-cultural dimension; the state, local governments, business and civil spheres participate in its creation. The state regulates the use of official proper names through language policy and also influences their visualization. In addition to official forms, non-official forms of proper names appear in the onymic landscape. In a bilingual onymic landscape, proper names are visualized not only in the state language but also in the language of the minority, resp. another foreign language. The author examines the bilingual anthroponymic, toponymic and chrematonymic landscape of Slovak-Hungarian bilingual municipalities in Southern Slovakia.

Key words: bilingual onymic landscape, official and non-official proper names, visual representation of proper names, socioonomastics, Slovak-Hungarian bilingual environment

1. TERMÍN ONYMICKÁ KRAJINA

Termín *onymická krajina*² vychádza z pojmu jazyková krajina. Výskum vizualizovaného jazyka je dynamicky rozvíjajúcou sa oblasťou sociolingvistiky, na čo poukazuje aj veľké množstvo publikácií o jazykovej krajine v 21. storočí (pozri napr. Csernicskó, 2019; Ďuricová ed., 2020; Ferenčík, 2015a, b; Gašová, 2020; Gorter – Marten – Van Mensel eds., 2012; Gorter ed., 2006; Gorter, 2013; Jaworski – Thurlow eds., 2010; Laihonen, 2015a, b; Misad, 2014; Satinská, 2013, 2014; Scollon – Scollon, 2003; Sloboda, 2009; Szabó Gilinger – Sloboda – Šimičič – Vigers, 2012; Szoťák, 2016; Tódor, 2019; Tódor – Tankó – Dégi eds., 2018; Tóth, 2013) i novo-

¹ Štúdiá vznikla v rámci projektu VEGA č. 1/0316/21 s názvom *Jednoduchý a organizovaný jazykový manažment v podmienkach slovensko-maďarskej dvojjazyčnosti na Slovensku* a s podporou vedeckého štipendia Tempus Public Foundation.

² Preferujeme používanie termínu *onymická krajina*, ale paralelne by sme mohli používať aj iné synonymické výrazy: *onymický obraz krajiny*, *onymicko-semiotický obraz krajiny*; *propriálna krajina*, *propriálny obraz krajiny*, *propriálno-semiotický obraz krajiny*.

vzniknutý časopis (v roku 2015) s názvom *Linguistic Landscape*. Jazykovú krajinu podľa Rodrigua Landryho a Richarda Bourhisa (1997, s. 25) tvoria úradné orientačné tabule, reklamné tabule, tabule s názvami ulíc i ostatných toponým, nápisy na obchodoch a budovách. Podľa širšieho chápania pojmu do jazykovej krajiny patria všetky úradné i neúradné nápisy vo verejnom priestore a symboly v obliekaní, gastronómii, architektúre atď.

Výskum onymickej krajiny (porov. Angyal, 2019; Bauko, 2015b, c, d, 2017, 2018a, b, 2019a, b, c, d; Csobády, 2018; David, 2012a, b; David – Mácha, 2014a, b; Jordan, 2009; Krško, 2016; Sandst, 2016) je pomerne novou oblasťou socioonomastiky, ktorá sa zaoberá sociokultúrnou dimenziou, spoločenským fungovaním vlastných mien (Bauko, 2011, 2015a).

Onymická krajina je súčasťou, segmentom jazykovej krajiny. Onymickú krajinu chápeme ako vizuálnu reprezentáciu vlastných mien vo verejnom priestore, tvoria ju úradné i neúradné vlastné mená nachádzajúce sa na menných tabuliach, nápisochoch vo verejnom priestranstve, rôznych plochách (napr. plagátoch, budovách, náhrobných kameňoch, tablách) i extralingválne znaky (napr. obrázky, sochy, emblémy, kresby), ktoré poukazujú na propriá.

V závislosti od druhu vlastného mena rozlišujeme antroponymickú, toponymickú i chrématonymickú krajinu.

Antroponymickú krajinu tvoria osobné mená vyskytujúce sa na menných a pamätných tabuliach, náhrobných kameňoch, bilbordoch, plagátoch, tablách, vizitkách, sochách, dverách v rôznych inštitúciách (napr. na úradoch, v obchodoch, v nemocniciach) a pod. Na budovách i v ich vnútorných priestoroch môžeme nájsť menné tabule s antroponymami úradníkov, lekárov, pedagógov, právnikov, notárov, zodpovedných osôb, majiteľov atď.

Do toponymickej krajiny patria zemepisné názvy objavujúce sa na orientačných tabuliach, mapách, reklamných bilbordoch a pod. Z toponým sú vo verejnom priestore vizualizované najmä názvy obcí, ulíc, krajov, zriedkavejšie sa v ňom objavujú napr. názvy vrchov, vôd (v určitom priestore, napr. na turistických chodníkoch, sa však môžu vyskytovať frekventovanejšie).

Chrématonymickú krajinu tvoria názvy inštitúcií (úradov, škôl, divadiel, obchodov, pohostinstiev atď.) objavujúce sa na menných tabuliach, príp. reklamných plagátoch, názvy výrobkov na obaloch v obchodoch, vlastné mená javov duchovnej kultúry na rôznych plochách (napr. názvy obrazov sú uvedené na samostatných štítkoch vedľa umeleckých diel) a pod.

2. ČINITELE OVPLYVŇUJÚCE ONYMICKÚ KRAJINU

Vizuálnu reprezentáciu vlastných mien ovplyvňujú rôzne činitele. Onymická krajina sa dynamicky mení v závislosti od časovej, areálovej a sociokultúrnej dimenzie. Zmeny v propriálnom systéme závisia predovšetkým od spoločenských činite-

Ťov, existenčným poľom onymie a onymických sústav je spoločenská komunikácia (Blanár, 1996; Šrámek, 1999). Spoločensky podmienená identifikácia vlastnými menami je typickým antropologickým i sociologickým javom. Propriá sú produkty spoločnosti, vznikajú a používajú sa v nej, patria do základnej slovnej zásoby každého človeka.

Pri interpretácii onymickej krajiny je dôležité odkryť sociokultúrne, historické, politické, ekonomické a iné súvislosti, ktoré vplývajú na vizualizovanú podobu proprií. Vincent Blanár (2008, s. 48) uvádza, že „spoločenská podmienenosť identifikácie a diferenciacie druhových jedincov sa výrazne prejavuje v úzkej spätosti ich pomenovania s mimojazykovými činiteľmi, a to so sociálnymi, právnymi, historickými normami príslušnej štátnej administratívy a celým ideologickým zázemím danej society“. Onymická krajina veľa vypovie o histórii danej obce, lokality, národa: na tabuliach, rôznych plochách sa nachádzajú mená významných osobností z dejín, názvy historických budov, kultúrnych pamiatok.

Na vytváraní onymickej krajiny sa zúčastňujú štát, samospráva, podnikateľská i civilná sféra. Aktuálna štátnopolitická a ideologická situácia výrazne zasahuje onymiu, štátna moc môže aj obmedzovať používanie a vizualizáciu menšinových proprií (pozri Zalabai ed., 1995). Onymická krajina je odzrkadlením jazykovej politiky daného štátu. Štát reguluje prostredníctvom jazykovej politiky, legislatívy používanie úradných vlastných mien a ovplyvňuje aj vizualizáciu proprií. Jazykové zákony prispievajú k spoločenskej kodifikácii a štandardizovaniu oficiálnych vlastných mien. Samospráva majú vo svojej kompetencii napr. schvaľovanie názvov ulíc a umiestnenie tabúľ s danými názvami do verejného priestranstva. Názvy ulíc v jednotlivých obciach predkladá názvoslovná komisia zložená z poslancov obecného zastupiteľstva (prípadne doplnená o odborníkov z radov občanov) na schválenie obecnému zastupiteľstvu. Podnikatelia si môžu vybrať pre svoj podnik ľubovoľný názov, dôležité však je, aby názov bol jedinečný, nenachádzal sa v obchodnom registri danej krajiny. Na vizualizáciu vlastných mien súkromní podnikatelia často používajú aj extralingválne znaky (najmä logá). Civilná sféra tiež prispieva k vytváraní onymickej krajiny. Fyzické osoby svoje osobné mená uvádzajú na menných tabuliach, vizitkách, tabľách, plagátoch, náhrobných kameňoch v rôznych variabilných tvaroch. Civilné organizácie či občianski aktivisti môžu iniciovať vznik pamätných tabúľ historických osobností a pod. Tzv. jazykóvi aktivisti svojou činnosťou upozorňujú aj na potrebu vizualizácie menšinových jazykov i proprií.

Pri výskume vizuálnej reprezentácie vlastných mien je vhodné analyzovať okrem verbálnych znakov aj extralingválne znaky, napr. obrázky, sochy, emblémy, logá, kresby, resp. skúmať umiestnenie nápisov v priestore, ich farbu, veľkosť a pod. (Bartha – Laihonen – Szabó, 2013). Výskumník môže pomocou respondentov skúmať aj ich postoje k onymickej (i jazykovej) krajine a poukázať na to, akí aktéri sa zúčastňujú na jej vytváraní, ako ľudia vnímajú vizuálnu reprezentáciu vlastných mien, resp. jazykov vo verejnom priestore.

Pri skúmaní onymickej krajiny je dôležitý terénny výskum, zhromažďovanie jazykových údajov pomocou digitálneho fotoaparátu (Blommaert, 2012, s. 5). Fotografie zachytávajú propriá v priestore na tabuliach, rôznych plochách, resp. i mimo-jazykové znaky poukazujúce na vlastné mená. Na základe záberov je možné interpretovať umiestnenie proprií v priestore, ich farbu, veľkosť, „obrazové stvárnenie“, kontext, v ktorom sa vyskytujú.

3. ÚRADNÉ A NEÚRADNÉ VLASTNÉ MENÁ V BILINGVÁLNEJ ONYMICKEJ KRAJINE JUŽNÉHO SLOVENSKA

Vo viacjazyčnom prostredí môžu byť propriá vizualizované v priestore v štátnom i menšinovom jazyku, resp. v rôznych cudzích jazykoch. Vizualizáciu vlastných mien v menšinových jazykoch regulujú aj zákony, ktoré sa týkajú používania jazykov národnostných menšín. Používanie, vizualizáciu proprií v materinskom jazyku národnostnej menšiny podporujú aj niektoré medzinárodné dokumenty, napríklad *Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín*, ktoré interpretujú jazykovú rôznorodosť ako jeden z najhodnotnejších elementov európskeho kultúrneho dedičstva a zaručujú rovnosť občanov pred zákonom bez ohľadu na ich pôvod, rasu, náboženstvo alebo národnosť.

V bilingválnej onymickej krajine môžeme pozorovať v nápisoch aj mocenský vzťah medzi majoritou a minoritou, status jednotlivých jazykov, nadradenosť – podradenosť jednotlivých onymických tvarov. Z dvojazyčných onymických párov (názvy obcí, ulíc i inštitúcií sa v menšinovom prostredí používajú aj dvojazyčne) sa zvyčajne uvádza na tabuliach, iných plochách na prvom mieste proprium v štátnom jazyku (nadradená forma) a za/pod ním nasleduje jeho paralelný menšinový ekvivalent (podradená forma). Nadradenosť sa môže zvýrazniť aj väčšou veľkosťou písma. Prestíž daného menšinového jazyka sa zvyšuje, keď sa frekventovanejšie objavuje aj vo vizualizovanej podobe vo verejnom priestore. Propriá, resp. iné nápisy uvádzané v menšinových jazykoch prispievajú k pocitu „domáckosti“ miestneho menšinového obyvateľstva. Vlastné mená (i jazyk) plnia etnoidentifikačnú funkciu, sú zdrojom lokálnej, regionálnej, národnej, individuálnej a kolektívnej identity i súčasťou kultúrneho dedičstva (David – Mácha, 2014a, b).

V príspevku sa zameriavame na charakteristické črty vizualizácie úradných a neúradných vlastných mien v bilingválnej onymickej krajine južného Slovenska. V bilingválnych obciach Slovenska, kde žije početná maďarská menšina,³ pozorujeme dvojazyčnú onymickú (i jazykovú) krajinu (porov. Bauko, 2020b; Szabómihály, 2020). Propriá sú vizualizované vo verejnom priestore v štátnom i menšinovom ja-

³ Podľa posledného sčítania obyvateľov z roku 2011 sa hlásilo na Slovensku k maďarskej národnosti 458 467 obyvateľov (8,5 %) a 508 714 osôb (9,4 %) uviedlo za svoj materinský jazyk maďarčinu. Je to najpočetnejšia národnostná menšina na Slovensku, ktorá cca v 500 obciach tvorí viac ako 20 % miestneho obyvateľstva (asi ¾ z toho žije v takých obciach, kde tvorí väčšinu miestneho obyvateľstva).

zyku, resp. v rôznych cudzích jazykoch. Zákon o používaní jazykov národnostných menšín č. 184/1999 Z. z. (modifikovaný v zákone č. 287/2012 Z. z.) uvádza, že obec, v ktorej občania Slovenskej republiky patriaci k národnostnej menšine tvoria najmenej 20 %⁴ obyvateľstva, môže na svojom území uvádzať všetky nápisy a oznamy určené na informovanie verejnosti aj v jazyku menšiny. V závislosti od druhu vlastného mena skúmame bilingválnu antroponymickú, toponymickú i chrématonymickú krajinu, vizuálnu reprezentáciu proprií na jedno-, dvoj- alebo viacjazyčných tabuliach.

3.1 Bilingválna antroponymická krajina

Pri zápise úradného osobného mena sa na Slovensku v súčasnosti vychádza zo zákonov Národnej rady Slovenskej republiky č. 300/1993 Z. z. o mene a priezvisku, č. 154/1994 Z. z. o matrikách, ktorý bol modifikovaný v zákone č. 420/2006 Z. z. (úplné znenie zákona č. 154/1994 Z. z. o matrikách). Občania patriaci k inej ako slovenskej národnosti majú právo žiadať zapísanie rodného mena vo svojom materinskom jazyku a priezvisk žien bez prechýľovacej prípony *-ová*. Zákony neregulujú vizualizáciu osobných mien vo verejnom priestore, preto sa v onymickej krajine stretávame s variabilnými tvarmi antroponým.

Bilingválna antroponymická krajina južného Slovenska poukazuje na to, že antroponymá sa vo verejnom priestore objavujú v štátnom i menšinovom jazyku. Vizualizácia osobných mien je odlišná na rôznych plochách (menné a pamätne tabule, sochy, tablá, náhrobné kamene atď.). V antroponymickej krajine sú frekventovanejšie úradné podoby osobných mien (rodné mená, priezviská), zriedkavejšie sa vo verejnom priestranstve vyskytujú neúradné antroponymá (hypokoristiká, prezývky).

V slovensko-maďarských bilingválnych obciach Slovenska vidíme v onymickej krajine v prevažnej miere slovenské tvary antroponým: napr. *Katarína Tóthová, Pavol Polák*. Antroponymá sa objavujú na tabuliach aj v opačnom poradí: napr. *Kováč Štefan, Lopušná Katarína*.

Menné tabule, ktoré uvádzajú antroponymum v menšinovom jazyku, poukazujú na etnickú identitu nositeľa mena. V tom prípade sa k priezvisku žien nepripája prechýľovacia prípona *-ová* a rodné meno je uvedené v menšinovom jazyku. Poradie mien môže byť dvojaké: rodné meno + priezvisko (napr. *Tünde Mészáros, András Marsal*), priezvisko + rodné meno⁵ (napr. *Tóth Anikó, Vörös Attila*). V slovensko-maďarských bilingválnych obciach na tabľách škôl s vyučovacím jazykom maďarským a v cintorínoch na náhrobných kameňoch často nachádzame maďarské podoby osobných mien, resp. neprechýlené tvary priezvisk žien, ktoré nie sú totožné s úradným menom danej zosnulej osoby, čo poukazuje na to, že aj neúradná podoba mena môže byť signifikantným znakom etnickej identity človeka.

⁴ Táto hranica sa znížila podľa novely z roku 2011 na 15 %, uplatňovať sa má až po roku 2021.

⁵ V maďarčine na prvom mieste stojí priezvisko a po ňom nasleduje rodné meno.

Na bilingválnych pamätných tabuliach sa tiež objavujú osobné mená v maďarskom tvare, ktoré poukazujú na významné maďarské osobnosti, ktoré sú súčasťou dejín daných obcí. Napr. v obci Jelenec je pamätná tabuľa, na ktorej je uvedené osobné meno iba v maďarskej podobe: „*Kodály Zoltán / 1882–1967 / svetoznámy maďarský hudobný skladateľ, / pedagóg a etnomuzikológ / v rokoch 1906–1916 zbieral ľudové piesne v Jelenci / a világhírű magyar zeneszerző, / zenepedagógus és népzene kutató / 1906–1916 között népdalokat gyűjtött Gimesen / obec Jelenec / Gímes község önkormányzata / 2017.*“ Antroponymum (*Kodály Zoltán*) vlastne spája slovenský i maďarský text.

Na slovensko-maďarských dvojazyčných tabuliach sa antroponymum môže objaviť aj viackrát. V slovenskom texte je poradie mien rodné meno + priezvisko a k priezvisku žien sa pripája prechýľovacia prípona *-ová*; v maďarskom texte sa používajú maďarské tvary, poradie mena je opačné: priezvisko + rodné meno, k priezvisku žien sa pripája morféma *-ová*. Najjednoduchším riešením uvádzania mena je zmena slovosledu v jazykovo odlišných kontextoch (napr. *Gyula Juhász/Juhász Gyula*⁶; *MUDr. Roland Szabó, PhD. neurológ/Dr. Szabó Roland neurológus PhD.*).

Na niektorých menných pamätných tabuliach môžeme pozorovať dvojaké používanie rodného mena a/alebo priezviska: napr. *Ján Vargha/Vargha János* (obrázok č. 1). V jednotlivých jazykových kontextoch môže byť rozdiel okrem slovosledu antroponyma v podobe rodného mena (*Štefan Koháry II./II. Koháry István*⁸) alebo priezviska (napr. *Leila Baštrnáková/Baştrnák Leila*⁹).

Zriedkavejšie sa stretávame v antroponymickej krajine s hybridnou podobou osobného mena. Na budove *Múzea Jána Thaina v Nových Zámkoch/Thain János Múzeum Érsekújvár* sa nachádza slovensko-maďarská dvojazyčná pamätná tabuľa *Jána Thaina*, z ktorej sa dozvieme informácie, že žil v rokoch 1885 – 1953, bol gymnaziálny profesor, maliar, etnograf, zakladateľ a prvý riaditeľ novozámockého múzea. Na tabuli sa nachádza nezvyčajná podoba antroponyma: *Ján Thain János*¹⁰ (obrázok č. 2). Túto jazykovo zmiešanú podobu osobného mena jeho nositeľ pravdepodobne nikdy nepoužíval. Medzi rodné mená je vsunuté priezvisko: na prvom mieste je slovenský ekvivalent rodného mena (*Ján*), po ňom nasleduje priezvisko (*Thain*) a maďarský tvar mena (*János*). Hybridný, z dvoch jazykov pochádzajúci tvar antroponyma poukazuje

---

⁶ Juhász Gyula (1883 – 1937) bol maďarský básnik, ktorý žil, tvoril a učil v rokoch 1911 – 1913 v Skalici, na čo poukazuje dvojazyčná pamätná tabuľa na budove Gymnázia v Skalici.

⁷ V maďarskom jazyku sa nepoužíva skratka titulu MUDr., lekárov označujú titulom Dr.

⁸ Maďarským ekvivalentom rodného mena *Štefan* je *István*. Štefan Koháry II. (1649 – 1731) bol uhorský šľachtic, kapitán hradu vo Filakove, o čom svedčí aj pamätná tabuľa v Hradnom múzeu vo Filakove.

⁹ Na jednej tabuli sa nachádza prechýlená i neprechýlená podoba priezviska: *NOTÁR / JUDr. Leila Baštrnáková / notársky úrad JUDr. Leily Baštrnákovvej / közjegyzői hivatal – JUDr. Baštrnák Leila*.

¹⁰ Podobné neštandardné hybridné tvary antroponym môžeme ojedinele nájsť na slovensko-maďarských dvojazyčných pamätných tabuliach aj v iných obciach: *Ludovít Simonyi Lajos* (Šahy); *Ernest Zahovay Ernő, PhDr. Štefan Gerstner István, CSc.* (Štúrovo); *František Lehár Ferenc, Karol Harmos Károly* (Komárno).

na slovenskú (*Ján Thain*) i maďarskú (*Thain János*) podobu osobného mena. Dvojaké používanie rodného mena a priezviska (napr. *Alžbeta Nagyová* : *Nagy Erzsébet*, *František Nagy* : *Nagy Ferenc*) v úradnej a neúradnej sfére je charakteristické pre maďarskú národnostnú menšinu na Slovensku (Bauko, 2020a).

1. Dvojaké používanie antroponyma

2. Hybridný tvar antroponyma

V antroponymickej krajine sú prítomné aj neúradné osobné mená, a to hypokoristiká a prezývky. Na Slovensku v školách s vyučovacím jazykom maďarským sa na tabľách uvádzajú rodné mená a priezviská pedagógov i študentov v maďarskej podobe (nemusia byť totožné s úradným tvarom antroponyma), ktoré poukazujú na etnickú identitu ich nositeľov. Na tabľách sa objavujú aj neúradné hypokoristiká používané na oslovenie osôb v určitej societe (triede). Ako príklad uvádzame jedno tablo Strednej odbornej školy rozvoja vidieka s vyučovacím jazykom maďarským (maď. Vidékfejlesztési Szakközépiskola) v Dunajskej Strede (maď. Dunaszerdahely), kde je názov školy a mesta vizualizovaný výlučne v maďarskom jazyku. Z 21 študentov má na table svoje rodné meno uvedené 9 z nich (v zátvorke uvádzame slovenský ekvivalent mena, ak existuje): *Márk* (Marek), *Gergő* (Gregor), *Kitti* (Kitty), *Tünde*, *Annamária*, *Gábor* (Gabriel), *Adrián*, *Dominik*, *Balázs* (Blažej). Ostatní 12 žiaci sú identifikovaní na table hypokoristikami: *Róbi* (Róbert), *Laci* 2× (Ladislav), *Jani* (Ján), *Peti* 2× (Peter), *Pityu* (Štefan), *Niki* (Nikoleta), *Tomi* (Tomáš), *Moncsi* (Monika), *Józsi* (Jozef), *Árpi* (Arpád). Na konci hypokoristik sa nachádza prípona *-i*, ktorá je v maďarskom jazyku frekvencovaná nielen v propriách, ale aj v apelatívach.

V onymickej krajine sa zriedkavejšie stretávame s prezývkami. Na jednom volebnom plagáte je rímsky kandidát na poslanca samosprávy s prezývkou *Gömöri Obama* / *Gemerský Obama*. Na ploche plagátu je aj obrázok kandidáta i jeho priezvisko a rodné meno v maďarskej podobe (*Vavrek István*). Maďarská prezývka *Gömöri Obama* je uvádzaná väčším typom písma ako jej slovenský ekvivalent *Gemerský Obama*. Maďarská forma prezývky je preferovaná, prvoradá a pod ňou sa nachádza menším typom písma jej slovenský preklad. Prezývka vznikla na základe vonkajšej vlastnosti, podobnosti s bývalým prezidentom Spojených štátov amerických, Afroameričanom Ba-

rackom Obamom. V rómskych komunitách sa prezývky často používajú na identifikáciu Rómov nielen v živej reči, ale objavujú sa aj vo vizualizovanej podobe, napr. na náhrobných kameňoch.

3.2 Bilingválna toponymická krajina

Vizualizácia toponým je regulovaná zákonmi. Zákon č. 191/1994 Z. z. o označovaní obcí v jazyku národnostných menšín ustanovuje, že obce, v ktorých príslušníci národnostnej menšiny tvoria najmenej 20 % obyvateľstva, sa označujú na orientačných tabuliach okrem štátneho jazyka aj v jazyku národnostnej menšiny. Zoznam týchto obcí obsahuje Nariadenie vlády Slovenskej republiky č. 221/1999 (modifikované č. 534/2011 Z. z.). Napr. v okrese Nitra je pätnásť slovensko-maďarských dvojjazyčných názvov obcí: *Babindol/Bábindal*, *Branč/Berencs*, *Čechynce/Csehi*, *Čifáre/Csifár*, *Dolné Obdokovce/Alsóbodok*, *Hostová/Nyitrageszte*, *Jelenec/Gimes*, *Klasov/Kalász*, *Kolíňany/Kolon*, *Nitrianske Hrnčiarovce/Nyitragerencsér*, *Pohranice/Pográny*, *Telince/Tild*, *Veľké Chyndice/Nagyhind*, *Veľký Cetín/Nagycétény*, *Žirany/Zsére*.

Ojkonomyá v jednotlivých jazykoch sú na samostatných dopravných značkách označujúcich začiatok a koniec obce. Pred rokom 2019 bol názov obce uvedený v štátnom jazyku na vrchnej, väčšej dopravnej značke na bielom podklade čiernym písmom; menšinový názov bol umiestnený na dolnej, menšej dopravnej značke s modrým podkladom a bielym písmom. V roku 2019 sa orientačné tabule nahradili novými na základe vyhlášky Ministerstva vnútra Slovenskej republiky č. 19/2018 Z. z., ktorou sa mení a dopĺňa zákon o cestnej premávke Ministerstva vnútra Slovenskej republiky č. 9/2009 Z. z. Názov obce v štátnom i menšinovom jazyku sa v súčasnosti nachádza na dopravnej značke rovnakej veľkosti na bielom podklade čiernym písmom. Rovnaká veľkosť tabúl i názvov v jednotlivých jazykoch symbolizuje rovnoprávnosť v obci žijúcich dominantných národností (obrázok č. 3¹¹).

3. Dvojjazyčný názov obce na starých a nových orientačných tabuliach

¹¹ V dvojjazyčnom názve *Nové Zámky/Érsekújvár* sa z translátologického hľadiska maďarský názov sémanticky odlišuje od slovenského onymického páru. Časť maďarského názvu *új vár* (,nový zámok‘) je preložený do slovenčiny doslovne, v plurálovej podobe *nové zámky*. Slovo *érsek* (slov. *arcibiskup*) poukazuje na to, že obec kedysi patrila k Ostrihomskému arcibiskupstvu.

Okrem úradných onymón sa v onymickej krajine stretávame aj s neúradnými názvami obcí. Úradný maďarský názov môže byť homonymný s názvom inej obce. Je to aj prípad slovenského pohraničného mesta *Komárno/Komárom*, ktoré má totožný maďarský názov ako susedné mesto v Maďarsku na druhej strane Dunaja *Komárom*. V Maďarsku používajú dopravné značky, na ktorých sa uvádza neštandardný, historický maďarský názov slovenského mesta *Révkomárom*, resp. *Révkomárom-Komárno*. V živej reči i v písomnej podobe (na plagátoch, tabuliach atď.) sa častejšie používajú neúradné podoby *Észak-Komárom* ‚severné Komárno‘ (Slovensko) a *Dél-Komárom* ‚južné Komárom‘ (Maďarsko) na rozlíšenie dvoch susedných miest podľa geografickej polohy (obrázok č. 4 – 5).

4. – 5. Neúradné podoby názvov obcí

Zákon o používaní jazykov národnostných menšín č. 184/1999 Z. z. uvádza, že obec, v ktorej príslušníci národnostnej menšiny tvoria najmenej 20 % obyvateľstva, môže na svojom území označovať ulice a iné miestne geografické značenia aj v jazyku menšiny. Vyhláška Ministerstva vnútra Slovenskej republiky č. 31/2003 Z. z. ustanovuje podrobnosti o označovaní ulíc a iných verejných priestranstiev. Názvy ulíc v jazyku národnostnej menšiny sa uvádzajú spravidla na jednej orientačnej tabuli pod názvom ulice v štátnom jazyku (obrázok č. 6): *Cintorínska ulica/Temető utca*, *Čerešňová ulica/Cseresznyés utca*, *Dolná ulica/Alsó utca*, *Tabaková ulica/Dohány utca*, *Tichá ulica/Csendes utca*, *Továrenská ulica/Gyár utca*, *Včelárska ulica/Méhész utca* atď. (v Nových Zámkoch). V niektorých slovensko-maďarských onymických pároch môžeme pozorovať aj dvojaké používanie osobného mena: *Alžbetínske námestie/Erzsébet tér* (Dunajská Streda), *Ulica Jána Fábryho/Fábry János utca*, *Ulica Kolomana Mikszátha/Mikszáth Kálmán utca* (Rimavská Sobota), *Námestie Jozefa Blaskovicsa/Blaskovics József tér* (Imeľ), *Ulica Jána Selyeho/Selye János utca*, *Ulica Matúša Csáka/Csák Máté utca*, *Ulica Jána Husa/Husz János utca* (Komárno) atď.

6. Dvojazyčný názov ulice

7. Neoficiálny názov ulice

Na niektorých tabuliach môžeme pozorovať neštandardné paralelné názvy ulíc. V meste Nové Zámky sa používali dvojazyčné názvy *Banskobystrická ulica/Bánska Bystrica-i utca*, *Bratislavská cesta/Bratislavai út*. Maďarské paralelné názvy ulíc mali neštandardné, hybridné podoby, ktoré sa na tabuliach v roku 2019 nahradili adekvátnymi tvarmi: *Besztercebányai utca*, *Pozsonyi út*. Neoficiálna podoba názvu obce sa objavuje na tabuli v maďarskom názve ulice: *Novozámocká cesta/Újvári*¹² út (Komárno). Okrem úradných urbanoným sa vo verejnom priestore vyskytujú zriedkavejšie aj neúradné. Viaceré menšie obce na južnom Slovensku nemajú oficiálne názvy ulíc. Miestni obyvatelia môžu ulice v obci identifikovať v živej reči používanými neoficiálnymi zemepisnými názvami: napr. v obci Hajnáčka/Ajnácskő¹³ sa na drevených orientačných tabuliach nachádzajú neoficiálne, maďarské podoby toponým: *Felvég* („horná časť obce“), *Keskeny* („úzka“), *Újsor* („nový rad“) atď. Tabuľa s neoficiálnym názvom ulice môže byť výtvorom jednotlivca alebo menšej skupiny ľudí, napr. v Komárne sa na tabuli pri vstupných dverách kvetinárstva *Krisztián*, ktorú dali vyhotoviť priatelia majiteľa obchodu, nachádza hybridný maďarsko-anglický názov *Krisztián street* (obrázok č. 7).

3.3 Bilingválna chrématonymická krajina

V slovensko-maďarských bilingválnych obciach Slovenska sa objavujú jedni i dvojazyčné chrématonymá v onymickej krajine. Vizualizáciu názvov štátnych inštitúcií (napr. škôl, úradov) regulujú zákony, ale na vizuálnu prezentáciu názvov súkromných podnikov (napr. obchodov, pohostinstiev atď.) sa predpisy nevzťahujú.

Názvy štátnych inštitúcií sa v národnostne zmiešanom prostredí južného Slovenska objavujú na tabuliach zvyčajne dvojazyčne: pod názvami v štátnom jazyku sa spravidla uvádzajú paralelné názvy v menšinovom jazyku rovnakým typom a veľkosťou písma.

¹² Názov *Újvár* sa používa v živej reči ako skrátená podoba ojkonyma *Érsekújvár* (Nové Zámky).

¹³ Podľa posledného sčítania obyvateľov z roku 2011 sa v obci hlásilo k maďarskej národnosti 81,5 % obyvateľov.

Zákon č. 596/2003 Z. z. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve ustanovuje označovanie škôl a školských zariadení. Škola, kde sa výchovno-vzdelávací proces uskutočňuje v jazyku národnostných menšín, má názov uvedený v slovenskom jazyku a v jazyku príslušnej národnostnej menšiny. V názve školy s vyučovacím jazykom maďarským sa spravidla uvádza v dvoch jazykoch druh, vyučovací jazyk, resp. miesto školy. Po nežnej revolúcii (1989) žiadalo viacero škôl s vyučovacím jazykom maďarským zmenu názvu školy, a najčastejšie sa súčasťou nového pomenovania stalo osobné meno významnej maďarskej osobnosti známej z histórie daného regiónu alebo obce (obrázok č. 8): napr. *Základná škola Lajosa Tarczyho s vyučovacím jazykom maďarským Chotín/Tarczy Lajos Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola Hetény*, *Základná škola Gyulu Lőrincza Kameničná/Lőrincz Gyula Alapiskola Keszegfalva*, *Základná škola s materskou školou Árpáda Fesztyho s vyučovacím jazykom maďarským/Feszty Árpád Alapiskola és Óvoda* (Hurbanovo). V bilingválnych chrématonymických pároch sa môže líšiť tvar antroponyma. Dvojaké používanie osobného mena pozorujeme napr. v názvoch *Gymnázium Hansa Selyeho*¹⁴ *Komárno s vyučovacím jazykom maďarským/Selye János Magyar Tannyelvű Gimnázium Komárom*, *Gymnázium Petra Pázmáňa*¹⁵ *s vyučovacím jazykom maďarským/Pázmány Péter Magyar Tanítási Nyelvű Gimnázium*. V dvojazyčnom názve *Súkromná základná umelecká škola Sylvie Czafrangóovej/Czafrangó Sylvia Magán Művészeti Alapiskola* (Komárno) sa nachádza prechýlený i neprechýlený tvar ženského priezviska.

Zákon o používaní jazykov národnostných menšín č. 184/1999 Z. z. sa zmieňuje o tom, že označenie orgánu verejnej správy umiestnené na budovách sa v obci, kde príslušníci národnostnej menšiny tvoria najmenej 20 % obyvateľstva, uvádza popri štátnom jazyku aj v jazyku menšiny. V slovensko-maďarských bilingválnych obciach južného Slovenska sa uvádzajú názvy mestských a obecných úradov a ich oddelení na tabuliach väčšinou dvojazyčne, napr. *Okresný úrad Šála/Járási Hivatal Vágsellye*, *Obecný úrad Čilizská Radvaň/Községi Hivatal Csilizradvány*, *Úrad práce, sociálnych vecí a rodiny/Munka-, Szociális és Családügyi Hivatal, Oddelenie daní a poplatkov/Adó- és Illetékkezelési Osztály*, *Referát plánovania a účtovania/Tervezési és Könyvelési Osztály*. V národnostne zmiešaných obciach sú podobným spôsobom vizualizované aj iné štátne inštitúcie, ako divadlá, múzeá, knižnice, kultúrne strediská, zdravotnícke centrá atď. (obrázok č. 9), napr. *Jókaiho divadlo v Komárne/Komáromi Jókai Színház*, *Mestská knižnica Zsigmonda Zalabaiho/Zalabai Zsigmond Városi Könyvtár*, *Mestské kultúrne stredisko Kráľovský Chlmec/Városi*

---

¹⁴ Hans Selye (1907 Viedeň – 1982 Montreal), lekár, vedec, tvorca teórie stresu, bol žiakom školy v rokoch 1918 – 1923. Dvojaké používanie rodného mena *Hans/János* poukazuje na jeho rakúsko-maďarský pôvod (jeho matka bola Rakúšanka a otec Maďar). Samotný Selye používal obidva tvary antroponyma v závislosti od jazyka ústnej alebo písomnej komunikácie, vo svojich anglických publikáciách uvádzal svoje meno v podobe *Hans Selye* a v maďarských v tvare *Selye János*.

¹⁵ Historické osobné mená z uhorského obdobia slovenských dejín sa píšu podľa zásad slovenského pravopisu.

Művelődési Központ Királyhelmec, Podunajské múzeum v Komárne/Duna Menti Múzeum Komárom, Zdravcentrum Ignáca Semmelweisa/Semmelweis Ignác Egészségközpont, Žitnoostrovská knižnica v Dunajskej Strede/Dunaszerdahelyi Csallóközi Könyvtár.

8. Dvojjazyčný názov školy

9. Dvojjazyčný názov knižnice

Úradný názov inštitúcie sa zriedkavejšie objavuje na tabuliach, rôznych plochách aj v skrátenej tvare. Ako príklad uvedieme kultúrnu organizáciu maďarskej národnostnej menšiny *Szlovákiai Magyar Társadalmi és Köz művelődési Szövetség – Csemadok – Maďarský spoločenský a kultúrny zväz na Slovensku*. Pôvodný názov kultúrnej organizácie, založenej v roku 1949, bol *Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultur-egyesülete (Kultúrny spolok maďarských pracujúcich v Československu)*; používal sa v minulosti a používa sa i v súčasnosti v živej reči i v písomnej komunikácii najmä v univerbizovanom tvare *CSEMADOK*. Po založení Slovenskej republiky v roku 1993 sa pôvodný názov organizácie zmenil, ale zostala v ňom už zaužívaná skratka.

10. – 11. Dvojjazyčný názov pohostinstva

Vizualizáciu názvov súkromných podnikov neregulujú zákony. Názvy obchodov, hotelov, reštaurácií, pohostinstiev a podnikov sú zriedkavejšie dvojjazyčné (*Hotel Peklo/Hotel Pokol, Lodiár/Hajós, Stará krčma/Öreg Kocsma, Zlatá ryba/*

Aranyhal), oveľa častejšie sa stretne s jednojazyčnými, najmä anglickými pomenovaniami (*Baby Shop, Big Shop, Black Cat Irish Pub, Club Las Vegas, Happy Dog, Hell, Sweet Home*). Chrématonymá na tabuliach, budovách a plagátoch často sprežívajú extralingválne znaky (emblémy, kresby), ktoré vizualizujú najmä sémantickú stránku názvu. Chrématonymá môžu byť vizualizované na rôznych plochách odlišne. Ako príklad uvidíme názov *Hostinec u Čierneho psa/Fekete Kutya Vendéglő* (obrázok č. 10 – 11), ktorý je na budove pohostinstva vizualizovaný na tabuliach, medzi ktorými sa nachádza extralingválny znak, socha čierneho psa. Čierny pes je logom pohostinstva, objavuje sa viackrát vo vonkajšom i vnútornom priestore budovy, a to na bočnej tabuli, výkladnom skle, na jedálnom lístku je zobrazený kresbou, na ktorej pes drží pohár piva. Pred budovou stojí aj samostatná tabuľa, na ktorej sa názov pohostinstva objavuje kvôli zahraničným turistom aj v anglickom jazyku (*Black Dog Pub*). Približne 200 m od pohostinstva sa nachádza reklamná orientačná tabuľa, na ktorej je názov uvedený výlučne v slovenskom jazyku a pod ním je text v angličtine: *Slovak & Hungarian Food, Beer, Concerts*. Tento text je vizualizovaný na tabuli aj kresbou čierneho psa, ktorý konzumuje jedlo na stole, pije pivo a hrá na gitare. Nápis *Slovak a Hungarian* sú prezentované trojfarebne, národnými farbami (*Slovak*: biela, modrá, červená; *Hungarian*: červená, biela, zelená).

4. ZÁVER

Výskum vizuálnej reprezentácie vlastných mien vo verejnom priestore je pomerne novou oblasťou socioonomastiky. Onymickú krajinu tvoria úradné i neúradné propriá nachádzajúce sa na menných tabuliach, nápisochoch na verejnom priestranstve, rôznych plochách i extralingválne znaky, ktoré poukazujú na vlastné mená.

Vizuálna reprezentácia vlastných mien vo verejnom priestore sa dynamicky mení v závislosti od časovej, areálovej a sociokultúrnej dimenzie. Na vytváraní onymickej krajiny sa zúčastňujú štát, samospráva, podnikateľská i civilná sféra. Jazykové zákony regulujú vizualizáciu vlastných mien, prispievajú k štandardizovaniu úradných vlastných mien. Okrem úradných vlastných mien sa v onymickej krajine vyskytujú i neúradné podoby proprií (napr. hypokoristiká i prezývky študentov na tablách, v živej reči používané toponymá na orientačných i pamätných tabuliach a pod.).

Viacjazyčné, národnostne zmiešané prostredie vplýva na vizualizáciu vlastných mien, ktoré sa objavujú vo verejnom priestore v štátnom i menšinovom jazyku, resp. v rôznych cudzích jazykoch. V bilingválnej onymickej krajine sa v dvojazyčných onymických nápisochoch zviditeľňuje aj vzťah medzi majoritou a minoritou, status jednotlivých jazykov, nadradenosť – podradenosť onymických tvarov. Z bilingválnych onymických párov sa zvyčajne uvádza na prvom mieste vlastné meno v štátnom jazyku a za/pod ním nasleduje jeho paralelný menšinový ekvivalent.

Na Slovensku v obciach, kde tvoria príslušníci národnostnej menšiny najmenej 20 % obyvateľstva, sú vizualizované propriá v štátnom i menšinovom jazyku. V prí-

spevku sme skúmali bilingválnu antroponymickú, toponymickú i chrématonymickú krajinu slovensko-maďarských dvojjazyčných obcí južného Slovenska, vizuálnu reprezentáciu úradných a neúradných vlastných mien na jedno-, dvoj- alebo viacjazyčných tabuliach.

Antroponymickú krajinu tvoria osobné mená vyskytujúce sa na rôznych plochách: menných a pamätných tabuliach, plagátoch, tablách, náhrobných kameňoch a pod. V antroponymickej krajine slovensko-maďarských bilingválnych obcí prevládajú slovenské tvary osobných mien, ale na tabuliach sa objavujú aj maďarské, hybridné (jazykovo zmiešané) i dvojaké tvary antroponým. Vo verejnom priestore sa vyskytujú najmä úradné podoby osobných mien, neúradné antroponymá sú zriedkavejšie.

Toponymickú krajinu tvoria zemepisné názvy na orientačných tabuliach, plagátoch, mapách a pod. Toponymická krajina južného Slovenska je dvojjazyčná, názvy obcí i ulíc sa na úradných tabuliach objavujú v štátnom i menšinovom jazyku. Neúradné toponymá sa na orientačných tabuliach vyskytujú zriedkavo.

Chrématonymickú krajinu tvoria názvy inštitúcií na menných tabuliach, názvy výrobkov na obaloch v obchodoch, vlastné mená javov duchovnej kultúry na rôznych plochách a pod. Chrématonymická krajina bilingválnych obcí je variabilná: štátne inštitúcie (školy s vyučovacím jazykom maďarským, úrady, divadlá, múzeá, knižnice, kultúrne strediská, zdravotnícke centrá atď.) používajú na úradných tabuliach väčšinou dvojjazyčné názvy; vizualizáciu názvov súkromných podnikov však neregulujú zákony, na tabuliach sa zriedkavejšie vyskytujú dvojjazyčne, oveľa častejšie sa stretáme v onymickej krajine s jednojazyčnými, najmä anglickými pomenovaniami.

Vizualizáciu proprií ovplyvňujú historické, sociokultúrne, ekonomické, politické faktory, právne normy príslušnej štátnej administratívy a ideologické zázemie danej society. Výskum jedno- i viacjazyčnej onymickej krajiny môže prispieť k interdisciplinárnej interpretácii vlastných mien, čerpá z poznatkov lingvistiky, semiotiky, translitológie, histórie, etnografie, geografie, sociológie, práva i onomastiky.

Bibliografia

ANGYAL, László: Rimaszombat/Rimavská Sobota névszemiotikai tájképe (Propriálno-semiotický obraz Rimavskej Soboty). In: *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig X. Nevek a nyelvpolitikai küzdőtérben*. Ed. F. Vörös. Szombathely: Savaria University Press 2019, s. 105 – 118.

BARTHA, Csilla – LAIHONEN, Petteri – SZABÓ, Tamás Péter: Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről (Jazyková krajina v minoritnej a majoritnej spoločnosti: o novej výskumnej oblasti). In: *Pro Minoritate*, 2013, roč. 23, č. 3, s. 13 – 28.

BAUKO, Ján: Výskumné oblasti socioonomastiky. In: *Jazykovedné štúdie XXIX. Život medzi apelatívami a propriami*. Ed. I. Valentová. Bratislava: Veda 2011, s. 38 – 45.

BAUKO, Ján: Bevezetés a szocioonomasztikába (Úvod do socioonomastiky). Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2015a. 172 s.

BAUKO, Ján: Kétnyelvű névszemiotikai tájkép (Dvojazyčný propriálnosemiotický obraz). In: A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére. Eds. J. Bárh – Cs. Bodó – Zs. Kocsis. Budapest: ELTE BTK 2015b, s. 323 – 334.

BAUKO, Ján: Kétnyelvűség és névszemiotikai tájkép. Kisebbségi névtörvények és vizuális tulajdonnév-használat Szlovákiában. (Dvojazyčnosť a propriálnosemiotický obraz krajiny. Menšinové propriálne zákony a vizuálna reprezentácia vlastných mien na Slovensku.) In: Névtani Értesítő, 2015c, é. 37, s. 179 – 194.

BAUKO, Ján: Tulajdonnév – kép – hatalom (Proprium – obraz – moc). In: Nyelvészet, művészet, hatalom. Írások Tóth Szergej tiszteletére. Ed. Z. Gaál. Szegedi Egyetemi Kiadó 2015d, s. 231 – 244.

BAUKO, Ján: Tulajdonnevekre utaló extralingvális jelek a névszemiotikai tájképben (Na vlastné mená poukazujúce extralingválne znaky v propriálnosemiotickom obraze krajiny). In: „A véges végtelen“. Tanulmányok Vörös Ferenc 60. születésnapjára. Eds. R. Hajba – P. Tóth. Szombathely: Savaria University Press 2017, s. 13 – 26.

BAUKO, Ján: Állatok a kétnyelvű névszemiotikai tájképben (Zvieratá v dvojazyčnej propriálnosemiotickej krajine). In: Állati jelek, képek és terek II. Jel-Kép-Tér sorozat 3. Eds. É. Szirmai – Sz. Tóth – E. Újvári. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó 2018a, s. 207 – 219.

BAUKO, Ján: Komárom (Komárno) névszemiotikai tájképe (Propriálnosemiotický obraz Komárna). In: Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség. Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdasági élet I. Eds. E.-M. Tódor – E. Tankó – Zs. Dégi. Kolozsvár: Scientia 2018b, s. 55 – 70.

BAUKO, Ján: Kisebbségi nyelvpolitika és névszemiotikai tájkép (Menšinová jazyková politika a propriálnosemiotická krajina). In: A nyelvöldrajztól a névföldrajzig X. Nevek a nyelvpolitikai küzdőterben. Ed. F. Vörös. Szombathely: Savaria University Press 2019a, s. 89 – 104.

BAUKO, Ján: Névszemiotikai tájkép – társadalom – identitás (Propriálnosemiotická krajina – spoločnosť – identita). In: Hungarológiai Közlemények, 2019b, roč. 20, č. 4, s. 61 – 77.

BAUKO, Ján: Propriálno-semiotický obraz bilingválnych obcí Slovenska. In: Konvergencie a divergencie v propriálnej sfére. 20. slovenská onomastická konferencia. Eds. A. Chomová – J. Krško – I. Valentová. Bratislava: Veda 2019c, s. 138 – 148.

BAUKO, Ján: Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában (Spoločenské fungovanie proprií. Maďarské onomastické výskumy na Slovensku). Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke 2019d. 228 s.

BAUKO, Ján: Contact phenomena in the use of personal names of Slovakia Hungarians. In: Pluricentric Languages Worldwide – Dominant and Non-Dominant Varieties (NDV6). The pluricentricity of Hungarian – Linguistic, educational and language political aspects. Eds. I. Vančo – R. Muhr – I. Kozmács – M. Huber. Frankfurt am Main: Peter Lang 2020a, s. 83 – 98.

BAUKO, Ján: Vlastné mená a menšinové jazykové zákony na Slovensku. In: Jazykovedný časopis, 2020b, roč. 71, č. 3, s. 425 – 438.

BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii. Bratislava: Veda 1996. 250 s.

BLANÁR, Vincent: Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky. Spisy Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV. Red. S. Ondrejovič. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2008. 78 s.

BLOMMAERT, Jan: Chronicles of complexity: Ethnography, superdiversity and linguistic landscapes. *Tilburg Papers in Culture Studies* 29. Tilburg University 2012. 149 s.

CSERNICKSKÓ, István: Fények és árnyak. Kárpátalja nyelvi tájképéből. (Svetlo a tieň. Z jazykovej krajiny Podkarpatska). Ungvár: Autdor-Shark 2019. 240 s.

CSOBÁDY, Csilla: Jablonca és Szilice névszemiotikai tájképe (Propriálnosemiotický obraz obcí Silická Jablonica a Silica). In: *Cesty k vede – Útak a tudományhoz VII.* Eds. K. Presinszky – D. Hlavinová Tekeliová. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2018, s. 31 – 40.

DAVID, Jaroslav: Paměť města – názvy míst. Havířov. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2012a. 94 s.

DAVID, Jaroslav: Paměť města – názvy míst. Ostrava. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2012b. 100 s.

DAVID, Jaroslav – MÁCHA, Přemysl: Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2014a. 240 s.

DAVID, Jaroslav – MÁCHA, Přemysl: Ochrana místních a pomístních jmen a urbanonym jako zdroje lokální, regionální a národní identity a kulturního dědictví. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2014b. 38 s.

ĐURICOVÁ, Alena (ed.): Od textu k prekladu XIV. 2. časť. *Linguistic Landscape*. Praha: Jednota tlumočníků a překladatelů 2020. 88 s.

FERENČÍK, Milan: Angličtina v miestnej jazykovej krajine. In: *Jazyk – médiá – text III [elektronický zdroj]: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, konanej dňa 9. 11. 2012 na pôde Lingvokulturologického a prekladateľsko-tlmočnickeho centra excelentnosti pri Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2015a, s. 96 – 107.

FERENČÍK, Milan: Jazyk v meste. Angličtina vo vizuálnej semiotike mestskej jazykovej krajiny. *Médiá a text* 5. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2015b, s. 48 – 60.

GAŠOVÁ, Zuzana: Formy inojazyčnosti v jazykovej krajine. Analýza vybraných aspektov na príklade „Krčmy na Zelenej“ v Bratislave. In: *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie V*. Ed. R. Štefančík. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm 2020, s. 69 – 82.

GORTER, Durk (ed.): *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters 2006. 96 s.

GORTER, Durk: *Linguistic Landscapes in a Multilingual World*. In: *Annual Review of Applied Linguistics*, 2013, č. 33, s. 190 – 212.

GORTER, Durk – MARTEN, Heiko F. – VAN MENSEL, Luk (eds.): *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan 2012. 336 s.

JAWORSKI, Adam – THURLOW, Crispin (eds.): *Semiotic landscapes: Language, image, space*. London: Continuum 2010. 310 s.

JORDAN, Peter: *Use of Place Names on Road Signposts. Examples of Practice in Central Europe*. In: *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact*. Eds. W. Ahrens – S. Embleton – A. Lapierre. Toronto: York University 2009, s. 551 – 565.

KRŠKO, Jaromír: Vzťah pojmu jazyková krajina voči toponymickej scéne a toponymickému priestranstvu. In: *Toponyma – kulturní dědictví a paměť míst*. Ed. J. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2016, s. 45 – 57.

LAIHONEN, Petteri: Indexing the Local, State and Global in the Contemporary Linguistic Landscape of a Hungarian Town in Slovakia. In: *Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch*. Sociolinguistica Slovaca 8. Eds. J. Wachtarczyková – L. Satinská – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2015a, s. 280 – 301.

LAIHONEN, Petteri: Linguistic landscapes of a minoritized regional majority: Language ideologies among Hungarians in South-West Slovakia. In: *Dimensions of Sociolinguistic Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions*. Eds. M. Laitinen – A. Zabrodskaja. Frankfurt am Main: Peter Lang 2015b, s. 171 – 198.

LANDRY, Rodrigue – BOURHIS, Richard: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. In: *Journal of Language and Social Psychology*, 1997, č. 16, s. 23 – 49.

MISAD, Katalin: Mutatvány Dunaszerdahely intézményeinek vizuális nyelvhasználatából (Ukážka z vizuálneho jazyka inštitúcií v Dunajskej Strede). In: *Sokszinű nyelvészet – nyelvi sokszínűség a 21. század elején. Írások Kolláth Anna tiszteletére*. Eds. A. Gróf – I. N. Császi – Sz. Szoták. Budapest: Tinta Könyvkiadó 2014, s. 243 – 253.

SANDST, Line: The Onomastic Landscape of Copenhagen – Meaning Formation, Rewriting History and Onomastic Scale Reduction. In: *Names and Their Environment. Volume 2: Toponomastics II. Proceedings of the 25th International Congress of Onomastic Sciences, Glasgow 25–29 August 2014*. Eds. C. Hough – D. Izdebska. Glasgow: University of Glasgow 2016, s. 123 – 134.

SATINSKÁ, Lucia: Bratislavská Prešburg: Napjaink Pozsonya nyelvi tájképének többnyelvűsége (Viacjazyčnosť jazykovej krajiny dnešnej Bratislavy). In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2013, roč. 15, č. 2, s. 89 – 108.

SATINSKÁ, Lucia: Jazyková krajina Bratislavy: Dunajská ulica. In: *Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie: zborník príspevkov z 8. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii konanej 6. – 7. 9. 2012 v Banskej Bystrici*. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica: Belianum 2014, s. 157 – 167.

SCOLLON, Ron – WONG SCOLLON, Suzie: *Discourses in Place. Language in the Material World*. London: Routledge 2003. 242 s.

SLOBODA, Marian: State ideology and linguistic landscape: A comparative analysis of (Post)Communist Belarus, Czech Republic and Slovakia. In: *Linguistic Landscape; Expanding the Scenery*. Eds. E. Shohamy – D. Gorter. London: Routledge 2009, s. 173 – 188.

SZABÓ GILINGER, Eszter – SLOBODA, Marián – ŠIMIČIĆ, Lucija – VIGERS, Dick: Discourse Coalitions For and Against Minority Languages on Signs: Linguistic Landscape as a Social Issue. In: *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Eds. D. Gorter – H. F. Marten – L. Van Mensel. Basingstoke: Palgrave Macmillan 2012, s. 263 – 280.

SZABÓMIHÁLY, Gizella: Jazyky a aktéri v jazykovej krajine obcí na slovensko-maďarskom etnicky zmiešanom území na Slovensku. In: *Jazykovedný časopis*, 2020, roč. 71, č. 3, s. 297 – 320.

SZOTÁK, Szilvia: Magyar nyelv és magyar népcsoport Burgenlandban. Nyelvi tájképek vizsgálata a többnyelvűség kontextusában. PhD-értekezés (Mađarský jazyk a mađarské etnikum v Burgenlande. Výskum jazykovej krajiny v kontexte viacjazyčnosti. Dizertačná práca). Pécs: Pécsi Tudományegyetem 2016. 308 s.

ŠRÁMEK, Rudolf: Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova univerzita 1999. 212 s.

TÓDOR, Erika-Mária: Hétköznapi kétnyelvűség. Nyelvhasználat, iskolai nyelvi tájkép és nyelvi én a romániai magyar iskolákban (Každodenná dvojjazyčnosť. Používanie jazyka, školská jazyková krajina a jazykové ja v mađarských školách Rumunška). Budapest: Ráció Kiadó – Szépirodalmi Figyelő Alapítvány 2019. 252 s.

TÓDOR, Erika-Mária – TANKÓ, Enikő – DÉGI, Zsuzsanna (eds.): Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség I–II. (Jazyková krajina, jazyková pestrofarebnosť). Kolozsvár: Scientia Kiadó 2018. I. – 246 s., II. – 274 s.

TÓTH, Szergej: Nyelv, kép, hatalom (Jazyk, obraz, moc). Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfűzetek 4. 2., javított kiadás. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó 2013. 206 s.

ZALABAI, Zsigmond (ed.): Mít ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború“ és a „névháború“ szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990 – 1994. (Akú má hodnotu náš jazyk, keď je mađarský? O „tabuľovej vojne“ a „propriálnej vojne“ v mađarskej tlači na Slovensku z rokov 1990 – 1994.) Pozsony: Kalligram Könyvkiadó 1995. 360 s.

Z HISTORIE ŽENSKÝCH POJMENOVÁNÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH¹

JANA PLESKALOVÁ

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno, Česko

PLESKALOVÁ, Jana: On the history of naming women in the Czech lands. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2021, Vol. 72, No 1, pp. 142 – 150.

Abstract: The study follows the development of naming women with names used in public during the period before surnames were introduced by law (i.e. before 1786). The analysis of anthroponyms proved that naming women reflects their social status. Daughters were most frequently identified by their first names and by their relations to their fathers, as well as wives and widows were most frequently identified by their first names and by their relations to their husbands. Naming units of a descriptive nature have originated in this way, with a tendency towards simplification during further development, e.g., *Anna manželka Matěje Jírova ... Anna Matěje Jíry ... Anna Jírova* (these are several stages of naming a person referred to as “Ann, the wife of Matěj Jíra”). Wealthy widows or wives of a more prominent social status than their husbands had the same complementary anthroponyms as men (*Anna mlynářka skalická* – “Ann, the miller of Skalice”) and their children or husbands were often referred to in the way the particular women were, e.g., *Martin Evka* (derived from *Eva*), *Ondřejovi, Kateřininému synu* (“to Andrew, the son of Catherine”). These facts prove that the way of naming women with names used in public was primarily determined by their social status, rather than by the gender.

Key words: onomastics, anthroponyms, women, development, Czech lands

ÚVOD

Prof. Vincent Blanár věnoval antroponymům velkou část svého vědeckého úsilí a zajímal se nejen o slovenská, ale i o slovanská osobní jména, proto volím pro svůj příspěvek téma antroponomastické.

Výzkum vlastních jmen osobních neboli antroponym má v České republice dlouholetou tradici. Výsledky systematického bádání zaměřeného na tuto třídu propríi a její teoretické podloží jsou průběžně vkládány do četných publikací (podrobněji Šrámek, 2007, s. 377–425). Připomeňme alespoň monografie věnované jednotlivým druhům antroponym: rodným jménům (Kopečný, 1974; Knappová, 1996²), příjmením (Beneš, 1962; týž, 1, 1998, 2, 1998; Moldanová, 1983; Knappová, 2008), hypokoristikům (Pastyřík, 2003), antroponymům užívaným v jednotlivých vývojo-

¹ Studie vznikla v rámci projektu MUNI/A/0913/2019 *Čeština v jednotě synchronie a diachronie – 2020*.

² Některé z uvedených monografií byly vydány tiskem několikrát.

vých obdobích (Svoboda, 1964; Pleskalová, 1998) nebo vývoji antroponymie na území dnešní ČR (Pleskalová, 2011); systematická pozornost byla též věnována dalším tématům, jako jsou např. jména v českých biblích (Komárek, 2000) nebo literární onomastika (Dvořáková, 2017).

Ačkoliv by se po výše uvedeném výčtu děl mohlo zdát, že antroponymie na území dnešní ČR je dostatečně zpracována a další výzkum už mnoho nového nepřinese, není tomu tak. Právě tento základní přehled o antroponymické soustavě ČR vede k dalším nosným tématům, jejichž systematický výzkum naše dosavadní poznatky prohlubuje, doplňuje, a tak přispívá k zobrazení antroponymie na území dnešní ČR v celé její rozmanitosti a dynamice. Jedním z potřebných a aktuálních témat, která důkladnější prozkoumání vyžadují, jsou bezesporu pojmenování žen, a to především jejich někdejší pojmenování užívaná na veřejnosti a z nich se vyvinuvší příjmení. Ponecháme stranou všechny argumenty pro jejich přechylování i proti němu, které v současné době rezonují jak v odborné, tak laické veřejnosti ČR. V dnešním příspěvku se zaměříme na vývoj ženských pojmenování od 12. do konce 18. století, přesněji do r. 1786, kdy bylo patentem Josefa II. nařízeno všem obyvatelům českých zemí přijmout dědičné a závazné příjmení, které bylo společné pro celou rodinu; pro židovské obyvatelstvo platil tento příkaz od r. 1788 (Knappová, 2008, s. 9; Dvořáková, 2019, s. 212–220).

ŽENSKÁ JMÉNA V PRŮBĚHU 12.–18. STOLETÍ

Vycházíme z obecně uznávaného předpokladu, že vznik každého jména je podmíněn společenskou potřebou jednoznačně pojmenovat konkrétní objekt a že propria, tedy i antroponyma, vznikají a vyvíjejí se v závislosti na daném jazyce a společnosti, která jej užívá (např. souhrnně a s odkazy na starší odbornou literaturu včetně své vlastní Blanár, 2008; Šrámek, 1999). Považujeme za důležité připomenout, že na potřebu zkoumání proprií z hlediska historického upozornil již v r. 1950 Vincent Blanár (1950, s. 19–20).

Historické období češtiny začíná v polovině 12. století a jeho nejstarší etapa bývá vymezována léty **1150–1300**. V té době plnila funkci kulturního jazyka v celém jeho potřebném rozsahu středověká latina (do konce 11. století též církevní slovanština) a v důsledku této skutečnosti nejsou až do poloviny 13. století doloženy žádné souvislé české texty.³ Čeština patrně existovala jen v podobě mluvené. Historické doklady o její existenci jsou omezeny především na nesouvislé písemné památky (jednotlivá slova, různé části vět či souvětí), které písař nechtěl nebo nemohl přeložit (především propria a odborné termíny), popř. na české překlady krátkých úseků

---

³ Pracujeme pouze s originály záznamů, popř. jejich kopiemi, které vznikly do konce r. 1300; k pozdějším kopiím nepřihlížíme.

cizojazyčného textu (latinského, hebrejského), pořizované pro nejrůznější účely (podrobněji Havránek, 1980; Šlosar – Večerka – Dvořák – Malčík, 2009; Bláha – Dittmann – Komárek – Polakovič – Uličná, 2015; souhrnně Šlosar – Pleskalová, 2017). Tak se stalo, že nejstarší historicky doložená propria, toponyma a antroponyma, jsou nejen jedinečnou výpovědí o tehdejších pojmenovacích zvyklostech, ale i významným svědectvím o nejstarší češtině. Je však třeba zdůraznit, že do repertoáru jmen obyvatel českých zemí patřila též četná jména přejatá (hebrejská, řecká, latinská a německá). V té době byla společenská potřeba oficiálních jmen, tj. jmen, s nimiž osoby vystupovaly na veřejnosti, ještě malá a v případech ženských jmen téměř nulová, což souviselo s postavením žen ve společnosti. Příležitosti k jejich zápisu tehdy poskytovaly pouze administrativní listy a listiny (zejména zápisy o převodu majetku), klášterní nekrology (obsahující jména řeholníků, řeholnic a dobrodinců daného kláštera) a díla historická, především Kosmova kronika: *Ludmila*, babička knížete Václava, *Mlada*, sestra Boleslava II. (citováno podle Hrdinova překladu – *Kosmova Kronika česká*, 1975, s. 56, 64). Z 12. století pochází jen několik desítek českých antroponym, výrazněji jich přibývá až ve 13. století. V celkovém počtu asi 1700 různých antroponym praslovanského nebo později českého původu tvoří ženská jména zcela zanedbatelný podíl. Jejich přesný počet nelze jednoznačně určit, neboť dokládána antroponyma jsou jen zřídka provázena údaji o pojmenovávaných osobách. Problém představují zejména *a*-kmenové a *ja*-kmenové formy, jež se vztahují k osobám obou přirozených rodů (mužská jména *Milgost* i *Milogosta*, ženské jméno *Ludmila*), a pokud není takové jméno provázeno dalším zpřesňujícím doplněním, např. *Boguška*, *filius Bogušae*, tj. syn člověka zvaného Boguša (CB, I, 1907, s. 464), nelze s určitostí rozhodnout, zda označuje muže nebo ženu, např. *Bezděda*, *Sobka* (citováno podle Pleskalové, 1998, s. 11, 29, 40, 146). Není tedy možné je blíže charakterizovat. U jmen přejatých je sice situace jednoznačnější, např. abatyše *Adlaida* a *Agnes* (CB, II, 1912, s. 446), ale ani těchto ženských jmen není mnoho. Přestože tvoří nejstarší historicky doložená antroponyma, domácí i přejatá, jen část tehdejší antroponymie (dochované zdroje jsou omezené, většinou jde jen o urozené lidi a o některé řeholníky a řeholnice), přece jasně prokazují, že v počátečním období češtiny panovala jednojmennost, která platila pro osoby obou pohlaví. Ve 13. století bylo toto oficiální jméno často provázeno apelativním či propriálním doplněním: „Bořivoj zplodil dva syny, *Spytihněva* a *Vratislava*, z *Ludmily*, *dcery Slavibora*, *knížete z hradu Pšova*“ (*Kosmova kronika česká*, 1975, s. 56); *Bohuslaus de Horka* (Pleskalová, 2011, s. 41).

Z období **1300–1500** již pochází řada písemností bohatých na antroponyma obyvatel českých zemí všech společenských vrstev a obou pohlaví včetně nedospělých dětí a na jejich základě už lze hlouběji proniknout do pojmenovacích zvyklostí té doby a podrobněji poznat tehdejší repertoár antroponym. Jednotlivé dokumenty jsou psány latinsky, česky a vzhledem k velkému počtu německy mluvících obyvatel

(podrobněji Beneš, 1998) též německy a jazykům zápisů odpovídá i podoba antroponyma (např. *Petrus, Petr, Peter*). Analýza historických pramenů prokázala, že nadále panuje oficiální jednojmennost, ale na rozdíl od předchozí vývojové etapy jsou patrné dvě zásadní změny: 1) Z pozice oficiálního jména ustupují jména domácí (tj. praslovanského, popř. českého původu – *Budislav, Vojslava*), která jsou nahrazována jmény světeckými (*Jan, Kateřina*), mezi něž patří – díky českým svatým – také domácí antroponyma *Václav a Ludmila*. Dnes jsou označována starším termínem křestní nebo novějším termínem rodná jména. Nejčastěji užívaná antroponyma: mužská – *Johannes (Jan, Johan), Nicolaus (Mikuláš), Petrus (Petr, Peter), Venceslaus (Václav)*; ženská – *Margaretha (Markéta), Katherina (Kateřina), Elisabeth (Eliška), Dorothea (Dorota)*; podle Pleskalové, 2011, s. 63). V rámci oficiálních jmen tedy není rozdíl mezi mužskými a ženskými jmény, liší se pouze svou četností, protože ženy vystupují na veřejnosti – ve srovnání s muži – jen vzácně. 2) Oficiální jméno (popř. jeho hypokoristická obměna) bylo stále častěji provázáno nepropriálním výrazem (*Matěj stolař*) nebo doplňkovým antroponymem – příjímím (příjímím se stávaly také neoficiální přezdívky nebo původní hypokoristika, např. *Marek dictus Múdrý*, dále *Marek Múdrý, Jíra řečený Jirsa*). Také nepropriální pojmenování se stala zdrojem nových příjmí: *Matúš kramář > Matúš Kramář*. Dvoučlenné pojmenování typu oficiální jméno + nepropriální pojmenování/příjmí se rychle prosazovalo u všech osob, které v dané společnosti hrály významnou roli, a také těch, které zastupovaly rodinu na veřejnosti a spravovaly rodinný majetek. Přestože bylo příjmí nezávazné, nedědičné a nestálé, bylo důležitým prostředkem k odlišení osob stejného jména, a to především v početnějších komunitách. Bylo motivováno zejména společenským postavením svého nositele (*Tóma Konšelík*), jeho vlastnostmi (*Jan Tučný*) a činnostmi (*Pašek dictus Svázal*), jeho vztahem k jiné osobě (nejčastěji k otci – *Pavel Špičkuov*, tj. *Špičkův*), popř. k určitému místu (*Hynek z Miličina, Nicolaus Tachovský*; jména jsou převzata z monografie Pleskalové, 2011, s. 75, 78). Pro pojmenování žen byla mužská jména velmi důležitá, neboť na nich se ženská jména většinou zakládala. Dcery byly nejčastěji identifikovány vztahem k otci, manželky a vdovy vztahem k manželovi, popř. k dospělému synovi; méně často se jednalo o jiného příbuzného nebo poručníka: *Havel a Jana sirotci nebožce Jankovi* (tj. sirotci po nebožtíku J.); *Zika z Chotětova ... zapisuje Šimonovi zeti svému ... i také Elšce dceři své; Pašek z Vrátna ... přistúpil před nás z Kateřinú z nevěstú svú; Pavel Strýček a Lida manželka jeho*, dále též *Lida Strýčková; Matěj z Vrátna, syn Strnadů ... poručil ženě své Kačce; Bartoš z Březinky i s mateří svú Janú*. Pro naše zkoumání je zásadní fakt, že stejně jako dcery byly pojmenovávány též nedospělí synové a také ostatní mužští příbuzní, kteří zaujímali k otci, tchánovi či jinému příbuznému podřízené postavení: *dávají Matúšovi sestřenci často psaného Prokopa z Dražic*. V případě, že měla žena významnější společenské postavení než její nastávající manžel, přebíral manžel její jméno: *Matěj Kerušin* (podle manželky či matky nazývané *Keruše*; Svoboda, 1964, s. 185), *Jan řečený Klárka* (Beneš, 1962, s. 132). Pokud měla žena postavení samo-

statné, tvořilo se její příjmi podobně jako příjmi mužská: *Barbora z Chotětova, dce-
ra někdy Thomáševa rychtáře tu z Chotětova ... zapsala jest ... sama sobě i panu
Prokopovi manželu svému; Dóra z Sudoměř s Petrem synem svým*. V těch dokumen-
tech, v nichž ještě převládala jednojmennost (např. některé urbáře), byla žena, maji-
telka usedlosti, evidována stejným způsobem jako muži: *Ondra ... Mareš ... Johan-
ka* (Urbář z roku 1378, 1949, s. 8). Z uvedených dokladů vyplývá důležité zjištění,
že vliv na způsob pojmenování nemělo primárně pohlaví pojmenované osoby, nýbrž
její společenské postavení. Majitelka rodinného majetku měla příjmi utvořené stejně
jako muži zastupující rodiny, naopak její syn nebo manžel jsou identifikováni na zá-
kladě svého vztahu k ní. Historické doklady (kromě tří výjimek uvedených výše
v závorkách) pochází z druhé poloviny 15. století (podrobněji *Listiny a zápisy běl-
ské*, 1889, s. 63, 65, 66, 67, 72, 76, 77). Dodejme, že urození lidé měli už poměrně
stabilní dvoučlenné pojmenování (křestní jméno + příjmi, nejčastěji v podobě jména
jejich rodového sídla). Vedle mužů mívaly takové pojmenování i ženy: *Elška z Hrad-
ce; Kateřina z Vilhartic, někdy manželka urozeného pána Jana staršieho z Hradce;
Elška z Lantštajna, pani v Žluticích* (Bromová, 2008, s. 28, 29, 32).

Následující období **1500–1786** charakterizuje neoficiální dvoujmennost, což
znamená, že pro zástupce rodiny na veřejnosti je dvoučlenné pojmenování v podobě
oficiální jméno + příjmi téměř závazné. Mnohé administrativní písemnosti (např.
urbáře, pozemkové, městské a jiné úřední knihy) byly uspořádány tak, že celá rodina
včetně nedospělých synů, její majetek a povinnosti s ním spojené byly evidovány
pouze pod jménem jejího zástupce, tedy většinou muže. Pokud bylo třeba někoho
z jejich členů pojmenovat na veřejnosti (např. v poslední vůli, při majetkových zále-
žitostech), stačily pak k jeho jednoznačné identifikaci v podstatě dva údaje: křestní
jméno příslušné osoby a vyjádření jejího vztahu k zástupci rodiny. Postupný rozvoj
a zdokonalování státní správy vyžadovaly přesnou evidenci obyvatel, jejich majetku
a z něho plynoucích povinností (Hledíková – Janák – Dobeš, 2007, s. 86–35), proto
přibývá různých administrativních písemností a z této doby pochází také první mat-
riky. Vzhledem k tomu, že vedle sebe žili obyvatelé mluvící česky i německy (mnozí
z nich byli bilingvní) a v průběhu let přibývali cizinci z různých zemí, byly adminis-
trativní záznamy nadále české, německé a podle potřeby i latinské. Oficiální jména
mají stále podobu křestních jmen nebo jejich hypokoristických obměn; k nejužíva-
nějším patří mužská jména: *Jan (Johannes, Johann, Hans...), Jiří (Jiřík, Georg,
Jira), Martin (Mertl), Václav (Wenzl, Vaněk)*; ženská jména: *Anna, Kateřina, Doro-
ta, Marie*. Poměrně často se vyskytuje též domácí antroponymum *Ludmila*. V 18. sto-
letí se do popředí dostávají jména nově kanonizovaných svatých – zejména *Josef,
František* – a první místo mezi ženskými jmény zaujalo antroponymum *Marie* (díky
zvýšenému kultu Panny Marie a sv. Josefa). Jak dokládá řada pramenů bohatých na
antroponyma, je tehdejší repertoár mužských i ženských jmen velmi rozsáhlý a vý-
běh konkrétního křestního jména pro narozené dítě se řídí stejnými motivačními pod-
něty, bez ohledu na pohlaví novorozence. Např. k rozšíření jmen *Marie, Terezie,*

František, Josef přispěla obliba Marie Terezie a jejího syna Františka Josefa II. (podrobněji Pleskalová, 2011, s. 97–107).

V případech příjmí se však mužská a ženská jména výrazně odlišují a tento rozdíl je doložen množstvím historických dokladů. Zatímco muži – jako zástupci rodiny a jejího majetku na veřejnosti – téměř pravidelně užívají dvoučlenné pojmenování (oficiální jméno + příjmí), jsou ženy v naprosté většině případů nadále identifikovány vztahem k zástupci rodiny. Jejich pojmenování tvoří několik pojmenovacích typů, které se zformovaly v závislosti na postavení, které ženy ve veřejném životě zaujímaly. Ve venkovském prostředí byly rodinné vztahy jednoznačně dány. Venkovská usedlost byla vždy reprezentovaná hospodářem. Ten se stával – jakožto reprezentant gruntu – objektem i subjektem různých administrativních nařízení i majetkoprávních záležitostí. Z toho plyne důležitý fakt, že pojmenování hospodáře příjmím bylo nezbytné jak pro ostatní vesničany, tak především pro komunikaci s vrchností. Označení ženy se tehdy odvíjelo od její životní role na usedlosti po boku hospodáře a tomu odpovídalo následující společenské postavení: sirotek po zemřelém hospodáři, manželka a vdova (Vaněk, 1998). Podobné tendence dokládají i městské administrativní písemnosti (Vopařilová, 2014, s. 37–43⁴), a jak ukazují matriky, jež evidují přijímání svátostí (křest, sňatek, pohřeb), v nichž si byli muži i ženy před Bohem rovni, odráží se i v těchto případech závislost žen na mužích (otci, manželovi, méně často na jiném příbuzném): *Zuzana dcera Jiříka Hilšera, Marta manželka Jana krále, Dorota vdova nebožtíka Matuchy*. S provdáním se ženská pojmenování měnila: *Alžběta Matouše Vejrycha dcera, po sňatku Alžběta žena Matouše Hilšara* (Kloudová, 2011, s. 135–140; Pleskalová, 2011, s. 124; Mrkvičková, 2013, s. 11–13, 36). Také v matrikách je převážná většina ženských pojmenování motivována příbuzenským vztahem; zaměstnání pojmenovávají, její sociální postavení nebo vlastnosti vyjadřovala ženská příjmí jen zřídka, a to vždy v případech, kdy jejich nositelky měly samostatné, popř. významné postavení (*Anna mlynářka skalická* – jde o vdovu samostatně hospodařící, *doplácti Kateřině klíčnici její milostivé paní ... Kateřina Klíčnice*). Také z tohoto období jsou doložena metronymika, tj. mužská příjmí utvořená z ženských jmen, např. *Mikuláš Anička kovář* (Beneš, 1962, s. 130–133).

Základní typy pojmenování žen – kromě křestního jména pojmenováváné – obsahují: 1) jméno příbuzného nebo od něj utvořené posesivní adjektivum a vyjádření příslušného příbuzenského vztahu: *Anna manželka Vališky, Anna dcera Hanušova, Lidmila vdova Lebova*; 2) příjmí příbuzného, jež je doplňováno dalším údajem / dalšími údaji: *Kateřina po nebožtíkovi Janovi Kozelkovi, Anna manželka Bednáře branskýho*; 3) obě jména příbuzného v gen. nebo posesivní adjektivum utvořené z jednoho z nich: *Anna Jiříka Rychtářova* (tj. Jiříka Rychtáře), *Kateřina Jiříka Forbelskýho*; 4) příjmí v podobě posesivního adjektiva utvořené od jména příbuzného nebo jeho genitivní forma: *Justina Eliášova, Magdalena Bukovskýho*; 5) ženská příjmí utvořená z adjektiv,

---

⁴ Všechny diplomové práce zde citované vznikly pod vedením Jany Pleskalové.

nebo – a to mnohem častěji – vzniklá přechýlením příjmi mužských: *Alžběta Jezdinská, Rozina Veselá*; 6) ženská příjmi utvořená ze substantiv nebo – a to mnohem častěji – vzniklá přechýlením příjmi mužských: *Anna Pernikářka*, podobně v německých příjmích *Margareta Gärtnerin*; 7) příjmi lokalizující: *Alina z Kundratic*. Podobu konkrétního sufixu *-ova, -ová* určit nelze, protože v té době nebyla kvantita důsledně zachycována a jmenné tvary posesivních adjektiv často přebíraly tvary složené adjektivní deklinace: náleží *Alžběte Hanákovej*, namísto Hanákově. Různé archivní prameny dokládají ženská jednoslovná příjmi utvořená ze jména manžela přechylovacím sufiksem *-ka* (*Dorota Dlapka* – manžel *Dlapa*) a pro německá příjmi obdobným sufiksem *-in* (*Sara Ulrychin*). Uvedené typy byly podle potřeby různě obměňovány a kombinovány (Pleskalová, 1976, 61–62; táž, 2011, s. 122–126).

Užití několika variant výše uvedených pojmenovacích typů při identifikaci jedné a téže osoby naznačuje další vývoj ženských pojmenování, který postupně směřuje od neustálených opisů příbuzenského vztahu k zástupci rodiny až k jednoslovnému ženskému příjmi utvořenému posesivním sufiksem *-ova* a posléze též přechylovacím formantem *-ová* (u mužských příjmi v podobě adjektiva formantem *-á*): *Anna manželka Matěje Jirova ... Anna Matěje Jiry ... Anna Jirova; Kateřina Jiřika Forbelskýho ... Kateřina manželka Jiřika Forbelskýho ... Kateřina Forbelskýho ... Kateřina Forbelská*. Takových případů je sice hodně, ale je třeba si uvědomit, že výběr konkrétního typu ženského pojmenování často závisel na samotném písaři (podrobněji viz Pleskalová, 2011, s. 122–126). Německá pojmenování žen rovněž respektovala tehdejší pojmenovací zvyklosti a byla tvořena podle stejných pojmenovacích typů: *Elisabet wittib nach dem Hans Tibitzer* (tj. vdova po H. T.), *Dorothea Linhartin*, dokonce *Anna Karafiátková wittib des Paul Karafiats* (Rozprýmová, 2008, s. 62).

ZÁVĚR

Analýza antroponymického materiálu z období 13.–18. století ukázala, že způsob pojmenování žen na veřejnosti odpovídal jejich společenskému postavení. Dcery byly nejčastěji identifikovány svým křestním jménem a vztahem k otci, manželky a vdovy rovněž svým křestním jménem a vztahem k manželovi. Vznikala tak popisná pojmenování, která v průběhu dalšího vývoje směřovala ke zjednodušení: např. *Dorotě sirotku po nebožtiku Odehnalovi ... Dorotě sirotku Odehnalovému ... Dorotě Vodehnalově dceři na právě zůstává ... Dorotě Vodehnalové na právě zůstává* (Pleskalová, 2011, s. 123). Tento způsob ženských pojmenování, reflektující jejich nejčastější pozici v rodině, vzbuzuje dojem, že nejdůležitější roli při pojmenování a identifikaci osob na veřejnosti hrálo pohlaví. Ovšem skutečnost, že majetné vdovy, popř. manželky, jež stály společensky výše než manžel, měly příjmi stejně utvořená jako muži (*Anna mlynářka skalická*) a jejich děti či manžel se často nazývali podle nich (*Martin Evka < Eva, Ondřejovi, Kateřininému synu*), jasně dosvědčuje, že o způsobu pojmenování žen na veřejnosti nerozhodovalo primárně pohlaví, nýbrž společenské postavení.

Nejednotnost v identifikaci žen na veřejnosti ukončil patent Josefa II., kterým bylo nařízeno obyvatelům českých zemí nosit příjmení. Většina ženských příjmení vznikla přechýlením příjmení mužského, ale metronymická příjmení, tj. mužská příjmení utvořená ze ženských jmen (*Maryška, Haničinec, Zuska*), dodnes připomínají tento starobylý druh příjmi a někdejší pojmenovací zvyklosti založené na společenském postavení.

Prameny

- CB: CODEX DIPLOMATICUS ET EPISTOLARIS REGNI BOHEMIAE I (805–1197). Ed. G. Friedrich. Praegae 1907. 567 s.; II (1198–1230). Ed. G. Friedrich. Praegae 1912. 574 s.
- KOSMOVA KRONIKA ČESKÁ: Hrdina, Karel (překlad): Kosmova Kronika česká. Praha: Odeon 1975. 261 s.
- LISTINY A ZÁPISY BĚLSKÉ: Listiny a zápisy bělské o věcech městských i sedlských z let 1345–1708. Ed. J. Kalousek. Praha: nákladem Královské české společnosti nauk 1889. 154 s.
- URBÁŘ Z ROKU 1378: Urbář z roku 1378 a účty kláštera třeboňského z let 1367–1407. Ed. A. L. Krejčík. Praha: nákladem České akademie věd a umění 1949. 179 s.

Bibliografie

- BENEŠ, Josef: O českých příjmeních. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1962. 356 s.
- BENEŠ, Josef: Německá příjmení u Čechů. 1, 2. Ústí na Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 1998. 359 s., 242 s.
- BLÁHA, Ondřej – DITTMANN, Robert – KOMÁREK, Karel – POLAKOVIČ, Daniel – ULIČNÁ, Lenka: Kenaanské glosy ve středověkých hebrejských rukopisech s vazbou na české země. Praha: Academia 2015. 936 s.
- BLANÁR, Vincent: Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomeistnych mien v Maďarsku. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1950. 138 s.
- BLANÁR, Vincent: Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky. Spisy SJS, č. 6. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied SAV 2008. 77 s.
- BROMOVÁ, Veronika: Šlechtická jména ve staročeských listinách. In: Jazyk a jeho proměny. Eds. M. Čornejová – P. Kosek. Brno: Host – vydavatelství, s. r. o., 2008, s. 27–36.
- DVOŘÁKOVÁ, Žaneta: Literární onomastika. Antroponyma. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2017. Trivium; 12. svazek. 291 s.
- DVOŘÁKOVÁ, Žaneta: Zákonné předpisy omezující volbu rodných jmen českých a moravských Židů. In: Acta onomastica, 2019, roč. 60, č. 2, s. 212–220.
- HAVRÁNEK, Bohuslav: Vývoj českého spisovného jazyka. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1980. 159 s.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan: Dějiny správy v českých zemích od počátků státu současnost. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2007. 568 s.

KLOUDOVÁ, Martina: Antroponyma v matrice farního úřadu Horní Branná (1661–1666). Brno: Filozofická fakulta MU 2011. Magisterská diplomová práce, rkp. 186 s.

KNAPPOVÁ, Miloslava: Jak se bude vaše dítě jmenovat? 3., doplněné a přepracované vydání. Praha: Academia 1996. 358 s.

KNAPPOVÁ, Miloslava: Naše a cizí příjmení v současné češtině. 2. vyd. Liberec: AZ KORT, s. r. o., 2008. 249 s.

KOMÁREK, Karel: Osobní jména v českých biblich. Olomouc: Votobia 2000. 136 s.

KOPEČNÝ, František: Průvodce našimi jmény. Praha: Academia 1974. 149 s.

MOLDANOVÁ, Dobrava: Naše příjmení. Praha: Mladá fronta 1983. 289 s.

MRKVIČKOVÁ, Tereza: Antroponyma v třebechovické matrice z let 1780–1783. Brno: Filozofická fakulta MU 2013. Bakalářská diplomová práce, rkp. 58 s.

PASTYŘÍK, Svatopluk: Studie o současných hypokoristických podobách rodných jmen v češtině. Hradec Králové: Gaudeamus 2003. 140 s.

PLESKALOVÁ, Jana: Osobní jména v Krevní knize městečka Bojkovic. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A 24, 1976, s. 57–66.

PLESKALOVÁ, Jana: Tvoření nejstarších českých osobních jmen. Brno: Masarykova univerzita v Brně 1998. 158 s.

PLESKALOVÁ, Jana: Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010. Brno: Host – vydavatelství, s. r. o., Masarykova univerzita Brno 2011. 203 s.

ROZPRÝMOVÁ, Jitka: Antroponyma v chrlickém lánovém rejstříku (1674). Brno: Filozofická fakulta MU 2007. Diplomová práce, rkp. 70 s.

SVOBODA, Jan: Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1964. 317 s.

ŠLOSAR, Dušan – VEČERKA, Radoslav – DVOŘÁK, Jan – MALČÍK, Petr: Spisovný jazyk v dějinách české společnosti. Brno: Host – vydavatelství, s. r. o., 2009. 179 s.

ŠRÁMEK, Rudolf: Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova univerzita 1999. 191 s.

ŠRÁMEK, Rudolf: Onomastika. In: Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky. Eds. J. Pleskalová – M. Krčmová – R. Večerka – P. Karlík. Praha: Academia 2007, s. 377–425.

VANĚK, Pavel: Význam pozemkových knih pro poznání vývoje příjmení. In: Acta onomastica, 1998, roč. 39, č. 1, s. 137–144.

VOPARILOVÁ, Karolína: Antroponyma na Starém Městě pražském v letech 1500–1599. Brno: Filozofická fakulta MU 2014. Bakalářská diplomová práce, rkp. 61 s.

Internetové zdroje

ŠLOSAR, Dušan – PLESKALOVÁ, Jana: Raná stará čeština. In: CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. 2017. Dostupný na: https://www.czechency.org/slovník/RANÁ_STARÁ_ČEŠTINA. [cit. 29. 12. 2020]

ANTROPONYMÁ V PRAGMATICKO-KOMUNIKAČNÝCH SÚVISLOSTIACH¹

JANA SOKOLOVÁ

Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra, Slovensko

SOKOLOVÁ, Jana: Anthroponyms from the pragmatic and communication perspective. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2021, Vol. 72, No 1, pp. 151 – 166.

Abstract: The aim of this paper is to extend the model theory and the modeling of onymic signs by V. Blanár by a new pragmatic-communicative dimension. The central motive of the paper is the possibilities and limits of use of personal names in dialogic communication from the perspective of the speaker, and taking into account the addressee who, being a semantic-pragmatic and communication partner/interlocutor of the speaker, receives the locutionary and illocutionary components of discourse, addresses the meaning the speaker attributed to the generated oral discourse, and analyzes the pragmatically charged knowledge that has been transmitted/received during the interaction processes. The author will focus on the functional availability of anthroponyms in the locutionary and non-locutionary intersubjectivity. Both happen on the speaker – addressee axis, with the anthroponyms (i) identifying the speaker and/or (ii) identifying or contacting the addressee in the locutionary intersubjectivity, and indicating another bearer in the non-locutionary intersubjectivity. The identity of the bearer is either confirmed or contradicted by the speaker. Through the using of his/her proper name, the speaker also signals whether or not the bearer of the name belongs to his/her personal sphere. Using concrete language material, the author intends to verify the applicability of anthroponyms with regard to the communication flexibility of the speaker, respect for the rules of cultural partnership in communication and some leeway in the knowledge requirements and expectations toward the addressee, since cooperation and courtesy involving empathy, respect, tactfulness and solidarity are the presumed components of verbal behaviour of both interlocutors.

Key words: anthroponym, speaker, addressee, name bearer, personal sphere, perspective

ÚVOD

V štúdií sa zameriame na pragmatickú disponibilitu (v zmysle predpokladov používania)² a komunikačnú realizáciu antroponým. Pragmatický prístup znamená, že na osobné mená budeme nazerať z aspektu hovoriaceho, ktorý zo svojho uhla pohľadu spracúva a intencionálne sprostredkúva isté informácie – v našom prípade

---

¹ Štúdiá vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0067/19 *Jazykové reflexie sociálnej egoprezentácie a adresácie*.

² Vychádzame z postulátu, že uplatňovanie antroponým má identifikovateľný dôvod.

informácie o menách a ich nositeľoch. Projekciu,³ ktorá je výrazom súčasne informačnej aj pragmatickej funkcie prehovoru, budeme ponímať ako súčasť stratégií hovoriaceho prebiehajúcich na pozadí rozhodovacích procesov a realizujúcich sa ako výraz jeho preferencií (hovoriaci istými rozhodnutiami preferuje istú alternatívu spomedzi iných možných alternatív). Uplatňovanie antroponým v komunikácii znamená potrebu rozšírenia diapazónu o aspekt adresáta ako sémanticko-pragmatického a komunikačného jazykového partnera hovoriaceho, ktorý recipuje obsahovú a ilokučnú stránku prehovoru, rieši otázku, aký zmysel hovoriaci pripísal produkovanému prehovoru a aké pragmaticky relevantné znalosti v príslušnom interakčnom procese mu odovzdáva, resp. odovzdal.

Komunikačný rozmer budeme vzťahovať na konfiguráciu takých komunikačne relevantných faktorov, ako je nositeľ mena v pozícii hovoriaceho, adresáta alebo inej osoby,⁴ resp. aká je jeho komunikačná rola, jeho sociálna rola a ich vzájomné rodové, osobnostné a etické vzťahy. Vplyv týchto faktorov totiž vymedzuje obsah a rozsah praktického verbálneho konania hovoriaceho, usilujúceho sa o neporušenie noriem (sociálnych, komunikačných, genderových, jazykových a i.) a o naplnenie očakávaní adresáta.

Leitmotívom sa teda stávajú možnosti a limity uplatňovania osobných mien v komunikácii z pozícií hovoriaceho a s ohľadom na adresáta. Teóriu modelov a modelovania onymických znakov Vincenta Blanára tak rozširujeme o novú, pragmaticko-komunikačnú dimenziu.

Materiálovú databázu budú tvoriť doklady zo *Slovenského národného korpusu* – verzia prim-9.0-public-sane, keďže v reprezentatívnej miere a vzorke zachytávajú výpovede akoby uplatňované v bežnej komunikácii. Zameriame sa na antroponymickú deixu⁵ v dialogickej komunikácii, v ktorej hovoriaci vyjadruje svoj vzťah k nositeľovi mena aj ako k špecifickému zdroju informácií.

1. VÝCHODISKOVÉ POSTULÁTY

V lingvistickej sémantike hovoriaci aj adresát figurujú v zmysle osoby⁶ a komunikačnej roly. Obaja sú behaviorálno-akčné bytosti, ktoré sú situované v sociálnom kontexte, majú osobnú skúsenosť, osobné záujmy, hodnoty, potreby, ciele a pri svojich životných aktivitách ťažia z koordinácie spontánneho správania a cieľavedomého konania. Ich jazykové aktivity (t. j. jazykové správania a konania) zahŕňajú akvizičné, komunikačnooperačné a recepcné praktiky (výklad podáva Dolník, 2020).

---

³ Projekciu ponímame ako narativizovaný uhol pohľadu hovoriaceho. Výraz *hovoriaci* tu zastrešuje obe genderové roly.

⁴ Štátút hovoriaceho, adresáta aj inej osoby sa konštituuje situačne.

⁵ Antroponymum v našom ponímaní predstavuje deiktickú kategóriu, v ktorej sa stretáva personálnosť a sociálnosť.

⁶ Výrazy *osoba*, *osobnosť* a *osobná identita* budeme používať ako synonymá.

Hovoriaci aj adresát sú členmi jazykového spoločenstva (majú svoj sociálny status a sociálnu rolu),⁷ aktérmi komunikačnej udalosti, explicitne alebo implicitne vyjadrenými participantmi v propozícii, vo výpovedi alebo v texte, disponujúcimi komplexmi skúseností a znalostí.

Pri výklade anticipujeme znalostnú a skúsenostnú⁸ vybavenosť oboch participantov a úsilie o rešpektovanie noriem, princípov kooperácie a zdvorilosti (uplatňuje sa vykanie a tykanie ako gramatikalizácia sociálneho statusu adresáta, konverzačné maximy, princíp „zachovanie tváre“⁹, „konverzačná spolupráca“ a pod.). V rámci princípu zdvorilosti budeme vychádzať z koncepcie Robin T. Lakoffovej (1973), ktorá v rámci pravidiel pragmatickej kompetencie navrhla rozlišovať dva základné princípy: (a) byť zrozumiteľný („Be clear“) a (b) byť zdvorilý („Be polite“). Prvý princíp napovedá konverzačné maximy Herberta Paula Gricea (1975), princíp zdvorilosti podľa autorky súvisí s maximou: (i) „Do not impose“ (rešpektuj súkromnú sféru druhého), (ii) „Give options“ (daj možnosť voľby) a (iii) „Be friendly“ (správaj sa priateľsky).

Realizačnú podobu antroponým uchopujeme cez komunikačné funkcie výpovedí.¹⁰ Z výpovedí deduktívne odvodzujeme a identifikujeme vzťah medzi hovoriacim, menom, nositeľom mena a adresátom. Napríklad ak hovoriaci použil úradné meno a priezvisko, tak vyvodzujeme, že nositeľ mena poníma v hierarchicky nadradenej alebo rovnocennej pozícii (rešpektuje najmä jeho súkromnú sféru); ak hovoriaci použil živé meno, tak nositeľ mena poníma v podradenej alebo rovnocennej pozícii alebo je s ním v priateľskom vzťahu (preferuje maximu priateľského správania). Zároveň anticipujeme aj možnosti porušovania princípu zdvorilosti, keďže každá forma sociálneho vzťahu predpokladá tiež možnosť ústretového alebo konfrontačného správania.

Obráťme pozornosť na to, že výraz participant z pohľadu komunikačnej lingvistiky označuje účastníka rečového aktu a má gramatikalizovanú podobu v zmysle

---

⁷ Sociálny status je vyjadrením jeho hierarchizovanej sociálnej pozície v spoločnosti, resp. sociálnej skupine. Môže byť (i) prisudzovaný, ako napr. vek, gender, etnická príslušnosť, pozícia v rodine a pod.; (ii) nadobudnutý, ako napr. vzdelanie, funkcia v zamestnaní a pod., a (iii) vnútený, ako napr. status nezamestnaného. Každý človek má niekoľko sociálnych statusov, ktoré môžu byť uplatňované z aspektu preferencií a vzájomných kombinácií.

Sociálna rola je etalón správania, štandardizované správanie nositeľa istého statusu určené spoločenskými alebo skupinovými očakávaniami. Sociálna rola je spojená so sociálnym statusom, napr. sociálna rola učiteľa je prepojená so sociálnym statusom tejto profesie a jej vnímaním v konkrétnej spoločnosti.

⁸ Skúsenosť treba chápať ako niečo, čo je konštruované a interpretované. Zahŕňa nielen kognitívne, ale aj emotívne a afektívne prvky.

⁹ Tvár je v koncepcii P. Brownovej a S. C. Levinsona (1987, s. 61) „verejný obraz seba samého, ktorý chce každý člen uplatňovať“, „jeho úcta k sebe samému“.

¹⁰ Ako je známe, existuje viacero triedení komunikačných funkcií. V našej práci uplatňujeme klasifikáciu M. Grepla a P. Karlíka (1998).

osoby – graméma 1. osoby sa vzťahuje na hovoriaceho, graméma 2. osoby označuje adresáta a graméma 3. osoby súvisí s označením nezúčastnenej osoby. V ruskej lingvistickej tradícii (Kibrik, 1997; Plungian, 2000) sa uplatňuje výraz *lokútor* ako spoločné označenie pre personického účastníka komunikácie – hovoriaceho (prvú osobu) a adresáta (druhú osobu). Výraz vzišiel najmä z identickej temporálno-priestorovej lokácie oboch vzájomne komunikujúcich participantov, t. j. dialogickej komunikácie. Termín *nelokútor* sa odvodzuje ako protiklad *lokútora*, teda niekto, kto nie je ani hovoriacim, ani adresátom, čiže tretia osoba.¹¹ Participant (t. j. hovoriaci aj adresát) ako nositeľ jazyka disponuje znalosťami týkajúcimi sa formovej, obsahovej aj funkčnej stránky antroponým. V praxi to predpokladá komplementárne uplatňovanie deklaratívnych a procedurálnych znalostí. Deklaratívne znalosti sú znalosti typu *vedieť, že*, t. j. participant ovláda systémové stránky antroponým ako integrálnej súčasť lexikálnej zásoby. Procedurálne znalosti sú znalosti typu *vedieť ako*, čo značí, že ich vie adekvátne presadzovať v komunikácii. To znamená, že znaková a funkčná disponibilita antroponým má pre neho charakter presupozície a referenčnej identifikácie.¹² Presupozičná identifikácia je podľa V. Blanára (2004) onymická sémantika príznačná pre celé triedy antroponým, napr. <spôsob štandardizácie mena: úradné – neúradné, živé meno>, <pomenovanie mužskej – ženskej osoby>, <± príbuzenský vzťah>, <± dedičnosť> a pod. Referenčná identifikácia sa uskutočňuje pomocou jazykového pomenovania, ktoré je ako formálna stránka komunikačného onymického znaku nositeľom encyklopedickej informácie o onymickom objekte (v prípade antroponým onymickým objektom je nositeľ mena). Komunikácia si teda od hovoriaceho aj adresáta vyžaduje jednak znalosť triedy antroponým a jednak znalosti realizácie referenčného vzťahu.¹³ Súvisí s onymickou scénou vlastného mena, ktorá označuje „súbor všetkých jestvujúcich formálnych a obsahových variantov a synonym používaných v rozličných komunikačných situáciách na označenie tohože denotátu“ (Blanár, 1996, s. 26).

Osobné mená sú jazykové prostriedky, ktorými hovoriaci v komunikácii buď (i) **identifikuje** (označuje) sám seba, adresáta, niekoho iného (t. j. neúčastníka komunikácie), alebo (ii) **kontaktuje** adresáta. Pri identifikácii je prítomnosť vlastného mena obligatórna, keďže je jadrom obsahu výpovede, prítomnosť vlastného mena pri kontaktovaní je fakultatívna, keďže vyplýva z kontextu.¹⁴

---

¹¹ V slovenskej jazykovede sa termíny *lokútor* a *nelokútor* nepoužívajú. Uprednostníme preto výrazy *participant*, *neparticipant* a od nich derivované adjektíva *participantský* a *neparticipantský*.

¹² Presupozičná a referenčná identifikácia spolu vytvárajú obsah vlastného mena (Blanár, 2004, s. 6).

¹³ Realizáciou referenčného vzťahu V. Blanár (1998) rozumie identifikáciu onymického znaku s pomenovaným jedinečným onymickým objektom.

¹⁴ Kontext v najširšom zmysle zahŕňa: jazykový kontext, komunikantov (participantov – hovoriaceho a adresáta) a ich znalosti a predpoklady a komunikačnú situáciu, t. j. miesto a čas, v ktorej sa výpoveď realizuje.

Identifikačná funkcia sa vzťahuje na všetkých troch nositeľov mena – hovoriaceho, adresáta aj inú osobu a spravidla sa realizuje v rámci konvencionalizovaných výpovedných útvarov a obratov (formúl a konštrukcií). Antroponymická identifikácia preferuje partikulárne pred všeobecným. Uplatňuje orientačný modus, ktorý v koexistencii s dorozumievacou, tematizačnou, sociálnovzťahovou, influenčnou a sebaaprezenčnou funkciou vyúsťuje do verbalizovaného správania¹⁵ a konania hovoriaceho.

Fatická funkcia je kontaktná a úzko súvisí s osloveniami, ktoré, keďže majú sociálno-relačnú funkciu, pregnantne odrážajú operatívnu stránku vzťahovosti, a to na osi oficiálny – neoficiálny, nadradený – podradený, expresívno-emocionálne príznakový – neutrálny a pod.¹⁶ Oslovenia sú vyčleňované podľa stupňa zdvorilosti (honorifické a nehonorifické), vyznačujú sa adresnosťou a spájajú sa s individualizovaným a identifikovaným adresátom. Oslovenia prostredníctvom antroponým sú spravidla osloveniami jednotlivcov. Ich použitie závisí od sociálneho a osobnostného vzťahu oboch participantov. Hovoriaci sa prirodzene orientuje v sústave vlastných mien a intuitívne¹⁷ pozná úzus ich uplatňovania v konkrétnej komunikačnej situácii. Antroponymá vo funkcii oslovenia možno ponímať ako súčasť zdvorilostnej stratégie, ktorá odráža empatiu hovoriaceho k oslovenému a prezentuje jeho takt voči nemu. Pôsobia aj v zmysle pragmatického konceptu pozitívnej zdvorilosti (Brown – Levinson, 1987) zdôrazňujúcej solidaritu s adresátom.

Na funkcie identifikácie a kontaktovania sa pozrieme z aspektu vzťahu medzi hovoriacim, adresátom a nositeľom mena. Budeme vychádzať zo skutočnosti, že v prehovore sa odrážajú pragmatické osobnostné vzťahy medzi hovoriacim ako osobou₁ a adresátom ako osobou₂, pričom nositeľom mena je, resp. nie je hovoriaci, adresát alebo iná osoba. Hovoriaci k nositeľovi mena prezentuje osobné a hodnotové nastavenie. Podoba mena závisí od toho, či jej nositeľ patrí alebo nepatrí do osobnej sféry¹⁸ hovoriaceho a adresáta. Použitie krstného mena alebo prezývky signalizuje, že nositeľ mena je súčasťou osobnej sféry hovoriaceho, úradná podoba mena napovedá, že vzťah medzi hovoriacim a nositeľom je oficiálny.¹⁹ Postoj hovoriaceho k nositeľovi mena sa realizuje v rámci intersubjektivity, ktorá môže byť participant-skej alebo neparticipant-skej povahy.

---

¹⁵ Hovoriaci vo vzťahu k sebe prezentuje egoangažované, resp. neutrálne alebo kriticky verbalizované (ego)správania a vo vzťahu k adresátovi evalvačné (pozitívne alebo neutrálne, resp. devalvačné) verbalizované správanie.

¹⁶ Z pohľadu politickej a sociálnej filozofie je oslovenie otázkou nielen etickou, ale aj právnou, normatívnou a ideologickou (Popa, 2017, s. 772).

¹⁷ Intuície sú prejavy (produkty) osobnostnej konceptuálnej alebo lingvistickej kompetencie.

¹⁸ Osobná sféra hovoriaceho bola vymedzená Ju. D. Apresianom (2003) a stala sa výrazovou kategóriou moskovskej sémantickej školy. Z antroponým jadro výrazov osobnej sféry tvoria krstné mená a prezývky.

¹⁹ V prípade irónie sa aj úradná podoba mena môže preklasifikovať na prezývku. Napríklad spojenie *kapitán Danko* sa v slovenskom naratívnom priestore stalo prezývkou s negatívnou tonalitou bez toho, aby vstúpilo do osobnej sféry hovoriaceho.

2. PARTICIPANTSKÁ INTERSUBJEKTIVITA

2.1 Participantská intersubjektívita s explicitne pomenovaným **hovoriacim** sa uplatňuje výhradne s funkciou **autoidentifikácie**, ktorá je nevyhnutne rodová a je definovaná na základe sebauvedomenia (perspektíva prvej osoby) a zastávaných spoločenských pozícií. Typická je pre komunikačnú situáciu *zoznámenia sa*, účelom ktorej je upozadenie anonymity hovoriaceho. Adresát získava informáciu o mene nositeľa priamo od hovoriaceho, ktorý tým dáva najavo, že rešpektuje pravidlá kultúrnej partnerskej komunikácie vyžadujúcej vzájomné poznanie sa oboch participantov. Intenciou asertívnych výpovedí je potvrdenie svojej identity, ktoré sa realizuje v rámci aktu predstavenia sa. Výpovede spravidla uvádza formula *moje meno je...*, *volám sa...*, *som...* a majú funkciu garantovaných tvrdení, keďže ich pochopiteľne nespievádzajú žiadne pochybnosti: „*Moje meno je Ivan.*“; „*Moje meno je Paulína Herešová.*“; „*Dobrý deň, volám sa Lucia Kollárová z redakcie týždenníka MY a chcem sa vás na niečo opýtať.*“; „*Volám sa Vlado, ale všetci ma volajú Poštárik.*“; „*Volám sa Klaudia a moja prezývka je Dia.*“; „*Som major Šedivý.*“ Vo výpovedi typu: „*Ako viete, že som Julka?*“ hovoriaca vyjadruje prekvapenie nad tým, že adresát pozná jej meno. V permissívnych výpovediach je formulovaný návrh ako zdvorilá žiadosť, aby adresát používal takú podobu mena, akú si želá hovoriaci: „*Hovor mi Katarína, prosím ťa.*“; „*Oslovujte ma brat Jozef.*“ Hovoriaci prosbou síce rešpektuje postulát „Give options“, ale anticipuje odsúhlasenie navrhovanej podoby mena adresátom.

Potvrdzujúcu samoidentifikáciu vyjadruje vysvetľovacia konštrukcia *to som ja*, *N*. Konštrukcia je viazaná na konkrétnu komunikačnú situáciu, v ktorej hovoriaci a adresát nie sú vo vizuálnom kontakte (napr. pri telefonickom rozhovore, pri zaklopaní na dvere, keď je reakciou na otázku *Kto je to?*, resp. *Kto je tam?*), napr. „*To som ja, Martin.*“ Konštrukcia *to som ja* plní funkciu tematického introduktora, meno má fakultatívnu pozíciu identifikačného prístavku a možno ho elidovať, lebo je dodatočnou informáciou. Potvrdzujúcu autoidentifikáciu v živom dialógu môže uvádzať kontaktné meno adresáta: „*Donka, to som ja, teta Mária.*“; „*Strýčko Valent, to som ja, Gizela.*“

Rozporovanie identifikácie vyjadruje negovaná existenciálna konštrukcia *ja nie som N*. Má komunikačnú funkciu námietky, ktorá vyplynula z nesprávnej identifikácie hovoriaceho inou osobou. Na pozícii *N* je priamo antroponymum: „*Ja nie som Štefan!*“; „*Ja nie som Eva!*“ alebo jeho adjektívna privlastňovacia podoba: „*Hrám na čembale, ale ja nie som Tollyho sestra.*“

V permissívnych výpovediach námietka môže byť spojená s návrhom: „*A nehovor mi pán Uhliarik, som Ondriš.*“ K odmietnutiu neželanej podoby mena hovoriaci často pridáva zdôvodnenie: „*Som vaša sesternica, a ak ma nechcete nazvať, oslovujte ma Monika.*“; „*Volaj ma radšej Zizi, Jolana sa mi nepáči.*“; „*Nevolaj ma Romanka, vieš, že to neznášam!*“; „*Nehovor mi Šimonko, nie som decko!*“ K interakč-

ným podmienkam ilokúcií patrí, že adresát bude ústretový k prianiu hovoriaceho, keďže prirodzenou súčasťou jeho správania je vyhýbanie sa otvorenej konfrontácii.

2.2 Participantská intersubjektivita s explicitne pomenovaným **adresátom** sa reflektuje v konštrukciách s intenciou 2.2.1 identifikácie a 2.2.2 kontaktovania adresáta. Tým, že hovoriaci použil meno adresáta, verbálne mu dal najavo, že pozná jeho identitu, resp. potrebuje ju verifikovať. Uplatňovanie antropónym reflektuje spoločenskú a osobnostnú dištanciu medzi hovoriacim a adresátom a korešponduje s postulátmi taktu, úctivosti a skromnosti.

2.2.1 Identifikačná funkcia je súčasťou výpovedí realizovaných gramatickými vetnými konštrukciami „ty si N“, „vy ste N“. Reflektujú úzku prepojenosť antroponyma s komplementaritou personálnej a sociálnej deixy. Verbálna aktivita hovoriaceho sa vzťahuje len na potrebu overenia identity, takže do úvahy primárne prichádza potvrdzujúca funkcia oznamovacích a interogatívnych výpovedí. Hovoriaci vyjadruje postoj so zreteľom na istotnú modalitu: „*Vy musíte byť pani Bednárová!*“ a postuluje platnosť propozície ako ukotvenú vo vlastnom skúsenostnom komplexe. Aseratívnu komunikačnú funkciu majú výpovede vyjadrujúce uistenie sa hovoriaceho ohľadom adekvátneho priradenia mena k jeho nositeľovi. Ak uistenie sprevádza neistota, signalizujú ju partikuly (*asi, zrejme*), resp. introduktívna formula *ak sa nemýlim*, napr. „*Ahoj! Ty si zrejme Alan.*“; „*Ak sa nemýlim, tak vy ste Agáta...*“ Výpovede fungujú aj ako tzv. poistkové výpovede (Karlík, 1995) proti možnému obvineniu, že hovoriaci hovorí niečo, čo by mal vedieť. Interogatívnymi výpoveďami hovoriaci navodzuje prosbu potvrdenia identity adresátom (odpoveďou je buď rezponzívne *áno*, alebo *nie*) a výpovede môžu mať charakter konštatovania, ale aj prekvapenia, napr. „*Ty si Filip?*“; „*Vy ste Alžbeta?*“; „*Vy ste Majka Štanclová, však?*“; „*A ty si Jožo Kňazík z Jánoškovej?*“; „*Vy ste doktor Kalina?*“; „*Vy ste pani Richterová?*“; „*Vy ste pán Aladár Krhlička?*“; „*Vy ste pán Ďurica, predseda miestneho národného výboru?*“ Gramatikalizovaným prípadom identifikácie adresáta je identifikácia prostredníctvom príbuzenského vzťahu, vyjadreného (i) adnominálnym genitívom, napr. „*Ste neter Jara Filipa.*“; „*Nezabudnite, že vy ste vnukom Mateja Šošku.*“; „*Si synom Petra Bondru?*“; „*Miluša, si dcérou Jána Kováča.*“ alebo (ii) privlastňovacím adjektívom, napr. „*Á, vy ste asi Zorina dcéra!*“; „*Dobrý deň, vy ste Petrova babička, však?*“ Rozporovanie identity adresáta je spoločensky nežiaduce, a preto v prípade neistoty hovoriaceho je spojené s prosbou o prepáčenie: „*Prepáčte, nie ste vy pani Lisková?*“; „*Prepáčte, nie ste vy pán Kerš?*“; „*Odpustite, nie ste pán dozorca Milota?*“

2.2.2 Kontaktná funkcia antroponyma sa uplatňuje pri nadväzovaní mentálneho osobného kontaktu. Je výsostne vzťahová a v dialogickej komunikácii vyjadruje rôznu mieru osobnej blízkosti oboch participantov. Hovoriaci, v komunikačnej role oslovujúceho, disponuje znalosťami ohľadom mena osloveného a z paradigmy vyberá podobu, ktorá korešponduje s príslušnou komunikačnou situáciou a osobnostným nastavením.

Pri oslovovaní hovoriaci aktivizuje súvislostné vzťahy medzi antroponymom a obsahom proposície. Ilokúcia rečových aktov ponúka prierez takmer všetkými komunikačnými funkciami (výnimkou je deklaratívna komunikačná funkcia). V ich pozadí je egoprezentačná operatívnosť hovoriaceho reflektujúca rôzne taktiky jeho verbálneho konania.

Asertívna komunikačná funkcia anticipuje uplatnenie výpovedí s intenciou uistenia zaháňajúceho pochybnosti osloveného: „*Nechcem vás prehovárať, pán Holub, veď podľa zákona už máte nárok na odpočinok...*“; „*Marek, môžeš si byť celkom istý, že vôbec nemám chuť hrať sa na slepú babu.*“; „*Samo, môžeš sa spoľahnúť.*“; „*Mňa, dúfam, poznáš, Anuľa.*“ Výčitku hovoriaci adresuje oslovenému v prípade snahy upozorniť ho na nevhodnosť konania, neprimeranosť stavu a pod.: „*Fero, nemal by si toľko piť.*“; „*Tomáš, nemal by si tak zhrňtať majetok a len v tom vidieť všetko.*“; „*Karol, nepoznávam ťa. Si nervózny.*“ (≈ nemal by si byť nervózny).²⁰

Interrogatívna komunikačná funkcia sa vzťahuje na vyjadrenie prosby ako úctivej žiadosti, apelovania na osloveného. Použitie modálneho slovesa *môcť* v interogatívne reflektuje alternatívnosť a vyššiu mieru dobrovoľnosti: „*Počuj, Zdenko, môžeš na chvíľočku?*“; „*Martin, môžeš nás na chvíľu nechať osamote?*“; „*Michal, môžeš ešte na moment?*“; „*Elenka, môžeš mi podať pohár vody?*“ Uplatnenie kondicionálu signalizuje hypotetickosť a poukazuje na stanovisko hovoriaceho, že rešpektovanie obsahu výpovede považuje za žiaduce: „*Počuj, Jožo, nechcel by si byť mojím svedkom na svadbe?*“; „*Matej, nemal by si teraz čas?*“; „*Lucia, nemohli by ste prísť do roboty? Máme tu nečakaných hostí.*“ Vo výpovediach sa na presadení zdvorilostného princípu spolupodieľa aj negácia, aj kondicionál, aj modálny relátor. Z komunikačno-pragmatického hľadiska prosba má podobu zisťovacích opytovacích výpovedí: „*Čo máte rád vy, pán Andrašovan?*“; „*Poznáš ma, Anna?*“; „*Gusto, ty si z Honťianskych Nemiec?*“; s možnosťou prechodu do výčitky v prípade zlyhania osloveného: „*Viliam, ty si im nevolal, že prideme?*“; „*Zuza, zbláznila si sa? Čo to má znamenať?*“

Direktívna komunikačná funkcia vyjadruje príkaz oslovujúceho, ktorý je sprevádzaný vyššou mierou kategorickosti: „*Hovor k veci, Ďuro.*“; resp. nižšou mierou kategorickosti: „*Pani Tereza, mali by ste odísť.*“; „*Vierka, nože zaskoč do kuchyne a priprav kávu pre Danicu!*“; „*Branko, nože nehompáľaj nohami a jedz!*“ Príkaz je autoritatívne nasmerovaný povel oslovenému na vykonanie, resp. nevykonanie nejakej činnosti. Potenciálne porušuje zdvorilostný princíp a hovoriaci k nemu siahne spravidla vtedy, ak podnet realizovať, resp. nerealizovať dej považuje za nevyhnutný. Uplatňuje sa aj s funkciou rady: „*Geraldína, veď buď rozumná!*“ (≈ radím ti, aby si bola rozumná) a výčitky v prípade rozporu s konvenciami: „*Pavol, mal by si svoju manželku šetriť.*“

---

²⁰ V texte uplatňujeme rekonštrukciu inferencií. Pripomeňme, že inferencie sú epistemicky modifikované a explicitne opisujú to, čo je pre komunikanta samozrejmosťou v každodennej komunikačnej praxi, a preto si tieto inferenčné kroky ani neuvedomuje (Dolník, 2013, s. 278).

Za tri roky štyri deti. “ (≈ nerobíš dobre, keď nešetríš manželku). Na zmiernenie kategorickosti hovoriaci využíva kondicionál a partikuly (v tomto prípade *nože, ved'*).

Permisívna ilokúcia sa realizuje ako dovolenie niečo urobiť: „*Prirodzene, Adam, môžeš niečo povedať.*“ Súhlas hovoriaceho je v tomto prípade motivovaný volitívnou aktivitou osloveného v participantskom postavení (≈ môžeš niečo povedať, ak chceš).

Satisfaktívna komunikačná funkcia vyjadruje privítanie osloveného: „*Vítaj, Miro.*“ (≈ vítam ťa/si vítaný); poďakovanie ako verbalizovanú vďačnosť hovoriaceho: „*Pán Šebek, ďakujem pekne za rozhovor a želám pokojné sviatočné dni.*“; „*Ďakujem ti, Dávid, za ochotu...*“; „*Ďakujem ti, Cyril, v mene celého nášho kolektívu.*“; „*Robert, ďakujem za všetko, čo si pre firmu za tie roky urobil.*“; zdvorilé odmietnutie ponúkaného (jedla): „*Pani Trnková, ďakujem pekne, nebudem praženicu.*“; pochvalu za zvládnutie niečoho: „*Maťo, ved' ty si mu zachránil život.*“ (častica *ved'* má tu význam akoby vysvetlenia, zdôvodnenia); nesúhlas vyplývajúci z pochybností hovoriaceho ohľadom pravdivostnej hodnoty propozície: „*Ale, Mária, ved' to nie je pravda, to nemôže byť pravda!*“ V rámci satisfaktívnej komunikačnej funkcie sa realizuje blahoželanie a kondolencia. Blahoželanie ako prejav lásky, uznania a obdivu poskytuje hovoriacemu možnosť explicitne dať najavo oslovenému svoj pozitívny vzťah k jeho osobe, resp. udalosti spájanej s jeho osobou. Ide o vyjadrenie želania všetkého dobrého pri príležitosti narodenín a menín: „*Maťko, k narodeninám Ti prajeme všetko najlepšie, veľa zdravička, šťastička, radosti a lásky.*“; „*Tomáš, všetko najlepšie k meninám.*“ Kondolencia je vyjadrenie sústrasti pri úmrtí blízkeho človeka osloveného, ktorý buď patrí do súkromnej sféry hovoriaceho: „*Prijmite moju úprimnú sústrasť, Magda.*“; alebo je súčasťou oficiálnych vzťahov: „*Prijmite odo mňa, pani Bolerázová, úprimnú sústrasť.*“

Funkciou ospravedlnenia v remediálnych výpovediach je potvrdiť úsilie hovoriaceho, že nenaplnenie očakávaní adresáta nie je výrazom jeho nekooperatívnosti, resp. neslušnosti. Hovoriaci je v pozícii subjektu, ktorý sa usiluje o prijatie ospravedlnenia, resp. prepáčenia u konkrétneho adresáta: „*A teraz ma ospravedlňte, pán Horák. Som trochu unavená.*“; „*Prepáčte, pani Amália, Evka bude musieť ešte pár dní zostať v nemocnici.*“; alebo sa usiluje o prijatie odpustenia z pozícií previnilého: „*Beáta, môžeš mi odpustiť?*“; „*Veronika, odpusť mi, len som žartoval!*“; „*Naozaj sa správam ako sopl'avé decko, odpusť mi, Luba!*“ Prosba o ospravedlnenie vyjadruje racionálne rozhodnutie hovoriaceho. Má funkciu zdôvodnenia (ale aj výhovorky), ktorou sa hovoriaci snaží „*vyviniť*“ za spravidla nezrealizovanú činnosť. Prosba o prepáčenie predpokladá úctivý, ale indiferentný postoj ku komunikačnému partnerovi; prosba o odpustenie anticipuje hlbší emočno-evaluatívny postoj k oslovenému.

V admonitívnych výpovediach hovoriaci prejavuje rôznu mieru autoritatívnosti. Vyjadruje varovanie ako dôrazné upozornenie (spravidla na nebezpečenstvo), výstražné napomínanie, vyhrážanie až zastrášovanie. Hovoriaci nedáva adresátovi možnosť overiť si pravdivosť informácie. Varovanie implikuje pre osloveného negatívne kon-

zekvencie, takže zámerom je predchádzať možným negatívnym dôsledkom. Varovanie je explicitne indikované pomocou performatívne použitého verba: „*Je to nebezpečné, Róbert, varujem ťa.*“; „*Eva, varujem ťa pred ním.*“ alebo je indikované na základe interpretácie: „*Maroš, maj sa na pozore!*“; „*Lenka, môžeš mať vážne zranenia.*“; „*Viktor, už mám toho akurát dost!*“; „*Miška, ty poznáš Róberta.*“ Výčitke predchádza skutočnosť, že oslovený nevykonal to, čo sa od neho očakávalo, resp. vykonal niečo v rozpore s očakávaniami: „*Milan, mal si ma zobudiť.*“ Modálny relátor *mat'* formuje toto želanie ako nevyhnutne očakávané (Ivanová, 2010, 2017).

V komisiivnom ilokučnom akte vyjadrujúcom sľub sa hovoriaci zaväzuje naplniť očakávania osloveného, napr. „*Nebudem vám na ťarchu, Robert, sľubujem.*“; „*Mici, sľubujem, že sa od teba celý večer ani nepohnem.*“ Sľub je explicitne indikovaný pomocou performatívne použitého verba *sľubovať*, ktoré záväznosť obsahu propozície posilňuje. Výpovede sú orientované do budúcnosti, keďže sľub má futúrálnu perspektívu, majú sémantický rys ‚volitívnosť‘ a obsahujú presuponovanú zložku ‚viem, že sľub budem môcť splniť‘. Hovoriaci vyjadruje ochotu propozičný obsah v dobrej viere aj uskutočniť.

V expresívnych výpovediach sa reflektuje emocionálno-hodnotiaci²¹ angažovanosť hovoriaceho a jeho prosociálne alebo asociálne správanie. Prosociálne správanie umožňuje hovoriacemu vyjadriť svoju empatiu ku komunikačnému partnerovi so zreteľom na obsah propozície, a to v zmysle prejavu ľúbostného citu: „*Jožko, milujem ťa.*“; radosti zo stretnutia: „*Som rada, že si prišiel, Jakub.*“; zdôvodnenej ľútosť nad niečím, čo súvisí s osloveným: „*Je mi ťa ľúto, Kája.*“; „*Je mi to ľúto, Gabriel...*“; „*Je mi to ľúto, pani Holanová.*“; prekvapenia nad neočakávaným faktom súvisiacim s osloveným: „*Ty ho poznáš, Katarína?*“; „*Števo, ty si kúpil drevo?!*“ a pod. Zatiaľ čo ironická nadsádzka vo výpovedi „*Jožo, Jožo, tak ty si paroháč?*“ má pozitívnu tonalitu, asociálne správanie je spojené s nedostatkom empatie a prejavom nepriateľstva: „*Vinco, ty chumaj!*“; „*Tamara, ty krava, ešte nám to dajú k náhrade.*“; prerastajúceho do vyhrážky: „*A ty, Andor; drž hubu a krok a nepchaj prsty do ohňa, lebo raz by si sa mohol škaredo popáliť.*“ Ide o invektívne výpovede porušujúce princíp zdvorilosti zo strany hovoriaceho, ktorý zjavne preferoval maximum (negatívnej) kvality a spôsobu a zneužil súkromnú sféru adresáta (nadávky sa spravidla spájajú s tykaním a sú explicitným atakom na osobnú integritu adresáta). Emocionalita sa tu prejavuje osobitným správaním oslovujúceho, ktorý neskrýva hostilitu (nepriateľstvo) a agresívny vzťah k oslovenému.

3. NEPARTICIPANTSKÁ INTERSUBJEKTIVITA

Neparticipantská intersubjektivita sa realizuje výhradne s funkciou identifikácie **inej osoby**. Hovoriť o inej osobe má zmysel len vtedy, keď aspoň jeden účastník

---

²¹ Emócie vznikajú kognitívnym vyhodnotením podnetov.

komunikácie vie, o kom je reč. V jadre neparticipantskej identifikácie je potvrdzujúca identifikácia prezentovaná slovesami *poznať niekoho*, *poznať sa s niekým* a rozporujúca identifikácia v podobe *nepoznať niekoho*, *nepoznať sa s niekým*. Hovoriaci informuje adresáta ohľadne identity inej osoby (a zároveň signalizuje, že disponuje lepšími znalosťami ako adresát), alebo sa usiluje od adresáta získať informácie týkajúce sa identity tejto osoby. Identifikácia sa realizuje podľa troch znalostných východísk: 3.1 hovoriaci pozná, resp. nepozná pomenúvanú osobu N; 3.2 adresát pozná, resp. nepozná pomenúvanú osobu N; 3.3 pomenúvanú osobu N poznajú obaja komunikační partneri.

3.1 Hovoriaci explicitne potvrdzuje skutočnosť, že pozná toho, o kom je reč, či na báze *ja poznám N*, *my poznáme N*: „*Pána Igora Cibulu poznám od študentských čias.*“; „*Martina poznám a už dlhšie sme sa dohovárali o možnej spolupráci.*“; „*Danku poznám, ale nevidel som ju už desať rokov.*“; alebo na recipročnom základe *ja sa poznám s N*, *my sa poznáme s N*: „*S Jozefom Bžochom sa poznám odjakživa. Aspoň mám taký pocit.*“; „*S Marekom sa poznáme dlhšie.*“; „*S Jánom sa poznáme. Bývame nielen v jednej dedine, ale aj na tej istej ulici.*“; „*S Martinou sa poznáme od jej študentských čias.*“; „*Osobne sa poznáme s majstrom Daňom už veľa rokov.*“; „*O niečo lepšie sa poznáme s Tomášom Regecom.*“; „*Ja, Dano a Miki sa poznáme vyše tridsať rokov.*“ Samotný fakt potvrdenia identity spravidla sprevádzajú okolnostné súvislosti späté najmä s temporálnou špecifikáciou vytvárajúcou zdanie objektívnosti a vyššej presvedčivosti. V súvislosti s neistotou ohľadom identity tretej osoby hovoriaci má možnosť použiť kondicionál s modálnym relátorom v 3. osobe. Identifikáciu hovoriaci deleguje buď na seba: „*Áno, mohol by to byť Slavko.*“; „*Mohol by to byť Berco Balog alebo Marcel Palonder.*“; alebo na adresáta: „*Mohla by to byť Petrova žena?*“

V prípade, keď hovoriaci rozporuje identitu pomenúvanej osoby, jeho zámerom je poskytnúť adresátovi informáciu o tom, že nepozná nositeľa daného mena. Adresáta o tomto fakte informuje pomocou konštrukcie *neviem, kto je N*: „*Je to pre mňa nová informácia. Nevie, kto je pán Benček.*“; „*Nevie, kto je Čongi, také meno neexistuje.*“ alebo *nepoznám N*, *nepoznáme N*: „*Nepoznám pána Kočnera, nepoznám pána Bašternáka, nikdy som ich nevidel.*“; „*Nepoznám pani Beňovú. Nikdy som sa s ňou nestretol.*“; „*Je to právny nezmysel, lebo my JUDr. Petrovú nepoznáme, konal pre nás iný notár a na základe iného zákona.*“; „*Ja pána Mikulca vôbec nepoznám, v živote som ho nevidel.*“ Použitie záporných deiktík (*nijaký*, *žiadnen*) zvyšuje kategorickosť rozporovania identity: „*Nepoznám nijakého Remenára. Nikoho nepoznám.*“; „*Nepoznám nijakú Moniku.*“; „*Okrem sesternickej dcéry, ktorú som videla dvakrát v živote, nepoznám žiadnu Lenku.*“; „*Prepáč... Nepoznám žiadneho Peťa.*“ Obe adverzatívne deiktiká sa vyznačujú silnou negatívnou disponibilitou a s negovaným verbom fungujú ako totálne identifikátory, t. j. kvantifikátory alebo kvalifikátory (Sokolová, 2020). Výpovede naznačujú preventívnu stratégiu zbabavovania sa zodpovednosti.

V interpersonálnej aj intrapersonálnej komunikácii antroponymum býva súčasťou otázkovkej formy s opytovacím zámenom *kto*: „*Kto je ten Mihalička?*“; „*Kto je tá Linda, poznám ju?*“ Výpovede signalizujú pochybnosti hovoriaceho o tom, nakoľko vie, o kom je reč. Prítomnosť deiktík *ten, tá* posilňuje, podľa nášho názoru, deiktický rámec antroponyma. Použitie negovanej podoby verba *nepoznať, nepoznať sa* nevyklučuje uplatnenie prevrátenej polarizácie záporu a kladu: z negovanej výpovede vyplýva kladná: „*To mám tvrdiť, že nepoznám pána Hatinu?*“ (≈ pána Hatinu predsa poznám); „*S Lacom sa nepoznáme týždeň, spája nás dlhoročné priateľstvo.*“ (≈ s Lacom sa poznám roky).

3.2 Situáciu, keď sa adresát nepozná s ďalším participantom komunikácie, je hovoriaci povinný zmeniť tým, že ho predstaví adresátovi. Zoznámenie je procedurálna činnosť ovplyvnená rôznymi kultúrnymi konvenciami, účelom ktorej je upozadenie anonymity participanta. Formálne zoznámenie si vyžaduje formálnu podobu mena: „*Zoznámte sa – Štefan Grman.*“; „*Mimochodom, zoznámte sa. Inžinier Marek Hrnčiar...*“; pri neformálnom zoznámení sa uplatňuje živá podoba mena: „*Takže, zoznámte sa. Martin.*“; „*Toto je Miro...*“.

Skutočnosť, či adresát pozná toho, kto je predmetom reči, hovoriaci overuje prostredníctvom zisťovacích otázok s konštrukciami *ty poznáš N, vy poznáte N*: „*Ty poznáš Líviu?*“; „*Poznáš Jara?*“; „*Poznáš Lukáša?*“ alebo s významom reciprocit *ty sa poznáš s N, vy poznáte N*: „*Poznáš sa s Daliborom Krnom?*“; „*Vy sa... vy sa poznáte s inžinierom Kobelom?*“ Súčasťou doplnovacích otázok sú cirkumstančné fakty: „*Odkiaľ poznáte Annu?*“; „*Odkedy poznáte pána Szaba?*“ Partikuly *však, nie* majú funkciu poistky pred možným nesúhlasom alebo odmietnutím: „*S Marekom Hrnčiarom sa poznáš, však?*“; „*Možno poznáš Miľku, nie?*“ Partikula *vraj* má funkciu odkazovania na informačný zdroj, ktorým je iná osoba. Len okrajovo vyjadruje postoj hovoriaceho k validite propozície: „*Duro, vraj sa poznáš s Jožom Rážom?*“ Interogatívnymi výpoveďami hovoriaci vyjadruje formou výčitky pocit sklamaní, že oslovený niečo zatajil: „*Prečo si mi nepovedal, že sa poznáš s Ninou?*“; prípadne údiv nad tým, že nepozná spoločensky známu osobnosť alebo predpokladaného spoločného známeho: „*Ty nepoznáš Ruda Slobodu?*“; „*Andrej, ty nepoznáš Martina?*“; „*Vy nepoznate Grétu?*“ Analogický postoj hovoriaci prezentuje v echovej otázke: „*Kto je Šindlerová?*“ (≈ ty nevieš/vy neviete, kto je Šindlerová?).

3.3 V prípade, že hovoriaci aj adresát poznajú pomenovanú osobu, hovoriaci nerieši vedomý, resp. uvedomovaný akt usúvzťažňovania mena a jeho nositeľa, ale informačné potreby adresáta súvisiace s aktivitami danej osoby. Hovoriaci sa opiera o vlastný záujem, vlastné poznanie, presvedčenie a hodnoty, ktoré sú dôležité pre adekvátne formovanie výpovede a jej pragmatickú prijateľnosť.

3.3.1 Aspekt hovoriaceho sa presadzuje vtedy, keď zmyslom výpovedí je oboznámenie adresáta so zámermi a činnosťou hovoriaceho v súvislosti s N. Odvíja sa od dôveryhodnosti hovoriaceho a nenecháva na adresáta, aby si vytvoril vlastný názor na N. Vo výpovedi typu: „*Už zajtra sa stretnem s riaditeľom klubu Dušanom*

Tonkovičom a manažérom Jozefom Gálikom. „hovoriaci odkrýva svoj zámer stretnutia sa s N ako účastníkom plánovanej udalosti. Zároveň vyjadruje presvedčenie o vysokej miere istoty vzťahujúcej sa na platnosť výpovede. Vo výpovediach typu: „*Hľadám pani Kováčovú.*“; „*Hľadám Luciu Babicovú.*“; „*Hľadám Juraja.*“ meno označuje osobu, ktorá je cieľom²² aktivít hovoriaceho. Podoba mena rozlišuje okruh súkromnej alebo úradnej sféry hovoriaceho aj adresáta. Vyhrážka typu: „*Poviem to... Jakubovi!*“; „*Poviem to Gabriele.*“ je uplatniteľná len v prípade spoločenskej blízkosti medzi hovoriacim a adresátom a predpokladom, že osoba je súčasťou súkromnej sféry oboch participantov. Vo výpovedi typu: „*Jožo nie je doma.*“ sa verbálna činnosť hovoriaceho koncentruje na oznámenie stavu veci v súvislosti s N. Intenciou výpovede je potvrdenie faktov bez očakávania reakcie adresáta. Hovoriaci sa sústreďuje na obsah výpovede, nie na reakciu adresáta. Špecifickou konštrukciou, ktorá je vlastná slovanským jazykom, je forma komitatívu „*my s N*“. Jej obsahová interpretácia je „ja spolu s N“, resp. „ja a N“: „*Vedu máme na starosti my s Petrom.*“ a reflektuje podiel hovoriaceho spolu s ďalším participantom na stave veci. Výpoveď typu: „*Povedal to už Napoleon.*“ funguje ako poistková veta, v ktorej validitu propozície hovoriaci opiera o mienku inej osoby.

Aspekt hovoriaceho sa presadzuje vtedy, keď zmyslom výpovedí je oboznámenie adresáta s postojom hovoriaceho v súvislosti s N. Asertívnu funkciu plní formálne vedľajšia veta: „*Verím, že Patrik bude výraznou posilou Senice.*“, ktorá v prípade negovanej maticovej vety má negovaný obsah: „*Osobne si nemyslím, že František v najbližších rokoch navštívi Slovensko.*“ (≈ osobne si myslím, že pápež v najbližších rokoch Slovensko nenavštívi).

Satisfaktívne rečové akty vyjadrujú subjektívne nastavenie hovoriaceho, napr. jeho súhlasný postoj v zmysle potvrdenia faktov ohľadom N: „*Miro je veľmi statočný, našiel svoj zmysel života.*“, námietku v zmysle nesúhlasu hovoriaceho s mienkou adresáta: „*Emma nie je hlúpa!*“; „*Edita predsa nie je odkázaná hľadať si niekoho.*“ Výpoveď typu: „*Marienka je krava ...*“ prezentuje postoj osobnej konfrontačnej nevráživosti hovoriaceho, ktorý tým, že sa uchýľuje k urážke, porušuje princíp zdvorilosti (navyše aj v tom, že je nepatričné hovoriť hrubo o niekom, kto nie je prítomný).

Použitie antroponyma v admonitívnych výpovediach je vyjadrením varovania adresáta ohľadom konania neúčastníka komunikácie: „*A varujem ťa, Alexander nie je nijaký baránok, aj keď tak vyzerá.*“ Adresát môže varovanie vnímať aj ako nátlak alebo hrozbu zo strany nositeľa mena.

Komunikačná situácia dáva priestor pre vyjadrenie emocionálno-hodnotiaceho postoja alebo stavu hovoriaceho v zmysle prejavovania nádeje na splnenie očakávaní: „*Ja však dúfam, že všetko dobre dopadne a Miro nebude na olympiáde vo Vancouveri chýbať.*“; spokojnosti s vývojom udalosti: „*Som rada, že ma pán učiteľ Podhradský prihlásil.*“; „*Som rád, že sme našli u Paľa Freša pochopenie a že aj*

²² Vo valenčnej syntaxi (Ivanová a kol., 2014) je označený ako target (TARG).

samospráva projekt podporila.“; „Som rád, že Dominika je fit.“; ľúlosti nad tým, čo sa stalo, resp. nastane: „Je mi ľúto, že s Robom som si zahral v klube iba zhruba 35 minút.“; „Je mi ľúto, že František Hossa z pozície trénera reprezentácie odchádza.“; ironickej nadsádzky: „Je mi ľúto, že Ján Cuper už nie je poslancom. Kvalita jeho faktických poznámok mala vzostupný trend.“; nespokojnosti nad daným stavom: „Mrzí ma, že si Štefánika viac vážia vo Francúzsku a v Taliansku ako na Slovensku.“; „Mrzí ma, že Peter Šťastný zaťahuje do športu politiku.“; resp. prekvapenia nad nečakaným oznámením: „Čo hovoríš? Imro nie je doma?“ a pod.

3.3.2 Aspekt adresáta sa uplatňuje vtedy, keď hovoriaci pripomína isté fakty súvisiace s N: „S Michalom Dočolomanským ste boli známi tým, že ste sa nechceli dať zaskakovať dablérmi.“, očakáva od adresáta potvrdenie faktov spojených s N: „Pán doktor, viete, že pani Šošovičková býva v tom istom činžiaku ako vy?“; „Vieš, že Hanka sa rozviedla?“ Ich intenciou je overovanie obsahu výpovede. V komunikačnej situácii súdneho pojednávania zisťovacie otázky hovoriaci v pozícii úradnej osoby formuluje s rôznou mierou sugescie, keďže očakávanou odpoveďou je buď responzívne *áno*, alebo *nie*: „Videli ste pána Roháňa behom včerajška niečo piť alebo jest?“; „Videli ste pani Vaničovú v deň vraždy, teda v stredu?“; „Môžete potvrdiť, že pani Ducanová neopustila váš dom skôr ako o pol deviatej?“ Výpovede sú súčasťou persuzívnej stratégie a anticipujú akoby etickú povinnosť týkajúcu sa pravdivej odpovede.

ZÁVER

V štúdiu sme prezentovali potenciality uplatňovania antroponým v komunikácii z pozícií hovoriaceho a s ohľadom na adresáta. Vzťah medzi hovoriacim a adresátom sa v nej ustanovuje v zmysle solidarity a spoločenskej normativity. Základným metodologickým východiskom sa stala koncepcia osobných mien V. Blanára rozšírená o pragmatický a komunikačný aspekt. Zvolili sme si prístup, ktorý spočíva na verifikácii teoretických zistení prostredníctvom diskurzívnych realizácií. Vychádzali sme zo skutočností, že vlastné meno je výrazom osobnej identity a v komunikačnom priestore jeho nositeľom je hovoriaci, adresát alebo iná osoba (osoba nezúčastnená na komunikácii). Ako systém pomenovaní je ukotvený v kognitívnej skúsenosti hovoriaceho, patrí do jeho jazykového habitu a v koexistencii s dorozumievacou, tematizačnou, sociálnovzťahovou, influenčnou a sebareprezentačnou funkciou (Dolník, 2018) sa reflektuje vo verbálnom správaní a konaní hovoriaceho. Antroponymá sa vzťahujú na rituály rozpoznávania subjektívnej identity, ktoré sa dejú opakovane. Vyznačujú sa výraznou pragmatickou senzibilitou na realizovanie postulátov zdvorilosti (najmä úctivosti a taktu) a kooperácie.

Uplatňovanie antroponým má identifikovateľný dôvod. Funkčná disponibilita antroponým sa vzťahuje na participantskú a neparticipantskú intersubjektivitu. Obe sa realizujú na osi hovoriaci – adresát, pričom antroponymum v participantskej in-

tersubjektivite označuje buď hovoriaceho, alebo adresáta, v neparticipantskej intersubjektivite antroponymum označuje iného nositeľa. To znamená, že osobné mená sú jazykové prostriedky, ktorými hovoriaci v komunikácii buď (i) identifikuje (označuje) sám seba, adresáta, inú osobu, alebo (ii) kontaktuje adresáta. Identitu nositeľa mena hovoriaci buď potvrdzuje, alebo rozporuje. Cez realizačnú podobu vlastného mena zároveň signalizuje, či nositeľ mena patrí alebo nepatrí do jeho osobnej sféry.

K interakčným podmienkam ilokúcií patrí úsilie o súlad medzi komunikantmi a ústretovosť hovoriaceho k znalostným požiadavkám adresáta. Pri identifikácii adresát získava informáciu o mene nositeľa priamo od hovoriaceho, ktorý tým dáva najavo, že rešpektuje pravidlá kultúrnej partnerskej komunikácie vyžadujúcej poznanie identity nielen oboch participantov, ale aj toho, o kom je reč. Antroponymá vo funkcii oslovenia možno ponímať ako súčasť zdvorilostnej stratégie, ktorá odráža empatiu a takt hovoriaceho k oslovenému. Pôsobia aj v zmysle pragmatického konceptu pozitívnej zdvorilosti zdôrazňujúcej solidaritu s adresátom. K interakčným podmienkam ilokúcií patrí aj ústretovosť adresáta k želaniam a zámerom hovoriaceho, keďže prirodzenou súčasťou jeho správania je kooperatívnosť a vyhýbanie sa otvorenej konfrontácii.

Antroponymá sú jazykové výrazy, ktorými hovoriaci v komunikačných situáciách sociálnej interakcie špecifikuje svoje postoje k obsahu a participantom komunikačnej situácie. Ako konštituenty výpovedí širokého spektra komunikačných funkcií si zachovávajú vysokú mieru istej autonómnosti a praktickej nezávislosti na jednej strane a elasticity formálnych exponencií premostňujúcich súkromnú a úradnú komunikačnú sféru na strane druhej.

Bibliografia

- BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena. Bratislava: Veda 1996. 250 s.
- BLANÁR, Vincent: Stalo sa raz v *meste N*. (Na okraj propriálnej sémantiky.) In: Slovenská reč, 1998, roč. 63, č. 4, s. 193 – 199.
- BLANÁR, Vincent: Pragmatickolingvistické metódy a problematika v onomastike. In: Jazykovedný časopis, 2004, roč. 55, č. 1, s. 3 – 19.
- BROWN, Penelope – LEVINSON, Stephen C.: Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press 1987. 345 s.
- DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka. Bratislava: Veda 2013. 432 s.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk v pragmatike. Bratislava: Veda 2018. 198 s.
- DOLNÍK, Juraj: Základy racionality prirodzeného jazyka. In: Filozofia, 2020, roč. 75, č. 4, s. 279 – 293.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: Skladba češtiny. Olomouc: Votobia 1998. 503 s.
- GRICE, Herbert Paul: Logic and Conversation. In: Syntax and Semantics. Vol. 3. Speech Acts. Eds. P. Cole – J. L. Morgan. New York: Academic Press 1975, s. 41 – 58.

IVANOVÁ, Martina: Modálne relátory. In: Morfológické aspekty súčasnej slovenčiny. Ed. J. Dolník. Bratislava: Veda 2010, s. 218 – 264.

IVANOVÁ, Martina – SOKOLOVÁ, Miloslava – KYSELOVÁ, Miroslava – PEROVSKÁ, Veronika: Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2014. 534 s.

IVANOVÁ, Martina: Modálnosť a modálne verbá v slovenčine. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2017. 312 s.

KARLÍK, Petr: Pojistkové věty. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, A 43, 1995, s. 49 – 59.

LAKOFF, Robin T.: The Logic of Politeness or Minding Your P's and Q's. In: Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society. Chicago: Chicago Linguistic Society 1973, s. 292 – 305.

POPA, Delia: Oslovený subjekt. In: Filozofia, 2017, roč. 72, č. 10, s. 769 – 778.

Slovenský národný korpus. Verzia prim-9.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2018. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk>.

SOKOLOVÁ, Jana: Negatívna axiologická disponibilita jazykových prostriedkov: predpoklady a konzekvencie. In: Slovenská reč, 2020, roč. 71, č. 3, s. 265 – 281.

АПРЕСЯН, Юрий Дереникович: Лингвистическая терминология Словаря. In: Новый объяснительный словарь русского языка. Издание 2-ое, исправленное и дополненное. Москва: Школа „Языки славянской культуры“ 2003, с. XXII – LII.

КИБРИК, Александр Евгеньевич: Иерархии, роли, маркированность и „аномальная“ упаковка грамматической семантики. In: Вопросы языкознания, 1997, № 4, с. 27 – 57.

ПЛУНГЯН, Владимир Александрович: Общая морфология. Введение в проблематику. Москва: Эдиториал УРСС 2000. 384 с.

EXPLORING COMPLEXITY OF FIRST NAMES FROM A THEORETICAL APPROACH¹

SELENE JIMÉNEZ SEGURA

Universidad Nacional Autónoma de México, Facultad de Estudios Superiores Acatlán
Universidad de Navarra, Campus Pamplona, España²

JIMÉNEZ SEGURA, Selene: Exploring complexity of first names from a theoretical approach. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2021, Vol. 72, No 1, pp. 167 – 182.

Abstract: This work explores the possibility of first names as a complex phenomenon in which not only language, but society and culture are involved. Given names are a category of the natural languages in which different facets of human beings as sociocultural subjects are intertwined. Not only do such names belong to the language they are expressed in but also, they integrate their bearers into the social and cultural structure of their communities. By understanding speakers as ongoing members of different groups within the community and by integrating their interaction as well as the symbolic constructions that emerge from such interaction, the category can be conceived as the result of a dynamic relation between a set of inseparable heterogeneous elements. Hence, language in use, society and culture cannot be isolated or considered separately as they all become the category. Because of this, both the process of name-giving (which first names come to be used by) and the changing repertory resulting from such a process becomes of great relevance to this endeavour. Taking these into consideration, a model of a complex adaptive system will be presented to propose the category of first name as its emergent property.

Key words: first names, name-giving, complexity, complex adaptive system

“The whole is more than the sum of its parts”
Aristotle

There are different aspects to first names, not only do they pertain to the language they are expressed in but also to the culture, society and historical period in which they are given and used. First names establish societal relations among members of a community while separating them from those who are not part of such a group. They carry cultural meanings, and serve to construct both individual and collective identities (Maíz Arévalo, 2010; Aldrin, 2011). Moreover, they change alongside historical events throughout the diachronic extent of human social interaction.

---

¹ I would like to thank Dr Lisa Thurlow for the revision of the English language of this paper.

² The proposal presented in this paper is part of an ongoing PhD dissertation at the Universidad de Navarra, Pamplona, Spain.

Thus, given names are not only a grammatical category of language, but one in which usage interlaces with societal and cultural dimensions. In this way of understanding, first names are not only given to individuals but to subjects that become part of the community (societal, cultural and linguistic). Furthermore, they are chosen and attributed by human agents, who belong to such community as well. Therefore, the category results in an active and multifaceted one that can only be fully understood by taking all of its different aspects into consideration.

In this article, given names are thought of as emerging from a complex adaptive system, and not as a preconceived category of language as an abstract entity. They are considered as the result of the dynamic interaction between the different dimensions involved in name-giving processes and practices: linguistic, societal and cultural, both synchronically and diachronically. In such a complex system, speakers interact with one another as ongoing members of diverse human groups, which implies the creation, recreation and transmission of shared symbolic knowledge and norms through the time.

Based on the aforementioned, the aim of this work is to explore the possibility of name-giving processes and practices as a complex adaptive system, and the category of first names as its emergent property taking research from the onomastic sciences³ as theoretical guidelines. Furthermore, a model of said system will be proposed and explained as part of this paper. Consequently, the latter will be of an argumentative nature, reflecting on the idea of given names not only as an object study of linguistics but as appropriate to different scientific disciplines such as social and cultural anthropology, sociology, and history.

The theoretical framework underpinning this proposal follows a more interdisciplinary approach integrating concepts and research conducted in social and cultural anthropology, philosophy, mathematics, and linguistics. Nevertheless, for the most part it is conformed by works done in socio-onomastics and its anthroponomastics branch. In that respect, it regards the study of given names in relation to their social and cultural context but not as a cause-effect one as much as a complex phenomenon.

According to Alfredo Díaz Mata (2012), complexity can be understood depending on the discipline and authors being followed. On one hand, it can be related to the general theory of systems (Bertalanffy, 1976), and the later proposal about complex adaptive systems from Santa Fe Institute in the 1980s. Since this position was created from the so-called “hard sciences” (for example Gell-Mann, 1988), it tends to be considered more of a mathematical and quantitative nature. Nevertheless, it does not exclude the possibility of qualitative applications outside a merely quantitative treatment of data.

---

³ Onomastic sciences are to be understood in this work as all of those disciplines that address the study of proper names from any perspective, not only from linguistics.

On the other hand, the concept of complexity can be associated to the social sciences and the philosophy of science in works from scholars like Edgar Morin and Rolando García. This approach is usually considered more of a qualitative type, also relating the idea of complexity with that of interdisciplinarity and transdisciplinarity. From this perspective, a complex phenomenon such as a country economic flow can be studied by breaking the self-imposed limits of scientific disciplines while creating communicative bridges amongst them, and by separating their epistemological basis from that of the positivist mindset.

Due to the fact that the category of given names is regarded here as a “side-product” to the continuance and non-linear interaction between elements pertaining to diverse dimensions, this work incorporates the concept of complexity from these two main foundations. Even though they seem to be contrary, there are actually various meeting points between both proposals. The most important one is the basic idea of what a complex adaptive system is, and all that implies dealing with the resulting phenomena.

The complex adaptive system proposal as well as theories on both general systems and chaos have been applied to research belonging to different social sciences such as anthropology (Mosko – Damon, 2005), archaeology (López Aguilar, 2017), and linguistics (Kretzschmar Jr., 2015). However, it seems that there is no precedent so far on the application of either these to the study on proper names in general and given names in specific. For that reason, it appears to be a novel field to onomastic exploration.

Notwithstanding the above, there is evidence in the onomastic sciences that points to the close relation between first names⁴, society and culture. In this regard there is a considerable number of research done that connect these from either a linguistic, sociological, anthropological, or historical perspective. All of which have, in some way or another, given greater weight to the facet of given names that seems to correspond to the discipline in which they are situated.

It is quite interesting, that many of these studies do in fact undertake an interdisciplinary position to their inquiries. As such, they have actually begun breaking the self-imposed boundaries of different social disciplines and humanities (showing that they are moving towards trans-disciplinarity⁵), and have started evidencing the

---

⁴ Because the topic of this paper is given names, we will be focusing on them in spite of talking about proper names in more general terms at times.

⁵ According to Julieta Haidar (2006), who specialises in cultural semiotics, there are different epistemological stages for scientific development within the disciplines: disciplinarity, multi-disciplinarity, inter-disciplinarity and trans-disciplinarity. Inter-disciplinarity is characterised as the construction of common research methods and conceptual frameworks from different disciplines for the study of one same object. That shared object of study is built from all the different perspectives being considered as part of the inquiry. Trans-disciplinarity, on the other hand, refers to the next and ultimate level of scientific development. It breaks the boundaries traditionally given to disciplines and becomes

category as a complex one. Although they belong to the most part of a certain field of study, many do incorporate conceptual frameworks and methods from a diverse group of disciplines because the category itself seems to request it. Accordingly, research following this path seems to be inclined to integrate linguistics, history, sociology and/or anthropology.

On the same note, socio-onomastics (a relatively new branch of onomastics⁶) seems to be regarded as meeting the need to integrate the social context to the study of proper names (which given names belong to). For that reason, it seems to respond, at some extent, to the increasing interest among specialists about the connection between names, society and culture. However, it should be noted that there is a general tendency to give a more relevant role to language while leaving both the societal and cultural facets on a side note (cf. Aldrin, 2011; Bramwell, 2012; Ainala – Östman, 2017).

Socio-onomastics has been developed as part of either socio-linguistics or pragmatics (Ainala – Östman, 2017), both belonging to the general area of linguistics. Consequently, the analysis of names in society is of utmost importance since it is concerned with studying their usage and how the repertory varies according to independent variables and even different cultures. For that reason, it finds its object of study in proper names as a linguistic phenomenon at speech level and its main goal in describing them as part of languages in use within their social context. In other words, socio-onomastics is mostly concerned with the study of one aspect to given names but always in relation to the others: both their societal and cultural ones⁷.

In respect of this, Emilia Aldrin's (2011) and Ellen Bramwell's (2012) doctoral dissertations have greatly contributed to the study of given names in society. Both scholars focus their attention on the usage of first names in the 21st century from a synchronic perspective that begins to incorporate more the social aspect and anthropology as the result of this. Aldrin anchors her work on interactional linguistics and follows the work of anthropological linguists such as Mary Bucholtz and Kira Hall (2005). Meanwhile, Bramwell takes a more socio-linguistic and social anthropological approach to the matter.

---

a sort of cross-disciplinary perspective to one same object of study previously constructed from an inter-disciplinarity perspective.

⁶ Demetrio Castro Alfin (2014, pp. 17–18) talks about academic work already done with this orientation in the 1920s. Nevertheless, it was during the late 1960s and the 1970s that the truly sociolinguistic orientation of the branch started, especially in Germany, Scandinavia and the Slavic countries. I would like to thank the reviewers of this paper for their contribution on my better understanding of socio-onomastics history.

⁷ Contrary to studies done from a more formal linguistic approach (focusing on the different levels of linguistic analysis: semantics, morphology, syntax etcetera) in which the category is being described as part of the language system without taking into consideration the socio-cultural context.

Aldrin (2011) deals with the analysis of choices that future parents take regarding the first name they will give to their offspring. She then relates the process of name-giving to the ongoing construction of both the bearer and the bestower's individual identity. Data that empirically substantiates her work comes from surveys done by postal mail and interviews conducted as part of monitored discussion groups. Her work contributes theoretically to that of socio-onomastics in many ways but for the purposes of this article, only a few will be considered.

On the one hand, Aldrin's research offers a non-static, non-perfective way to understand name-giving. She considers it as an opened-ended, dynamic process founded on different stages and not "as a single, simple, performative act" (Aldrin, 2011, p. 394) of bestowing the name to the bearer. For that reason, she recognises the importance of speaker interaction in such a process, and in shaping both the bestower's and bearer's individual identity. On the other hand, her work becomes interesting on the basis of its methodology because she applies both qualitative and quantitative research methods.

As for Bramwell (2012), her work can be regarded as taking a more interdisciplinary orientation to the study of given names. She begins to incorporate ethnographic research methods to collect and interpret data. For the most part, she undergoes field work in the community of her interest, following more of a social anthropological route. Furthermore, the conceptual framework to her inquiry takes not only from linguistics and its different branches but from a diverse range of social sciences. Therefore, the objective of her work not only responds to the sociolinguistic requirement to consider names as part of language in society but to explore different onomastic practices embedded in different cultures and social relations.

The connection between onomastics and anthropology is not new, and there is compelling previous work done on the topic. Rita Caprini's research (2001), for example, proposes to integrate both the methodology and the theoretical framework of what she refers to as the "ethnological sciences" to the study of proper names. Her proposal thus aims at incorporating research methods to construct and interpret proper names as data from social anthropology and ethnology encompassed with linguistics. Furthermore, it establishes a strong conceptual basis to understand proper names not only as part of languages but of cultures and societies as well. In addition, her work overcomes the purely synchronic approach to the issue and contemplates the possibility of integrating the diachronic dimension.

Both Caprini's and Bramwell's research come from the shared idea of language as part of culture emerging from human social interaction. In that regard, they follow work from linguists whose theoretical constructs deviate from that of the structuralist and generativist conception of language as a "contextual-less" and abstract system opposite to speech and performance. For linguists such as Dell Hymes, Edward Sapir and Benjamin Whorf, language cannot be understood without its social and cultural framework, and as part of onomastic research following their teachings, given names are not a separate, independent, unrelated part of the whole.

In this regard, Aldrin's work contributes with her findings about the importance of human interaction as part of the name-giving process that bestowers undergo. Very much in concordance with both Caprini's and Bramwell's research, she takes a more qualitative approach to the understanding of first names in usage. By having contrasted different data sources, she is able to recognize certain factors that are not expressed by solely analysing data collected from records separated from their socio-cultural ties. Quantitative research methods applied to her work seem to be more of a complementary nature to the qualitative one.

Although many works consider society and culture as part of their inquiries about given names related to name-giving processes and practices, they do in fact miss the point of fully integrating culture into their proposals. For the most part culture is considered a closed-ended and discrete category of analysis, many times related to that of nationality, one that can be mostly evidenced by action (such as behaviour and social practices) and beliefs (such as attitudes). Culture as a shared and dynamic symbolic construction that gives meaning to social experience and the way the world is understood seems to be left aside.

Interestingly enough, as part of her conference in the XXVI International Congress of Onomastics, held in Debrecen in 2017, Valéria Tóth regarded culture to be of the utmost importance for the construction and identification of proper names typology. Coming from a linguist point of view, her remark showed the increasing interest among the specialists to break away from the traditional idea of names as part of language unrelated to its context (and usage). For that reason, returning language to its role as part of culture as a cognitive-symbolic endeavour of human beings would contribute to a better understanding of given names as a complex phenomenon. Furthermore, it would gain evidence on the dynamism amongst such category and others, as well as with speakers as socio-cultural subjects.

István Hoffmann and Valéria Tóth's work (2015) from a cognitive-pragmatic perspective results in an interesting contribution. Their article moves towards the construction of personal names typology in relation to cultural naming practices and systems. According to the authors, first names would fall into what they call "chosen names" from a pragmatic point of view and "referential names" from a cognitive-semantic approach. Chosen names are part of a four-way classification of personal names and as such they are characterised by belonging to the "relatively closed" stock of names in use. Meanwhile, from a cognitive-semantic perspective, they are characterised by having the basic function of individualising the bearer within the group.

The proposal seems to include the concept of culture from a more cognitive-symbolic perspective. Nevertheless, when it comes to the semantic characterization of first names it falls into the habitual idea of higher referentiality and meaning vacuity that formal semantics strongly suggests. Furthermore, it is developed only by the relation to other categories within the language system itself. As part of the

pragmatic perspective, it is suggested that given names are always consciously chosen from a closed, static and pre-existing stock, which is determined by culture but that includes only fixed and unchanging items.

This last idea of first names being organised in a repertory linked to culture and society seems to be recurrent in the specialised literature. For the most part, studies within the onomastic sciences in general, and not only from socio-onomastics, are interested in describing the distribution and trends of first names in relation to the time-space coordinates which they are given and used in (for example: García Gallarín – Bravo Llatas, 2019; Fernández Juncal, 2020). Furthermore, culture seems to be considered as a guideline that organises the stock in every group of people through a certain period of time.

Very much related to this, Demetrio Castro Alfin's work (2014) seems to be relevant. He studies given names from a sociological and cultural history point of view by analysing a corpus gathered from baptismal records of Tudela, a Spanish municipality in the province of Navarre. His interest rests on the change of paradigms alongside cultural and social variation through time. Thus, he studies tradition and innovation within the name system intertwined with socio-cultural features such as religion or fashion from a diachronic perspective. For that reason, personal names are taken as a cultural phenomenon.

Research conducted within the social sciences such as sociology, anthropology and even demographics does in fact consider given names as either a social or cultural phenomenon (many times as both) more than an exclusively linguistic one (for example Fine, 1985; Sangoï, 1985; Offroy, 1992; Moreno Almarcégui – Zabalza Seguín, 1999). Although many works based on these disciplines have more recently become aware of the category as a plausible object of study to their inquiries, they have already integrated personal names for some time now. Studies taken from these perspectives give evidence of first names not only as a category belonging to language but to society and culture as well.

As shown from the diverse range of works within the onomastic sciences, there has been and still is a generalized inclination to comprehend given names as a multifaceted entity; one which requires, regardless of the facet being highlighted, the joint treatment of the category as a unit. The difference among the various approaches seems to be the aspect of given names being focused on (this according to the discipline that the research is being placed in). Nevertheless, at this point it must be noted that even though it is only one side which is being emphasised, the remaining ones are still present in some way or another. This seems to be helpful on finding evidence to start building on the idea of given names as a complex phenomenon.

Another important observation to highlight at this moment is the following: All these studies do in fact take given names in use and not as an abstract category belonging solely to the system of language. By having considered names in usage,

their connection to the corresponding societal and cultural facets becomes evident leading them to the inclusion of naming practices embedded. What is more, it seems like name usage is linked to the process and practices of name-giving in just about any culture and society. Therefore, name-giving and name usage seem to be as closely connected to the category as to the culture and society they are part of.

Even though studies from the onomastic sciences have shed light on the close connection of first names with society and culture, little or even nothing has been done regarding the possibility of taking such relation as part of a complex adaptive system. There are specialized articles that refer to given names as a complex category without actually tackling all the different implications from the general systems theory perspective. It therefore seems relevant to comment on Carmen Fernández Juncal's paper from 2011, in which the author suggests that the onomastic system can be taken as a diasystem.

Fernández Juncal's work belongs for the most part to the socio-onomastic perspective of first names. It mainly relies on sociolinguistic concepts and methods to characterise the system. In her 2011 article, the author takes a variationist approach to suggest that the system of personal names can be understood as a diasystem. Her proposal, thus, seems to follow the necessity to explain given name complexity, and her solution comes by taking a well-known theoretical framework in linguistics. As such, she proposes that given names do in fact show variation according to the diatopic, diachronic, diastratic and diaphasic axis.

The variationist approach to construct given names as a multifaceted unit poses a variety of issues. For once, since it is mostly involved with the relation between language and society, it leaves culture out of the picture. Even more, the way it understands society is quite related to the demographic and sometimes static social categories of race, age, gender etc., with which given names are tied up by cause-effect relations. Such independent variables, as shown in Aldrin's study (2011), do not seem to be of greater consequence for the organization of the system, at least not as much as social interaction. Furthermore, the possibility of belonging to different social groups at once is not possible within this perspective, nor is the negotiation of both the bestower and the bearer's social positioning as part of the process of name-giving (Aldrin, 2011).

The proposal of this article expects to contribute to a better understanding of given names as a multifaceted entity that encompasses language, culture and society. For that reason, it takes the following key points from previous research done within the onomastic sciences as those just reviewed:

1. Given names can be regarded not only as a linguistic phenomenon but as social and cultural phenomena as well.

2. In order to recognise the multifaceted nature of the category, it is of utmost importance to start from usage and not from the idea of a preconceived one from language.

3. The traditional dichotomy in linguistics between language (the abstract system) and speech (the usage of such a system) is not pertinent to our endeavour.

4. In usage, there is evidence of the ongoing dynamic relation between categories.

5. First names usage is embedded with the name-giving process and the naming practices.

6. Given names hold a close relation with the contextual surroundings where they are given and used.

7. There are cultural guidelines to choose and prefer given names within each social group and historical period.

8. First names are organised in repertoires that can be understood as nominal paradigms.

9. Trends on the stock of given names can be related to social and cultural changes both synchronically and diachronically.

10. Human beings on their role as bestowers undergo the first name-giving process.

11. First names are bestowed to someone, a human being.

12. It is consensual that the main function of a given name is to individualise, thus to distinguish its bearer.

Having all these key points in mind contributes to the possibility of recognizing a complex adaptive system, and its emergent property. In such proposal, language usage, societal interaction and culture as symbolic constructs are indispensable and fundamental elements. Additionally, the basic idea of first names merely given to individualise their bearers must be overcome so that bearers and bestowers begin to be regarded as members of a variety of diverse groups. Based on this, they are to be understood as complex human agents themselves and not as simplified, discrete and passive recipients to cultural and linguistic phenomena.

For the purposes of the model being presented in this paper, the concept of complexity will be taken from two main sources: the so-called “hard sciences” such as mathematics and physics, and both the social sciences and the humanities. As previously stated, these two perspectives seem to share the general idea of what a complex adaptive system is, and the implications of dealing with the resulting phenomena.

In general terms, a complex adaptive system is considered to be a large set of heterogeneous components (of different nature) that interact with each other in an organized way. The dynamic relations between such components create the so-called emergent properties,⁸ which occur precisely because of such interaction between the joint constitutive elements of the system. Therefore, the latter is understood as a whole, or as a unity of inseparable components that cannot be isolated nor

---

⁸ What is often thought of as a “side-product”.

considered independently. Taking each one of them separately would imply that the emergency is lost alongside with that which most characterises the system.

In addition to the aforementioned, the system is also considered to be adaptive because it is open and maintains continuous communication with its environment. The exchange of information with the surroundings causes the system to enter into periods of instability and further adaptation to the changes coming from outside the system itself. Adapting to such changes allows the system to reach a new state of stability that will always be achieved due, precisely to its ability to learn (Gell-Mann, 1988; Ladyman – Lambert – Wiesner, 2013).

A recurrent example in the specialised literature concerning complex adaptive systems is that of thought and human brain. The latter is conformed from a large number of neurons (preparation of proteins, water and other) that communicate with each other through electrochemical signal codes by releasing neurotransmitters. The dynamic interaction of all these components of different nature results in the emerging property of thought. As such, it is not the result of the sum of all the elements of the brain nor it can be found in each one separately (isolated from the collective behaviour and interaction of the parts). Furthermore, the system adapts to other elements of the body of a person and the external environmental contingencies.

Arriving at this point, it seems appropriate to present the model to this proposal by integrating the general idea of what a complex adaptive system is with the different key points obtained from work within the onomastic sciences⁹:

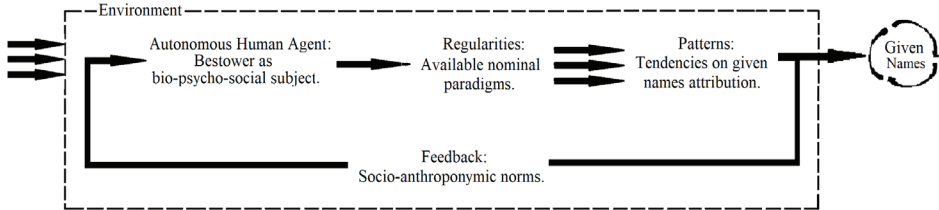

Figure 1. Name-giving process and practices as a complex adaptive system with the category of first names as its emergent property.

Figure 1 shows the name-giving process suggested by Aldrin (2011) as well as the general idea of naming practices (without anchoring the proposal to any in particular) as a complex adaptive system¹⁰. The category of given names is considered to be emerging from the interaction between the different components

⁹ The model presented here is not the final version but part of a PhD research in progress.

¹⁰ A very first version of the model was orally presented as part of the “Segundas Jornadas Antroponomásticas” held in Mexico and Brazil simultaneously in October 14–16, 2019 and included in the article *La construcción de la identidad de género a partir de la selección del nombre de pila* (Building Gender Identity from the Selection of the First Name), published in *Onomástica desde América Latina*, 2020, vol. 1, No 1, pp. 172–198.

involved in such a system. As part of the visual representation to the model being suggested, the system itself is presented using arrows showing a circular flow, the emergent property is conveyed by another arrow pointing outside to the resulting category, the environment is depicted as a dotted line and the information coming from said environment, by arrows pointing at the system.

The starting point to read this system representation is that of the autonomous human agent. As part of the whole, it takes the role of the bestower in the process and the practices of name-giving. In that regard, it is to be understood not only as an individual but mostly as a member of different dynamic groups (linguistic, cultural and societal). Furthermore, it is not a passive repository of culture and language but an active subject with the potential to change them collectively through social interaction. Accordingly, bestowers are not only users of a language but ongoing members of society and culture, and as such they are to be taken as bio-psycho-social entities.¹¹

Human agents interact with one another, and it is within such interaction that they undergo the process of name-giving. As active and ongoing members of different groups, they give names to other human beings. Such human beings are not just about any other mammal of the species but socio-cultural subjects being integrated to the societal, cultural and linguistic community. Therefore, not only do given names function to individualise their bearers but to incorporate them to the group as well. Therefore, socio-cultural subjects would be creating and incorporating other socio-cultural subjects of the community by attributing them a first name.

Interactional networks, therefore, become of utmost importance since it is through these that the membership is built and that the symbolic constructs are not only being shared and transmitted to other generations but also created. Moreover, it is through the name-giving process within social interaction that not only do bestowers negotiate their ongoing membership to the community but the bearers' as well (it could be of a newborn baby or an already member of a certain group within the community¹²). Such negotiation is, for the most part, linked to both social and cultural norms being learned as part of different groups within the community. Furthermore, it is related to the construct of self and otherness relevant to the process of identity.

Given name selection as part of the naming process follows societal and cultural guidelines that are being learned, created and recreated through usage. Even more, names actually being chosen begin to develop the stock of first names available for the other members of the community within a certain period of time. In other words,

---

¹¹ According to Marta Lamas Encabo (2016, pp. 339–342), human beings are, as interactional subjects, bio-psycho-social entities because they have the capacity to symbolise. She understands symbolisation as an action implying not only the cognitive construction of sense but a subjectively “psychical activity of emotional elaboration.”

¹² For example, when an adult changes its social status.

by choosing a name to integrate another member into the community, the result from the collective agency of the name-giving process generates regularities that result in the nominal paradigm for that community in time.

Such paradigm is being conformed through usage by items already available as well as potentially new ones (which could be completely new words following the structure of the language being expressed in, or words coming from other grammatical categories). Thus, given names enter to the dynamics of socio-anthroponymic practices and usage through the process of name-giving that bestowers undergo. On this regard, contrary to Hoffmann and Tóth's proposal (2015), the stock is not already given but being constructed as bestowers interacting with other members of the community undergo the process of name-giving.

Regularities in the paradigm will come from languages being used by interacting subjects who are also members of society and culture and as such they will give rise to tendencies through time. Such tendencies will be the basis for emerging patterns that later on will develop into socio-anthroponymical norms. Such norms are to be regarded as feedback coming from the system itself that will regulate future choices of ongoing members of the community. Such norms are not only of the linguistic but the societal and cultural nature as well, and they will serve as guidelines to bestowers as part of the community by forming them within the customs and habits of the group.

Taking all this into consideration, given names as a category would be the result of the dynamic interaction of all the above and not a preconceived one from the abstract system of language. The complex adaptive system would include interaction of human beings as bio-psycho-social entities as members to culture and society. Such autonomous human agent will choose names to integrate other human beings into the socio-cultural network to which they are part of, and where they have been formed into.

By undergoing the name-giving process, bestowers will be “activating” items into the flow of the system and creating an available paradigm. The paradigm will evolve into patterns as part of naming practices, and will result in regulating feedback to other members of the community. Furthermore, both the name-giving process and the naming practices will adapt to changes of a bigger macro flow of society, language and culture as part of the environment. For example, for important historical events such as a change of regime, or to cultural alterations such as gender equality.

The category of first names is, then, an emergent property from the interaction between the following components of the system: The sociocultural subjects (as members to different dynamic groups within the community) that undertake the role of the bestower, the available paradigm of names formed by the choices made through the name-giving process integrated to the naming practices for each community in time, the patterns resulting from the continuous flow of such paradigm,

and the socio-anthroponymic norms that regulate bestower's preferences according to the system itself. For that reason, it cannot be regarded as having only a linguistic facet, independent and isolated from the cultural and societal ones.

Perhaps an example would help to better explain the complex system being proposed in this work: let us consider the case of the Basque in Mexico, more specifically in Mexico City.¹³ Because of space issues, it is not possible to present with an in-depth analysis and explanation but hopefully it will contribute to the general idea being presented in the paper.

The Basque community has a long history of external migration flows to Mexico. From economical migration to political exile, there have been different reasons for the Basque to enter to the country. Sometimes, Basque immigrants remain in Mexico and make a home in this new place that has welcomed them. In these cases, they tend to integrate to the reception country in different degrees, many times according to the type of mobility they were part of in the first place. However, such adaptation to their new surrounding does not imply the loss of their previous cultural, linguistic and social heritage but the combination of both. And this is something that can be witnessed when choosing names for their children in the country of reception.

The entry to the system is given by the information coming from the environment. In the case of the Basque, the general surrounding can be found in different historical events that gave the sufficient conditions for people to move out of their own country. Hence, there could be, for example, the Spanish Civil War by which over 20 thousand people were exiled for political reasons or the lack of job opportunities that come with past economic crises. All of these socio-historical factors would be translated as information that the system, as an open and adaptive one, acquires. In this case, some of the information being integrated to the name-giving process and practices could be that of the place of origin, the place of reception and the type of mobility.

Basque immigrants that arrived and stayed in the country started creating and integrating into different social networks, at the beginning solely to the already existent supporting groups of previously arrived immigrants from their country. As they continued in Mexico, such networks might have been diversified, including not only people close to their own background but Mexicans as well. Then the interactions that the Basque created were, for once, amongst other immigrants, and for other, with people born and raised in Mexico. And, depending on the type and time of mobility, they would also keep an active communication with their previous social networks back at home.

---

¹³ The example given at this point was obtained by performing fieldwork within the Basque community in Mexico City as part of a PhD dissertation. Interviews with the descendants of different Basque migrations as well as ethnographic observation were performed.

Interaction between the Basque and all of this diversity, given by the already existent population in Mexico and their own social networks, influenced the choice of names given to their offspring born in the recipient country. Therefore, they were faced with the option of taking from the already existent repertory in Spanish that the recipient country was on the process of organising, or choosing a first name from their Basque heritage. In many cases, they inclined for the latter but without forgetting the place they were now living in. Hence, they preferred names that belong to the Euskara repertory but that were easy for Spanish speaking Mexicans to pronounce and remember. For example, they would choose names such as *Iker* and not *Aitor* for men, or *Lorea* and not *Gurutzne* for women.

These regularities in the conformation of the nominal paradigm by the choices taken as part of their social interaction then became a tendency within the community itself and, sometimes, even integrated to the general Mexican repertory (for example, *Iker* became a name in fashion in Mexico at some point). Tendencies coming from the ongoing organisation of the stock returned to the autonomous human agents as feedback in form of a norm by which new bestowers, as part of the community of descendants from a Basque migration flow, would prefer and choose names expressed in Euskara that were accessible for Spanish speakers.

The category as an emergent property of the system in this very specific example would be created by the interaction of all of the above, having the system becoming stable through time by learning from the information given by the environment. On this regard, the prototype theory as taken from cognitive linguistics and applied to first names by Yolanda G. López Franco (2020) becomes of great relevance as well as Willy Van Langendonck's (2007) proposal about the distinction between proper names as lemma and function. But that is a topic for yet another paper. For the time being, the purpose of this article was to present a model to explore the possibility of given names as an emergent property of a complex adaptive system found in the name-giving process and practices.

Final words

Given names are part of languages and cultures emerging from social interaction. For that reason, they can be regarded as linguistic, cultural and societal phenomena all together. The category results an emergent property of the dynamic interaction between language in use, shared symbolic frames and social interactions recognised in the name-giving process and naming practices. For that reason, it needs to be regarded as a whole and not as the sum of separated, individual parts.

The idea of a complex adaptive system in which a multiplicity of heterogeneous variables interacts with each other and their environment seems to significantly contribute to the study of given names. However, more work needs to be done in this regard to truly recognise its worth in the area. The model presented here is only a starting point to the, hopefully, future application of the notion not only from

a theoretical but also an empirical point of view. On that same note, many questions arise and are left unanswered in this study. For instance, whether the proposal could also be applied to other types of anthroponyms or to other proper name categories (such as toponyms or brand-names), and to what extent.

References

- AINALA, Terhi – ÖSTMAN, Jan-Ola: *Socio-Onomastics. The Pragmatics of Names*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company 2017. 231 p.
- ALDRIN, Emilia: *Choosing a Name = Choosing Identity? Towards a Theoretical Framework*. In: *Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques*, 2011, pp. 392–401 (Annex. Secció 4: Els noms en la vida quotidiana).
- BERTALANFFY, Ludwig Von: *Teoría general de los sistemas*. México: Fondo de Cultura Económica 1976. 311 p.
- BRAMWELL, Ellen S.: *Naming in society: a cross-cultural study of five communities in Scotland*. Glasgow: University of Glasgow 2012. 434 p. (PhD thesis)
- BUCHOLTZ, Mary – HALL, Kira: *Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach*. In: *Discourse Studies: An Interdisciplinary Journal for the Study of Text and Talk*, 2005, Vol. 7, No 4–5, pp. 586–614.
- CAPRINI, Rita: *Nomi propri*. Pisa: Edizioni dell'Orso 2001. 160 p.
- CASTRO ALFÍN, Demetrio: *Antroponimia y sociedad. Una aproximación sociohistórica al nombre de persona como fenómeno cultural*. Navarra: Universidad Pública de Navarra 2014. 172 p.
- DÍAZ MATA, Alfredo: *Tres aproximaciones a la complejidad*. In: *Contaduría y Administración*, 2012, Vol. 57, No 1, pp. 241–264.
- FERNÁNDEZ JUNCAL, Carmen: *El sistema antroponímico como diasistema*. In: *Nouvelle Revue d'Onomastique*, 2011, vol. 53, pp. 141–150.
- FERNÁNDEZ JUNCAL, Carmen: *Evolución de los usos antroponímicos en España*. In: *Moenia*, 2020, Vol. 25, pp. 149–177.
- FINE, Agnès: *Transmission des prénoms et parenté en Pays de Sault, 1740–1940*. In: *Le prénom. Mode et histoire*. Paris: Entretiens de Malher EHESS 1984, pp. 109–125.
- GARCÍA GALLARÍN, Consuelo – BRAVO LLATAS, María del Carmen: *La innovación antroponímica durante la Segunda República*. In: *Onomástica, deonomástica y documentación*. Kassel: Reichenberger, 2019, pp. 27–55.
- GARCÍA, Rolando: *Sistemas complejos. Conceptos, método y fundamentación epistemológica de la investigación interdisciplinaria*. Barcelona: Gedisa 2006. 202 p.
- GARCÍA, Rolando: *Interdisciplinariedad y sistemas complejos*. In: *Ciencias sociales y formación ambiental*. Barcelona: Gedisa 1994, pp. 85–124.
- GELL-MANN, Murray: *Simplicity and Complexity in the Description of Nature*. In: *Engineering and Science* 1988, pp. 2–9.
- H Aidar, Julieta: *Debate CEU-Rectoría. Torbellino pasional de los argumentos*. México: Universidad Nacional Autónoma de México 2006. 514 p.

HOFFMANN, István – TÓTH, Valéria: Viewpoints on the cognitive-pragmatic description of personal names. In: *Word*, 2015, Vol. 61, No 2, pp. 141–164.

JIMÉNEZ SEGURA, Selene: La construcción de la identidad de género a partir de la selección del nombre de pila. In: *Onomástica desde América Latina*, 2020, Vol. 1, No 1, pp. 172–198.

KRETZSCHMAR, William A. Jr: *Language and Complex Systems*. Cambridge: Cambridge University Press 2015. 230 p.

LADYMAN, James – LAMBERT, James – WIESNER, Karoline: What is a complex system? In: *European Journal for Philosophy Science*, 2013, Vol. 3, No 1, pp. 33–67.

LAMAS ENCABO, Marta: Usos, dificultades y posibilidades de la categoría género. In: *El género. La construcción cultural de la diferencia sexual*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, Centro de Investigaciones y Estudios de Género 2015, pp. 331–366.

LÓPEZ AGUILAR, Fernando: The Altepétl: Fractal modeling of a Pre-Hispanic Human Agency. In: *Fractal Analysis, Applications in Health Sciences and Social Sciences*. InTech Publisher 2017, pp. 131–140.

LÓPEZ FRANCO, Yolanda Guillermina: Las relaciones intercategoriales e intracategoriales en antroponimia. El caso de los nombres de pila en francés de Francia y en español de México. In: *Onomástica desde América Latina*, 2020, Vol. 1, No 1, pp. 222–247.

MAÍZ ARÉVALO, Carmen: *Nombre propio e identidad cultural*. Madrid: Sílex Universidad 2010. 180 p.

MORENO ALMÁRCEGUI, Antonio – ZABALZA SEGUÍN, Ana: *El origen histórico de un sistema de heredero único: el Prepirineo Navarro, 1540–1739*. Madrid: Ediciones Rialp 1999. 431 p.

MORIN, Edgar: *Introducción al pensamiento complejo*. Barcelona: Gedisa 2009. 167 p.

MORIN, Edgar: *El paradigma perdido. Ensayo de bioantropología*. Barcelona: Editorial Kairós 2005. 263 p.

MOSKO, Mark S. – DAMON, Fred: *On the Order of Chaos: Social Anthropology and the Science of Chaos*. Oxford: Berghahn Books 2005. 296 p.

OFFROY, Jean-Gabriel: *On nomme un enfant. Choix du prénom et projet parental*. Lille: Atelier National de Reproduction des Thèses 1992.

SANGOÍ, Jean-Claude: La transmission d'un bien symbolique: le prénom. In: *Terrain 4. Carnets du Patrimoine Ethnologique*, 1985, pp. 70–76.

VAN LANGENDONCK, Willy: *Theory and Typology of Proper Names*. New York: Mouton de Gruyter 2007. 378 p.

SLOVENSKÉ PRIEZVISKÁ V DATABÁZE AMERICAN FAMILY NAMES

PETER ĎURČO

Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda, Trnava, Slovensko

ĎURČO, Peter: Slovak surnames in the Database of American Family Names. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2021, Vol. 72, No 1, pp. 183 – 193.

Abstract: The issue of transcribing proper names from foreign languages into Slovak has received constant attention in Slovak linguistics. The article brings the opposite view. It is devoted to the issue of transcribing surnames from Slovak into English. The starting point of the analysis is the Database of surnames in the United States of America. The article focuses mainly on the adaptation and variability of transcription of surnames with accented letters.

Key words: onomastics, surnames, Slovak family names, spelling

1. POZNÁMKY K ORTOGRAFII PRIEZVISK

Zásady písania prevzatých slov a cudzích vlastných mien upravujú *Pravidlá slovenského pravopisu* (2013, ďalej PSP). Všeobecná tendencia je, že aj slová cudzieho pôvodu sa po ich zdomácnení píše podľa zásad, ktoré sa uplatňujú pri písaní slov domáceho pôvodu. Kritérium zdomácnenia však neplatí pri osobných menách. Pri vlastných menách cudzieho pôvodu sa zachovávajú písmená s inými diakritickými znamienkami ako v slovenčine. V minulosti sa častejšie využívali adaptácie cudzích písmen s odlišnými diakritickými znamienkami. Namiesto nich sa používali a aj sa používajú domáce písmená podľa výslovnosti alebo pôvodné písmená bez cudzích diakritických znamienok. Súčasné typografické možnosti digitálnych médií však používanie cudzích písmen zjednodušujú. Pri cudzích menách sa zachovávajú aj zložky (*sz, sch, sh, nh, lj, nj*). Podľa PSP sa výnimky písania cudzích mien týkajú len veľmi známych osobností a pôvodných podôb starogréckych a latinských vlastných mien, kde sa v ustálených prípadoch používajú vžitá podoba, pri ktorých nejde iba o pravopisné poslovenčenie (porov. PSP, 2013, s. 38 – 44).

Téme transkripcie a transliterácie cudzích priezvisk v slovenčine bol venovaný aj samostatný vedecký seminár (porov. Králik, 2002). Osobitnú problematiku predstavuje výslovnosť cudzích mien v slovenčine (porov. Král, 2005). Problematiku transfonemizácie vlastných mien z angličtiny do slovenčiny podrobne osvetlil Martin Ološtiak (2002). Opačný vzťah, teda preberanie slovenských priezvisk do iných jazykov, sa doposiaľ hlbšie skúmal predovšetkým v maďarčine (porov. Valentová, 2015a, b). Databáza priezvisk v Spojených štátoch amerických ponúka možnosť sle-

dovať tento jav z ortografickej stránky, pretože sa v nej nachádzajú aj priezviská slovenskej a širšej slovanskej proveniencie.

Ortografia priezvisk je špecifický onomastický problém. Je to primárne zapríčinené všeobecnou polarizáciou vlastných mien vo vzťahu k apelatívam. Na podstatu problému poukázal už Vincent Blanár. Podľa neho sa vlastné mená tvoria (ako druhotný plán jazyka) na pozadí apelatívnej slovnej zásoby. Zdôrazňuje, že pri ich tvorení a používaní sa neuplatňujú len zákonitosti apelatívneho jazykového kódu, ale aj špecifické zákonitosti vlastných mien. Z tejto dvojakej súvzťažnosti vlastných mien vyplýva podľa V. Blanára dvojaký status kategórie nomen proprium, a to lingvistický status a onomastický status. Tento fakt pokladá V. Blanár pre analýzu vlastných mien a vôbec pre metodologický postoj v onomastike za podstatný (Blanár, 2008, s. 9).

Súbory priezvisk tvoria podľa V. Blanára otvorené rady, nachádzajú sa v nich priezviská, ktoré nemajú paralely v domácich útvaroch, preto je ťažké zosúladiť pravidlá o prechýľovaní pri niektorých cudzích a exotických menách. Ďalším závažným faktorom je aj to, že spisovná kodifikácia nemôže obchádzať tradíciu a rodinný (lokálny) úzus nositeľa mena (Blanár, 2008, s. 27 – 28). Závažnou podobou priezviska je forma zapísaná v matrike.

Špecifickými faktormi, ktoré ovplyvňujú vlastné mená, sú mimojazykové činitele, ktoré súvisia so sociálnymi, právnymi, historickými normami príslušného štátu, jeho administratívy. Tieto činitele neustále vplývajú na štandardizáciu i vlastných mien. V. Blanár už pred mnohými desaťročiami konštatoval, že existujúcu onymiu výrazne zasahuje zmenená štátnopolitická a ideologická situácia (porov. Blanár, 1950). Týka sa pomenúvania a premenúvania obcí, ulíc, inštitúcií alebo úradného menenia priezvisk pri „vyrovnávaní“ cudzích mien s menami domáceho etnika (Blanár, 2008, s. 48).

Podľa V. Blanára (2008, s. 53) je základnou jednotkou pri priezviskách ich grafický variant. To znamená, že ortografické varianty sú samostatné onymické jednotky, porov. napr. rôzne podoby priezviska *Palfi*: *Palfi* (53/57),¹ *Pálfi* (108/118), *Palfy* (4/5), *Pálfy* (116/113), *Pálfy* (77/83), *Pálfii* (0/1), *Palffy*.

Rozhodujúci vplyv mimojazykových činiteľov zdôrazňuje aj Milan Majtán, ktorý konštatuje, že slovenské priezviská odrážajú zložité spoločenské a kultúrne dejiny mnohonárodnostného uhorského štátu. Sú v nich podľa neho stopy ešte starších byzantsko-rímskych vzťahov, v severnej časti nášho územia valašskej kolonizácie, najmä od 13. storočia ohlasy nemeckého osídľovania baníckych a vinohradníckych oblastí, severné časti územia východného Slovenska boli ovplyvnené osídľovaním ukrajinského či rusínskeho etnika. Na vývin priezvisk vplývali podľa M. Majtána aj husitsko-bratrické výpravy, turecké vojenské nájazdy na územie stredného aj západného Slovenska a turecko-osmanské panstvo v niektorých južnejších, ako aj

---

¹ V zátvorkách sú počty mužských/ženských nositeľov/nositeľiek tohto tvaru priezviska v databáze priezvisk na Slovensku.

habánske osídlenie v najzápadnejších častiach nášho územia. K jazykovým činiteľom, ktoré pôsobili na formovanie a na podobu priezvisk, patrí podľa M. Majtána používanie latinčiny, nemčiny, maďarčiny a češtiny. Ďalším javom je podľa neho zachovanie rozličných nárečových javov a foriem, pretože priezviská vznikali a formovali sa v stredoveku, teda v predspisovnom období vývinu slovenského jazyka. Okrem toho M. Majtán (2014, s. 9) konštatuje, že priezviská, ktoré vznikli z prevzatých slov, a priezviská neslovenského pôvodu majú podoby s rozmanitým stupňom adaptácie do slovenčiny. Priezviská cudzieho pôvodu majú niekedy aj pôvodnú neslovenskú jazykovú a grafickú podobu.

Pravopis priezvisk má svoje zvláštnosti. Príkladom môžu byť aj priezviská v českom prostredí, kde bol silný stáročný germánsky vplyv. Podľa Dobravy Moldanovej (1983, s. 31) nejde len o to, že sa v priezviskách uchovávajú rozkolísané písárske zvyklosti alebo starý pravopis, čo zapríčinilo, že aj v jednej rodine mohlo byť jedno priezvisko zapísané rôzne, napr. českým alebo nemeckým pravopisom, ale dochádzalo k čiastočným alebo skomoleným spätným prepisom a české pogermanizované priezvisko sa znovu počešťovalo, napr. priezvisko *Šorš* vzniklo z nemeckého prepisu českého nárečového *Schoř = tchoř (Schorsch)* a bolo spätne počeštené. D. Moldanová (1983, s. 32) poukazuje aj na jav, keď sa české priezviská v nečeských textoch prekladali (napr. *Kříž* sa v latinskom texte písal *Crux*), alebo sa priezviská latinizovali (napr. *Sníška – Smiechus*), čo bolo v dobe humanizmu bežné v celej Európe.

Náš výskum na základe databázy priezvisk na Slovensku z roku 1995² ukázal, že ak pravopisná podoba cudzieho priezviska dovoľuje obmenu niektorej grafémy alebo skupiny grafém, tak sa aj spravidla príslušný variant priezviska vyskytuje, cudzie priezvisko zapísané iným pravopisným systémom má spravidla aj slovenské ortografické varianty, ortografická variabilita priezviska závisí aj od jeho „hláskového potenciálu“, priezviská vytvárajú celé variantné série v rámci svojho „hláskového potenciálu“ a variantné ortografické série vznikajú následne aj pri adaptovaných a z nich odvodených podobách priezvisk (Ďurčo, 2002).

2. PRIEZVISKÁ V DATABÁZE

Ak by sme mali zovšeobecniť hlavné činitele vplyvajúce na podoby priezvisk vo všeobecnosti, tak sú to mimojazykové činitele multietnicita, historicita a hlavný jazykový činiteľ je mnohojazyčnosť. Z hľadiska uvedených činiteľov predstavujú Spojené štáty americké pravdepodobne najkomplexnejší a najpestrejší konglomerát spomínaných faktorov. Významným príspevkom k skúmaniu tejto situácie sa stal výskum priezvisk v USA. Po vyše desať rokov trvajúcej práci na *Slovníku priezvisk v Spojených štátoch amerických* pod vedením hlavného editora Patricka Hanksa

---

² https://www.juls.savba.sk/durco_priezviska.html

v spolupráci s takmer štyrmi desiatkami konzultantov z celého sveta vyšiel v roku 2003 v tlačenej podobe trojväzkový slovník, ktorý obsahuje vyše 70 000 najčastejších priezvisk v USA. Už vtedy sa začalo uvažovať o jeho novom, aktualizovanom, rozšírenom a revidovanom elektronickom spracovaní. Nová databáza bola doplnená o 10 000 nových priezvisk, čo dohromady pokrýva 85 % všetkých priezvisk v USA.

Emigrácia Slovákov do USA má viac ako stopäťdesiatročnú históriu a bola poznačená niekoľkými vlnami.³ S tým spojený osud priezvisk Slovákov v Amerike sa spája aj s úsilím o uznanie slovenskej národnosti.⁴ Konštantín Čulen píše vo svojej knihe *Dejiny Slovákov v Amerike* doslova o boji o slovenské meno (rozumej o slovenskú národnosť) v americkej štatistike, keďže Slováci sa nemohli hlásiť za Slovákov, pretože oficiálne pochádzali z Uhorska. V štatistikách sa zapisovala tzv. „politická národnosť“, a teda Slováci boli evidovaní ako Uhri, proti čomu sa slovenskí národovci búrili, pretože ich stotožňovali s Maďarmi. Z iniciatívy Slovenskej ligy v Spojených štátoch prijali na schôdzi 7. marca 1910 v Pittsburghu zástupcovia slovenských, chorvátskych, srbských, slovinských a rusínskych spolkov, zastupujúcich vyše sedemstotisíc členov, rezolúciu, v ktorej žiadali, aby sa pri budúcom sčítaní obyvateľov Spojených štátov rozlišovali medzi vystaňovalcami aj v ich prípade národnosti, ako to bolo v prípade Čechov a Poliakov z Rakúsko-Uhorska, alebo Fínov od iných národností Ruska, alebo Írov zo Spojeného kráľovstva. Deputácii vo Washingtone, ktorú viedol Peter V. Rovnianek, sa podarilo s pomocou senátora za štát Pensylvánia Georgea Olivera presvedčiť administratívnych pracovníkov, ktorí mali na starosti prípravu sčítania obyvateľov, hoci sčítacie hárky, ktorých cena bola 250 000 dolárov, už boli vytlačené, a už 14. marca kongres prijal príslušné dodatky v zákone, ktorý prezident W. H. Taft aj podpísal. Bol dokonca vydaný osobitný zákon, aby boli predošlé sčítacie hárky zničené a namiesto nich vytlačené nové, v ktorých by Slováci mohli priznať svoju národnosť. Považovalo sa to za neslýchaný triumf, „aký annále Slavianov v Amerike môžu zaznačiť“, ktorý zabránil, aby sa slovenská národnosť potichu odstránila z oficiálnych úradných amerických dokumentov (Čulen, 1942, s. 156).

---

³ Podľa portálu *Slovenské zahraničie* sú štatistické údaje o počte slovenských prisťahovalcov do USA pred rokom 1918 nepresné. Federálny súpis z roku 1920 uvádza, že v USA žilo 619 866 Slovákov, z nich 274 948 narodených mimo USA a 344 918 narodených v USA. Súpis z roku 1990 registruje 1 882 915 osôb slovenského pôvodu. Sčítanie obyvateľov USA z roku 2000 zaznamenalo pokles počtu osôb hlásiacich sa k slovenskej národnosti na 820 711 obyvateľov. *US Census 2002* uvádza 800 756 osôb hlásiacich sa k slovenskému pôvodu (<https://www.slovenskezahranicie.sk/sk/stranka/55/spojene-staty-americke>).

⁴ Zoznam priezvisk Slovákov v USA nájdeme aj na stránke *Slovak Institute* v rámci projektu *Slovakia-SLRP (Surname Location Reference Project)*, ktorý bol naposledy aktualizovaný v roku 2003. Zoznam obsahuje asi 3 000 priezvisk od Slovákov, ktorí poslali údaje o svojich koreňoch na Slovensku podľa bývalých stolíc a uviedli aj lokalizáciu svojho pobytu v USA. Zoznam uvádza len amerikanizovanú podobu priezvisk bez diakritiky (<http://www.slovakinstitute.com/SLRP%20Web/Index%20SLRP.htm>).

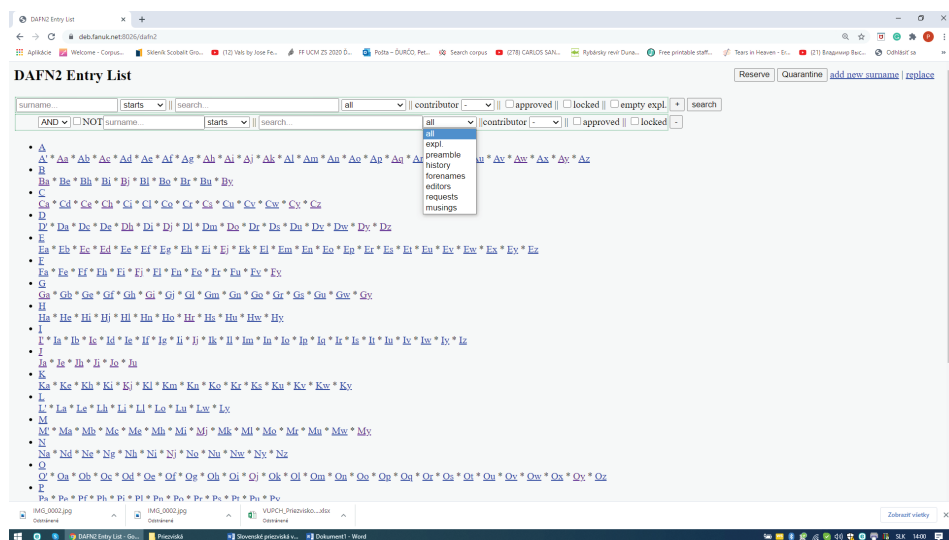

2.1. Štruktúra databázy

Štruktúru databázy uvádzame ako príklad modelu pre tvorbu databázy pri výskume priezvisk, ak by sa v budúcnosti mal takýto projekt realizovať na Slovensku. Databáza zachováva pôvodnú štruktúru slovníkového hesla z tlačenej podoby, ktorá je doplnená novými funkcionalitami na konzultantské a redakčné multieditovanie:

- Heslo
  - Frekvencia v rokoch 1997, 2000, 2007 a 2010
- Výklad
  - „zdrojový jazyk“ a pôvod mena
    - „regionálny“ výskyt
  - etymológia
    - najčastejšie krstné mená ako indikátor pre pôvod priezviska
  - história
  - odkazy
    - tzv. „anchor names“ – úplný výklad
    - varianty – odkazové heslá

Heslá poskytujú rôzne možnosti triedenia, výberu a zobrazenia mien podľa tvaru, frekvencie, stavu autorského a redakčného spracovania, výkladu, histórie, redakčných poznámok, podľa konzultantov a chronológie spracovania:

Tab. 1. Hlavná stránka databázy s funkciami

Priezviská s geneticky rozdielnymi etymónmi sa v databáze spracúvajú samostatne:

DAFN2 LIST		test	Save	Save & close	Close
Status	Active	PWH approved	✓	XRs from here	XRs to here
headword	Ban	TD 1997	461	Freq 2007	1390
sense nr.	1	Status	Active	+ sense	remove sense
expl.	Croatian, Slovenian, and Serbian; Hungarian and Slovak (both Bán): nickname from Hungarian <i>bán</i>, South Slavic <i>ban</i>, or Slovak <i>bán</i> ‘governor’ (from Avar <i>bajan</i> ‘rich’ (adjective) or ‘rich man’). Historically, it is found mostly as a Croatian status name for a regional military or administrative leader (first used in Croatia in the 10th century and derived from the Hungarian word). The surname possibly denoted a person in the service of a ban or one who came from a land under the authority of a ban. It may also have denoted a landlord. Hungarian <i>Bán</i> was also used as an old personal name.				open links
sense nr.	2	Status	Active	+ sense	remove sense
expl.	As a Slovenian surname it may also be derived from the personal name <i>Urban</i>.				open links
sense nr.	3	Status	Active	+ sense	remove sense
expl.	German: variant spelling of <xr>Bann</xr>.				open links
sense nr.	4	Status	Active	+ sense	remove sense
expl.	Japanese 伴 ‘comrade’: this name is found mostly in eastern Japan. Some families pronounce the same character as <i>Tomo</i>.				open links
sense nr.	5	Status	Active	+ sense	remove sense
expl.	Chinese: Mandarin form of the Chinese surname 班, meaning ‘squad’ or ‘theatrical troupe’ in Chinese: from the second element of the personal name <i>Dou Ban</i> (斗班), given name of a prince, grandson of king Ruo Ao (died <i>c.</i>764 BC) of the state of Chu the state of Chu during the Spring and Autumn period (770–476 BC).				open links
sense nr.	6	Status	Active	+ sense	remove sense
expl.	Korean: variant of <xr>Pan</xr>.				open links

Tab. 2. Heslo v databáze s priezviskom s rozličnou etymológiou

Ukážka hotového hesla:

Boehm

1997 TD: 4590; 2007 freq.: 8291

(Origin:) German (*Böhme*), Dutch, and Jewish (Ashkenazic): ethnic or regional name for a native or inhabitant of Bohemia (now the western part of the Czech Republic), from *Böhmen*, German name of Bohemia (Middle High German *Böheim*, *Bēheim*). (Etymology:) This derives its name from the tribal name *Baii* + *heim* ‘homeland’. (History:) The *Baii* were a tribe, probably Celtic-speaking, who inhabited the region in the 1st century AD and were gradually displaced by Slavic settlers in the period up to the 5th century. The same tribe also gave their name to Bavaria (see *Bayer*). Bohemia was an independent Slavic kingdom from the 7th century to 1526, when it fell to the Habsburgs. In 1627 it was formally declared a Habsburg Crown Land, and by the Treaty of

Versailles it became a province of the newly formed Czechoslovakia in 1919. This is also found as a Swedish name.

Forenames: German 6%. ger: Kurt (11), Hans (9), Otto (6), Fritz (5), Gerhard (5), Horst (5), Bernd (3), Dieter (3), Helmut (3), Wolfgang (3), Erwin (2), Guenter (2).

Rodné mená (*forenames*), ktoré sú registrované pri priezviskách, sú často identifikátorom na zistenie pôvodu priezviska.

Ako je zrejmé z ukážky, vo výklade hesla (*explanation*) sa z hľadiska onomastickej teórie prelínajú rôzne aspekty výkladu pôvodu priezviska. Nerozlišuje sa medzi apelatívnym a propriálnym pomenovacím motívom tak, ako to poznáme napr. z onomastickej teórie Rudolfa Šrámka (porov. Šrámek, 2007), teda či ide o etymológiu východiskového apelatíva alebo propria (napr. rodného [krstného] mena, toponyma), z ktorého vzniklo priezvisko, alebo ide o určenie východiskového apelatíva alebo propria a onymickej motivácie priezviska (priezviská z rodných mien, podľa zamestnania, príbuzenských vzťahov, podľa pôvodu, priezviská prezývkového charakteru a pod.).

Poznámky k histórii priezvisk sa vzťahujú na doložené informácie o konkrétnom nositeľovi daného priezviska. Dozvieme sa napríklad, že americký spisovateľ Thomas Bell (1903 – 1961) sa pôvodne volal *Belejšák*. Jeho rodičia boli Rusíni a pochádzali z obce Nižný Tvarožec na Slovensku. Zaujímavá je história priezviska *Malay* rusínsko-ukrajinského pôvodu. Predkovia mnohých Američanov s týmto priezviskom a jeho variantmi *Maley*, *Mley*, *Malley* a *Mellay* prišli do Spojených štátov na začiatku 19. storočia z obcí Radvaň nad Laborcom a Zbudská Belá. Zaujímavé je, že priezviská *Malay*, *Málaj* sú v súčasnosti na Slovensku veľmi zriedkavé, častejšie sa vyskytuje podoba *Malej/Mlej*. Pri priezvisku *Warhol* sa okrem jeho pôvodu (rusínske *Varhol*, slovenské *Varhol'*, poľské *Warchol*) dozvieme, že jeho najznámejší nositeľ Andy Warhol (1928 – 1987) sa narodil ako *Andrew Warhola* slovenským prisťahovalcom rusínskej národnosti z dediny Miková v okrese Stropkov na Slovensku. Pôvodné rodičovské priezvisko *Varhola* si skrátil na *Andy Warhol* hneď na začiatku svojej kariéry, jeho bratia si však ponechali plný tvar amerikanizovaného priezviska.

2.2. Slovenské priezviská

Na tomto mieste sa treba pristaviť pri pojme „slovenské priezviská“. Ide vlastne o zavádzajúce označenie, pretože by muselo ísť o „autochtónne“, „domorodé“ priezviská, teda také, ktoré sa vyskytujú len v slovenčine, resp. len na Slovensku, a teda pochádzajú zo Slovenska, alebo ich nositeľmi sú len Slováci. Samozrejme, v databáze priezvisk to takto nie je a ani nemôže byť. Základný princíp vychádza z toho, či sa takéto priezvisko (resp. jeho možná slovenská ortografická podoba) na Slovensku vyskytuje. V databáze je evidovaný výskyt priezviska alebo jeho jazykové mutácie v danej krajine. Väčšina výkladov potom zahŕňa výskyt daného priezviska vo viacerých krajinách súčasne. Ako slovenské sú označené potom všeobecne

rozšírené priezviská ako *Martin, Daniel, Dávid*, priezviská, ktoré majú v slovenčine diakritiku, napr. *Šimon* (v databáze *Simon*), *Bartoň* (v databáze *Barton*), *Báleš* (v databáze *Bales*). Ďalej sú to priezviská s odlišným etymónom, napr. *Koch* germánskeho pôvodu a *Koch* slovanského pôvodu z *Kochan*, ďalej sú to priezviská rozšírené v slovanských jazykoch (*Novák, Malik*), latinského pôvodu (*Kaplan, Major, Fabian, Gall*), nemeckého pôvodu (*Furman*), maďarského pôvodu (*Farkaš, Šarkezi*). Absencia diakritiky v anglickej podobe priezvisk dáva často priestor na úvahy o apelatívnom etymóne, napr. *Holy* môže mať anglický alebo slovenský etymón: *holy/holý* (= svätý/nahý).

Identifikácia pôvodu nositeľa podľa priezviska v cudzom jazykovom prostredí je často komplikovaná aj z dôvodu hybridizácie priezvisk. Iveta Valentová poukazuje na túto skutočnosť v prípade priezvisk Slovákov v Maďarsku, resp. maďarských priezvisk na Slovensku. Podľa autorky niektoré maďarské priezviská sú frekventované aj na Slovensku, a preto nemožno s určitosťou vylúčiť slovenských predkov ich nositeľov, ktorých mohli pomenovať maďarským slovom v zmiešanom slovensko-maďarskom jazykovom prostredí alebo ich prímeno preložili do maďarčiny, alebo zapísali maďarským pravopisom (Valentová, 2015b, s. 73). I. Valentová ďalej píše, že jednoznačne sa nedá podľa priezviska určiť pôvod jeho nositeľa, ak je motivované rodným (krstným) menom, ktoré môže mať maďarskú podobu, napr. *Adámi* (*Adam*), *Gáspár* (*Gašpar*), *Jakab* (*Jakub*), *Jónás* (*Jonáš*), *Miklós* (*Mikuláš*), *Pál* (*Pavol*). Tieto priezviská mohli pomenovať Maďarov, ale rovnako môže ísť o pomadžarčené priezviská Slovákov, pretože ide zväčša o starozákonné, biblické mená, ktoré boli a sú známe a používajú sa na oboch územiach (Valentová, 2015b, s. 325).

Pri priezviskách sa často nedá určiť jednoznačne etymón, na čo poukázala tiež I. Valentová pri skúmaní priezvisk Slovákov na území Maďarska. Píše, že iba zo slovného základu alebo formálneho tvaru priezviska sa nedá vždy jednoznačne určiť bez genealogického výskumu presná motivácia vzniku priezviska, pretože pri fungovaní priezvisk v komunikácii sa stáva irelevantnou (Valentová, 2015b, s. 73), napr. pri priezvisku *Balik* môže ísť o propriálny (z mena *Baltazár*) alebo apelatívny etymón (*balík*). Nejednoznačnosť určenia pôvodu môže prameniť aj z ambiguity etymónu, napr. pri amerikanizovanej forme priezviska *Chorba* môže ísť o pôvodne maďarské priezvisko (*csorba* = štrbavý) alebo o slovenské priezvisko (*čorba* = hustá polievka). Ďalšie výklady pôvodu uvádza I. Valentová, podľa ktorej mohlo priezvisko vzniknúť nielen z maďarského apelatíva *csorba* vo význame „medzera, štrbina“ ako prezývka podľa vlastností, ale môže ísť o apelatívum *csorba* slovanského pôvodu s významom „neduživý, chudý, ktorému niečo chýba“, resp. mohlo sa tvoriť aj z vlastného mena *Csorba*, čo je maďarský názov obce *Širba*, takže by mohlo ísť aj o motiváciu pôvodom (Valentová, 2015a, s. 333). Niektoré ortoepické tvary priezvisk sa môžu vyskytovať v typologicky vzdialených jazykoch, používajúcich iný ortografický systém, napr. priezvisko *Ban* môže byť maďarského, slovanského, germánskeho, japonského, čínskeho, kórejskeho alebo vietnamskeho pôvodu.

2.3. Ortografické adaptácie priezvisk

Pri cudzích priezviskách z jazykov, ktorých grafická sústava má pôvod v latinke a obsahuje písmená s diakritikou, sa mená adaptujú do americkej angličtiny dvomi spôsobmi: vynechaním diakritiky alebo transkribovaním grafém s diakritikou. Dlhé vokály *á, é, í, ó, ú, ý* a palatálne hlásky *d', t', ň, l'* sú v amerikanizovanom prepise bez diakritiky. Z pohľadu prepisu priezvisk sú zaujímavé grafémy *c, j, y, v, w*, grafémy s diakritikou *č, š a ž*, dvojzložková graféma *ch*. Slovenské priezviská so zložkami *dz, dž* sa v databáze nevyskytujú. Sú len pri poľských priezviskách (*Dziedziec, Dzиковski, Dzioba, Dziekan*). Pri prvom spôsobe sa stráca pôvodná ortografická podoba. Napr. pri priezvisku *Adamcak* môže ísť o poľský tvar priezviska *Adamczak* alebo slovenské *Adamčák*, za priezviskom *Adamick* sa môže ukrývať poľské priezvisko *Adamik*, ďalej české, resp. slovenské *Adamik/Adámik*, slovinské *Adamič* alebo chorvátske *Adamić*.

Rovnaké priezvisko môže mať dve variantné grafické podoby. Slovanské priezviská ako *Babič, Babic, Babić, Babicz* majú varianty *Babic* aj *Babich*, *Beneš* má tri grafické varianty *Benes, Benesch, Benesh*, rovnako *Beniš* sa vyskytuje vo variantoch *Benis, Benisch, Benish*. Za tvarmi *Balas a Balash* stoja priezviská *Balás, Balaš, Baláš, Balazs, Baláž, Baláž*, za variantmi *Banic, Banick* a *Bannick* stoja slovenské, české, poľské, chorvátske, srbské a slovinské priezviská *Banič, Banić, Baník, Bánik*.

Rovnakú grafickú podobu majú aj početné slovenské a české priezviská, napr. *Belak/Bellack* môže byť prepisom priezvisk *Belák, Beľák, Bělák*, za priezviskom *Belan/Bellan* môžu byť priezviská *Belán, Beláň, Belaň, Bělán* alebo aj chorvátske *Belan, Bjelan*. Pri priezviskách *Bucko, Butschko* a *Buchko* ide o prepis slovanských priezvisk *Bučko, Buczko*.

Príznačné je, že podobné slovanské priezviská majú často jeden tvar, resp. rovnaké varianty. Ortografické tvary *Buric, Burich, Burick, Burik* sú rôzne prepisy slovanských priezvisk, ako je slovenské *Burič, Burík, Búrik*, české *Buřič, Buřík*, ukrajinské a rusínske *Buryk*, chorvátske a srbské *Burić*, ale môže tu ísť aj o nemecké *Burisch*. Priezvisko *Cusick* môže byť amerikanizovanou adaptáciou poľského *Kusik*, českého *Kusík*, slovenského *Kúšik, Kušík*, chorvátskeho *Kusić* alebo srbského *Kušić/Ćušić*.

Graféma *c* stojí za hlásku *c*, napríklad pri priezviskách *Cvengros, Cyril*, hlásku *č* (*Cuba* z *Čuba*), *k* (*Coren* z *Koreň, Collar* z *Kolár*), *ts* (*Fetsko* z *Fecko, Jatsko/Yatsko* z *Jacko/Jačko*). Ak stojí graféma *c* pred *k*, môže ísť okrem prípadov zachovania pravopisu priezviska (napr. *Hricko, Holicky* z *Holický, Jacko* z *Jacko/Jačko*) o amerikanizovaný prepis *k*, napr. *Adamick* je zápis priezviska *Adamík*, *Balick* je zápis priezviska *Balík*, ďalej môže ísť o prepis *č*, napr. *Bucko* (z *Bučko*), *Chacko* (z *Čačko*), *Fecko* (z *Fečko*). Amerikanizovaný prepis priezviska má okrem tvaru *Czech* aj variant *Check*. *Bannick* môže byť okrem priezvisk *Banic, Baník, Bánik* aj prepisom priezviska *Banič*, ale aj chorvátskeho *Banić*, pri priezvisku *Burick* môže ísť o prepis slovanských priezvisk *Burič* aj *Burik*, českých *Buřič* aj *Buřík* alebo chorvátskeho

Burič. Kombinácia grafém *ck* je často prepisom *k* v priezviskách, napr. *Bellack* (z *Belák*), *Bendick* (z *Bendík*), *Billick* (z *Bílik*).

Grafému *č* nahrádza *c* (napr. *Adamcik* z *Adamčík*, *Babic* z *Babič*, *Baca* z *Bača*, *Cech* z *Čech*), *ch* (napr. *Chaban* z *Čaban*, *Adamchak* z *Adamčák*, *Buchko* z *Bučko*, *Check* z *Čech*, *Chacko* z *Čačko*, *Chizmar* z *Čižmár*, *Kaschak* z *Kaščák*), *ck* (napr. *Banick* z *Banič*, *Durick* z *Đurič*, resp. *Đurík*), *tch* (*Fetchko* z *Fečko*, *Patch* z *Pač*). Priezvisko *Čaban* má aj variant *Caban*. Hláska *cz* zastupuje grafému *č* len pri priezvisku *Czech*, ktorá sa zachovala nielen v etnonyme, z ktorého toto priezvisko vzniklo, ale aj v názve štátu *Czech Republic*, inak *cz* zachováva grafickú podobu najmä pri priezviskách poľského pôvodu (napr. *Czachor*, *Czapla*, *Czapiewski*, *Czarnecki*, *Czekaj* atď.).

Slovanské priezviská, ktoré sa začínajú grafémou *j*, majú spravidla dva grafické varianty, napr. *Jacko/Yacko*, *Jedinak/Yedinak*, *Jalen/Jellen/Yellen*, *Jasko/Yasko*, *Jonas/Yonas*, *Jakub/Yakub*.

Graféma *j* v priezvisku sa štandardne prepisuje prostredníctvom *y*, napr. *Buynak* (*Bujňák*, *Bujňak*, *Bujnák*), *Kraynak* (*Krajňák*), *Masley* (*Mašlej/Maslej*).

Amerikanizovaná transkripcia priezvisk s grafémou *š* ma podobu *s* (*Duris* z *Đuriš*, *Dusek* z *Dušek*) alebo *sh*, napr. *Babish* z *Babiš*, *Bartosh* z *Bartoš*, *Roshak* zo slovenského *Rošák*, ale môže tu ísť aj o poľský variant *Rozsak* či nemecké *Roschak*, a vyskytuje sa prepis prostredníctvom *sch* (*Bartosch* z *Bartoš*).

Graféma *ž* sa v amerikanizovanom prepise vyskytuje v dvoch variantoch: ako *z* (*Blazey* z *Blažej*, *Zemla* zo *Žemľa*, *Ziga* zo *Žiga*, *Zilka* zo *Žilka*, *Zupan* zo *Župan*), *sh* (*Balash* z *Baláž* aj *Baláš*).

ZÁVER

Pri skúmaní cudzích priezvisk v americkej angličtine treba mať na pamäti tieto fakty: Transkripcia písmen s diakritikou do angličtiny pri vlastných menách má špecifiká v tom, že neexistuje jednotný prepis pri rovnakom jave. Každé priezvisko, ktoré má vo východiskovom jazyku písmeno s diakritikou, má viac ortografických variantov. Za jedným tvarom priezviska môžu byť rôzne priezviská z jedného alebo niekoľkých jazykov. Národným príkladom sú práve početné varianty priezvisk v slovanských jazykoch.

Bibliografia

BLANÁR, Vincent: Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1950. 139 s.

BLANÁR, Vincent: Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky. Spisy SJS 6/2008. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied 2008. 77 s.

HANKS, Patrick (ed.): Dictionary of American Family Names. New York: Oxford University Press 2003. 2128 p.

ŽURČO, Peter: Variabilita a adaptácia priezvisk na Slovensku. In: Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine. Vedecký seminár. Bratislava 19. – 20. október 2000. Red. E. Králik. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2002, s. 27 – 34.

KRÁĽ, Ábel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Systematika a ortoepický slovník. Martin: Matica slovenská 2005. 424 s.

KRÁLIK, Ľubor (ed.): Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine. Vedecký seminár. Bratislava 19. – 20. október 2000. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2002. 181 s.

MAJTÁN, Milan: Naše priezviská. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2014. 195 s.

MOLDANOVÁ, Dobrava: Naše příjmení. Praha: Mladá fronta 1983. 296 s.

OLOŠTIAK, Martin: Transfonemizácia v kontaktovom vzťahu angličtina – slovenčina. In: Jazykovedný časopis, 2002, roč. 53, č. 2, s. 111 – 127.

Pravidlá slovenského pravopisu. 4., nezmenené vydanie. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 2013. 590 s.

ŠRÁMEK, Rudolf: Etymon, pojmenovací motív a význam vlastných jmen. In: Jezikoslovni zapiski, 2007, roč. 13, č. 1 – 2, s. 459 – 469.

VALENTOVÁ, Iveta: Pôvod priezvisk Veňarčanov – A vanyarci vezetékevek eredete. In: Duchovná a sociálna kultúra menších v majoritnom prostredí. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie venovanej životnému jubileu etnografa Ondreja Krupu. Eds. A. Kováčová – A. Uhrinová. Békešská Čaba: Výskumný ústav Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku 2015a, s. 323 – 364.

VALENTOVÁ, Iveta: Z priezvisk pôvodom slovenských rodín v Békešskej Čabe. In: A. Divičanová – J. Chlebnický – T. Tušková – A. Uhrinová – I. Valentová: Čabianske priezviská. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2015b, s. 73 – 153.

Internetové zdroje

Slovenské zahraničie. Portál Slovákov vo svete. Dostupné na: <https://www.slovenskeza-hranicie.sk/sk/stranka/55/spojene-staty-americke>. [cit. 29. 03. 2021]

Databáza priezvisk na Slovensku (stav v roku 1995). Dostupné na: https://www.juls.savba.sk/durco_priezviska.html. [cit. 29. 03. 2021]

Surname Location Reference Project. Dostupné na: <http://www.slovakinstitute.com/SLRP%20Web/Index%20SLRP.htm>. [cit. 29. 03. 2021]

SPACE AND LANDSCAPE IN POLISH TOPONYMY

URSZULA BIJAK

Institute of Polish Language, Polish Academy of Sciences, Kraków, Poland

BIJAK, Urszula: Space and landscape in Polish toponymy. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2021, Vol. 72, No 1, pp. 194 – 207.

Abstract: In my paper I would like to analyze two sections of space: natural and cultural landscape (in terms of historical geography) and their reflection in the toponymic landscape. The greater focus will be on those elements of the natural landscape (the shape of the surface, soil, flora, fauna) and cultural landscape (forms and types of settlements, defense system, administrative divisions and borders, economic organization and trade, ownership, communication and roads), which were most often recorded and most frequently used in Polish oikonymy over the centuries.

Key words: Polish place names, natural landscape, cultural landscape, the most frequent topolexemes

1. INTRODUCTION

The terms *space* and *landscape* are used in many senses in colloquial language, as well as in scientific discussion. *Space* is a so-called travelling concept: it originated in philosophy, later to become the domain of geometrical, physical, geographical, historical, sociological, and linguistic studies. The situation regarding the term *landscape* is similar. Since these terms are largely ambiguous, the relations between them may be different depending on how broad the meanings we assign to them (Lisowski, 2003). Usually, in geographers' interpretation, space is defined as "that, which stretches everywhere, seems not to have any borders, and where all things and living creatures exist," while landscape is a real object, which takes up "a part of space," and partially fills it up (Plit, 2014, pp. 19–26). Settlement historians treat space as the sum total of social and political phenomena, and they research space, where historical events and processes take place. They determine what the historical geographical environment, that is, natural landscape, looked like; they analyze the processes which change a natural landscape into a cultural one (of settlement, politics, economy, communication, and military issues) (see Tyszkiewicz, 2014, pp. 57–157). Space as present in language, the ways in which people communicate concerning the spatial relations between objects and the spatial characteristics of objects, is an issue researched in the field of linguistics, including onomastics. In Polish linguistic studies, the terms *linguistic space* and *linguistic landscape*, *onymic space* and *onymic landscape* are

used synonymously, and they refer in general to the linguistic expressions related to space and its different components.

In this paper, two parts of space will be analyzed: natural landscape and cultural landscape (as seen by historical geography), as well as their reflection cast in the toponymic landscape. The point of interest lies in those elements of the natural landscape (terrain, location, soil, plant life) and the cultural one (forms of settlement and types of dwellings arrangements, defense system, economic organization, roads), which were most frequently preserved in Polish toponymy throughout the ages. The statistical method, as well as instruments of cultural onomastics and cognitivism are used, particularly the linguistic picture of the world in Jerzy Bartmiński's view, which is defined as "a complex of opinions, which are more or less solidified in language, contained in the meanings or implied meanings of words, which determine the characteristics and modes of existence of the objects of the 'non-linguistic world'" (Bartmiński – Tokarski, 1986, p. 72). The goal here is to present a fragment of the linguistic picture of the world, pertaining to the natural and cultural landscape, which is most frequently preserved in Polish oikonymy.

Modern Poland's toponymy comprises circa 124 000 oikonyms, including 44 000 city and village names, as well as 141 000 anoikonyms, including 30 000 hydronyms according to *National Register of Geographical Names* (PRNG). This contains names formed on the bases of appellatives, anthroponyms, and from other toponyms with the use of a wide range of name-forming means (onymization or semantic derivation, transonymization, pluralization, suffixation, compounding). Comprehensive data on the typology of settlement names is unavailable as yet, however partial data allows for the conclusion that appellative-based oikonyms are from 20 up to 40% of the general number of settlement names, depending on a certain territory. In this paper, I will concentrate only on the deappellative city and village names, created from the lexemes most frequently used in name formation. For this purpose, a list of modern oikonyms (44 000 names) and the historical material related to them, contained in the *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place names of Poland. History. Origin. Changes] (NMPol) dictionary were analyzed, more precisely a rank list of ca. 100 most often used topolexemes, which appear in oikonymy with frequencies ranging between 30 and 700 times, was created. These are the bases of approximately 10 000 settlement names (around 20% of the collection analyzed).

The most popular bases in that group can be categorized into a few semantic types. They are related to the natural properties of a given area: its shape, soil types, location, plant life, and hydrography, as well as with its material culture: settlement, economy, man-made objects (buildings, roads, or facilities).

My aim is to present here selected appellatives and settlement names motivated by them, which are most characteristic of the Polish natural and cultural landscape.

2. PRESENTATION OF THE SELECTED TOPONYMIC MATERIAL

2.1. Topolexemes related to a natural landscape

2.1.1. Land-related bases connected with terrain, topographical features, location, soil type

In toponymy, the most characteristic localizers in the vertical plane are the lexemes *góra* ‘up/hill, mountain’ – *dół* ‘down, pit’ and their derivatives, as well as *wysoki* ‘high’ – *niski* ‘low’. This opposition is one of the oldest ones found in our culture. In the linguistic picture of the world, *góra* ‘hill’ is usually valued rather positively, even though it may also have ambivalent connotations, and *dół* ‘pit’ is perceived as unequivocally negative (SSSL I, p. 86; Adamowski, 1999; see also Myszka, 2016, pp. 380–381). This is reflected in the number of related oikonyms: names with bases of their meanings referring to *góra* (up), something in a higher location, are definitely more numerous than those related with *dół* (down).

The meaning *located higher* is connected with such appellatives as:

góra (< PSI. *gora) ‘hill, mountain’, present in oikonymy since the 12th century, and found in more than 300 names, such as e.g. *Góra, Góraj, Górecko, Góry, Górka, Górki, Góreczki, Górne, Górno, Górowo, Górzanka, Górzec, Górzno, Górzyca, Górzyn*;

*chelm (< PSI. *chľmь) ‘hill, high ground’ reconstructed from toponymy, noted since the 10th century, represented in such names like *Chelm, Chelmy, Chelmiec, Chelmce, Chelmno, Chelmsko, Chelmek*;

garb (< PSI. *grьbь) ‘hillock’ documented since the 13th century, e.g. *Garby, Garbacz, Garbno, Garbów, Garbatka*;

grąd (< PSI. *grōdь) ‘elevated, dry place in the marshes, with firm ground, forested’, registered since the 14th century, e.g. *Grąd, Grądy, Grądzik, Grądziki*;

kępa (< PSI. *kōpa) ‘elevated place in a wetland, or cluster of trees or bushes’, etymologically an elevation, something placed above its surroundings (SEBor, p. 227), noted since the 13th century, e.g. *Kępa, Kępy, Kępie, Kępno, Kępina, Kępino, Kępiste*; very often as compound names *Kępa Chwałowska*;

wierzch (< PSI. *vŕьchь) ‘mountain, top’, in written documents since the 14th century, e.g. *Wierzch, Wierzchy, Wierzchowina, Wierzchowiny, Wierzchowiska, Wierzchowo*;

adjective *wysoki* ‘in a high place’, e.g. *Wysocze, Wysoka, Wysokie*.

Antonymic names related to *dół* (< PSI. *dolь) ‘lower part of something’ have been noted since the 13th century in such oikonyms as e.g. *Dół, Doły, Doleck, Dolice, Dolsk, Dólsk, Dolki*; compound names *Suchodół, Sudół*.

There are also derivatives of *dolina* ‘valley’, e.g. *Dolina; podole* ‘valley’, e.g. *Podole, Podolin*; adjective *dolny* ‘lower’, e.g. *Dolna, Dolnik*, and synonym *niski* ‘located in the lower place’, e.g. *Niskie Wielkie, Nisko*. But these bases and names

were found to be much less frequent. Geographical distribution of names motivated by appellatives *góra* ‘hill’ – *dół* ‘pit’ is presented on the map 1. Oikonyms derived from *góra* ‘hill’ base can be found all over the country, not only in the southern part of Poland, which is mountainous.

Map 1: *Góra* (‘up, hill’) and *dół* (‘down, pit’) in Polish oikonymy¹

In the horizontal plane, the most frequently referred-to domain related to spatial phenomena is the *przód – tył* (‘front – back’) opposition. In toponyms, this opposition is realized by the use of the prepositions *pod* (‘nearby’, in toponyms more likely ‘before’, ‘in front of’, ‘by’) and *za* (‘behind something’), which occur in more than 300 and ca. 400 names respectively, e.g. *Podgórze* (from the adverbial phrase *pod górą*, ‘by the mountain’), *Podlas* (: *pod lasem* ‘by the forest’), *Podgaj* (: *pod gajem* ‘by the grove’), *Podborze* (: *pod borem* ‘by the [coniferous] forest’), and *Zarzecze* (: *za rzeką* ‘beyond the river’), *Zagórze* (: *za górą* ‘behind the mountain’), *Zagaje* (: *za gajem* ‘behind the grove’).

¹ All maps were created by Paweł Swoboda.

Among land-related names, the base *ląka* (< PSł. *ląka) ‘meadow, grassland’ is very frequent, it was first noted in the 13th century, in such names as e.g. *Łąka, Łąki, Łęki, Łącko, Łączka, Łączki, Łąka*, and also appellative *ostrów* (< PSł. **o(b)strovъ*) ‘island, field located between meadows and ditches, overgrown with plants’ (SEBor, p. 401), in historical sources since the 12th century, e.g. *Ostrów, Ostrowy, Ostrowo, Ostrówiec, Ostrowce, Ostrówek, Ostrówki, Ostrowite*.

Other frequent bases include descriptions of soil type are:

kamień (< PSł. *kamy) ‘pebbly place’, registered since the 13th century, e.g. *Kamień, Kamion, Kamienica, Kamieniec, Kamienna, Kamieńczyce*;

piasek (< PSł. *pěsъkъ) ‘sandy place’, in historical sources since the 13th century, e.g. *Piasek, Piaski, Piaseczna, Piaszczyna*;

glina (< PSł. *głina) ‘clay, kind of yellow impermeable soil, used for the production of bricks and ceramics’, noted since the 12th century, e.g. *Glina, Gliny, Glinicz, Glinisk, Gliniak, Glinica, Glinice, Glinik, Glinnik, Glinki, Glinianka, Glinisko, Glinne*.

2.1.2. Plant bases – names of trees, bushes, wooded or overgrown areas

Trees are an indispensable element of space; they have a practical, economic function, however, in many cultures they had magical functions as well. In Polish folklore, the popular image of the world considers some trees as good and lucky (oak, lime tree and birch) or evil and unlucky (like willow, aspen); strong and powerful (oak, beech) or weak (willow, aspen) (Moszyński, 1967, pp. 516–532). The frequency list of most common oikonymic bases from this semantic field has the appellative *dąb* ‘oak’ at the first place (along with its derivatives, ca. 600 names), other high-frequency terms include *brzoza* ‘birch’, *lipa* ‘lime tree’, *grab* ‘hornbeam’, *olcha* ‘alder’, *buk* ‘beech’, *osika* ‘aspen’, *grusza* ‘pear tree’, *jesion* ‘ash’, *jabłoń* ‘apple tree’, *wierzba* ‘willow’, *jawor* ‘sycamore’, *choina* ‘coniferous tree’, *sosna* ‘pine’, *wisnia* ‘cherry’, *cis* ‘yew’, *jodła* ‘fir’, *świerk* ‘spruce’ (see also Makarski, 2006, pp. 96–97). The order of tree names here is analogous to the number of oikonoms derived from them. The same bases are also found on the list of the most frequent hydrolexemes in river names of the Vistula basin, even though their order is different (Bijak, 2013, p. 211). Frequently arboreal hydronyms would be re-used as oikonoms, too.

The predominance of the base *dąb* ‘oak’ in the formation of Polish toponyms is the result, on the one hand, of the tree’s frequent role as part of the natural landscape, and on the other, of its important place in folklore – the oak was perceived as the world tree with especially rich symbolism (Marczewska, 2002, p. 138). This appellative is the centre of the most extensive oikonymic nest. The list comprises names formed directly from the appellative *dąb* ‘oak tree’, e.g. *Dąb, Dęby, Dęba, Dębe, Dąbie, Dębie, Dębna, Dębno, Dębiec, Dębicz, Dębicze, Dębieniec, Dębina, Dębiny, Dębinka, Dębinki, Dębianki, Dębionka, Dębowa, Dębowe, Dębowo, Dębów*,

Dębowica, Dębowiec, Dębówka, Dębsk, Dębsko, Dębieńsko; dąbek ‘small oak tree’, e.g. *Dąbek, Dąbki, Dębki, Dębczyna, Dąbkowice, Dąbkowo*, and compound names, e.g. *Dębogóra, Dęborzeczka, Dębowa Łąka, Dębów Dział, Dębowy Grunt* but mainly those formed from derivatives denoting places where such trees grow, groups of oaks, oak forests and groves like: *dębnik*, e.g. *Dębnik, Dębniki; dębniak*, e.g. *Dębniak, Dębniaki; dębica*, e.g. *Dębica, Dębice; dębica*, e.g. *Dębica; dąbrowa* ‘deciduous forest or thicket, mostly oaks’, e.g. *Dąbrowa, Dąbrowy, Dąbrówka, Dąbrówki, Dąbrusk* (< *Dąbrowsko*); *dąbrowica ‘oak grove, thicket’, *Dąbrowica* (see also Nowik, 1994, pp. 94–98, Makarski, 2006, pp. 60–71, 96). Similar naming models (even though not so productive) represent nests with other tree names as their centres. Geographical distribution of settlement names motivated by the appellative *dąb* ‘oak’ and its derivatives is presented on map 2. These type of oikonyms can be met all over the country, more often in the central Poland.

Map 2. *Dąb* ‘oak’ in Polish oikonymy

Apart from tree type names, oikonyms are frequently based on general words meaning large concentrations of trees or forested areas, the most general being *las*

‘forest, wooded area (mainly deciduous trees)’; e.g. *Las, Lasek, Laski, Laskowa, Laskowiec, Laskowo*; *bór* ‘large, thick, old coniferous forest’; also ‘forest’ in general (with derivatives), e.g. *Bór, Borowo, Borów, Borowo, Borowiec, Borek, Borki, Boreczek*; *gaj* ‘grove, small young forest, most frequently deciduous, group of wild-growing trees’ (with derivatives), e.g. *Gaj, Gajew, Gajewo, Gajewiec, Gajowice, Gaik*. Toponyms of this type were formed since the earliest times until modern times, and they may provide a lot of information concerning historical tree stands in Poland.

Names of bush or other plant species would also become bases of oikonyms. Here, the following may be distinguished:

tarn (< PSl. *trǫnъ) ‘thorny bush’, ‘thorny scrub’, e.g. *Tarnawa, Tarnowa, Tarnów, Tarnica, Tarniny, Tarnobrzeg, Tarnowiec*;

trześć, trzęcina, trzcina (< PSl. **trǫstь, *trǫstina*; SEBor, p. 648) ‘reed’, e.g. *Trzciana, Trzcino, Trzciany, Trzcianka, Trzcianki, Trzciel, Trzcinica, Trzciniec, Trzcińsko*;

mech (< PSl. *mъchъ) ‘moss, Muscus plant’, e.g. *Mchawa, Mchowo, Mchy, Mechnica, Mechnice, Mchowiec, Mchowo, Mochnaczka* (Ukr.), *Mochnate* (Brus.), *Moszna, Mosznica, Mszadla, Msza(d)lnica, Mszane, Mszanne, Mszanowo*;

chmiel (< PSl. *chъmelъ, oriental loanword; SEBor, p. 63) ‘hop, Humulus plant’, e.g. *Chmiel, Chmiele, Chmielek, Chmielewo, Chmielnik, Chmielniki, Chmielno, Chmielowiec, Chmielówka*;

kalina (< PSl. *kalina) ‘Viburnum, bush growing on wetlands’, the oldest oikonym is dated to the 13th century: *Kalina, Kalina Wielka, Kalinowa, Kalinowo, Kalinowiec*;

laska (< PSl. *lěska) ‘hazel, Corylus avellana bush’, *leszczyna* ‘hazel bushes, thicket’, e.g. *Leszcze, Leszczanka, Leszczany, Leszczycza, Leszczyna, Leszczyny, Leszczyniec, Leszno* (noted since the 13th century), *Leszczydół*.

2.1.3. Water-related bases, referring to hydrographic terms, names of water and wetlands

In the linguistic picture of the world, water is seen as a force of good, it symbolizes life and fertility, even though it can also be a destructive force (SSSL I, p. 153), it is necessary for human life, which is why early settlements developed along rivers.

The most general hydrographic name *woda*, ‘water’, is not very frequent in oikonymy (even in hydronymy), it is used with additional terms of water or riverbed color (like *biała* ‘white’, *czarna* ‘black’, *czzerwona* ‘red’), water quality (*dobra* ‘good’, *zimna* ‘cold’), e.g. *Biała Woda, Białowody, Czarna Woda, Czerwona Woda, Dobrowoda, Zimna Woda, Zimne Wody*.

Bases, which are hydrographic terms, especially meaning still waters, are more frequent, e.g.:

jezioro (< PSl. *ezero) ‘lake’, e.g. *Jezioro, Jeziora, Jeziory, Jezierce, Jeziernia, Jeziernik, Jezierzany, Jezierze, Jezierzycze, Jezierzysk, Jeziorzec, Jeziorna, Jeziorek, Jeziorko, Jeziorki, Jeziórki, Białe Jeziorki*;

staw ‘pond’, e.g. *Staw, Stawy, Stawce, Stawiec, Stawiska, Stawiski, Stawiszcze, Stawno*.

There are also names related to running waters:

rzeka (< PSI. *rěka) ‘river’, e.g. *Rzechtal/Rzekta* (: *rzekta* ‘small river’), *Rzecko, Rzeczka, Rzeczyca, Rzeczyce, Rzeczyn*;

stok (< PSI. *ǰztokъ; SEBor, p. 578) ‘downward flow’, e.g. *Stok, Stoki, Stock, Stoczek, Stoczki, Stokowo*;

as well as to wetlands and marshes:

bloto (< PSI. *bolto) ‘mud’, e.g. *Bloto, Błota, Blotnica, Blotnik, Białe Błota*;

kał (< PSI. *kaľ) ‘mud, swamp’, e.g. *Kały, Kalsk, Kalek, Kaliska, Kaleń* (since the 14th century).

The oikonyms mentioned above are related to appellatives denoting nearby bodies of water (frequently non-extant in the modern era), whose proper names are not noted in written sources. However, the frequent village names with the adjective *bystry* ‘fast, running’ in their basis, such as *Bystra, Bystre, Bystrzyca*, originate directly from hydronyms, since the basis is semantically connected with movement primarily relating to water.

Among oikonymic bases, adjectives such as *biały* ‘white’, *czarny* ‘black’, *czzerwony* ‘red’ also stand out; these may refer to the color of ground and type of soil. However, in the light of historical documents, it can be seen that at least a few place names are motivated directly by soil properties or color; most of them are derived from water-related names based on these adjectives, e.g. the oikonyms *Biała, Białka, Czarna, Czarne, Czerwonka* were formed by transonymization from the hydronyms *Biała, Białka, Czarna, Czarne, Czerwonka*.

The situation is different with names created from the adjective *głęboki* ‘deep’, like *Głębock, Głęboz, Głęboka, Głębokie*. Even though the basis is one of the most frequent in hydronymy, only few such oikonyms are derived from hydronyms; most are formed directly from the adjective *głęboki*, which can also refer to a lower part of the terrain, or a dell.

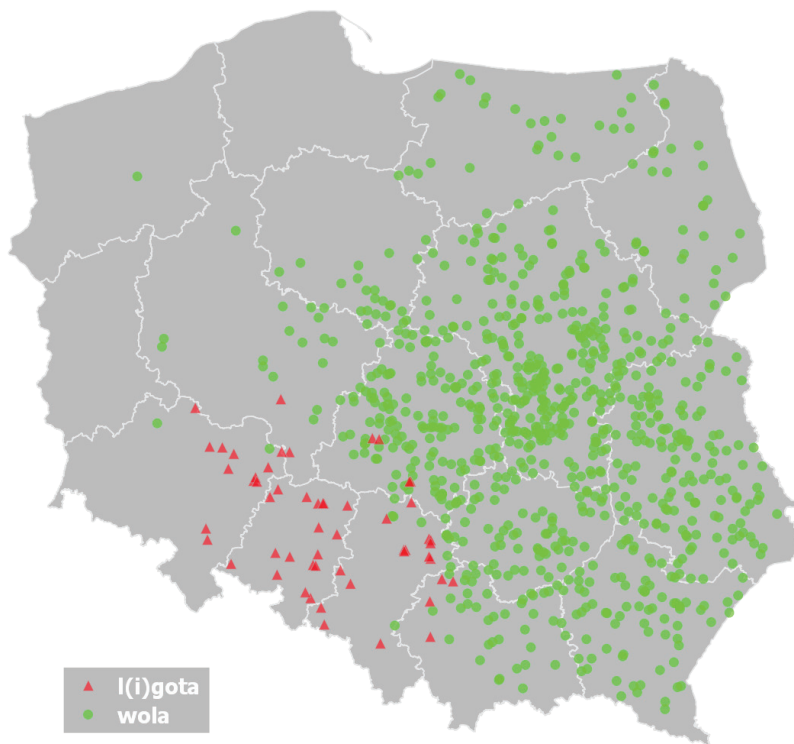
2.2. Topolexemes related to cultural landscape

2.2.1. Bases referring to the forms of settlement

Among topolexemes related to cultural landscape, the most frequent bases are signified by types of settlements.

The medieval privilege, which exempted new settlers from paying taxes to the land’s owner, found its way into place names derived from the words *wola* (< PSI. **vol’a*, Lat. *libertas*) and *lgota* ‘relief, lower payment’. Oikonyms of the types *Wola, Wólka, Wolica* and *Lgota, Ligota* were formed as early as the 12th/13th centuries, and are geographically diverse (PNW, p. 220). *Lgota* is typical generally for Silesia region and its borderland of Great and Lesser Poland and *Wola, Wólka* especially for Mazovia region. Not all names of the type *Wola, Wólka* are of medieval origin; in

later centuries the appellative *wola* became a synonym of the word *wieś* ‘village’. The geographical distribution is presented on the map 3.

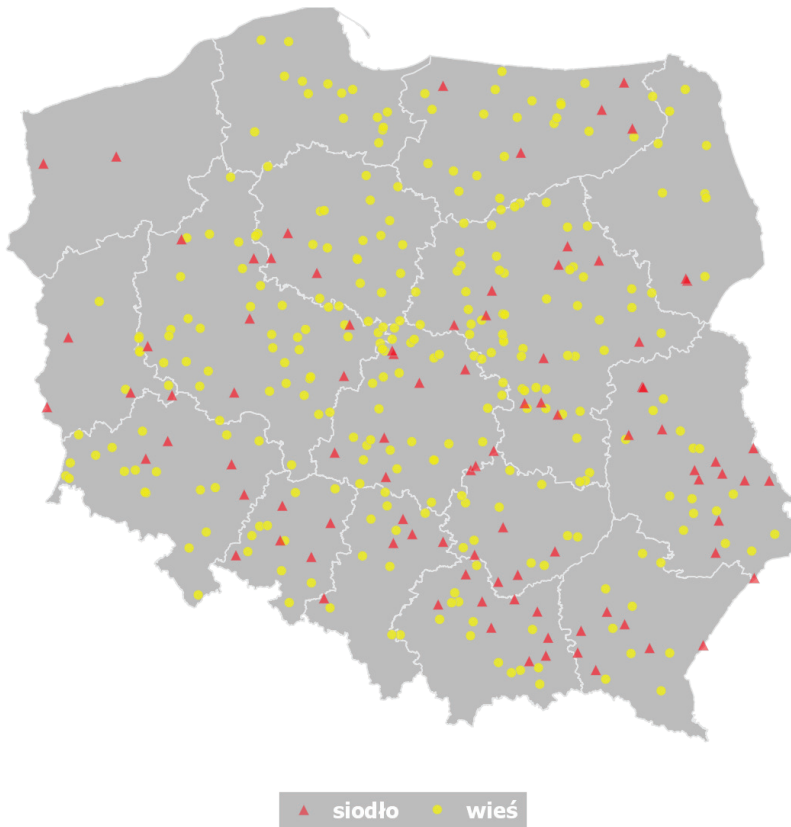

Map 3. *Wola, l(i)gota* in Polish oikonymy

The appellative *wieś* (< PS1. *vьsbь) ‘village’ is also widespread in oikonymy, it is mainly a part of compound names, frequently in conjunction with adjectives: *stary* ‘old’ – *nowy* ‘new’, e.g. *Stara Wieś, Nowa Wieś*, also *mały* ‘small’ – *wielki* ‘great’, e.g. *Mała Wieś, Wielka Wieś*. These names refer to the time of the settlement’s founding, its division into parts, or its size.

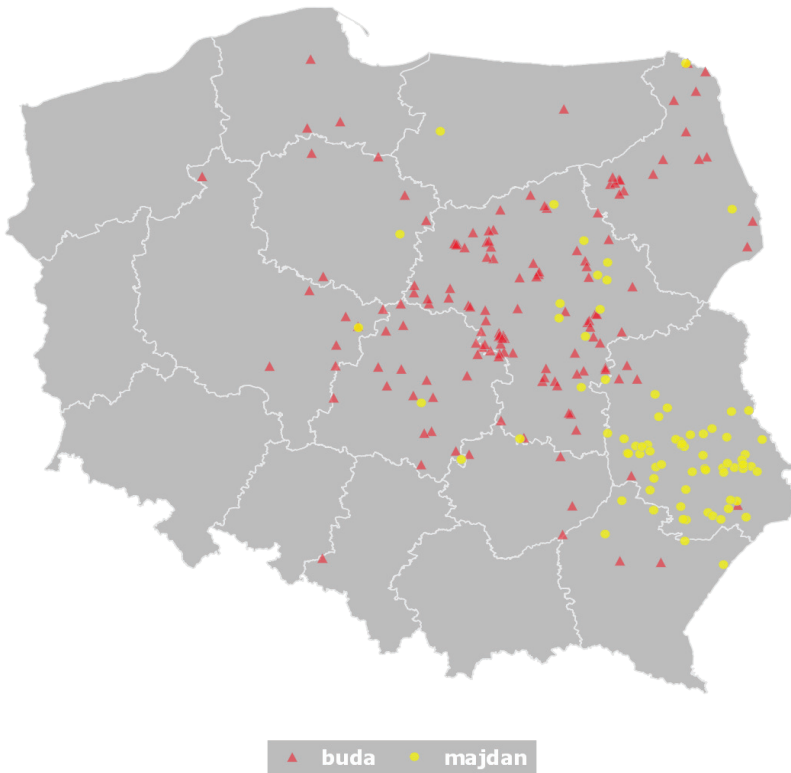
A high level of frequency is also observed with the synonymic name *siodło (< PS1. *sedlo; SEBor, p. 548), *siolo* ‘village’, in oikonymy since the 12th century, e.g. *Siedlec, Sielc, Siedlce, Sielce, Siedlice, Siedlica, Siedlin, Siedliska* (: *siedlisko*), *Siedliska, Siedliszcze, Siodło, Siodła*. Geographical distribution of oikonyms motivated by the appellatives *wieś* and *siolo* is presented on the map 4.

Map 4. *Wieś, sio(d)ło* ‘village’ in Polish oikonymy

The more recent naming stratum comprises names formed on the basis of the appellative *buda* of German origin (< Middle High German *būde*, *boude*), meaning ‘a small building, forest settlement, primitive wood processing plant; poor village’; in toponymy since the 16th century, e.g. *Buda*, *Budy*, *Budki*, *Budzisko*, *Budziska*, frequently in compounds such as *Budy Kozickie* (see also Wójcik, 1991); and from the appellative *majdan* (loan from Turkish *maydan* ‘square, yard’, in Polish perhaps via Ukrainian) ‘forest settlement whose inhabitants were engaged in woodworks, charcoal or tar production’, in toponymy since the 18th century, e.g. *Majdan*, *Majdany*, *Majdanek*. Settlements of this type are found in the former Russian partition (see also Czopek, 1984). Their geographical distribution can be seen on the map 5.

Map 5. *Buda, majdan* 'forest settlement' in Polish oikonymy

2.2.2. Bases related to the communications network and the defense system

Among topolexemes based on cultural terms, appellatives related to the medieval communications network and roads are particularly frequent:

bród (< PSI. *brodъ) 'ford, place where the river is shallow and can be crossed on foot or on horseback', present in oikonymy since the 13th century, e.g. *Bród, Brody, Brodek, Brodki, Brodna, Brodnica, Brodowo*;

most (< PSI. *mostъ) 'bridge' and its derivative *mościć* (PSI. *mostiti 'to build a bridge or road'), noted in place names as early as the 13th century, e.g. *Mosty, Mostek, Mostki, Mostowo, Mostówka, Moszczenica*;

stupa (< PSI. *stǫpъ) 'pillar, kind of medieval road sign marking the middle of the road, ca. 20 km between castellan seats, fortified cities', noted as oikonym since the 13th century, e.g. *Stupa, Stupy, Stupia, Stupca, Stupcza, Stupie, Stupiec, Stupno, Stupowa, Stupowo, Stupów, Stupsk*.

Following the traces of military landscape are bases related to the medieval defense system:

gród (< PSI. *gordb ‘fortified city’, etymologically ‘fenced place’) ‘fortified settlement, located so it is difficult to reach’, oikonyms derived from this base are noted in sources since the 12th century, e.g. *Grodno*, *Grodnica*, *Grodziec*, *Grójec*, *Gródek*, *Grodzisk*, *Grodziszczce*;

osiek (< PSI. **o(b)sěkb*) ‘fortification made of cut-down trees’, in written sources since the 12th century, e.g. *Osiek*, *Osieki*, *Osieck*, *Osiecko*.

2.2.3. Bases related to the medieval economy

With medieval farming, the way forests were turned into arable land by the slash-and-burn practice, are connected such lexemes as:

łaz ‘arable land in a burnt-out place’, in Polish documents since the beginning of the 13th century, e.g. *Łaz*, *Łazy*, *Łask*, *Łazisko*, *Łaziska*;

żary (< PSI. *žarb) ‘settlement created on the place where forest was burnt away’, noted since the 13th century, e.g. *Żar*, *Żary*;

zdżar, *żdżar* ‘forest or scrub burnt out to make room for agriculture’, e.g. *Żdżar*, *Żdżary* (Zierhofferowie, 2009, pp. 93–117);

with forest clearings: *poręba* ‘place where forest was cut down’, documented since the 14th century, e.g. *Porąb*, *Poręba*, *Poręby*, *Porąbki*.

Lexemes referring to specialized production are also well-represented:

młyn (from Old High German *mulīn*; SEBor, p. 332–333) ‘mill’ is noted in the 13th century, e.g. *Młyny*, *Młynek*, *Młynki*, *Młyniec*, *Młynik*, *Młyniki*, *Młyniska*, *Młynczycko*, *Młynkowo*, *Młynków*, *Młynne*;

kuźnia (< PSI. *kuznbja) ‘forge, blacksmith’s workshop’, as an oikonym since the 15th century, e.g. *Kuźnia*, *Kuźnica*;

ruda (< PSI. *ruda ‘rusty mud, later transferred to bog iron’), ‘primitive metallurgical works, where iron was smelted and processed’, usually together with an open-pit mine of bog iron, in oikonyms since the 12th century, e.g. *Ruda*, *Rudka*, *Rudna*, *Rudno*, *Rudnia*, *Rudnica*, *Rudnicze*, *Rudnik*, in the modern era frequent in compounds such as *Ruda Talubska*.

Kuźnia, *kuźnica* and *ruda* were synonyms, and in the oikonymic material there are frequent notes like *Lipieńska Ruda* (1519), *Kuźnia* (1787) or *Minera* alias *Kuźnica* (1550), *Rudy* albo *Kuźnice* (1564) in different periods, referring to the same settlement (NMPol V, p. 510, 511). Another basis (and the last one to be mentioned here) related to metal or glass production is *huta* (loan from Middle High German *hütte*; SEBor, p. 197) ‘foundry, ironworks’, present in oikonyms since the 15th century, e.g. *Huta*, *Hutki*, *Hutków*, *Hucisko*, *Huciska*, *Hucina*, in the modern era frequently in compounds such as *Huta Jagodnicka*.

The above-mentioned oikonyms related to specialized production are mainly noted after the 16th century, even though some of them are already found in written sources from the medieval period.

3. CONCLUSION

The article describes ca. 50 topolexemes related to the natural and cultural landscape, out of the 100 appellatives most frequently found in modern Polish oikonymy. They represent such semantic fields as topography, plant life, settlement, defense and communications systems, and economy. These are mainly words of Slavic origin, few of them, especially ones of cultural characteristics, are loans from German dialects (like *buda*, *młyn*, *huta*).

Oikonyms formed from these appellatives were created through: onymization of a singular appellative or a plurale tantum, pluralization, suffixal derivation with the topoformants such as: *-bje, -ica, -ec, -ek, -ka, -ko, -ik, -isko; -sk-, -in-, -ow-, *-bn-, and compound formation. The presence of these topographical and cultural settlement names in the onymic landscape of Poland is permanent, and they were being formed throughout all the historical periods.

Place names are linguistically recorded elements of natural landscape and of the cultural landscape created by humans, in part of the landscapes currently observed, but also of those, which have already disappeared, and are preserved in language. These introduced in my text are the most characteristic factors of Polish toponymic landscape. They stratify space, and have been transmitting landscapes and places throughout the centuries.

Abbreviations

Brus. = Belarussian; Lat. = Latin; PSl. = Proto-Slavic; Ukr. = Ukrainian.

References

- ADAMOWSKI, Jan: *Dół* w ludowym obrazie świata (pochodzenie i lokatywność). In: *Językowy obraz świata*. Ed. J. Bartmiński. Lublin: Wydawnictwo UMCS 1999, pp. 155–182.
- BARTMIŃSKI, Jerzy – TOKARSKI, Ryszard: *Językowy obraz świata a spójność tekstu*. In: *Teoria tekstu. Zbiór studiów*. Ed. T. Dobrzyńska. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1986, pp. 65–81.
- BIJAK, Urszula: *Nazwy wodne dorzecza Wisły. Potamonimy odapelatywne*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN 2013. 308 p.
- CZOPEK, Barbara: *Apelatyw majdan w toponimii polskiej*. In: *Onomastica*, 1984, Vol. XXIX, pp. 69–89.
- LISOWSKI, Andrzej: *Koncepcje przestrzeni w geografii człowieka*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski 2003. 198 p.
- MAKARSKI, Władysław: *Nazwy najpopularniejszych drzew w Polsce jako baza toponimiczna*. In: *Roczniki Humanistyczne*, 2006, Vol. LIV, No 6, pp. 57–100.

- MARCZEWSKA, Marzena: Drzewa w języku i w kulturze. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej 2002. 248 p.
- MOSZYŃSKI, Leszek: Kultura ludowa Słowian. T. 2. Kultura duchowa. Cz. 1. Warszawa: Książka i Wiedza 1967. 827 p.
- MYSZKA, Agnieszka: Urbanonimia Rzeszowa. Językowo-kulturowy obraz miasta. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2016. 497 p.
- NMPol = RYMUT, Kazimierz – CZOPEK-KOPCIUCH, Barbara – BIJAK, Urszula (eds.): Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany. T. I–XV. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN 1996–2018.
- NOWIK, Krystyna: Das Topolexem *dąb* im polnischen Namenschatz. In: Namenkundliche Informationen, 1997, Vol. 71/72, pp. 94–98.
- PLIT, Florian: Krajobraz w przestrzeni czy przestrzeń w krajobrazie. In: Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, 2014, Vol. 24, pp. 19–24.
- PNW = Polskie nazwy własne. Encyklopedia. Ed. E. Rzetelska-Feleszko. Warszawa – Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN 1998. 543 p.
- PRNG = Państwowy Rejestr Nazw Geograficznych. Online: <https://www.geoportal.gov.pl/dane/panstwowy-rejestr-nazw-geograficznych>. [accessed 20.10.2019]
- SEBor = BORYŚ, Wiesław: Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków: Wydawnictwo Literackie 2005. 861 p.
- SSSL = Słownik stereotypów i symboli ludowych. T. 1. Kosmos. Ed. J. Bartmiński. Lublin: Wydawnictwo UMCS 1999. 481 p.
- TYSZKIEWICZ, Jan: Geografia historyczna. Zarys problematyki. Warszawa: Wydawnictwo DiG 2014. 354 p.
- WÓJCIK, Urszula: Baza *bud-* w toponimii polskiej. In: Onomastica, 1991, Vol. XXXVI, pp. 73–81.
- ZIERHOFFEROWIE, Karol i Zofia: Refleksy gospodarki żarowej w polskim nazewnictwie. In: Onomastica, 2009, Vol. LIII, pp. 93–117.

LEXIKÁLNO-SÉMANTICKÁ CHARAKTERISTIKA APELATÍVA *HÁJ*
A PROPRIÍ *HÁJ* VO VZŤAHU K ARCHEOLOGICKÝM NÁLEZISKÁM
(ARCHEOLOGICKÁ LOKALITA A MOTIVÁCIA JEJ NÁZVU
Z HISTORICKÉHO A JAZYKOVEDNÉHO HĽADISKA)¹

VLADIMÍR MITÁŠ

Archeologický ústav SAV, Nitra, Slovensko

PAVOL ŽIGO

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava, Slovensko

MITÁŠ, Vladimír – ŽIGO, Pavol: Lexical-semantic characteristics of the common noun *háj* ('grove') and the proper names *Háj* in relation to archaeological sites. (The archaeological site and motivation of its name from the aspects of history and linguistics). *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2021, Vol. 72, No 1, pp. 208 – 228.

Abstract: The article is an attempt to employ the lexical-semantic reconstruction by Professor Vincent Blanár, whose 100th birthday the authors commemorate, to help us understand the cultural legacy of the past. The core of the text is a retrospective view of the names of areas with occurrence of Pre-Slavic material culture and an attempt to identify the motivating lexical units of the oronyms *Háj* and their derivatives from the territory of today's Slovakia by means of interconnected knowledge from the fields of linguistics and archaeology. Proper names such as *Háj/Háje* occurred as late as in Slavic cultural and linguistic environment; however, material evidence at places with such names suggests presence of an older culture, i. e., settlement by population of a different cultural, social or linguistic provenance. In this study, the lexical-semantic reconstruction of the common noun *háj* in its original meaning as the motivating linguistic unit for oronyms such as *Háj* and their derivatives is reflected in the mirror of archaeological research. In connection with the sites named *Háj/Háje* in the regions of Gemer, Malohont, Novohrad or Hont in the south of Central Slovakia, the authors state that from the aspect of archaeology, they are at least remarkable places of the cultural landscape in which we can expect finds from various stages of prehistory and protohistory. The authors also emphasize that in the studied cases, this is not an absolute rule; it is rather a distinct signal of occurrence of archaeological finds.

Key words: lexical-semantic reconstruction, theory of proper names, common noun *háj*, proper name *Háj*, archaeological sites, cultural landscape, places with *genius loci*

Vedecké dielo popredného slovenského jazykovedca – univerzitného profesora PhDr. Vincenta Blanára, DrSc. –, ktorého sté výročie narodenia si domáca aj zahraničná jazykoveda pripomína, ostáva inšpiratívne pre slovenskú, slovanskú historicko-porovnávaciu aj všeobecnú jazykovedu a onomastiku a je aj inšpiráciou v oblasti

¹ Práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0441.

interdisciplinárneho bádania a hľadania ďalších súvislostí medzi prvkami hmotnej a duchovnej kultúry. Podstatou nášho príspevku je odkaz na jednu z oblastí vedeckého výskumu V. Blanára, na lexikálno-sémantickú rekonštrukciu, a to nielen z pohľadu jazykovedy, ale aj z hľadiska jej perspektívneho prepojenia s inými vednými odbormi. Sme si vedomí, že takáto problematika svojím rozsahom a hĺbkou presahuje rámec jedného príspevku, preto ho v súvislosti s vedeckým odkazom profesora V. Blanára vnímame ako príspevok pri poznávaní kultúrneho odkazu minulosti.

Podstatu našej štúdie tvorí identifikácia motivačných prvkov pri názvoch objektov s výskytom predslovanskej materiálnej kultúry. V prvom rade chceme zdôrazniť, že rešpektujeme skutočnosť, že ide o lokality z územia dnešného Slovenska, ktorých názvy vznikli až v slovanskom kultúrnom a jazykovom prostredí a materiálne dôkazy na mnohých miestach svedčia o prítomnosti starších kultúrnych vrstiev a obyvateľstva inej kultúrnej, spoločenskej či jazykovej proveniencie. Našou interpretáciou archeologických nálezísk a oroným motivovaných slovnou zásobou súčasného slovenského jazyka aj jeho predisovných podôb nadväzujeme na interdisciplinárne bádanie o vzťahu materiálnych artefaktov dávnych kultúr z územia dnešného Slovenska a ich pomenovaní v postupne zmenených historických – materiálnych aj duchovných – podmienkach. Vychádzame z konštatovania, že tak ako archeológia skúma hmotné artefakty minulých kultúr, existujú aj v historickej jazykovede postupy, ktoré sa obmedzujú len na priamočiare etymologické vysvetľovanie pôvodu slov, ale pri pomenovaní objektov v teréne vystihujú aj súvislosti medzi jazykmi, ich nositeľmi a ich kultúrami a majú na zreteli práve fungovanie jazyka v konkrétnej dobe. Spojením materiálnych artefaktov s prvkami jazykového systému chceme našim príspevkom poukázať na potrebu interpretovať ojkonymá a oronymá – pomenovania jedinečných objektov konkrétneho územia – nielen z hľadiska ich súčasného fungovania, ale aj z pohľadu pôvodnej motivácie a kontinuity jazykového vývinu. Preto, lebo rovnakým spôsobom, akým určité prvky menia svoju povahu, funkciu aj význam v materiálnej sfére vo vzťahu s meniacou sa historickou a spoločenskou situáciou, menia sa aj významy slov tým, že používatelia jazyka v konkrétnej dobe reagujú na konkrétnu spoločenskú situáciu a potreby adekvátneho pomenovania týchto prvkov. Významy jednotlivých slov sa zužujú, rozširujú sa, niektoré slová ustupujú na perifériu slovnej zásoby, staré výrazy, resp. ich významy zanikajú, na druhej strane v nových podmienkach vznikajú nové výrazy či významy. Na ilustráciu tejto problematiky vyberáme jeden z typických príkladov nášho jazykového vývinu, odrážajúci spätosť východiskového významu slova s jeho dnešným spoločenským fungovaním. Ide o zmeny a významový status slova *háj* v synchrónnej aj diachrónnej jazykovede, v archeológii aj v onomastike.

Na začiatku synchrónnych jazykovedných úvah o motivačných činiteľoch oroným motivovaných lexémou *háj* si treba uvedomiť jej zaradenie do triedy pod-

statných mien typu *beh, let, vrh, skok, pád, krik, rev, sek/seč, rok, vý-rok, ná-rok, hlas, šum, svet, reč, mor* (aj *smrť*), *rod, tok, otrok, hron, brod*... Významovou podstatou každého z nich je prítomnosť dejového prvku, a to buď v dynamickej podobe prebiehajúceho procesu (napr. *beh, let, vrh, skok, pád, krik, rev*), alebo v statickej podobe – stavu, ktorý je výsledkom minulého deja (*rok* = pôvodne „doba dohovorená, „do-rečená“, t. j. obdobie, po ktorého uplynutí sa splní vytýčená podmienka; s týmto základom slova súvisia aj slová *ú-rok, ná-rok, vý-rok; ot-rok* = ten, ktorému bolo „odrieknuté“ právo zúčastňovať sa na verejnom živote; *hron* = „nahrnuté kamenie v ohybe rieky“, „brod“, t. j. miesto prechodu cez vodný tok; Majtán, 1991, s. 450). Okrem slova *háj* je v jazyku veľké množstvo podstatných mien, ktorých východiskom je sloveso a túto spätosť substantíva so slovesom si v súčasnom jazyku už buď neuvedomujeme, alebo toto uvedomovanie si vzťahu zo synchronno-pragmatického pohľadu ani nie potrebne. Tento fenomén však do popredia vystupuje práve pri etymologickej identifikácii významovej podstaty slov, napr. v príkladoch, v ktorých je dejový príznak slovesa ako východiska podstatného mena zastretý: slovo *list* má svoj pôvod v slovesnom základe **leī(h')st-* (Snoj, 2009, s. 359); *súd* < *sōd-i-ti* (tamže, s. 679); *glas* < vo význame „zniet“ (tamže, s. 173); *kraj* < *kroj-i-ti* = rezať (tamže, s. 317), *stoh* < **steg-* = vrázať (Machek, 1957, s. 473); *pot* < **pok^u-to-s* (tamže, s. 386), to z pôvodného **pek^u* (= *variť*), z toho > *piecť* (Snoj, 2009, s. 552); *rok* < **rek-ti* (z toho *od-roč-i-t', ú-rok*: tamže, s. 421); *čas* = plynutie, *beh* (Machek, 1957, s. 67; Snoj, 2009, s. 80); *pluk* (pôvodné trpné prídavné, Machek, 1957, s. 379; najmä Marko Snoj, 2009, s. 541); *mráz* < **morz-*, slovesný infinitív **mrъz-nъ-ti* (Machek, 1957, s. 311), *strom* (postverbálny tvar od slovesa *strom-i-ti*), *hmyz*, postverbále, príbuzné aj *hmýriť* (tamže, s. 69), *trh* < postverbálny tvar od slova **trъgъ* (tamže, s. 534), *smäd* = postverbálny tvar od slovesa **smagnъti* = trpieť hladom (tamže, s. 458, atď.). Z jazykovedného hľadiska ide o známy jav transflexie (podrobnejšie pozri Furdík, 2004, s. 68), ktorý však z diachrónneho hľadiska nie je podrobnejšie opísaný.

Pri identifikácii motivačných činiteľov množstva vlastných mien sa nedá vychádzať len zo synchronického pohľadu na význam ich motivujúcich činiteľov, ale jedinečnosť motivujúceho príznaku konkrétneho objektu, resp. jeho spoločenskú funkciu, treba identifikovať v dobe, v ktorej pomenovanie vznikalo. K objektívnym interpretáciám možno dospieť uplatnením adekvátneho semaziologického postupu – interpretáciou významu slova na základe jeho formy s dôrazným rešpektom k dobovému (!) spoločenskému kontextu. Preto na začiatku našej interpretácie ťažiskového problému nášho príspevku – motivantov slova *háj* – uvedieme jeho významovú charakteristiku podľa lexikografických zdrojov súčasného slovenského jazyka a v ďalšej časti sa zameriame na východiskovú motiváciu slova a identifikáciu jeho vývinovej línie.

APELATÍVUM *HÁJ* ZO SYNCHRÓNNEHO POHĽADU

Všeobecnému podstatnému menu *háj* sa v *Slovníku slovenského jazyka* (Peciar, 1959, s. 453) pripisuje význam „hora, les malej rozlohy, hôrka, horička, lesík“ a uvádza sa jeho schopnosť vytvárať spojenia *dubový, brezový, olivový, posvätný* = „zasvätený nejakému božstvu (obyčajne pohanskému)“; *urnový háj* = „cintorín s popolnicami“. V *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (Kačala – Pisárčiková – Považaj, 2003, s. 178) sa slovo *háj* vysvetľuje identickým významom – ako „les menšej rozlohy, horička“, s výskytom v spojeniach *brezový, olivový háj; urnový háj* = „cintorín s urnami“. V najnovšej lexikografickej práci – v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (Buzássyová – Jarošová, 2011, s. 33) – sa významy slova *háj* ničím nelíšia od predchádzajúcich lexikografických zdrojov: slovom *háj* sa podľa citovaného prameňa pomenúva „menší súvislý porast listnatých alebo ihličnatých stromov“ ako synonymum slova *lesík*; slovo *háj* sa tak isto vyskytuje v spojeniach *brezový, borovicový, gaštanový háj; vôňa agátových hájov; vyschýnanie lužných hájov; pri mori sa rozprestierali olivové háje; v okolí rastú voňavé píniové háje*; spojeniu *urnový háj* sa tu pripisuje význam „prírodné pietne miesto na uloženie urien s popolom zosnulých“. Spoločným znakom uvedených výkladových slovníkov je aj výskyt slova *háj* vo frazeologických jednotkách či expresívnych spojeniach *chod' do hája [s niečím]* vo význame „daj s tým pokoj“; *je to v háji* = „je to zničené, stratené“. Mária Pisárčiková (2004, s. 138) priradzuje v *Synonymickom slovníku slovenčiny* slovu *háj* slová s rovnakým významom: *les* = „väčšia plocha súvisle porastená stromami“ (*hora*: „jedľový les“, „jedľová hora“; „les malej rozlohy“; v spojeniach *brezový háj; luh* = „vlhký listnatý nížinný les“). Z nespisovných útvarov súčasného slovenského jazyka nemožno obísť prítomnosť slova *háj* v slovenských nárečiach. *Slovník slovenských nárečí* (Ripka, 1991, s. 534) identifikuje distribúciu jednotlivých významov slova *háj* z areálového hľadiska takto: v žitavských a juhozápadoslovenských nárečiach sa slovom *háj* pomenúva „les“, „hora“, pre celé územie západoslovenských nárečí má toto slovo spoločný význam „menší súvislý porast listnatých alebo ihličnatých stromov medzi ornou pôdou alebo lúkami“, v stredoslovenskej aj západoslovenskej nárečovej oblasti sa slovo *háj* v treťom význame – na poslednom mieste – vysvetľuje ako „mladý (chránený) stromový porast, mladina“. Na tomto mieste upozorňujeme na výskyt nárečového významu slova na poslednom – treťom mieste ako „chráneného“ stromového porastu (!). V súvislosti s prirodzenými formami slovenského jazyka a jeho spisovným obdobím je žiaduce uviesť aj lexikografické spracovanie slova *háj* v *Slowári Slowenskom, Česko-Latinsko-Nemecko-Uherskom* od Antona Bernoláka (1825, s. 673) preto, že Bernolákovy jazykovedné práce sú v dejinách slovenského jazyka jeho prvou kodifikáciou a pri slovníkovom spracovaní lexiky autor po prvýkrát uplatnil kodifikačnú delimitáciu – určil hranice medzi spisovnými a nespisovnými podobami jednotlivých slov. Heslové slovo *háj* (v Bernolákovom pravopise v podobe *Hág*) z porovnávacieho hľadiska A. Bernolák hodnotí ako spisovné a vy-

svetľuje ho ako slovo významovo rovnocenné s latinským výrazom *lucus*, nemeckým *der Hain, der einer Gottheit geheiligte Wald* a maďarským výrazom *berek*. Z hľadiska našej problematiky je relevantné najmä Bernolákovo vysvetlenie spojení 1. *swatí (modlárski) Les, swatá Chrast*, 2. *sylva, der Wald, die Waldung, erdő* a synonymické výrazy *Hora, Les, Lesina*, ako aj spojenia *borowí, bukowí, gedlowí, smrekowí Hág*. V závere synchronickej charakteristiky slova *háj* upozorňujeme najmä na jeho význam „mladý (chránený) stromový porast“ vyskytujúci sa v prirodzených útvaroch národného jazyka, v nárečiach, a na význam *swatí (modlárski) Les, swatá Chrast* z Bernolákovho *Slowára*, v ktorom sa tento význam potvrdzuje nemeckým jazykovo-kultúrnym kontextom – významom *der einer Gottheit geheiligte Wald* (les zasvätený božstvu). Relevancia uvedených príkladov sa z hľadiska významu slova *háj* ako motivanta oroným a ojkoným prejaví v rámci jeho diachronickej charakteristiky.

HISTORICKO-JAZYKOVEDNÁ CHARAKTERISTIKA APELATÍVA HÁJ

Na začiatku historicko-jazykovednej interpretácie proprií motivovaných lexémou *háj* sa vrátíme k pokusu o charakteristiku motivanta v dobe, v ktorej pomenovanie vznikalo. Spoľahlivým prostriedkom na takúto identifikáciu pôvodného stavu sú pramene, ktoré rekonštruujú jazykovú príbuznosť prvkov v čase, v ktorom slovanské jazyky neboli natoľko diferencované, ako ich poznáme zo súčasnosti.² Naša interpretácia sa bude opierať o poznatky siahajúce do obdobia rozpadu praslovanskej jednoty, t. j. pred 10. storočie. S touto dobou sú späté rekonštrukcie vzťahujúce sa na etymologické slovníky slovanských jazykov ako východiská identifikácie motivačných činiteľov apelatívnej sféry, východísk pomenúvania jedinečných terénnych útvarov. Dvojaký prístup – na jednej strane skúmanie materiálnych prvkov archeológmi a na druhej strane jazykovedná rekonštrukcia významov – nemusí vždy korešpondovať z časového hľadiska. Ako ukazujú aj príklady nášho príspevku, množstvo znakov materiálnej povahy je späté s oveľa staršou, predslovanskou kultúrnou vrstvou, než o akú sa opiera jazykovedno-historická etymologická rekonštrukcia slova, siahajúca do včasného slovanského – možno až predkresťanského či ranokresťanského – obdobia.

Najnovší a z domáceho pohľadu najaktuálnejší zdroj etymologického bádania – *Stručný etymologický slovník slovenčiny* (Králik, 2015, s. 189) – slovu *háj* pripisuje význam „menší les“ (od 11. stor.), praslovanské **gajь*, asi odvodenina od praslovanského **gajiti* (= *hájiť*) v pôvodnom význame „chránený les, kam nemožno vstupovať“; menej pravdepodobné je zblížovanie s praslovanským slovom **gojьnъ* vo

---

² V tejto oblasti sa v slovanskej historickej jazykovede prijíma chronologizácia Rudolfa Krajčoviča z r. 1974 (najnovšie Krajčovič, 2009, s. 14–17), ktorý vydeľuje pomigračné obdobie (5.–6. stor.), integračné obdobie (8.–9. stor.) a konštitutívne obdobie (10.–11. stor.) vývinu slovanských jazykov.

východiskovom význame „hojný (t. j. hustý) porast, les“. V súvislosti s východiskovým slovesom *gajiti (= *hájit*) Ľubor Králik (tamže) uvádza, že je v pamiatkach z nášho kultúrneho a jazykového priestoru doložené až od 15. stor. vo význame „chrániť, brániť“ a v rámci týchto slovíec v ich význame „spôsobovať, aby niečo žilo“, z toho „starat’ sa o niečo, dozerat’ na niečo“. Z derivátov od slova *háj* Ľ. Králik (tamže) uvádza príklady *ob-hájit’* (od toho *ob-haj-ca*, *ob-haj-oba*), odvodenej podobe *za-hájit’* autor pripisuje významy: 1. v zastaranom význame „zahradiť, zatarasiť“ (pôvodne zrejme „zabrániť vstupu“); 2. v súčasnosti nespisovné *za-hájit’* „začať, otvoriť“ (podľa českého východiska *zahájiti*, pôvodne asi v spojení *zahájiti soud* = „ohradiť súdne miesto a tým začať súd“ (tamže). Z odlišných časových hľadísk – jazykovedného a archeologického – ide o výrazný časový odstup a zároveň o odlišné kultúrne fenomény – slovanský a predslavanský –, ktoré spája identita územia.

Pri východiskovom slovese *gajiti (= *hájit*) treba pripomenúť jeho predpokladanú súvislosť so slovesom *hojit’* (od 16. stor.), v praslovanskej podobe *gojiti, a zvýrazniť jeho pôvodný význam – „spôsobovať, že niekto (niečo) žije, oživa“, od čoho sa odvodzuje aj význam „uzdravovať, liečiť“ (Králik, 2015, s. 185). Uvedený význam je východiskovo spätý aj s prídavným menom *hojný* vo význame „bohatý, početný“ a je odvodeninou z praslovanského základu *gojъ, ktorý sa porovnáva so staroindickou podobou *gáyah* = „sídlo, bydlisko; majetok, hospodárstvo“, avestskou formou *gayō* vo význame „život, čas života“ (!). Praslovanské slovo *gojъ je tak súčasťou významového vývinu „žitie, život“, z toho odvodený je význam „čo dáva, umožňuje život“, „bohatstvo“ (tamže). Hláskoslovná príbuznosť slovíec *gajiti a *gojiti odráža najstaršie slovotvorné postupy so striedaním samohlásky v koreni slova, ktoré si zo súčasného pohľadu na jazyk dnes už neuvedomujeme (na ilustráciu možno uviesť príklady typu *morit’* > *mor* – *umárat’* – *mriet’* – *smrt’*, *lámat’* – *lomit’*, *krájat’* – *krojít’*, *hádzat’* – *hodit’*, (*na*)*pájat’* – (*na*)*pojít’*, (*u*)*márat’* – (*u*)*morit’*, (*vy*)*kášat’* – (*vy*)*kosit’*, (*vy*)*nášat’* – (*vy*)*nosit’*... plniace často diferenciačnú funkciu dokonavého vidu a nedokonavého vidu). Typickú významovú aj vývinovú charakteristiku pripisuje nášmu východiskovému slovu *gajъ aj slovinský etymológ Marko Snoj (2003, s. 165), ktorý v slovinskom kultúrno-historickom kontexte identifikuje prvotný význam slovinského slova *gaj* ako „chránený les, v ktorom nie je dovolené vytínať stromy a do ktorého nie je dovolené vstupovať“. Tento významový prvok je veľmi dôležitý pri hľadaní väzieb medzi významom slova a – ako sa ukáže v ďalšej časti nášho textu – miestami najstarších archeologických nálezov. V interpretácii M. Snoja sa poukazuje na nedotknuteľnosť miesta, na ktorom sú uložené ľudské pozostatky, t. j. na významy z českého jazykového kontextu a význam slovesa *hájiti* = „brániť, zakazovať lov alebo vstup“; okrem toho však autor poukazuje aj na vzťah slovíec *gajiti/ gojiti* a ich spätosť s významom „žiť“ (Snoj, 2003, s. 165). V *Etymologickom slovníku ruského jazyka* Max Vasmer (1986, s. 382) pripisuje východiskovej praslovanskej podobe slova *gajъ význam *les*, *háj* a spája ho so slovom *gojiti vo význame „starat’ sa“, „ochraňovať“ (tamže, s. 383). Zaujímavý je Vasmerov odkaz na český

výklad Václava Machka (1957, s. 242), ktorý slovo *gajb spája s kultovým významom „miesto zaklínania“ („miesto, obľúbené vtákmi, ktoré sa tam zlietajú a spievajú“ – spätosť so staroindickou východiskovou podobou *gáiyati*; tamže). Označovanie miesta zaklínania slovom *gajb odhaľuje východiskový významový prvok kultového miesta, na ktoré s ohľadom na pietu, úctu k predkom a k ich posmrtnému prebývaní nebolo možné ľubovoľne vstupovať, toto miesto bolo chránené, t. j. „hájené“. Chorvátsky etymológ Petar Skok (1971, s. 544) pripisuje slovu *gaj*, vyskytujúcemu sa často ako oronymum, z etymologického hľadiska význam „malý les“. Pri identifikácii pôvodu tohto slova P. Skok uvádza jeho východisko v slovese *gajiti = „ochraňovať“ a prikláňa sa ku vzťahu tohto slovesa s významom „spievať“ (lat. *incantatio*, nem. *durch Zauberspruch verwunschen* = „kúzľami zaklínať“). Týmto významami tak odkazuje na pohanské, t. j. predkresťanské obdobie Slovanov. Český etymológ V. Machek (1957, s. 155) spája význam slova *háj* s pohanským obdobím, v ktorom sa týmto slovom označovalo miesto, na ktoré bol zakázaný vstup **okrem doby povolenej kultom** (zvýraznil P. Ž.). V rámci tohto kultu sa okrem materiálnych pozostatkov predchádzajúcich obyvateľov či kultúr (pravdepodobne) vnímala aj prítomnosť ich ducha v tomto priestore a potenciálny kladný či záporný vplyv na súčasných obyvateľov tohto územia. Neskôr slovo *háj* nadobudlo význam „zakázané miesto“, resp. sloveso *hájiť* nadobudlo význam „šetriť les, nechať ho rásť“. V identickom význame rekonštruovali význam slova *háj* = „posvätný, chránený les“ vo svojich etymologických slovníkoch aj Erich Berneker (1924, s. 291) a Jiří Rejzek (2001, s. 191). Adolf Novotný (1956, s. 205) v *Biblickom slovníku* pripisuje slovu *háj* význam „pohanské kultišťe, skládajúci sa z posvätných stromů, jež bylo zakázáno kácti pod trestem smrti“, a upozorňuje, že v *Kralickej Biblii* sa slovom *háj* prekladá hebrejský výraz *ašera* = „dřevěný kůl, stromový kmen s osekávanými větvemi, zasazený na počest bohyně Ašery, posvátné kůly (= král. „háj“). 1. Cyperský. 1000 př. Kr. 2. Kresba na keramice z Telí Betmirsim. 600 př. Kr. 3. Z cyperského kultického modelu. Asi 1100 př. Kr. Astarot“. Veriaci ju vraj pri týchto koloch oplakávali a pri jarých slávnostiach sa pri týchto koloch dopúšťali smilstva (tamže).

Okrem etymologických slovníkov je význam slova *háj* a východiskového slovesa *hájiť* spracovaný aj v slovakistickej historickolingvistickej literatúre. V *Historickom slovníku slovenského jazyka* (Majtán, 1991, s. 390) sa slovo *háj* v predspisovnom období slovenčiny spája s významom „mladý les, hora“ a jeho východiskové sloveso *hájiť* malo podľa toho istého prameňa významy 1. dávať pozor na niečo, strážiť, 2. byť hájnikom, 3. chrániť, brániť niečo ako svoje, 4. starať sa o niečo, opatrovať, 5. chrániť, ochraňovať (pred porušením, skazou), 6. (koho, čo) zastávať sa niekoho, obhajovať slovami, 7. zakazovať, zabraňovať (tamže). Analýzou heslového slova *hájiť* z citovaného slovníka sa chceme vrátiť k argumentácii na začiatku tohto príspevku, kde sme uviedli, že v podstatnom mene *háj* ako východisku proprii *Háj* je prítomný dejový prvok. Presvedčivo to dokázal analýzou historického pramenného materiálu V. Blanár (1984, s. 78), ktorý interpretuje jednotlivé významy

slovesa *hájit'* využitím sémantických príznakov a ich vyjadrením osobitnými lexémami. Z priestorových aj metodologických dôvodov túto interpretáciu preberáme od autora v podobe tabuľky:

hájit'

sémantické príznaky	generické príznaky	špecifikačné príznaky						vyjadrenie osobitnou lexémou
	semémy	poskytovať ochranu, brať do ochrany	činmi (silou, zbraňou)	v služobnej povinnosti	slovmi	osobitnou starostlivosťou	pred narúšaním, škazou	
1. a. strážiť ako hájnik b. byť hájnikom	+	+	+					a. strážiť varovať b. —
2.a. chrániť, varovať brániť, strážiť pred vstupom pred užívaním nepovoláných ľudí	+	+						a) chrániť, brániť varovať, strážiť vartovať a i.
b. chrániť ako svoje, mať užívateľské právo	+	+						
3. opatrovať	+				+			opatrovať, starať sa, ochraňovať 1
4. ochraňovať, zachovávať neporušené	+					+		ochraňovať 2
5. obhajovať, zastávať sa	+			+				obhajovať 2 zastávať sa defendovať
6. brániť, zakazovať	nedovoľovať zakazovať +						+	brániť zabraňovať zakazovať

Obr. 1. Sémantická analýza slovesa *hájit'* z historického aspektu (Blanár, 1984, s. 78).

Rozmanitosť sémantických príznakov východiskového slovesa *hájit'* poukazuje na potrebu rešpektovať východiskový stav motivujúceho príznaku. Ide o argument, ktorý používame vo vzťahu k podstatnému menu *háj*, ktoré sa stalo propriom. Historicko-lingvistická interpretácia propriu *Háj*, resp. všeobecného podstatného mena *háj* ako ich motivanta s východiskom v slovese *hájit'*, poukazuje na význam lexikálno-sémantickej rekonštrukcie slova a aj na jeden z pôvodných, dnes už zaniknutých významov tohto slova. Zo synchronického pohľadu sa táto motivácia vníma ako periférna a jej odhalenie umožňuje len hĺbková významová analýza bezprostredného vzťahu k východiskovému významu. Okolnosť, že skutočná motivácia slova *háj* sa ocitla na periférii slovotvornej aj významovej motivácie, súvisí s deaktualizáciou pôvodného významu, s odsúvaním príslušného komponentu do „historickej“ vrstvy obsahu slova. Narastaním jedného z významov sa zásluhou jeho textovej frekvencie postupne oslabuje pôvodná „nosná hlavná informácia“ lexikálneho významu. V na-

šom prípade sa významom „mladý les, hora“ postupne zastreli významy chráneného či kultového miesta. Takéto oslabenia sa prejavujú najprv na úrovni obsahu (postupne sa môžu prejavíť aj na úrovni formy; porovnaj Furdík, 1993, s. 31). Záverom jazykovednej interpretácie slova *háj* možno skonštatovať, že svojím východiskovým významom sa týmto slovom pomenúvalo chránené kultové miesto. Najstarší výskyt tohto slova v pomenovaní oroným dokazuje kontinuitu predslovanských a na ne nadväzujúcich slovanských predkresťanských a neskôr aj kresťanských kultúr. Výskyt tohto podstatného mena ako motivanta proprií vo vývine všetkých slovanských jazykov poukazuje na jeho rozsiahlu starobylú významovú podstatu, späť s ochranou kultových miest a s úctou k uloženým pozostatkom predkov.

PROPRIUM HÁJ – INDIKÁTOR ARCHEOLOGICKEJ LOKALITY: ÁNO ČI NIE?

Problematika lexikálno-sémantickej rekonštrukcie slova, jeho pôvodného významu ako motivačného prvku terénnych útvarov či obývaného priestoru je nemenej zaujímavá z archeologického hľadiska. Ani v tomto odbore nejde o problematiku, ktorej by sa dosiaľ nikto nebol dotkol, preto doterajšie výskumy na vybranom území najskôr v chronologickom slede pripomenieme a postupne ich rozšírime.

Na výskyt archeologických nálezov v miestach s názvom *Háj* v Gemeri a Malohonte – na juhu dnešného stredného Slovenska – poukázala už pred vyše 150 rokmi česká spisovateľka Božena Němcová (1859). Vychádzajúc zo zápiskov Gustáva Reussa, ktoré publikovala v časopise *Památky archaeologické a místopisné*, radradom informovala nielen o bronzových starožitnostiach, bronzových okrasách a skvostoch, ale aj o keramických črepoch z popolníc. Nálezy tohto typu sa údajne našli v *Hájoch/hájoch* na území obcí Dražice, Šivetice, Drienčany, Španie Pole, Vyšná Pokoradz (dnes Rimavská Sobota-Vyšná Pokoradz) alebo nad osadou Príboj (dnes súčasť obce Rimavské Zalužany; Němcová, 1859, s. 23 – 25). Česká prozaička tieto náleziská opísala slovami: „V chotáru Pokoradzském je vršek, Háj zvaný. Podobá se velmi háji nad Španiem polem; vrch ten jest rolnatý, bučinou otočený, na vrcholu plochý, odkud jest utěšený výhled. V tomto háji se nejen nesčíslný počet stěpů, ale i celé popelnice vydobývají, a krom toho dle slov mého otce, jenž tu sám kopati dával, rozličné bronzové skvosty, píky, kopí, náčiní na koně a stříbrné peníze se nalézají“ (Němcová, 1859, s. 24). Pamätným hájom v Gemeri onedlho po nej nemalú pozornosť venoval aj Samuel Tomášik (2009, s. 1) v diele *Pamätnosti Gemersko-Malohontské*, ktoré vyšlo v Letopise Matice Slovenskej v roku 1872 a potom ešte v reedícii (1921). V romantickom duchu S. Tomášik podrobnejšie opísal *Pokoradský háj*, *Špaňopolský háj*, *Perješský háj* (v obci Dražice, maď. *Perjése*), *Šivetický háj*, *Šajo-gemerský háj* (v obci Gemer neďaleko od rovnomenného hradu v povodí Slanej) a *Revúcky háj*. Ako ďalej dodal, „[O]statné háje, ktoré našim pohanským predkom byly posvätné a do ktorých prach z upálených mrtvôl ukladali

a pochovávali, nachodia sa pri každej väčšej, lebo menšej osade starobylého pôvodu, ku pr. jelšavský Predháj pri Starom hrade, chyžňanský starý háj, čierno-lehotský, drienčanský, klenovský a mnohé iné“ (Tomášik, 2009, s. 4 – 7). Obaja citovaní autori, ktorí sa zhodou okolností aj osobne poznali (Furmánek, 1985, s. 174), si boli vedomí, že bronzové predmety a úlomky keramiky nachádzané alebo vyorávané v tzv. hájoch pochádzajú z doby pohanskej či z predkresťanských čias, t. j. z praveku, a teda aj z doby bronzovej. Žiarové pohrebisko vo Vyšnej Pokoradzi krátko pred založením Gemerského stoličného múzea (1882) preskúmal jeho spoluzakladateľ a známy archeológ Ľudovít Húvössi (Botoš, 2008, s. 143). Slovenských bádateľov, múzejníkov a starožitníkov téma *hájom* ako archeologických nálezísk, aj čo sa týka už citovaných miest v Gemi a Malohonte, neopúšťala ani v prvej polovici 20. stor. (napr. Longauer, 1946, s. 95 – 96; Rizner, 1903, s. 25 – 53; Veterán, 1904, s. 23 – 24). V príspevku *O pálení mŕtvol za časov pohanských* sa píše: „Ložiská popolnic v zemi poukladaných a často okresaným tľapkavým kameňom založených, nazývaly sa hájom. Až podnes obyčajne v každom staršom meste hájom menuje sa strana na východ obrátená, a starí ľudia sa rozpomínajú, že tam stály lipy a jasene. Istotne tu stály i modly a oltáre pohanské“ (Veterán, 1904, s. 24).

Krátko po druhej svetovej vojne slovenská archeológia zažila nebývalý rozvoj, sprevádzaný rozsiahlymi terénnymi výskumami. Modernými metódami sa systematicky odkryli nové archeologické náleziská a kodifikovali sa archeologické kultúry, ktoré sa postupne ukotvili nielen v priestore a čase, ale definovala a precizovala sa aj ich hmotná náplň, vzťahy, náboženské prejavy a pod. (Kujovský – Vladár, 2013, s. 193 – 196). V spojitosti s výskumom strednej, mladšej a neskorej doby bronzovej – doby popolnicových polí (približne 14. až 8. stor. pred Kr.) – na juhu stredného Slovenska sa v druhej polovici 20. stor. pozornosť opakovane obrátila i na archeologické lokality v katastrálnych polohách *Háj*, resp. na miesta pomenované variantne (*Háje*, *Pod Hájom*, *Starý háj* atď.). Lokality s týmto oronymom v súvislosti s osídlením pilinskej a kyjatickej kultúry detailnejšie sledoval najmä archeológ Václav Furmánek (1976, 1977, 1985), ktorý pod vrchom *Háj/Háje* v Kyjaticiach preskúmal žiarové pohrebisko – eponymnú lokalitu kyjatickej kultúry (Furmánek, 1984, 1986). S ohľadom na situovanie tohto pohrebiska v teréne, pravda, ešte prv než jeho plochu v prvej polovici 80. rokov 20. stor. doskúmal, uviedol: „Místní název Háje, respektive Háj, (...) signalizuje existenci pravěkého žárového pohřebišťe. Ve stejnojmenných polohách se našly žárové hroby v obcích Vyšná Pokoradz, Šivetice, Španie Pole aj., a určitě i na dalších místech s podobnými názvy pravěká pohřebišťe existují. Souvisí to nepochybně s tím, že v době příchodu obyvatelstva, jehož kontinuita trvá dodnes, byla žárová pohřebišťe a jejich kultovní funkce zřetelně patrna“ (Furmánek, 1976, s. 186). Samozrejme, archeologické lokality v polohách s názvom *Háj* sa postupne identifikovali, aj keď nie v takom veľkom počte ako na juhu stredného Slovenska, na našom území a tiež na ďalších miestach, resp. v iných kultúrnych okruhoch praveku až včasnej doby dejinnej, a spájajú sa napr. s lužickou kultúrou (t. j. dobou po-

polnicových polí; Ovčiarско, okres Žilina – HutYROVÁ, 1962, s. 133; Veliáčik, 1983, s. 185) alebo so včasnოსloVanským obdobím (viacero sloVanských lokalít – Budaváry, 1938 – 1939, s. 85; Fusek, 1994, s. 154, 182, 243, 267). Pregnantným príkladom z blízkeho zahraničia je veľmi dobre zachovaný mohylník lužickej kultúry z mladšej doby bronzovej, ktorý sa nachádza na vršku *Háj* v obci Libodřice (okres Kolín) v stredných Čechách (obr. 2; Mitáš, 2016, s. 345). Iné príklady tohto typu z doby bronzovej v českom prostredí poznáme napríklad z mohylovej kultúry (Jiráň, 2008, s. 81 – 85).

Obr. 2. Libodřice – *Háj*. Mohylník lužickej kultúry. Foto V. Mitáš

Známe sú ďalšie prípady, keď je archeologické nálezisko situované na polohe *Háj*, prípadne je s takto a podobne pomenovanou polohou v relatívne blízkom priestorovom vzťahu. Teraz dôraz kladieme na archeologické náleziská z doby popolnicových polí (rámeC mladšej a neskorej doby bronzovej/pilinskej a kyjatickej kultúry – priestor kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí), ktorých osídlenie je v regiónoch Gemer a Malohont, ale i v Novohrade a v príľahlej časti Hontu veľmi dobre preskúmané (Furmánek, 2015, s. 184 – 187, 189 – 191). Do tohto okruhu patria aj miesta nálezov „*bronzov a popolnic*“, ktoré už v roku 1859 uviedla Božena Němcová (Furmánek, 1985). K metodike možno uviesť, že aktuálne sa okrem polôh a názvov polôh známych lokalít sledovalo a navzájom porovnávalo aj situovanie nálezísk v digitálnych (online) historických kartografických dielach (najmä 2. vojenské mapovanie z rokov 1806 až 1869, resp. 1819 až 1858; Boltížiar – Olah – Petrovič, 2013, s. 9 – 10) a na topografických mapách M 1 : 10 000 z druhej polovice 20. stor. a zo súčasnosti, dostupných aj na internetových stránkach www.arcanum.hu alebo www.geoportal.sk. Cieľ spočíval v sformulovaní relevantnej od-

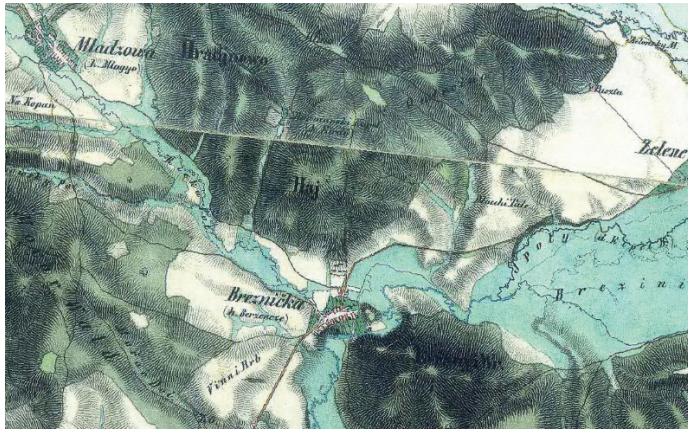
povede na otázku, či oronymum *Háj* a oronymá od neho odvodené – variantné –, buď spoľahlivo, alebo do akej miery vôbec indikujú a potvrdzujú archeologickú lokalitu typu (žiarového) pohrebiska z doby bronzovej, depotu bronzových predmetov, sídliskových objektov a pod. Najprv možno konštatovať, že niektoré *Háje/háje*, ktoré sa v spisbe uvádzali už v druhej polovici 19. stor., sú z hľadiska bezpečnej identifikácie žiarových pohrebísk pilinskej a kyjatickej kultúry problematické a všeobecne opísané artefakty nájdené v 19. stor. na týchto miestach sú spravidla nezvestné. Tento stav je príznačný pre Šivetice, Španie Pole alebo Príboj (dnes Rimavské Zalužany, okres Rimavská Sobota), kde sa s odstupom času zistili praveké až stredoveké sídliskové nálezy, poprípade sa konštatovalo, že nálezisko z doby popolnicových polí je asi celkom zničené (Furmánek, 1985, s. 174 – 175). Mimochodom, 2. vojenské mapovanie polohu *Háj* zobrazuje len v extraviláne dnešného Španieho Poľa. Iným prípadom sú hrobové (a v skutočnosti aj sídliskové) nálezy z Vyšnej Pokoradze (Němcová, 1859, s. 24), ktorých charakteristiku sme vyššie zacitovali: „Již Samuel Reuss nechal začátkem 19. století v pokoradzském Háji dvakrát kopat. Jeho syn Gustáv se pak zmiňuje, že roku 1843 mu otec vypravoval: „Asi před třiceti lety byl jsem na Pokoradzi, a na své oči viděl jsem tam kameny, které více méně ze země vyčnívaly... Pod každým tím kamenem... nalezla se popelnice. Popelnice ty byly velmi baňaté, dvouché, s velkými otvory, zevnitř černé s okrasami rozličnými; udělané byly z hrubozrnné hlíny, as na čtvrt palce tloušťky. V každé byl popel a jeden peníz. Peníze, které se v popelnicích i vůkol nich v zemi nalézají, jsou veskrze z dobrého stříbra...“ (Furmánek, 1985, s. 174). Ako V. Furmánek skonštatoval už v polovici 80. rokov 20. stor. poloha *Háj* vo Vyšnej Pokoradzi je z archeologického hľadiska celkom zničená, pretože bola po celé 19. storočie exploatovaná. Výskum žiarových hrobov pilinskej a kyjatickej kultúry sa tu realizoval ešte v 80. rokoch 19. stor. a materiál je deponovaný v Gemersko-malohontskom múzeu v Rimavskej Sobote (Balaša, 1965, s. 9 – 12, tab. IV: 1, 3; V: 5; Botoš, 2009, s. 47; Paulík, 1965, s. 68 – 69), prípadne v depozitároch iných inštitúcií (Rizner, 1903, s. 44). V blízkosti pohrebiska z doby popolnicových polí sa určite rozprestieralo i súveké sídlisko, na ktorom sa našla keramika a ojedinelé bronzové predmety. V. Furmánek (1985, s. 174) tiež správne poznamenal a upozornil na fakt, že v príspevku Boženy Němcovej, a teda už aj v Reussovom rukopise, z ktorého vychádzala, došlo k zmiešaniu dvoch zásadných vecí: nálezov z pravekého žiarového pohrebiska a keltských strieborných mincí zo sídliska či z pokladu mincí. Polohy *Háj*, situované na severozápad od intravilánu Vyšnej Pokoradze, sú zjavné aj na topografických mapách z 20. stor. Okolo nich tečie *Hájsky potok*. Eponymná lokalita kyjatickej kultúry – pohrebisko z mladšej a neskoršej doby bronzovej v obci Kyjatice, okres Rimavská Sobota (Furmánek, 1986) – sa síce nenachádza priamo v polohe *Háj*, resp. v polohe *Pod Hájom*, aj keď sa to takto niekedy uvádza („... *pod Hájom* ‘...’“; Budinský-Krička, 1945 – 1946, s. 263; „... *pod tzv. Hájom*...“; Balaša, 1960, s. 49). Kóta 565,5 nad žiarovým pohrebiskom na 2. vojenskom mapovaní sa však označila ako *Wršok Haj*. Na topografických ma-

pách z 20. stor. sa už volá *Vršok* a poloha *Háj* je na západ od neho, presnejšie na jeho západnom úpätí, a poloha sever od nej sa nazýva *Za Hájom*. Pohrebisko z doby bronzovej sa v priebehu 20. stor. odkrylo v polohe *Pri skale* (obr. 2). Nie je vylúčené, že v ľudovom ponímaní sa miesto so zvyškami kamenných hrobových architek­túr – „skalami“ – na obrábaných poliach spájalo s *Hájom*, resp. že sa mu bežne a nie náhodou hovorilo *Pod Hájom*.

Obr. 3. Kyjatice – *Pri skale* (*Pod Hájom*). Miesto žiarového pohrebiska pilinskej a kyjatickej kultúry je na topografickej mape M 1 : 10 000 vyznačené šípkou. Zdroj: www.geoportal.sk.

Z územia dnešného Slovenska z obdobia pilinskej a kyjatickej kultúry stoja za pozornosť aj ďalšie príklady, ktoré odzrkadľujú stav archeologického bádania a štúdium historických i topografických máp zo súčasnosti. Uvádzame ich podľa príslušnosti k obciam/mestám a spravidla v abecednom poradí. V obci Breznička (okres Poltár) sú výšinné polohy *Háj* (vrátane kóty 319,2) na terajších topografických mapách situované na sever a severovýchod od intravilánu a približne 2 až 3 km od známych nálezísk z doby popolnicových polí *Na Hrádku* (výšinné sídlisko; Furmánek, 1983, s. 28) a v polohe *Hlboké* (*Za Hlbokým*; žiarové pohrebisko – nepublikované; Harmatová, 1961). Kopec *Haj* na sever od Brezničky je vyznačený aj na 2. vojenskom mapovaní (obr. 4).

Obr. 4. Breznica – Háj na 2. vojenskom mapovaní. Zdroj: www.arcanum.hu.

V neďalekom Divíne (okres Lučenec), presnejšie v masíve medzi obcami Divín, Ružiná, Lovinobaňa a Mýtina, oronymá *Divínsky háj* a *Háj* a topografických mapách zo súčasnosti pomenúvajú hneď niekoľko výšinných polôh. V týchto miestach sú doložené sídliskové objekty (hrádok a predsunuté opevnenie v polohe *Nad zastávkou*) a zaniknuté banské diela z konca stredoveku až novoveku (Bednár – Fottová – Gogová – Slivenská, 2004, s. 30), ale hrobové nálezy sa tu zatiaľ neevídujú. Najbližšie praveké osídlenie vrátane náleziska z doby popolnicových polí, s veľkou pravdepodobnosťou aj so žiarovým pohrebiskom, sa nachádza na juhozápadnom úbočí *Maťašovie vrchu* (kóta 506,0), žiaľ, na zastavanom území susednej Lovinobane, ale na dohľad od *Divínskeho hája* (Mitáš, 2019, s. 27, 31). Kresbu masívu Divínskeho hája na listoch 2. vojenského mapovania pokrývajú oronymá *Diwensky Haj*, *Djivinsky Haj* a *Lonia Haj*. Aj kóta 272 na východ od Kalinova (okres Poltár) a na sever od časti Hrabovo má názov *Háj*, susedná sa volá *Na Háji* a táto mierna vyvýšenina sa hájom menovala už v čase 2. vojenského mapovania – *Čepleš Haj*. V rámci uhorského mapovania je v tomto názve zaznamenané slovo *cseplye*, ktoré malo v starej maďarčine viacero významov: „húština, smútočný les“, ale aj „starat' sa o niečo“ (Benkő, 1993, s. 202). Názov *Čepleš Haj* s uvedenými významami tak odkazuje na motiváciu pomenovania lokality – pôvodné kultové miesto. Prieskumom chotárnej polohy *Háj* pri obci Kalinovo sa zistili viaceré mohylovité útvary a atypické praveké črepy, z ktorých niektoré sú na povrchu slamované (Ožďáni, 1981a, s. 211 – 212; 1981b, obr. 114). Predpokladáme, že ide o výšinné sídlisko buď z mladého eneolitu (badenskej kultúry, skupiny Ózd), alebo z včasnej doby bronzovej (hatvanskej kultúry). Zrejme obdobné datovanie sa vzťahuje aj na výšinné osídlenie kóty 269 v Poltári-Zelenom, nachádzajúce sa v polohe *Vlčí háj*, resp. *Vlčký háj* (Ožďáni, 2002, s. 41). Aj 2. vojenské mapovanie uvádza názov *Wlčky*

Háj, ale na severovýchod od neho tiež polohu *Stari Háj*, ktorú však už topografické mapy z 20. stor. nezobrazujú. Zaiste nie nezaujímavý je v rámci tohto prehľadu kataster obce Ľuboreč (okres Lučenec). Nad intravilánom tejto obce, podobne ako nad vyššie spomenutou Brezničkou, sa týči vrch *Háj* (kóta 384,6). Druhé vojenské mapovanie tento kopec síce nepomenúva, avšak na súčasných topografických mapách je oronymum *Háj* neprehliadnuteľné. Z tejto výšinnej polohy sa archeologické nálezy z doby popolnicových polí nateraz síce neevidujú, avšak známe sú z intravilánu obce pri kostole (nepublikované, informácia od Gabriely Brežňanovej z KPÚ v Banskej Bystrici), z povodia potoka Ľuboreč (v polohe *Milkin*o na mieste súčasnej akumulačnej vodnej nádrže južne od obce – Žebrák, 1982a, s. 315; 1982b, obr. 165: 3; 1983, s. 344 – 345, 350), ale aj z exponovanej výšinnej polohy Lysec (kóta 716,4; Furmánek, 1983, s. 30). Napokon sa možno zastaviť v obci Príbelce (okres Veľký Krtíš), položenej už v regióne Hont, kde sa povrchovým zberom na polohe *Öreg* doložilo osídlenie kyjatickej kultúry (Žebrák, 1982a, s. 316; 1982b, obr. 165: 4; 1983, s. 347 – 348, 350). Uvedené sídlisko nad miestnou časťou Dolné Príbelce sa podľa opisu realizátora prospekcie nachádza na miernom plochom návrší v priestore vinohradov pod kopcom *Kamenná žena*. Zo štúdiá aktuálnych topografických máp je zrejmé, že ide o miesto susediace s polohou *Háje*, ktorú však 2. vojenské mapovanie neuvádza. Archeológia *Hájov* v Príbelciach je zaujímavá aj z dôvodu, že „... staré hrnce...“, z ktorých sa sype popol a rôzne predmety a ktoré sa zosúvajú z pieskovej pôdy do potoka v chotári obce, spomína už Božena Němcová (1859, s. 27). Vychádzajúc z evidencie lokalít z doby bronzovej, ešte dodávame, aj keď v pertraktovanej téme a jej interpretačnej rovine môže ísť o fikciu, že potom existuje celý rad ojedinelých bronzových nálezov z doby popolnicových polí, ktorých presná lokalizácia nie je známa, avšak pochádzajú z obcí s katastrálnymi polohami *Háje*. Z obce Suché Brezovo (okres Veľký Krtíš) pochádza známa bronzová sekera s lalokovitým schodíkom (Paulík, 1965, s. 67), ktorá je typickým produktom metalurgie pilinskej kultúry (Novotná, 1970, s. 42 – 44, tab. 13: 250). Našla sa azda v *Háji*, ktorý sa rozprestiera na západ od intravilánu? Ako vidno, a to v ďalších príkladoch tohto typu z juhu stredného Slovenska už nebudeme pokračovať, ani absencia žiarových pohrebísk či akýchkoľvek nálezov v polohách *Háj* nie je zriedkavá. Vzhľadom na aktuálny stav bádania by bolo vhodné na týchto miestach čím skôr uskutočniť terénnu prospekciu a nadviazať aj na archeologické obhliadky Václava Furmánka (1985) a prieskum z ostatných rokov (Beljak – Beljak Pažinová – Mitáš, 2015). Absencia poznatkov totiž môže zrkadliť aj (či iba) nedostatok vedeckých informácií. Tieto skutočnosti sú však v kontraste s poznaním, ktoré vychádza z archeologického výskumu v regiónoch západného, severozápadného a severného stredného Slovenska, t. j. z priestoru lužickej kultúry (lužického kultúrneho komplexu; Kujovský, 2015, obr. 146). Žiarové pohrebiská a mohylníky slovenskej vetvy lužickej kultúry totiž nemajú väzby na katastrálne polohy *Háj* (Veliačik, 1983, s. 175 – 189), ale na pozadí tohto konštatovania určite nie je nezaujímavý veľký hromadný nález bronzových ihlíc z mladšej

doby bronzovej z polohy *Háj*, ktorý sa našiel neďaleko hradiskového valu na temene svahu porušeného kameňolomom v katastri obce Ovčiarstvo (Čurný, 2019, s. 107 – 108; Hutytová, 1962, s. 133). Možno zopakovať, že o nálezoch bronzových pokladov v „hájoch“ sa zmieňovala už citovaná česká prozaička (Němcová, 1859, s. 23).

Archeologickú rovinu problematiky z hľadiska tematiky nášho príspevku možno zhrnúť takto: Miesta s názvom *Háje*, resp. jeho variantmi, sú v najširšom zmysle slova súčasťou identity kultúrnej krajiny, ktorú človek pretváral a zanechával v nej po tisícročia stopy. Krajiny, v ktorej sa viacnásobne zopakovalo kultúrno-civilizačné prevrstvovanie, sprevádzané zdrojmi, vrcholmi, ale aj pádmi osobitých kultúr (pozri napr. Wiedermann, 2003). Do takejto krajiny patrili aj posvätné hory, háje a mnohé iné miesta s *geniom loci* (viac Podborský, 2006, s. 241, 259, 261, 263). Pravda, miesta tohto typu mali veľký význam nielen pre človeka doby bronzovej v širšej strednej Európe, ale aj pre obyvateľstvo antického sveta (pozri napr. Vidman, 1986, s. 80 – 81). Domnievame sa, že v mnohých prípadoch bol (alebo mohol byť) význam týchto lokalít evidentný aj neskôr.

Doklady existencie žiarových pohrebísk a hromadných nálezov bronzových predmetov, ale aj sídlisk z praveku až stredoveku na lokalitách s oronymom *Háj* sú nielen romantickým dedičstvom zo starožitníckeho obdobia archeológie, ale najmä realitou modernej slovenskej archeológie na Slovensku začiatkom 3. tisícročia. Väzby polôh s názvom *Háj* na archeologicky pozitívne miesta v krajine sme pozorovali i doložili najmä na juhu stredného Slovenska. Pokiaľ máme zodpovedať na začiatku položenú otázku, či oronymum *Háj* indikuje archeologické nálezisko alebo nie, vzhľadom na všetky vyššie citované a zistené skutočnosti možno relevantne konštatovať, že polohy *Háj* sú z archeologického hľadiska prinajmenšom pozoruhodnými miestami, v ktorých výskyt lokalít typu pohrebisko, sídlisko, depot, ojedinelý nález a pod. z rôznych etáp praveku až súčasnej doby dejinnej možno očakávať.³ Zdôrazňujeme však, že ide skôr o výrazný signál, ktorý nemožno považovať za pravidlo.

ZHRNUTIE A ZÁVER

Krátky pohľad na lexikálno-sémantickú charakteristiku apelatíva *háje* a proprií *Háj* a vzťah týchto prvkov jazykového systému k mimojazykovej skutočnosti odhaľujú široké spektrum problémov, ktoré svojim vedeckým dielom obsiahol a na ktoré poukázal profesor Vincent Blanár. V oblasti lexikálno-sémantickej rekonštrukcie aplikácia jeho teórie otvára možnosti, ako významovou analýzou prvkov apelatívnej aj propriálnej sféry možno identifikovať potenciálne zdroje ďalšieho objavovania prvkov materiálnej kultúry, v našom prípade archeologické nálezy. Vo svojej vedeckej monografii

³ Kompletná evidencia archeologických nálezísk od praveku až po novovek v polohách *Háj* a variantných názvoch je súčasťou databázových systémov Archeologického ústavu SAV v Nitre CEANS (Centrálne evidencia archeologických nálezísk na Slovensku) a ISAU (Informačný systém Archeologického ústavu) (Blažová, 2019).

Teória vlastného mena: status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii
V. Blanár (1996, s. 87) upozornil na potrebu nazerať na vývin vlastného mena z hľadiska jeho formálnych aj sémantických zmien, na oblasť jeho rozšírenia a spôsobov adaptácie, resp. na pôvod a proces jeho vzniku. Toto konštatovanie je tesne späté s jedným z významov, ktorý autor identifikoval v rámci lexikálnosémantickej rekonštrukcie slovesa *hájiť* (ako východiska apelatíva *háj*; pozri Blanár, 1984, s. 78), t. j. „ochraňovať“, „zachovávať neporušené“. Väzba spoločenského fungovania proprií *Háj* s objektom pomenovaným týmto propriom v celoslovanskom meradle (dokazujú to citované etymologické slovníky, pozri vyššie) indikuje pomenovanie priestoru s významom slovanského aj predslovanského, kresťanského aj pohanského kultového miesta vyznačujúceho sa skupinou (pôvodne posvätných) stromov, ktoré bolo zakázané rúbať, pri ktorých veriaci vzdávali úctu predkom, t. j. išlo o druh posvätného, chráneného lesa. Slovanské etnikum si apelatívum *háj* aj propriá *Háj* prvotne spájalo s ochranou kultových miest a s úctou k uloženým pozostatkom predkov, resp. označovalo nimi posvätné hory či menšie lesné porasty – háje – a miesta s *geniom loci* vzťahujúce sa na predkov. Tento kult si zachovávali aj predslovanské civilizácie, ktoré mali v kultúrnych zvyklostiach a obyčajoch vždy miesto pre posvätnosť prírody, ako aj na uctievanie si predkov. Možno, že aj spracovanie oroným v rámci projektu *Lexika slovenských terénnych názvov* (zodpovedná riešiteľka I. Valentová) pomôže identifikovať nielen areálovú distribúciu oroným s konkrétnym motivantom, ale aj povahu či spoločenský status nositeľa pomenovania z kultúrohistorického aspektu.

Vedecké dielo profesora PhDr. Vincenta Blanára, DrSc., ktorého sté výročie si aj týmito riadkami pripomíname, sa vyznačuje veľkou poznávacou hodnotou, ktorej aplikácia rozširuje obzor všeobecnojazykovedného bádania a poukazuje na širokú teoreticko-metodologickú sféru jazykovedného výskumu a neohraničený obzor uplatňovania vedomostí v jazykovede aj v interdisciplinárnych výskumoch.

Bibliografia

BALAŠA, Gejza: Praveké osídlenie stredného Slovenska. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Osveta 1960. 116 s. + prílohy.

BALAŠA, Gejza: Praveké osídlenie Gemera. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo 1965. 20 s.

BEDNÁR, Peter – FOTTOVÁ, Eva – GOGOVI, Stanislava – SLIVENSKÁ, Zuzana: Stredoveké opevnené objekty z Divína. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2003. Nitra: Archeologický ústav SAV 2004, s. 30 – 31.

BELJAK, Ján – BELJAK PAŽINOVÁ, Noémi – MITÁŠ, Vladimír: Stredné a horné Poiplie. Svedectvo archeológie. Archaeologica Slovaca – Monographiae, Varia 2. Nitra: Archeologický ústav SAV 2015. 192 s.

BENKŐ, Lóránd (ed.): Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Lieferung 1. Budapest: Akadémiai Kiadó 1992. 226 s.

BERNEKER, Erich: Slavisches etymologisches Wörterbuch. T. 1. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung 1924. 760 s.

BERNOLÁK, Anton: Slowár Slowenský, Česko-Lat'insko-Ňemecko-Uherský. Tomus 1. Budae: Typis et Sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae 1825.

BLANÁR, Vincent: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1984. 216 s.

BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.) Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1996. 250 s.

BLAŽOVÁ, Elena: Základné informácie o možnostiach a výstupoch Informačného systému Archeologického ústavu SAV. In: Ľudia a hory – archeologická perspektíva. Interakcie ľudských spoločností horských a podhorských oblastí západného Slovenska. Zborník SNM Archeológia. Supplementum 12. Eds. I. Bazovský – G. Březinová. Bratislava – Nitra: Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum – Archeologický ústav SAV 2019, s. 239 – 241.

BOLTIZIAR, Martin – OLAH, Branislav – PETROVIČ, František: Historické mapy – zdroj dát pri štúdiu krajiny a jej zmien. In: Životné prostredie, 2013, roč. 47, č. 1, s. 8 – 12.

BOTOŠ, Alexander: Archeologické výskumy v Gemeri-Malohonte v minulosti. Od najstarších čias až do roku 1918. In: Gemer-Malohont. Zborník Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote, 2008, roč. 4, s. 139 – 147.

BOTOŠ, Alexander: Gemersko-malohontské starožitnosti. Prvé archeologické zbierky GMM. In: Múzeum, 2009, č. 4, s. 46 – 48.

BUDAVÁRY, Vojtech: Staroslovanské mohyly v Krasňanoch pri Varíne (okres Žilina). In: Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti, 1938 – 1939, č. 32 – 33, s. 85 – 105.

BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech: Zpráva o terénnych výskumoch Štátneho archeologického ústavu v Turč. Sv. Martine, podniknutých v r. 1939 – 1945. In: Historica Slovaca, 1945 – 1946, č. 3 – 4, s. 260 – 267.

ČURNÝ, Marián: Neznáma bronzová ihlica z Ovčiariska pri Žiline. In: Fragmenty času. Venované Elene Miroššayovej k 70. narodeninám. Štúdiijné zvesti Archeologického ústavu SAV, Supplementum 1 – 2019. Eds. L. Benediková – G. Březinová – E. Horváthová – S. Stegmann-Rajtár. Nitra: Archeologický ústav SAV 2019, s. 105 – 110.

FURDÍK, Juraj: Slovtovorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 200 s.

FURDÍK, Juraj: Slovenská slovtovorba. Prešov: Náuka 2004. 200 s.

FURMÁNEK, Václav: Kyjatice v archeológii. In: Obzor Gemera, 1976, roč. 7, č. 4, s. 185 – 186.

FURMÁNEK, Václav: Dražice a Drienčany v pravěku. In: Obzor Gemera, 1977, roč. 8, č. 2, s. 101.

FURMÁNEK, Václav: Hradiská pilinskej a kyjatickej kultúry na Slovensku. In: Archeologické rozhledy, 1983, roč. 35, č. 1, s. 24 – 32.

FURMÁNEK, Václav: Archeologický výzkum v Kyjaticích. In: Obzor Gemera, 1984, roč. 15, č. 1, s. 32 – 34.

FURMÁNEK, Václav: Božena Němcová a archeologie Gemeru. In: Obzor Gemera, 1985, roč. 16, č. 3, s. 173 – 175.

FURMÁNEK, Václav: Kyjatice – eponymní lokalita archeologické kultury. In: Slovenská archeológia, 1986, roč. 34, č. 2, s. 319 – 330.

FURMÁNEK, Václav: Kultúrny komplex juhovýchodných popolnicových polí. In: V. Furmánek – J. Batora – O. Ožd'áni – V. Mitáš – R. Kujovský – J. Vladár: Staré Slovensko 4. Doba bronzová. *Archaeologica Slovaca – Monographiae*, Staré Slovensko 4. Nitra: Archeologický ústav SAV 2015, s. 184 – 193.

FUSEK, Gabriel: Slovensko vo včasnოსlovenskom období. *Archaeologica Slovaca – Monographiae*, Studia 3. Nitra: Archeologický ústav SAV 1994. 384 s.

HARMATOVÁ, Katarína: Breznička. Výskumná nálezová správa AÚ SAV č. 231/61. Nitra 1961.

HUTYROVÁ, Ľudmila: Poklad ihlíc z Ovčiarska. In: *Vlastivedný sborník Považia*, 1962, roč. 5, s. 133 – 136.

JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.): *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. [2. zv.] Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2011. 1088 s.

JIRÁŇ, Luboš (ed.): *Archeologie pravěkých Čech 5. Doba bronzová*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. 2008. 265 s.

KAČALA, Ján – PISÁRČIKOVÁ, Mária – POVAŽAJ, Matej (eds.): *Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vydanie*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2003. 985 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf: *Slovenčina a slovanské jazyky. I. Praslovanská genéza slovenčiny*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 328 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Univerzita Komenského 2009. 344 s.

KRÁLIK, Ľubor: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2015. 704 s.

KUJOVSKÝ, Rudolf: Lužický kultúrny komplex. In: V. Furmánek – J. Batora – O. Ožd'áni – V. Mitáš – R. Kujovský – J. Vladár: Staré Slovensko 4. Doba bronzová. *Archaeologica Slovaca – Monographiae*, Staré Slovensko 4. Nitra: Archeologický ústav SAV 2015, s. 174 – 184.

KUJOVSKÝ, Rudolf – VLADÁR, Jozef: *História bádania*. In: J. Bujna – V. Furmánek – E. Wiedermann (zost.): *Staré Slovensko 1. Archeológia ako historická veda*. *Archaeologica Slovaca – Monographiae*, Staré Slovensko 1. Nitra: Archeologický ústav SAV 2013, s. 183 – 197.

LONGAUER, František: *Príspevok k archeologickému výskumu Gemera*. In: *Časopis Museálnej slovenskej spoločnosti*, 1946, č. 36 – 37, s. 95 – 97.

MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakladatelství ČSAV 1957. 628 s.

MAJTÁN, Milan (ed.): *Historický slovník slovenského jazyka. 1. zv. A – J*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1991. 536 s.

MITÁŠ, Vladimír: Štrnásť medzinárodná konferencia Doba popolnicových polí a doba halštatská. In: *Slovenská archeológia*, 2016, roč. 64, č. 2, s. 341 – 346.

MITÁŠ, Vladimír: *Najstaršie osídlenie obce Lovinobaňa. Svedectvo archeologických prameňov*. In: P. Žigo a kol.: *Lovinobaňa. História, príroda a spoločnosť*. Lovinobaňa: Obecný úrad Lovinobaňa 2019, s. 23 – 44.

NĚMCOVÁ, Božena: *Slovenské starožitnosti*. In: *Památky archaeologické a místopisné*, 1859, roč. 3, s. 22 – 27.

NOVOTNÁ, Mária: *Die Äxte und Beile in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde IX/3*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung 1970. 112 s. + tabuľky.

- NOVOTNÝ, Adolf: Biblický slovník. Praha: Kalich 1956. 1406 s.
- OŽĎÁNI, Ondrej: Mohylník a praveké sídlisko v Kalinove-Hrabove. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1980. 1. časť. Nitra: Archeologický ústav SAV 1981, s. 211 – 212.
- OŽĎÁNI, Ondrej: Mohylník a praveké sídlisko v Kalinove-Hrabove. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1980. 2. časť. Nitra: Archeologický ústav SAV 1981, s. 423.
- OŽĎÁNI, Ondrej: Poltár vo svetle archeologických nálezov. In: J. Alberty et al.: Mesto Poltár. Regionálna monografia. Poltár: Mestský úrad Poltár 2002, s. 39 – 52.
- PAULÍK, Jozef: Súpis medených a bronzových predmetov v Okresnom vlastivednom múzeu v Rimavskej Sobote. In: Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV, 1965, roč. 15, s. 33 – 106.
- PISÁRČIKOVÁ, Mária (ed.): Synonymický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2004. 998 s.
- PODBORSKÝ, Vladimír: Náboženství pravěkých Evropanů. Brno: Masarykova univerzita 2006. 614 s.
- REJZEK, Jiří: Český etymologický slovník. Voznice: Vydavatelství LEDA 2001. 752 s.
- RIZNER, Ľudovít Vladimír (S predmluvou A. Kmeťa): Náleziská starožitnosti v Uhrách. Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti, 1903, roč. 8, s. 24 – 54.
- PECIAR, Štefan (ed.): Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. A – K. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959. 815 s.
- SKOK, Petar: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zv. 1. A – J. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umetnosti 1971. 790 s.
- RIPKA, Ivor (ed.): Slovník slovenských nářečí. Zv. 1. A – K. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1994. 936 s.
- SNOJ, Marko: Slovenski etimološki slovar. Ljubljana: Modrijan 2003. 1024 s.
- TOMÁŠIK, Samo: Pamätnosti Gemersko-Malohontské. Digitalizátor: Viera Studeníčová, Silvia Harcová, Alena Kopányiová, Michal Belička, Ivana Hodošiová, Zuzana Babjaková, Dorota Feketeová, Michaela Dofková, Nina Dvorská, Jozef Vrábel', Christián Terkanič, Zdenko Podobný, Eva Lužáková, Simona Reseková, Filip Pacalaj, Ivana Gondorová, Robert Zvonár. Zlatý fond denníka SME 2009. Dostupné na: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1076/Tomasik_Pamatnosti-Gemersko-Malohontske/1. [cit. 6. 8. 2020].
- VASMER, Max: Etimologičeskij slovar' ruskogo jazyka. Zv. 1. Moskva 1986. 576 s.
- VELIAČIK, Ladislav: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Studia Archaeologica Slovaca II. Nitra: Archeologický ústav SAV 1983. 260 s.
- VETERÁN: O pálení mrtvol za časov pohanských. In: Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti, 1904, roč. 9, s. 23 – 34.
- VIDMAN, Ladislav: Od Olympu k Panteonu. Antické náboženství a morálka. Praha: Vyšehrad 1986. 160 s.
- WIEDERMANN, Egon: Civilizačné vrstvy krajiny. In: Studia Historica Nitriensia, 2003, roč. 11, s. 303 – 309.
- ŽEBRÁK, Pavel: Výsledky terénneho průzkumu na jihu středního Slovenska. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1981. 1. časť. Nitra: Archeologický ústav SAV 1982, s. 315 – 318.

ŽEBRÁK, Pavel: Výsledky terénního průzkumu na jihu středního Slovenska. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1981 2. časť. Nitra: Archeologický ústav SAV 1982, s. 447.

ŽEBRÁK, Pavel: Archeologický průzkum jihu středního Slovenska v letech 1981 – 1982. In: Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV, 1983, roč. 20, s. 339 – 355.

Internetové zdroje

Arcanum. Mapire – Historical Maps Online [online]. © Arcanum Adatbázis Kiadó [cit. 18. 8. 2020]. Dostupné na: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey/>.

Geoportál. Katastrálne mapy – Kataster nehnuteľností/ZBGIS [online]. © Geodetický a kartografický ústav Bratislava [cit. 20. 08. 2020]. Dostupné na: <https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/sk/zakladna-mapa>.

DYNAMIKA KOEXISTENCIE SLOVANSKÝCH, MAĎARSKÝCH A NEMECKÝCH OJKONÝM NA ŽITNOM OSTROVE¹

JURAJ HLADKÝ

Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, Trnava, Slovensko

HLADKÝ, Juraj: Dynamics of coexistence of Slavic, Hungarian and German oikonyms of the Žitný ostrov area. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2021, Vol. 72, No 1, pp. 229 – 248.

Abstract: Today, Žitný ostrov is a bilingual Slovak-Hungarian territory along the river Danube and the Little Danube, and since the 10th century it has been formed as a multi-ethnic space. The recently completed diachronic research on hydronymy in this area has created the conditions for a more comprehensive study of the dynamics of ethnic relations in the oikonymy of the region. The article presents an analysis of medieval oikonyms, documented from the beginning of the 12th century. It brings a linguistic reconstruction of originally Slavic names, adopted and adapted by the Hungarian and occasionally also by the German ethnic population, and an analysis of original Hungarian and German oikonyms. The presented results specify i) the knowledge of the development of demographics of the area, ii) the extent of foreign ethnic interventions in the onymic system, iii) ethnic and interlingual relations, iv) the mode of interlingual adaptation of older oikonyms (Slovak – Hungarian, Slovak – German, Hungarian – German, German – Slovak, and finally Hungarian – Slovak), and v) the extent and forms of coexistence of Slovak, Hungarian and German oikonyms in the Middle Ages with an overlap to the present.

Key words: oikonym, ethnic group, linguistic reconstruction, adaptation, Žitný ostrov, Slavs, Hungarians, Germans

1. ÚVOD

Vlastné meno, integrujúce v sebe špecifickú jazykovú aj mimojazykovú stránku a charakteristiku, treba chápať aj ako psycholingvistický a sociolingvistický prvok, ktorého vznik a fungovanie sú viazané na istý onymický priestor. Vincent Blánár (2009, s. 43) konštatuje, že onymické systémy sa vzhľadom na povahu pomenovaných objektov svojím spôsobom manifestujú v priestorových, časových a frekvenčných dimenziách. Toponymá sú motivačne spojené s geografickým objektom fixovaným v teréne a na toponymách pozorujeme, ako pomenovacie normy v toponymii reagujú na zmeny onymickej situácie. Tie môžu byť vyvolané aj vplyvom iného jazyka, preto má onymický systém dynamický status. Vznik a fungovanie toponyma sú preto dve dialekticky späté zložky jeho existencie (Majtán, 2000, s. 111)

¹ Štúdia vznikla v rámci grantového projektu VEGA 2/0019/20 *Lexika slovenských terémnych názvov*.

a analýza a interpretácia vlastných mien z relatívne malého územia so svojim vnútornou podmieneným vývojom utvára viacdimeziálny onymický text. Výsledky onomastického výskumu, s prihliadnutím na jeho interdisciplinárnu a zároveň integrujúcu povahu, spresňujú poznanie vývinu demografie územia, povahy a rozsahu etnických a medzijazykových kontaktov a vzťahov, ale aj spôsobov adaptovania pôvodných vlastných mien do jazyka iných etník, resp. miery a foriem koexistencie a fungovania domácich, svojím pôvodom nedomácich a adaptovaných jednotiek onymického systému v spoločenskej komunikácii.

Problematiku sa pokúšame priblížiť na pozadí stredovekej ojkonymie z jazykovo rôznorodého územia Žitného ostrova.² Jeho špecifickú povahu formovala nižšia geografická dostupnosť a výrazná hydrografická premenlivosť. Ostrov bol v stredoveku pomerne riedko osídlený – osady sa formovali na miestach, ktoré neboli bezprostredne ohrozené povodňami. Strategicky vhodnými geografickými podmienkami i historickými okolnosťami, súvisiacimi so sťahovaním sa turkicko-ugrofínskych kmeňov do Karpatskej kotliny, sa jeho územie v 10. storočí stalo miestom staromaďarských vojenských výprav a v dôsledku usádzania sa starých Maďarov sa narušila kompaktnosť pôvodného osídlenia.³ Vzhľadom na zásadnú politickogeografickú polohu, etnické migrácie a mladšie dosídľovacie procesy zostalo územie ostrova výrazne bilingválne – slovensko-maďarské, avšak v stredoveku malo aj povahu viacjazyčného a mnohoetnického priestoru, reprezentatívne zastúpeného aj nemeckým etnikom.⁴

Náhľad na staré slovensko-slovenské osídlenie Žitného ostrova priniesol Ján Stanislav v 1. zväzku diela *Slovenský juh v stredoveku* (1999, s. 70 – 73), podnes chýba ucelenejší pohľad na to, ako toponymiu na tomto etnicky rôznorodom území formovali meniace sa etnické pomery. Nedávny výskum hydronymie na Žitnom ostrove (Beláková – Hladký – Závodný, 2018) umožnil systematickejšie si všímať koexistenciu viacerých foriem ojkonym na tomto území a priniesol náhľad na dynamiku meniacich sa etnických pomerov tak, ako na ňu reflektovala toponymia riečne-

---

² Maď. *Csallóköz*, nem. *Große Schüttinsel*. Historicky sa územie nazýva aj Veľký Žitný ostrov v protiklade k Malému Žitnému ostrovu na dnešnom maďarskom území. Územie Žitného ostrova (1782 – 1784 *Insel Schutt*, VM I) pôvodne v kartografickej praxi označovalo len západnú časť ostrova a na 2. vojenskom mapovaní (1837 – 1840) v dôsledku hydrologických zmien je už vymedzené tak, ako ho poznáme v súčasnosti.

³ Riečny ostrov sa stal nárazníkovou zónou, tzv. konfiniom. Chránili ho príslušníci už usadených staromaďarských strážnych jednotiek a neskôr aj skupiny turkických Pečenehov či iných etník. Línia rieky Dudváh s rozšírením na oblasť Žitného ostrova bola západnou hranicou staromaďarského prieniku už v 10. storočí, čo napokon viedlo k postupnému obsadzovaniu celého teritória Karpatskej kotliny. Najstarší sídliskový zásah staromaďarských etník na Slovensku je archeologicky doložený na južnom Zemplíne, v tzv. Medzibodroží, na prelome 9. a 10. storočia (Marek, 2006, s. 28 – 29).

⁴ Miloš Marek etnickú situáciu v 14. storočí na Žitnom ostrove vysvetľuje na pozadí sporu o istú zem v sídliskovom komplexe Kračany, kde sa ešte roku 1339 spomínajú ako susedia ľudia akejkolvek národnosti (*cuius-conque nationis*) (Marek, 2006, s. 41).

ho ostrova. Keďže názvy sídlisk patria k relatívne stabilným vlastným menám, všimame si okrem ich pôvodu aj v priestore a čase existujúcu koexistenciu ich foriem, variantov vlastného mena alebo viacerých vlastných mien pri pomenovaní jedného denotátu – obce (Majtán, 2000, s. 111), čo je prirodzený dôsledok vzniku a fungovania proprií vo viacjazyčnom prostredí.⁵ Pochopiteľne, dnes už ťažko určiť, či a do akej miery konkrétna podoba, zachovaná v stredovekých diplomatikách, je výsledkom prirodzeného vývoja názvu alebo je reflexiou vplyvu dobovej administratívy písanej po latinsky, po maďarsky alebo po nemecky (Tóth, 2018, s. 7).

Sám názov *Žitný ostrov* pravdepodobne vznikol ako reflexia na starší nemecký názov ostrova, a teda asi ani nesúvisí s domácim adjektívom *žitný* (< slovan. *žito* „obilie“, psl. **žito* „čo slúži na žitie“ < verb. **žiti*; Machek, 1971, s. 728), hoci nedávny výskum na tomto území identifikoval názov zaniknutého močaristého ramena **Žitava* pri obci Okoličná na Ostrove.⁶ Názov ramena vznikol z celoslovanského apelatíva **žito* a formantu *-ava*, ktorý sa v procese formálneho prispôsobovania v maďarčine asi v 10. storočí zúžil na *-va*: **Žitava* > *Zsitva* („rieka tečúca cez *žitný*, úrodný kraj“). Všeobecne prijímaný výklad názvu riečného ostrova sformuloval historik Branislav Varsik (1984, s. 131). Predpokladal, že sa vyvinul z nemeckého názvu ostrova *Schütt* (+ *Insel* „ostrov“ > *Schüttinsel*) < stredohornonem. *schüte*, *schüt* „umelá hrádza proti povodniam“ < *schütten* „sypať“ a motivovalo ho budovanie umelých protipovodňových valov.⁷ Pôvod názvu pripisoval Nemcom, ktorí v 13. – 14. storočí po mongolskom (tatárskom) vpáde prichádzali ako hostia aj k hornému toku Malého Dunaja, kde stavali ochranné hrádzu. Slováci názov prevzali v podobe *Šuty* a neskôr sa aj pre zvukovú podobnosť s adj. *žitný* zmenil do podoby *Žitný* (ostrov). Ak by sme však aj vzhľadom na existenciu zaniknutého hydronymu *Žitava* pripustili, že názov ostrova je slovanský, nemecký názov *Schüttinsel* by vznikol na základe jeho zvukovej podobnosti s adj. *žitný* – pravda, s úplne inou motiváciou.

Starí Maďari toto územie už v 13. storočí nazývali *Csallóköz* (1209 *Challow*, 1237 *Challokuz* atď.). Choronymum vzniklo zo stredovekého názvu Malého Dunaja

---

⁵ Nebudeme sa zaoberať ojkonymami, ktoré vznikli ako (umelé) názvy sídel zlúčených alebo včlenených z iných obcí pri rôznych organizačno-správnych zmenách osobitne v 2. polovici 20. storočia. Ide o názvy *Dunajská Lužná*, *Blahová*, *Miloslavov* a i. V prípade svojím pôvodom slovanských (slovenských) názvov si všimame aj názvy zaniknutých sídlisk, ktoré zostali v toponymii územia podnes v podobe vlastných mien z iných onymických tried. Po zániku osídleného objektu jeho názov často v komunikácii funguje ako názov poľa, lúky či iného objektu, ktorý na mieste pôvodnej osady vznikol (porov. Olivová-Nezbedová – Malenínská, 2000, s. 28), napr. *Dolný Buk* – zaniknutá samota, dnes pole *Dolný buk* v k. ú. obce Zlatná na Ostrove. Úplný výpočet všetkých takýchto sídlisk neuvádzame, pretože by si vyžadoval ďalší výskum.

⁶ 1889 *Zsitva ér* (Beláková – Hladký – Závodný, 2018, s. 373). Východisková podoba názvu má na slovenskom území paralelu v hydronyme *Žitava* vo východnej časti Ponitria (1075 *aqua Sitoua*, *Zythwa*, *Sitouatu*; Hladký, 2004, s. 218).

⁷ Porov. aj názov poľa, dnes urbanonymum *Šuty* v katastrálnom území Vajnôr (*Geografické názvy okresu Bratislava*. Bratislava: Slovenský úrad geodézie, kartografie a katastra 1994, s. 28).

*Čalov a maď. *köz* „medi“ (pomenúvalo územie ležiace medzi riekami). V okolí toku Malého Dunaja sa uvádza aj zem s týmto názvom (1209 *terra Chalow* Stanislav, 1999, s. 243). Zdá sa, že názov *Čalov najskôr pomenúval vodný tok, potom osadu a napokon rozšíril komunikačný rádius na celé územie, cez ktoré Malý Dunaj tečie, čo aj vyjadruje maďarský názov *Csallóköz* (Medzičalovie).⁸

2. BÁZOVÁ SLOVANSKO-SLOVENSKÁ OJKONYMIA

Najstaršie doložené ojkonymá zo skúmaného územia vznikali istotne ešte v období jazykovej integrácie v naddunajskej oblasti. Prvotná etnická báza na tomto území bola slovansko-slovenská a príklady ojkonym, reprezentujúcich najstaršiu sídliskovú zónu ostrova, zaraďujeme podľa významových okruhov fundujúcich apelatív, ktoré odzrkadľujú vnímanie bezprostredného okolia, kultúrny a spoločenský život, vlastnícke vzťahy alebo výrobnú či ekonomickú činnosť pomenovateľov. Zároveň si všímame spôsoby adaptácie týchto názvov v maďarčine, keďže ich zaznamenané stredoveké podoby sú najčastejšie výsledkom ich spoločenského fungovania vo viacjazyčnom prostredí. Príkladom, dokumentujúcim možno ešte veľkomoravský typ ekonomiky, je ojkonymum [Veľké] *Dvorníky* z okruhu služobníckych (zamestnaneckých) názvov (1252 *Vduornuk*, *Vduarnuk*, *Vduarnok* VSO I, s. 372). Vznikol zo slova *dvorъnikъ, ktoré sa v maďarčine náležito ustálilo v podobe *udvarnok* – osadník v službe feudála mimo jeho dvorského sídla (porov. Krajčovič, 2005, s. 162, 163; Blanár, 1993, s. 149). Dvorníci vykonávali služobnícke povinnosti na kniežacom dvore, neskôr patrili do právomocí kráľa a zúčastňovali sa aj na uhorských vojenských výpravách (Klein – Ruttkay – Marsina, 1993, s. 129). Obec leží v pôvodnom konfiniu, preto je pravdepodobné, že obyvatelia sa zúčastňovali na strážení tohto územia.

Slovanský pôvod možno predpokladať aj pri staršom názve dnešnej obce Rovinka (*Dolná Čela*, *Horná Čela*: 1274 *Churle*; ďalšie doklady porov. u Vincenta Sedláka, 1998, s. 28; Marek, 2006, s. 41). V. Sedlák (tamže) názov odvodzuje od

---

⁸ B. Varsik (1984, s. 131) predpokladal pôvodnú podobu *Čelov, ktorá sa v maďarčine hláskovo adaptovala > *Čolov* > *Čalov*. Paralelu nachádzal vo vývine ojkonyma *Čelovce* v Honte (1295 *Chal* VSO I, s. 285). Porov. čes. *Čalovice* od OM *Čelej, *Čelkovice* od OM *Čelko* (Profous, 1947, s. 263, 277), *Čalovice* od OM *Čaloň* alebo *Čeloň* a i. (Hosák – Šrámek, 1970, s. 151, 157). Stanislavov aj Varsikov výklad možno spojiť s hypokoristikou podobou slovanského osobného mena (OM) so základom *Čal-* alebo *Čel-*, pretože zmena slovanského *e* > *a* bola v maďarčine pomerne častá (porov. Šmilauer, 1932, s. 506, 508). Od názvu *Čalov* je odvodené ojkonymum *Čalovec*. Ide o umelý názov, ktorý vznikol počas hromadného premenúvania obcí až v r. 1948 ako názov odkazujúci na pôvodný názov Malého Dunaja (*Čalov). V rokoch 1927 – 1938 a 1945 – 1948 mala obec úradný názov *Mederč* (Majtán, 1998, s. 54). Vznikol hláskovou adaptáciou (maď. *gy* = slov. *d'*) pôvodného maďarského názvu *Megyercs* (1268 *Megerch* VSO I, s. 277) do slovenčiny a bol motivovaný etnonymom *Megyér*. Rovnakú zmenu identifikujeme v prípade obce Veľký Meder (1248 *Meger* CDSl. II, Nr. 312) – obec mala v rokoch 1948 – 1990 úradný názov *Čalovo* (Majtán, 1998, s. 324).

apel. *črchľa/čerchľa* a zaraďuje ho medzi názvy, ktoré sú motivované získavaním novej pôdy na Žitnom ostrove (lúpaním kôry zo stromov, ktoré postupne vysychali). Motivačne s ním môže súvisieť ojkonymum *Holiare* (1257 *Gvler* CDSI. II, Nr. 577), pôvodne pravdepodobne **Golar-*, čo dosvedčuje striedanie *o/u* v koreni po prevzatí do maďarčiny (Stanislav, 2004, s. 159). Vzniknúť mohol z adj. *holý* < psl. *golъ – holý, bez porastu. Na druhej strane treba spomenúť aj výklad Lajosa Kissa (1988, s. 507), ktorý názov spája s nemeckým etnikom na Žitnom strove a odvodil ho od OM *Goller* alebo *Guler*. Do širších významových okruhov kultivácia územia a vegetácia môžeme zaradiť ojkonymum *Jelka* (1237 *Jouka*, VSO I, s. 519) – V. Sedlák (1994, s. 18) ho vysvetlil z apel. *jedľa* (porov. rus. apel. *елка*).⁹ Typický brehový strom jelša, obľubujúci zamokrené územia, motivoval názov [Zemianska] *Olča* (1247 *Oucha* CDSI. II, Nr. 262). Názov rekonštruoval J. Stanislav (2004, s. 321) v podobe *Olša (< psl. *elъcha/*olъcha, bot. jelša, lat. *Alnus*) a predpokladal proces adaptácie názvu v maďarčine *Olcsa* > *Uլcsa* > *Ócsa*. Do uvedeného okruhu patrí aj názov zaniknutej osady, dnes názov poľa *Dolný Buk (1387 *Buk Inferior* VSO III, s. 355) < apel. *buk* (lat. *Fagus*). Motivácia názvu môže byť dvojaká: mohol pomenúvať súvislý bukový porast pri osade, prípadne jediný zástupca tohto rodu mohol mať v teréne osobitnú funkciu (napr. metačný bod), čo z pohľadu onymickej nominácie bola závažná skutočnosť. K názvom utvoreným z apelatív reprezentujúcich historickú faunu a flóru územia možno zaradiť aj názov obce *Vlky* (1260/1346 *Welk* VSO III, s. 276), hoci nie je isté, či bol motivovaný všeobecným menom *vlk* alebo osobným menom *Vlk (porov. Stanislav, 2004, s. 496; Hosák – Šrámek, 1980, s. 725 – 726). Takisto môže ísť o metaforický názov napr. ťažko prístupnej lokality. Do tejto skupiny zaraďujeme aj názov *Komárno* (1037 *Camarin* CDSI. I, Nr. 52, 1075 *Camarum* CDSI. I, Nr. 58), pôvodne *Komarъnъ: < psl. adj. **komarъnъ(jъ)* „obývaný komármi“ < **komarъ/komarъ* „komár“ (lat. *Culex*); suf. *-ъnъ* > *-en* > *-no*; v maďarčine pravidelne slovan. *-ъnъ* > *-on* (Stanislav, 2004, s. 238; ESSJa, 10, s. 169 – 171) a názov *Medved'ov* (1252 *Medwe* CDSI. II, Nr. 400), pôvodne *Medvéd (< *medvědb*; > maď. *medve*; Stanislav, 2004, s. 289; porov. Kiss, 1988, s. 114), ktorý vznikol buď z antroponyma, alebo ide o metaforický názov. Názov obce *Klíčovce* (> maď. *Kulcsod; 1251 *Kulchud* CDSI. II, Nr. 370) vznikol z apelatíva alebo osobného mena *Kluč (psl. *ključъ > maď. *kulcs*; porov. Stanislav, 2004, s. 251; Králik, 2015, s. 271; Kiss, 1988, s. 811). Od Slovanov usadených pri Dunaji pochodí aj názov *Klížska Nemá*, pôvodne *Němá [*vъsb*]. Názov vznikol z adj. *němъ „nemý, neschopný hovoriť“ (Stanislav, 2004, s. 308; Kiss, II, s. 227) a pomenovatelia ním pravdepodobne vyjadrili skutočnosť, že obec obývalo iné ako slovanské etnikum (Maďari alebo Nemci).

Na staré prevzatia pôvodných slovansko-slovenských názvov osád z tohto územia odkazujú aj názvy, ktoré si po prevzatí do maďarčiny zachovali aj pôvodné slo-

⁹ Rovnaký výklad nachádzame u J. Stanislava (2004, s. 206), ktorý názov rekonštruuje v podobe *Jedlka.

vanské nosovky, a teda muselo ich maďarské etnikum ako apelatíva alebo už ako vlastné mená prevziať ešte pred ich denazalizáciou v 10. storočí. Patria medzi ne názvy hospodárskych dvorov *Ronka* v k. ú. obce Trávnik (1216 *Runka*, 1235 *Ronka* VSO III, s. 173; < apel. *roka „ruka“), *Ontopa* v k. ú. obce Zlatná na Ostrove (1810 – 1869 *Pusztá Ontopa* VM I; od slovesného základu *topiti „topiť“) a názov zaniknutej osady *Konkoly* pri Kameničnej (1810 – 1869 *P.[usztá] Konkoli* VM II; < psl. *kōkolb „kúkol“).

Od verba *ležat'* alebo jeho derivátov môže byť odvodený názov obce *Lehnice* (1239 *Legu*, *Legun* CSDI. II, Nr. 48), ktorý by sa dal rekonštruovať **Legn-*: > **Leh/ž-n-*; porov. apel. *ležisko*, *ležište* „miesto na ležanie, odpočívanie, najmä pre zver, dobytok“ < verb. *ležat'*, *ľahnúť'* (HSSJ II, 215) (v močaristej oblasti sa v jej blízkosti sústredil dobytok). O správnosti výkladu môže svedčiť aj nem. zápis názvu z r. 1396 *Legendorff* (< nem. *legen/liegen* „ľahnúť, ležať“, *Dorf* „dedina“; VSO II, s. 138). Maďarský lingvista L. Kiss (1988, s. 22) názov odvodzuje z maďarského OM *Leg*. Názov *Padáň* (1254 – 1255 *Padan*; VSO II, s. 365) nie je jasný. J. Stanislav ho odvodzuje od verba *padat'* (2004, s. 330), podľa L. Kissa (1988, s. 306) je pôvod názvu neznámy, ale slovanský pôvod pokladá za neprijateľný.¹⁰

Názvy viacerých obcí na Žitnom ostrove vznikli ešte vo včasnom stredoveku ako patronymické názvy zo slovanských osobných mien zakladateľov či vlastníkov osád. Domáce antroponymá doložené v ojkonymii Žitného ostrova reprezentujú najstaršiu vrstvu zložených osobných mien, ale i osobných mien odvodených napr. paradigmatickou deriváciou (Blanár, 1996, s. 86): od osobného mena *Radovan* je odvodený názov obce (Čiližská) *Radvaň* (1252 *Roduan*; CSDI. II, Nr. 400), kompozitné slovanské osobné meno *Dobrogostь so slovotvorným významom „dobrý hosť“ (porov. Šmilauer, 1932, s. 8; Stanislav, 2008, s. 21, 22) je motivant ojkonyma *Dobrohošť* (1235 *Doborgaz*, *Dobragaz*, *Doborgoz*, *Dobrogoz* VSO I, s. 324). Názov vznikol z posesívneho spojenia *Dobrogostьbъ [*dvorьcbъ*] (Krajčovič, 2005, s. 100). Podobným spôsobom, avšak aj z hypokoristických podôb rodných mien, vznikli ďalšie názvy osád na Žitnom ostrove. Ojkonymum *Bodza* je odvodené od osobného mena alebo hypokoristickej podoby so základom *Bod-* + posesívny sufix *-ja* [*vbьsbъ*]. Na pôvodnú podobu (*Bod-ja > *Bodza*) reflektuje aj prvý, hungarizovaný doklad o obci (*dz* prevzaté do maďarčiny ako *d'*, graficky *gy*: 1387 *Bogya* VSO I, s. 174). Forma názvu (Kostolné) *Kračany* (1215 *Corcha* VSO II, s. 58) je takisto historický

¹⁰ J. Stanislav (2004, s. 321) pokladal za slovenské aj ojkonymum *Ol'dza* (1251 *Oyga*; VSO II, s. 343) a predpokladal jeho pôvodnú podobu *Lbdža od adjektívneho základu *lbг-* „ľahký“, počiatočné *o-* vysvetlil z pôvodnej predložky *vo* mylnou dekompozíciou (porov. ojkonymá *Obsolovce* a *Obdokovce*). Názov obce má však skôr hydronymický pôvod a staršie doklady ukazujú na súvislosť so starobylým základom vodného názvu *olbga* s významom „rieka bohatá na vodu“, ktorý Ivan Lutterer a Rudolf Šrámek (1997, s. 195) identifikovali napríklad aj v českom hydronyme *Olza* (dnes je štandardizovaný etymologicky a motivačne nepríbuzný názov Olše). V širších súvislostiach o etymologicky príbuzných staroeurópskych hydronymách porov. aj Šefčík, 1998, s. 45 – 49; Udolph, 1995, s. 249 – 261.

privlastňovací tvar. J. Stanislav ho rekonštruoval v podobe *Krača (1999, s. 245), ktorá mohla vzniknúť z pôvodného spojenia < *Krak-ja* [všsɔ] od OM *Krak*. Nedá sa však vylúčiť, že názov súvisí so slovesom *krak-jati* (kráčať) a slovným základom *krok-/ *krak-* (Krajčovič, 2005, s. 208) < psl. *korkъ (Králík, 2015, s. 302), ktorý identifikoval R. Krajčovič (2005, s. 208) v ojkonymách *Krakovany* a *Krakovec (dnes *Trakovice*) a slúžil na pomenovanie rozvetvenia ciest. Argumentáciou pre tento výklad môže byť skutočnosť, že z obce viedli cesty do ostatných okolitých obcí so substantívnym komponentom *Kračany*.¹¹

Z osobného mena *Bak* sú na Žitnom ostrove odvodené názvy obcí *Baka* (1364 *Baka* VSO I, s. 117), *Báč* (1319 *Bochfolua* VSO I, s. 115; maď. *falva* je tvar slova *falu* „osada“ s posesívnym sufixom v 3. os. sg.) a názov poľa *Báčske* (pôvodne samoty *Báčsháza* 1889 > 1920 *Bács* VM III re) pri Čiližskej Radvani. Fundujúci základ *Báč* ukazuje, že pôvodne išlo o dvojčlenné ojkonymá s príznakom posesívnosti (**Bak-* + poses. suf. *-jъ* > *Báč*; t. j. *Bakov).¹² Z osobného mena *Sěmitěch/Sěmetěch* < psl. *sěmь – rodina; Stanislav, 2004, s. 406) vznikol starší názov Kalinkova *Semet (1288 *Scemet* VSO II, s. 8). Pôvod názvu *Vojtechovce*, časti umelo vytvorenej obce Nový Život, nie je úplne jasný. V stredoveku sa obec uvádza dvojako: r. 1239/1241 ako *Watha* (Šmilauer, 1932, s. 127), r. 1239 *Watha, Vota, Wata*, ale v roku 1308 už ako *Beluatha* (VSO II, s. 336), neskôr sa ustálil ako dvojčlenný názov so vzťahom koordinácie (1773 *Beel-Vatta*; Majtán, 1998, s. 210). Pri adaptovaní slovanských slov do maďarčiny okrem častej zmeny *o > a* sa zvyklo *-j-* na konci slabiky odsunúť, resp. zaniklo (porov. Šmilauer, 1932, s. 508, 521), čo by mohlo signalizovať, že staršia podoba názvu (*Vata*) vznikla z hypokoristickej podoby antroponyma *Vojtech* (*Vojto, Vojta*) a v mladších dokladoch sa pri názve uvádzala maďarská podoba tohto mena (*Béla*). Z antroponyma *Juraj*, resp. hypokoristickej podoby *Đur* alebo *Juro*, prípadne možno aj z jeho maďarskej podoby *György* (*d' = gy*), sa vyvinul názov *Jurová* (1253 *Gyurgsuka, Gurgsuka*¹³ VSO I, s. 525; ďalšie stredoveké doklady v RDSI. sa pravidelne uvádzajú bez koncového *-gy*: *Gurschka, Gurchka* a i.), čo by ukazovalo na slovenské hypokoristické podoby *Đur/Jur*. Antroponymický pôvod má aj ojkonymum *Baloň*. Grafické podoby názvu sa v stredovekých prameňoch pravidelne striedajú (porov. prvé dva doklady z r. 1252 *Bolon* CDSI. II, Nr. 400; 1264 *Balon* VSO I, s. 119). Názov podľa J. Stanislava (2004, s. 23) vznikol zo starého slovanského OM *Bala*, ktoré Ladislav Hosák a R. Šrámek (1970, s. 52) vysvetlili ako *l-ové* participium verba *báti sa*.¹⁴

¹¹ Šipošovské K., Moravské K., Kyncel'ove K., Pinkove K., Etreho K., Král'ovičove K.

¹² Pri Gabčíkove je aj pole *Báč*, pôvodne *Báčshát* (1893).

¹³ Maď. *suka* označuje typ osady.

¹⁴ L. Kiss (1988, s. 157) poznamenal, že osadný názov mohol vzniknúť aj zo slovanského OM *Bolen*, čo je hypokoristická podoba zloženého OM s komponentom *Bole-* „väčší, lepší, viac, lepšie“ (Hosák – Šrámek, 1970, s. 90), prípadne z maď. apel. *balin* „dravec“.

Ojkonymum *Pataš* J. Stanislav odvodzoval z mena *Pata* (2004, s. 339),¹⁵ no nemal naporúdzi starší doklad z roku 1247 *Bosteh*, ktorý V. Sedlák (CDSI. II, Nr. 262) stotožnil s touto obcou. Doklad ukazuje na zložené slovanské meno a nesporne ho môžeme rekonštruovať v podobe **Božetěch* s náležitou substitučnou zmenou v maďarčine *ch* > *h*. Osobné meno *Bar* podľa J. Stanislava zachováva ojkonymum *Horný Bar* (1245 *Baar* VSO I, s. 443; porov. Kiss, 1988, s. 450). O názve *Lúč na Ostrove* (1248 *Luche*; Stanislav, 2004, s. 276) zasa uviedol, že historický doklad ojkonyma **Lúče* je plurálová podoba názvu **Lúča*, pretože obci s týmto názvom tu bolo viac,¹⁶ a predpokladal vznik z OM **Lúča* (asi < sloven. *lúka*, psl. **lŏka*; Králik, 2015, s. 335).

Hoci bez výkladu, maďarský etymológ L. Kiss pokladal ojkonymum *Čičov* (1172 *Sysou* CDSI. I, Nr. 92; 1225 *Chichou* CDSI. I, Nr. 301) za maďarské, grafické záznamy však ukazujú, že ide o slovanský názov pochádzajúci z OM so základom *Čik-/Čič-*, resp. z archaického koreňa *čik-/čič-* + poses. suf. *-ov*; slov. **Čičov* > maď. *Csicsó* (porov. Divičanová et al., 2015, s. 94; Moldanová, 2010, s. 40).¹⁷ Názov obce *Veľká Paka* (1205 – 1235 *Paka* VSO III, s. 240) pochádza podľa J. Stanislava (2004, s. 331) z osobného mena *Paka* (porov. Kiss, 1988, s. 204), no nedá sa vylúčiť ani to, že vznikol proprializáciou topolexémy **paka* s predpokladaným významom „vyvýšenina“ (Malenínská, 1997, s. 45 – 50), o čom by mohla svedčiť existencia mohyly zo staršej železnej doby priamo v intraviláne obce.¹⁸

Názov samoty *Bendov* (1884 *Bendö m.* VM III) pri Veľkom Mederi pravdepodobne vznikol z hypokoristickej formy mena *Benedikt* (*Bendo*, *Benda*), prípadne z maďarského nárečového apelatíva *böndő* „hrádza nachádzajúca sa pri rieke“. Oporou pre výklad z OM *Benedikt* (> maď. *Beneduk*) je grafická podoba názvu ostrova pri samote *Bendov* (1283 *piscinae Benedukueyze* Šmilauer, 1932, Nr. 171 B).¹⁹ V katastri obce Kolárovo pri toku močaristej [*Starej*] *Částy* leží hospodársky dvor *Částa* (1837 – 1840 *Császta-Melléke* VM II). Názov toku je pravdepodobne starší ako názov usadlosti. Hydronymum *Částa* podľa J. Stanislava (2004, s. 91) vzniklo z niektorého zloženého slovanského OM s komponentom *Čast-* (< **Čęst-* < adj. **čęęęę* „častý“; Hosák – Šrámek, 1970, s. 152).²⁰

¹⁵ Osobné meno *Pata* (*Patha*) z územia západného Slovenska dokumentuje napr. RDSI. I (Nr. 760).

¹⁶ 1295 *Zylosluhe*, *Chugudluhe*, *Bykeluche*, *Superior Luche* (SŽO, 1999, s. 121).

¹⁷ V českej ojkonymii z OM *Čik* vzniklo ojkonymum *Čikov* (Hosák – Šrámek, 1970, s. 164).

¹⁸ V českej ojkonymii porov. názvy *Nová Paka* (1357 *Paca Juueni*) a *Stará Paka* (1608 *Stará Paka*); ďalšie toponymá s topolexémou **paka* uviedla v citovanom článku J. Malenínská.

¹⁹ **Benedukvejsze*: maď. podoba OM *Benedikt* – *Beneduk* < *Benedok* < sloven. *Benedik* < lat. *Benedictus*; porov. maď. priezvisko *Bende* (Šmilauer, 1932, s. 304; Majtán, 1998, s. 60), maď. apel. *vejész* > *vejsz*, *vejsze* > *vész* „miesto, kde sa lovia ryby vršami“.

²⁰ Nedá sa však vylúčiť, že názov *Částa* (pôv. sloven. **Částá*) vznikol priamo z adj. *častý*, resp. zo spojenia *častá* [*voda*] – prvotné by tak bolo hydronymum, ktorého vznik mohla motivovať skutočnosť, že koryto bývalo výraznejšie zavodnené len pri častých povodniach. Kvantitu v prvej slabike J. Stanislav vysvetľuje pripodobňovaním tvarov k systému slov ako *búza* a pod.

Slovanské hypokoristické podoby osobných mien sa zachovali aj v názvoch niektorých osád, ktoré splynuli do umelo vytvorených sídlisk – hypokoristické podoby mien *Martin* a **Čan(i)bor* identifikujeme v názvoch častí obce Zlaté Klasy *Machala* a *Čenkovec* (1330 *Machala*; 1333 *Czenk*, 1773 *Csönke* VSO III, s. 353; porov. Majtán, 2014, s. 17; Hosák – Šrámek, 1970, s. 158).

Ďalšie ojkonymá, ale aj vlastné mená z iných onymických tried uchovávajú informácie o kultovej činnosti pôvodných obyvateľov ostrova alebo vyjadrujú motivačné napätie medzi staršími názvami pohanských osád a mladšími ojkonymami v regióne, ktoré boli motivované kresťanskou tematikou. V dôsledku geografických špecifik Žitného ostrova a aj etnického vývinu sa pretrvávanie starých kultov explicitne spomína aj v stredovekých listinách, ktoré sa vzťahujú na toto územie. Príčinu to má v dvojakom pôvode pohanských kultov – ostrov sa po príchode nových etník v 10. storočí vyvíjal ako multietnický a geograficky uzavretý priestor, čo napomáhalo zotrúvaniu kultov. Staršiu vrstvu ojkoným (motivovaných pohanskými kultmi) pritom formovala slovanská kultúra; mladšia vrstva odkazuje na prítomnosť nových etnických skupín, osobitne ešte nepokrstených staromaďarských kmeňov alebo iných etník prevažne turkického pôvodu v tzv. nárazníkovej dunajskej zóne.

Ojkonymá, ktoré odzrkadľujú predkresťanský hierarchizovaný náboženský systém Slovanov, najčastejšie vznikali z apelatív pomenúvajúcich pohanské reálie, obrady alebo miesta, kde sa kultové obrady odohrávali. Zo starších (slovanských) ojkoným tohto typu sú to názvy relatívne neďaleko od seba sa nachádzajúcich obcí *Vrakuň* (1260 *Warkun* VSO III, s. 283) a *Vrakuňa* (mestská časť Bratislavy; 1279 *Werekne* VSO III, s. 283), ktoré vznikli z apelatíva **vrakunь* „čarodejník; ten, kto tajomnými úkonmi pomáha alebo škodí; kto okrem iného môže čarami liečiť“ (Krajčovič, 2005, s. 188). Pôvodne išlo asi o dvojčlenné názvy, ktoré vznikli posesívnym tvorením sufixmi *-jb*, *-ja* (> *vrakuň*, *vrakuňa*). Palatálne *ň* v názvoch zachováva aj staršie podoby adaptované do maďarčiny s digrafémou *ny* (*Várkony*, *Vereknye*). Etymón je aj vo východoslovanskom a cirkevnoslovanskom slove *врачь* „lekár“ (Fasmer, I, s. 361). Významový posun oproti starej sémantike slova vidieť v ruštine: porov. *врать* „tárať, klebetiť“, *врать* „klamár, klebetník“. J. Stanislav (2004, s. 485) poznamenal, že aj v slovenských nárečiach sa zachovalo slovo *vračat'* s významom „čarovat'“. ²¹

Ideologické napätie sprevádzala inkulturácia, ktorá sa prejavila na vzniku dvojíc kontrastných názvov susediacich obcí – zatiaľ čo staršia bola motivovaná pohanskou kultovou činnosťou (pragmatický aspekt), mladšia zasa upevňujúcim sa kresťanským náboženstvom (ideologický aspekt). Tento vzťah identifikujeme v dvojici názvov *Vrakuňa* – [Podunajské] *Biskupice*²² a ako ideologicky kontrastný môžeme

²¹ Šimon Ondruš (2000, s. 186) ho odvodzoval od starého indoeurópskeho koreňa *vrkʰ-*, ktorý sa v praslovančine zmenil na *vrs-* (porov. rus. apel. *vorok*) a mal význam „pletivo, oplotenie, plot“.

²² V slovenskej ojkonymii je dostatok príkladov na kontrastné dvojice názvov z celého územia (*Kapince* – *Biskupová*, *Modly* – *Sv. Martin* a pod.). Starší maďarský názov obce Biskupice *Pozsony-püspöki* (1254 – 1255 *Puspuk* VSO II, s. 410) vznikol z maď. apel. *püspök* (< lat. *episcopus* < gréc.

hodnotiť aj názov *Arcibiskupský Lél* (1075 *Lelu* CSDI. I, Nr. 58; 1360 *Villa archiepiscopalis de Leel* VSO III, 245). Pôvodný názov obce petrifikuje apelatívum **leľ* (psl. **leľb*), ktoré pomenúvalo pohanského bôžika lásky a svadby (Krajčovič, 2005, s. 116), mladší názov už vyjadruje ideologické napätie medzi pohanstvom a kresťanstvom.²³

Do okruhu pohanských kultových tradícií Slovanov v regióne môže patriť aj názov samoty ležicej pri obci Vrakúň – *Čary* (1837 – 40 *Cserej major* VM II; pôvodne *Csere*; koncové *-j* má pôvod v maď. sufíxe *-i*) za predpokladu, že vznikol z apel. *čary* (psl. **čarъ*, pl. **čary*; porov. ESSJa, 4, s. 22, 26) po náležitej zmene *a > e* v maďarčine (porov. názov neďalekej samoty *Csanád > Csenád* atď.; Šmilauer, 1932, s. 509). Takisto je úplne možné aj to, že vznikol z maď. *csere* „dubový“. Zaujímavý je aj ďalší doklad – druhé a tretie vojenské mapovanie Uhorska (1837 – 1840 a 1884) zaznamenalo na severnom okraji mesta Veľký Meder ostrov s názvom *Kap* (< psl. **kapъ* „obraz, modla, pohanský idol“; Fasmer, 4, s. 185), ktorý takisto odkazuje na prítomnosť slovanských pohanských kultov.²⁴

3. MAĎARSKÝ VPLYV NA OJKONYMIU ÚZEMIA

O tom, že staršia sídlisková báza bola svojím pôvodom slovanská pred príchodom Maďarov asi na prelome 9. a 10. storočia, svedčí aj existencia názvov osád odvedených od názvov staromaďarských kmeňov. Ich pomenovateľmi boli pôvodní obyvatelia územia, čím odlišili osadu založenú alebo osídlenú novým, cudzím etnikom. Pohľad na mapu stredovekého maďarského osídlenia juhozápadného Slovenska (Marek, 2006, s. 56) sprostredkúva záver, že priestor medzi Malým Dunajom a Dunajom bol v stredoveku pomerne husto osídlený staromaďarskými alebo im príbuznými kmeňmi, ktoré v nárazníkovej zóne vykonávali pohraničnú strážnu službu.

---

episkopos „dohliadač“, slov. *biskup*; Machek, 1971, s. 54). S názvom susednej obce Vrakúňa vyjadruje onymickomotivačné napätie, keď sa cirkev usilovala zakladať obce s kostolmi a farami pri obciach, ktoré sa spájali s rôznymi pohanskými obradmi a rituálmi (porov. Krajčovič, 2005, s. 118). Obec patrila Ostrihomskému arcibiskupstvu a kapitule od 11. do 13. storočia a ostrihomskému arcibiskupovi od 14. storočia (porov. VSO II, s. 411). O pomerne napätej koexistencii týchto dvoch typov osád možno hovoriť asi do 13. – 14. storočia. Kresťanstvo vtedy už malo v spoločnosti dostatočnú pozíciu, preto ani názvy, ktoré mali odlišovať osadu kresťanov od osady pohanov, už nevznikali (Hladký, 2019, s. 87).

²³ Zachovalo sa podnes v ruštine a dochované je aj v starej srbčine (*Leľjo*; Krajčovič, 2005, s. 116). V susedstve žili členovia staromaďarského (pohanského) kmeňa *Keszi* a v stredoveku tu z iniciatívy cirkvi pravdepodobne vzniklo christianizačné stredisko. Slovo **leľ* sa zachovalo na Žitnom ostrove aj v názve krátkého zaniknutého močaristého koryta **Lelec* pri obci Okoličná na Ostrove s dokladom z roku 1889 *Lelec ér* (slov. *leľ* + suf. *-ec*; Beláková – Hladký – Závodný, 2018, s. 219).

²⁴ Zohľadniac výsledky doterajších výskumov slovenskej a maďarskej onomastiky, podnes sa nepodarilo presvedčivo objasniť ojkonymá *Sap* (1255 – 1256 *Sap*, *Scap* CDSI. II, Nr. 489), *Gabčíkovo* (1264 *Beus* VSO I, 380), *Čunovo* (1232 *Chun* VSO I, 302), *Mad* (1254 – 1255 *Mad* VSO I, s. 340).

Dokumentuje to napríklad názov mestskej časti Komárna *Nová Stráž* (1209 *Vrs* CDSI. I, Nr. 150; 1884 *Nová Stráž* [*Őrs-Ujfalu*] VM. III; < *őr* „stráž“).²⁵ Prítomnosť staromaďarských kmeňov na tomto území petrifikujú viaceré ojkonymá zo Žitného ostrova. Spočiatku vznikali z etnoným podľa slovotvorného modelu obvyklého v maďarčine, teda bez sufixu. Počas zdomáčovania takýchto názvov sa model zmenil na spôsob pomenovania obvyklý v slovenčine – osobné meno (etnonymum) + sufix pomenúvajúci obyvateľov alebo vlastníkov osady (Blanár, 1996, s. 89; Blanár, 2007, s. 13):

Keszi – *Malé Kosihy* (1248 *Keseu* CDSI. II, Nr. 296), *Veľké Kosihy* (1237 – 1240 *Kezu* CDSI. II, Nr. 30), zaniknutá samota **Keszi* pri Komárne (1228 *villa Chesev*; Marek, 2006, s. 31),²⁶

Magyar, Megyer – *Veľký Meder* (1248 *Meger* CDSI. II, Nr. 312), *Čalovec* (1927 – 1938 a 1945 – 1948 *Mederč*: 1268 *Megerch* VSO I, s. 277; Majtán, 1998, s. 54), *Malý Mager* (časť obce Nový Život: 1298 *Marchamagyar* VSO II, s. 336), *Rastice* (predtým *Magyar*, časť obce Zlaté Klasy: 1239 *Mogor* VSO III, s. 353), *Nyék* – *Nekyje na Ostrove* (1242 *Nyek* VSO III, s. 283), *Kürt* – *Ohrady* (predtým *Kürti*: 1252 *Kurth* CDSI. II, Nr. 408).

Ojkonymia Žitného ostrova sprostredkúva informácie aj o ďalších etnikách, ktoré prichádzali so staromaďarskými kmeňmi, prípadne v bezprostredne nasledujúcom období. Osadu turkického stepného etnika *Uzov* (*Oguzov*) identifikoval M. Marek (2008, s. 327) v dnešnom Kvetoslavove (1230 *Vzor* VSO II, s. 124). Tomuto etniku pripisuje aj osobné meno *Tork*, z ktorého odvodzuje stredoveký názov Novej Lipnice **Torč* (1230 *Torch* VSO II, s. 323). Orientálnym Pečenehom, príbuznému etniku *Uzov*, pripisuje L. Kiss (1988, s. 249) pôvod názvu obce *Bohelov* (1456 *Beg* VSO I, s. 176; < starotur. *beg* „pán, vodca“, 1988, s. 249).²⁷ Výpočet týchto etník by nebol úplný, keby sme doň napriek nepríbuznosti nezaradili etnonymum *Rus*. Príslušníci ruského etnika prichádzali do Dunajskej kotliny spolu so staromaďarskými kmeňmi a ich služby zvykli starí Maďari v 11. – 12. storočí využívať pri strážení hraníc (Marek, 2006, s. 227, 228). Na Žitnom ostrove ich reprezentuje ojkonymum *Rusovce* (maď. **Oroszvár*: 1208 *Wuiswar*, 1401 *Orozwar* VSO II, s. 510 < maď. *orosz* „Rus“, *vár* „hrad, hrádok“).²⁸ Na území Žitného ostrova je doložených viacero

²⁵ Obce s názvom *Őr* patrili k strážnym osadám, v ktorých vykonávali službu starí Maďari alebo spríbuznené etniká, pravdepodobne turkickí Kovari (Marek, 2006, s. 261, 325; porov. Krajčovič, 2005, s. 153). S tou istou motiváciou vznikol názov *Stráže*, po maď. *Őr* (1299 *Evr* VSO II, s. 87; časť obce Krakovany).

²⁶ Zaradiť sem môžeme aj dva stredoveké doklady na hydronymum *Malý Dunaj* z roku 1239 *Nag-khew, Nagy Keszew* (CDSI. II, Nr. 48), teda **Veľké Kosihy* (< etnonymum *Keszi*; ide o úsek Dunaja pri Jelke a motivačná súvislosť s názvom obce Veľké Kosihy neprichádza do úvahy).

²⁷ Pečenehovia sa usídlili aj v susednej obci Padáň (CDSI. II, Nr. 489).

²⁸ Etnickými pohybmi podmienenú prítomnosť Rusov v iných častiach Žitného ostrova sprostredkúva aj historická hydronymia na jeho území. Pri obci Dolný Štál sa zachovali zvyšky močaristého koryta zaniknutého **Ruského ramena* (1837 – 1840, 1884 *Orosz Ágh* VM II, III). Pri interpretácii názvov

ďalších staromaďarských lokalít s hrobovými nálezmi z 10. – 11. storočia, ktoré potvrdzujú pomerne rýchle usídľovanie sa starých Maďarov a im príbuzných etnických skupín a kontinuálne osídlenie a modifikovanie pôvodnej etnickej štruktúry územia. Maďari zakladali nové stredoveké osady, prípadne prevrstvili pôvodné obyvateľstvo v už jestvujúcich osadách, čím sa do bezprostredného kontaktu dostávala slovenčina s maďarčinou. Doktoré obce vznikli ako konglomerát viacerých osád, pričom niektoré sa vyvinuli v katastri starších sídlisk, s ktorými napokon splynuli. Ako príklad uvedieme obec Okoličná na Ostrove (maď. *Ekel*), ktorej súčasťou sú aj tri stredoveké osady²⁹ *Aranyos (1268 *Oronos* < maď. *aranyos* „zlatný“ < *arany* „zlato“), *Szántó (1258 *Zamtu* < maď. *szántó* „oráč, poľnohospodár“) a *Andreasfalva (1405 *Andreasfalwa* < OM *Andreas*, maď. *falu* „osada“).³⁰

Pôvodné maďarské názvy boli zmenené v rokoch 1920, 1927 a najčastejšie počas hromadného premenúvania v roku 1948 v súvislosti s novou jazykovopolitickou situáciou, avšak v spoločenskej komunikácii fungovali aj naďalej a dnes ich kontinuitné používanie v bilingválnom prostredí garantuje aj legislatíva.³¹ Pôvodné maďarské názvy bývali do slovenčiny hláskovo a slovotvorne adaptované, prípadne sa prekladali. Za také pokladáme názvy *Bohel'ov* (< maď. *Böggelö*: 1456 *Beg* VSO I, s. 176; < starotur. apel. *beg* „pán, vodca“;³² Kiss, 1988, s. 249), *Zlatná na Ostrove* (< maď. *Csallóközaranys*: 1255 – 1256 *Aranas* CDSI. II, Nr. 489; maď. *aranyos* < *arany* „zlato“; názov motivovalo ryžovanie zlata v koryte Dunaja), *Sokolce* (< maď. *Lakszakállas*: 1332 *Laak*, 1428 *Lak a. n. Zakalus* VSO III, s. 66; < maď. *lak* „osada, miesto určené na bývanie“, J. Stanislav názov *Szakálos* vysvetľuje z OM *Sokol*; porov. Kiss, 1988, s. 10; Stanislav, 2004, s. 246),³³ *Kameničná* (< maď. *Keszegfalva*: 1482 *Kezefolwa* VSO II, s. 14; dnešný názov vznikol nevhodnou analógiou s maď. apel. *kő* „kameň“, pôvodný názov vznikol z maď. OM *Keszeg* a apel. *falu* „osada“, t. j. *Keszegova osada, alebo z apel. *keszeg* „pleskáč“; porov. Kiss, I, s. 723), *Blatná na Ostrove* (< maď. *Sárosfa*: 1286 *Saralia* VSO I, s. 167; < maď. *sár* „blato“, *fa* < *falu* „osada“), *Rohovce* (< maď. *Nagyszarva*: 1250 *Zarva* VSO II, 494; < maď. *szarv* „roh“; pravdepodobne „obec na vzdialenejšom alebo ťažšie dostupnom mieste, v rohu“), *Dunajský Klátov* (< maď. *Dunatókés*: 1392 *Theukes* VSO I, s. 502; < maď. *tőke* „klát“), *Topolníky* (< maď. *Nyárasd*: 1113 *Narias* VSO III, s. 170; 1421 *Nya-*

s maďarským komponentom *orosz* M. Marek (2006, s. 227, 228) upozornil, že v stredoveku sa používalo aj na označenie funkcie telesného strážcu, dverníka.

²⁹ VSO II, s. 341.

³⁰ Maď. *falva* je tvar s posesívnym sufixom 3. os. sg., teda „Andrejova osada“.

³¹ Zákon č. 191/1994 Z. z. – Zákon Národnej rady SR o označovaní obcí v jazyku národnostných menšín. Niektoré obce sa po reštandardizácii v roku 1990 vrátili k názvom, ktoré sú výsledkom prirodzeného vývinu pôvodných názvov, napr. *Palkovičovo* > *Sap*, *Čalovo* > *Veľký Meder* (Majtán, 1998, s. 258, 324).

³² V susednej obci Padáň žilo turkické etnikum Pečenehov (CDSI. II, Nr. 489).

³³ Pôvodne *Lak. Podľa J. Stanislava motivantom názvu môže byť aj slovanské OM *Lakъ od ko-reňa **olk-*, ako je v adj. *olkomy „lakomý“.

rasd, *altera Nyarasd* VSO III, s. 170; < maď. *nyár/fa* „topol“, *Trstená na Ostrove* (< maď. *Csallóköznádasd*: 1250 *Nadast* VSO III, s. 199; < maď. *nádas* „tŕstie, trstina“, *Brestovec* (< maď. *Szilás*: 1327 *Zylas* VSO I, s. 239; < maď. *szil/fa* „brest“, *Trávník* (< maď. *Füss*: 1216 *Fys* VSO III, s. 173 < maď. *fű* „tráva“ + deriv. -s; Kiss, 1988, s. 772; Šmilauer, 1932, s. 475) a názov *Mierovo* (< maď. *Béke*: 1260 *Beke* VSO II, s. 249; < maď. *béke* „mier“).

O pomerne veľkom rozšírení pohanských kultov na Žitnom ostrove svedčia aj doklady z maďarskej stredovekej ojkonymie tohto územia. Názov samoty *Balvany* (maď. *Bálvány*) pri obci Kameničná (1837 – 1840 *Pusztá Balvany Szakallas* VM II; pravdepodobne aj 1109 *Baluan*; Stanislav, 2004, s. 43) vznikol proprializáciou maďarského apelatíva *bálvány* „modla“. Aj keď by bolo možné dávať ho do súvislosti so slovenským slovom *balvan* (pl. *balwany*), maďarský pôvod prostredníctvom významovej stránky apel. *bálvány* nepriamo potvrdzuje existencia susednej osady *Pohan (*villa Pogány*) a riečny ostrov *Pogánysziget* (1837 – 1840 VM II) < maď. *pogány* < slovan. *pohan*, stsl. *poganъ* < lat. adj. *pagānus* „vidiecky“. Či boli pomenúvatelmi osady *Pogány* Slováci alebo Maďari, nevedno. V chotári obce Veľký Meder sa okrem slovanského názvu *Kap*, odkazujúceho na starú kultovú činnosť Slovanov, zachoval aj iný doklad na ňu – slovo *šarkan* (< maď. *sárkány* „démonická lietajúca bytosť, drak so schopnosťou priviesť búrku“) v názve samoty *Šarkanovská pusta* (1884 *Sárkány pusztá* VM III). Ak pomenúvatelmi osady boli Maďari, stretli sa tu s doznievajúcimi pohanskými tradíciami pôvodných obyvateľov. Nedá sa však vylúčiť, že názov má deantroponymický pôvod – mohol vzniknúť z OM *Sárkány*, ako to môže naznačovať aj sufix *-ovský* v dnešnom štandardizovanom názve.³⁴

4. NEMECKÝ VPLYV NA OJKONYMIU ÚZEMIA

Západnú časť Žitného ostrova sporadicky osídľovali Nemci už pred tatárskym vpádom, čo dokazuje ojkonymum *Sása* (časť obce Lehnice). V diplomatikách sa uvádza už v roku 1241 ako *Zazwaros* a v rokoch 1254 – 1255 v podobe *Sas* VSO II, s. 138).³⁵ Po tatárskom vpáde (1241 – 1242) prišlo územie ostrova do kontaktu s pomerne výraznou nemeckou (tentoraz bavorskou) kolonizáciou, ktorá sa dotkla veľkej časti západného pohraničia Uhorska.³⁶ Silný prúd nemeckej kolonizácie v uhor-

³⁴ Okrem toho tu v stredoveku v lokalite *Pusztatemplom* jestvoval kostol zasvätený sv. Jurajovi, svätcovi, ktorý mal v stredoveku špecifické postavenie v christianizačnom procese a vo vypudzovaní starých kultov (porov. Slivka, 2013, s. 107).

³⁵ Historik M. Marek (2006, s. 21) poznamenal, že zvýšené prístahovalectvo z románskych a germánskych oblastí možno datovať už od polovice 12. storočia.

³⁶ Okrem Podunajska prichádzali hostia (*hospites*) z alpských krajín napokon aj do iných uhorských stolíc, v ktorých žili Slovania – Mošonskej, Šopronskej a Železnej. Tie sa napokon v 13. a 14. storočí takmer úplne ponemčili, ako poznamenal B. Varsik (1984, s. 89).

skom pohraničí postupoval aj do časti Bratislavskej stolice³⁷ a na územie Žitného ostrova. Prichádzajúci Nemci tu vytvorili pomerne kompaktné osídlenie a niektoré obce si sčasti zachovali svoj etnický pôvod aj v novoveku.³⁸ Rozloženie nemeckých osád na Žitnom ostrove i na ostatnom slovenskom území v stredoveku plasticky zobrazuje mapa historika M. Marka (2006, s. 225), ktorá spresňuje staršie tvrdenia B. Varsika a ukazuje, že nemecké osídlenie bolo na Žitnom ostrove sústredené v jeho západnej časti a ďalej (smerom na východ) skôr ojedinelé. Ako od Bratislavy najvzdialenejšiu stredovekú nemeckú osadu M. Marek vyznačil Gabčíkovo (1264 *Beus* VSO I, s. 380).³⁹ Z roku 1407 sa zachovali doklady vypovedajúce o dvojacom osídlení obce – maďarskom a nemeckom –, o čom svedčia paralelne sa používajúce názvy *Magyarbős a *Németbős (*Magarbhws*, *Nemethbhws*), no v 17. storočí sa Gabčíkovo uvádza už ako čisto maďarské sídlisko (Marek, 2006, s. 97).⁴⁰

Dá sa predpokladať, že Nemci sa usídľovali ešte skôr aj ďalej od Gabčíkova, vo východnejších častiach Žitného ostrova, pravdepodobne v čiastočne vyludnených osadách. Maďarský etymológ L. Kiss (1988) pripisuje nemeckému etniku aj pôvodné názvy ďalších, od Gabčíkova na východ ležiacich obcí *Kolárovo* (1268 *Guta* VSO II, s. 42; < nem. OM *Guta*⁴¹ Kiss, 1988, s. 492), *Okoličná na Ostrove* (maď. *Ekel*: 1220 *Eel*,⁴² 1229 *Ekly* VSO II, s. 341; < nem. OM *Eck(e)l*; Kiss, 1988, s. 413) a *Okoč* (maď. *Ekecs*: 1268 *Ekech* VSO II, s. 341; < nem. OM *Eck*; Kiss, 1988, s. 413). Pravda, pôvod týchto názvov nemusí byť nemecký aj vzhľadom na krátkosť času od hlavného kolonizačného prúdu po prvú písomnú zmienku o obciach, ibaže by odkazovali na staršie kontakty nemeckého (azda práve saského) etnika s týmto územím v 12. storočí.

V západnej časti územia Žitného ostrova sa najčastejšie stretávame so situáciou, keď sa nový nemecký názov začal používať nezávisle od pôvodného slovensko-slovenského alebo maďarského názvu osady, prípadne nemecký názov v administratívnej praxi nahradil pôvodný názov. Tak je to v prípadoch už analyzovaného ojkonyma *Rusovce* (maď. *Oroszvár*: 1401 *Orozwar a. n. Carigelburg* / nem. **Karl-*

---

³⁷ Kolonizačný prúd zasiahol aj územia ležiace na sever od Žitného ostrova, najvýraznejšie Malé Karpaty a juh Záhoria, menej už Podudvažie a stredné a južné Ponitrie. O stredovekom nemeckom (predovšetkým bavorskom), ale napokon i maďarskom vplyve na ojkonymiu a hydronymiu v malokarpatskom a záhorskom regióne, ktoré bezprostredne susedia so Žitným ostrovom, porov. napr. Beláková, 2014, s. 13 – 14; Závodný, 2012, s. 38 – 45.

³⁸ M. Marek (2006, s. 97) uviedol, že napríklad podľa súpisu v Rovinke tvorili polovicu miestneho obyvateľstva Nemci ešte v roku 1715.

³⁹ L. Kiss (1988, s. 251) názov *Bős* odvodil od osobného mena.

⁴⁰ Podobná situácia bola v obci Studené. V časti obce žili Maďari (1283 *Mogorheth*), v druhej časti Nemci (1381 *Némethét*) (Marek, 2006, s. 93).

⁴¹ Podľa J. Stanislava (2004, s. 171) má ojkonymum *Guta* nejasný pôvod, nachádza však paralely aj v inoslovenskej toponymii, to isté možno povedať o stredovekom názve Hamuliakova *Gutor* (VSO I, s. 401).

⁴² Pravdepodobne malo byť *Ecl* (Kiss, 1988, s. 413).

burg < OM *Karl+Burg* „hrad“) a názvu *Rovinka* (maď. *Csölle*: 1274 *Churle* VSO II, s. 497 / nem. *Waltersdorf*: 1435 *Walthesdorf* Marek, 2006, s. 97; < OM *Walter, Dorf* „obec, dedina“). V iných prípadoch nemecké etnikum prevzalo pôvodný názov obce a ten sa v nemčine hláskoslovne či inak adaptoval. Tak je to podľa M. Marka v prípade slovansko-slovenského ojkonyma *Vrakuňa*, ktoré sa v nemčine ustálilo v podobe *Fragendorf* (1297 *Fretendorf*, 1808 *Wrackendorf* Marek, 2006, s. 92). Komplikovanejší vývin mal názov *Šamorín*⁴³ (1285 *villa Sancta/Sancte Marie* VSO III, s. 119). Aj keď živé stredoveké podoby názvu nepoznáme, pôvodný latinský názov Maďari začali používať v podobe *Somorja* alebo *Samarja* (maď. *s* = [š]), ktorý sa v nemčine ustálil v podobe *Sommerein*, a hláskovou a slovotvornou adaptáciou maďarského názvu vznikla aj slovenská podoba *Šamorín* (vývin ojkonyma porov. u M. Majtána, 1998, s. 285).

V niektorých prípadoch sa nezachoval predchádzajúci názov obce a je možné, že sídlisko aj založili Nemci. To sa môže vzťahovať na obce *Most pri Bratislave* (1283 *Pruk* Varsik, 1984, s. 122; < nem. *die Brücke* „most“⁴⁴), *Malinovo* (1209 *Ybrehart* CDSl. I, Nr. 153; < nem. OM *Eberhard*, azda zakladateľ osady; Varsik, 1984, s. 124), *Sása* (časť obce Lehnice: 1241 *Zazwaros* Varsik, 1984, s. 126; < etnonymum *Sas*, maď. *szász*,⁴⁵ maď. *vár, város* „hrad, hrádok“), *Németsók* (časť obce Hviezdoslavov: 1307 *Nemutsuc* Varsik, 1984, s. 125; < etnonymum *Nemec*, maď. *német*).

5. ZÁVER

Predchádzajúca analýza vlastných mien stredovekých sídel na Žitnom ostrove s neprerušenuou kontinuitou (niektoré sa postupne stali súčasťou inej onymickej triedy) poskytla v podobe jazykových faktov viacero informácií o dynamike zmien etnickej štruktúry tohto územia v stredoveku,⁴⁶ o spôsoboch prirodzenej koexistencie pôvodných slovenských, maďarských a nemeckých ojkonym v stredoveku, ale napokon aj o spôsoboch ich jazykovej adaptácie v prostredí, ktoré formovali živé medzijazykové kontakty a vzťahy. V súvislosti s fungovaním sídelných názvov na Žitnom ostrove možno predpokladať, že slovanské, resp. slovenské názvy sa v živéj

⁴³ Nemci sa tu uvádzajú ako hostia až v roku 1388 (*hospites de Zentmaria*) (Marek, 2006, s. 95).

⁴⁴ Na starší názov obce odkazuje aj názov poľa *Pruky* a v katastri obce názov samoty *Prucký majer*.

⁴⁵ Maďarské etnonymum *szász* je zachované z inej časti Žitného ostrova v hydronymii. Reprezentujú ho názvy z okolia obce Vrakuň *Saský (1893 *Szászélő*; Beláková – Hladký – Závodný, 2018, s. 461; < maď. *szász* – etnonymum *Sas*, maď. *elő* – nachádzajúci sa vpredu; teda *Saský [močiar]), *Saská studňa (1884 *Szászéli kút*, VM III) a staršie názvy Predného kanála v okrese Dunajská Streda.

⁴⁶ Niektoré jeho aspekty by sa dali po dokončení on-line databázy toponymického materiálu stredovekého Slovenska s názvom *Corpus Toponymicum Slovaciae Medievalis*, po kritickom zhodnotení nových dokladov, ich jazykovednej interpretácii a po podrobnejšom výskume najmä maďarskej ojkonymie z tohto územia kvantifikovať a vyhodnotiť, čo by prinieslo priezračnejší pohľad na medzijazykové kontakty a vplyvy, ale aj etnicko-sídliskové zmeny na tomto území v období stredoveku (o jeho metodike Labanc, 2019, s. 22 – 38).

komunikácii v slovenskom prostredí používali naďalej a už v stredoveku prirodzene podstúpili proces jazykovej adaptácie do maďarčiny. Tento proces bol dôsledkom ich prirodzeného používania v dvojjazyčnom, resp. viacjazyčnom prostredí. Pavol Žigo (2015, s. 77) uviedol, že skutočné podoby názvov, ako sa realizovali v živej spoločenskej komunikácii, môžeme len predpokladať a že jednotlivé stredoveké zápisy vlastných mien sú svedectvom pravdepodobného vzniku dvojjazyčných, resp. viacjazyčných paralel pri pomenovaní toho istého onymického objektu (porov. aj Majtán, 2000, s. 111). P. Žigo ďalej uvažoval o troch spôsoboch koexistencie týchto názvov: o existencii zvukovo alebo sémanticky motivovaných dvojíc a voľných dvojíc osadných názvov.

K zvukovo motivovaným dvojiciam môžeme zo súčasného hľadiska zaradiť predovšetkým tie, ktoré sú pre svoju hláskoslovnú podobu, vyhovujúcu slovenčine i maďarčine, identické v oboch jazykových prostrediach (slov., maď. *Baka, Mad, Paka*), prípadne tvoria len grafické (ortografické) varianty (slov. *Sap* – maď. *Szap, Pataš – Patas, Padáň – Padány*; takisto aj naopak: maď. *Megyer* – slov. *Meder*). Zvukovo motivované sú aj dvojice názvov, ktoré vznikli v živom jazykovom kontakte slovenčiny a maďarčiny alebo nemčiny, resp. naopak, ale boli adaptované v takej podobe, ktorá vyhovovala zvukovým, resp. morfonologickým osobitostiam preberajúceho (cieľového) jazyka: slov. *Dobrohošť* – maď. *Doborgaz*, slov. *Kľúčovec* – maď. *Kulcsod*, slov. *Vrakúň* – maď. *Várkony* (dnes *Nyékvárkony*), slov. *Vrakuňa* – nem. *Fragendorf* a pod. Ten istý princíp sa prirodzene používal aj opačne – pri adaptovaní pôvodných maďarských názvov do slovenčiny: maď. *Nyárad* (dnes *Csiliznyárad*)⁴⁷ – slov. *Ňárad*, maď. *Somorja, Samarja* – nem. *Sommerein* – slov. *Šamorín*, maď. *Nyék* – slov. *Nekyje*, maď. *Keszi* – slov. *Kosihy* a i. Zároveň treba uviesť, že v úradnom úze sa používali – azda len s výnimkou názvu *Šamorín*⁴⁸ – výlučne maďarské názvy, a teda nie je isté, či v živej komunikácii vznikali slovenské paralely, pretože názvy *Ňárad, Kosihy, Nekyje* a ďalšie sú výsledkom až štandardizačnej práce po roku 1918 v nových politických a administratívnych podmienkach.

Na Žitnom ostrove v menšej miere identifikujeme dvojice názvov, ktoré boli sémanticky motivované – majú spoločné motivanty, resp. sú sémanticky responzibilné (porov. Žigo, 2015, s. 80). Na rozdiel od ostatného územia Slovenska sú to však také dvojice, keď vychodiskovým bol maďarský alebo nemecký názov obce

---

⁴⁷ Mladšie maďarské názvy s prívlastkom, ktorého funkciou bolo diferencovať homonymné sídelné názvy na území Uhorska (*Nyárad > Csiliznyárad, Várkony > Nyékvárkony* a i.), najčastejšie vznikali počas štandardizácie, resp. kodifikácie sídelných názvov v rokoch 1898 – 1912 a vo forme úradného zoznamu boli publikované v roku 1913 (o mladších štandardizáciách maďarských sídelných názvov z územia Slovenska porov. Szabómihályová, 2007, s. 265 – 264). Ojedinele však vznikali aj v stredoveku napríklad v dôsledku úsilia odlišiť od seba časti pôvodného sídla, napr. *Gabčíkovo – Bős*: 1407 *Magyarbős a *Németbős (*Magarbhws, Nemethbhws*).

⁴⁸ Porov. doklady týchto názvov v publikácii Milana Majtána *Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773 – 1997*.

a k nemu bol utvorený slovenský sémanticky responzibilný názov: maď. *Béke* – slov. *Mierovo*, maď. *Szarva* (dnes *Nagyszarva*) – slov. *Rohovce*, maď. *Nárasd* – slov. *Topolníky*, maď. *Kisfalud* – slov. *Vieska*, nem. *Bruck* – maď. *Hidas* – slov. *Most pri Dunaji*, ba niekedy aj nesprávne, resp. nevhodne: maď. *Hodos* – slov. *Výdrany* (v maď. sa slovom *hód* označuje bobor, nie vydra). Zdôrazniť treba, že uvedené slovenské podoby vznikali uvedomelou názvotvornou a štandardizačnou činnosťou až po roku 1918, preto tieto paralely nemali charakter prirodzených historických dvojíc.⁴⁹ Súvisí to s tým, že na Žitnom ostrove v bežnej komunikácii nadobudol dominantnú funkciu maďarský jazyk. To, že opačné dvojice, keď by bola východiskovým jazykom slovenčina a cieľovým jazykom maďarčina, nedokumentujeme, možno pripísať skutočnosti, že v bežnej komunikácii si menšinové slovenské obyvateľstvo funkčne osvojilo maďarské názvy (porov. zvukovo motivované dvojice).

Nová spoločenská a jazykovopolitická situácia, ale aj organizačné zmeny (zlučovanie či vyčleňovanie obcí a vznik nových administratívnych jednotiek) po roku 1948 utvorili podmienky na vznik takých dvojíc, ktoré spája iba onymický objekt – konkrétna obec. P. Žigo ich nazýva voľné dvojice (2015, s. 82). V staršom období takéto dvojice na Žitnom ostrove vznikali len ojedinele a základným predpokladom na ich vznik bolo významné lokálne postavenie oboch koexistujúcich etník. Tak popri maďarskom názve Rusoviec *Oroszvár* v stredoveku vznikol a v spoločenskej komunikácii fungoval nemecký názov *Karlbürg*, popri maďarskom názve Rovinky *Csölle* sa začal v administratívnej praxi a istotne aj v živom úze paralelne používať nemecký názov *Waltersdorf*. Slovenské a maďarské voľné dvojice sú príznačné len pre najmladšie obdobie. K pôvodným neslovenským ojkonymám, ku ktorým nejstvovali pôvodné slovenské paralely, sa v úplne inej onymickej situácii utvárali umelé názvy vtedy, keď nebolo možné v procese štandardizácie vytvoriť slovenskú zvukovú alebo sémantickú paralelu, napr. maď. *Úszor* – slov. *Kvetoslavov*, nem. *Eberhard* – slov. *Malinovo*. Trocha inú povahu majú voľné dvojice maď. *Nagygyar* – slov. *Zlaté Klasy*, maď. *Illésháza* – slov. *Nový Život*.⁵⁰ Odlišujú sa tým, že sú nesúradné – kým slovenský názov vznikol ako umelý názov nového zlúčeného sídliska, vo funkcii štandardizovaného maďarského názvu sa kontinuálne uplatňuje historický názov jednej zo zlúčených osád.

Ukazuje sa, že na území Žitného ostrova v stredoveku koexistovali a v spoločenskej komunikácii fungovali len zvukovo motivované dvojice slovenských, maďarských a nemeckých názvov. Vznikali v dôsledku prirodzených jazykových kontaktov a vzťahov pôvodného obyvateľstva s novými etnickými skupinami, čo sa presvedčivo ukazuje na vzniku paralelných, najčastejšie slovensko-maďarských a ma-

---

⁴⁹ Niektoré z takto utvorených sémantických dvojíc reštandardizáciou zanikli, hoci v živom úze môžu fungovať ďalej (*Nárad* – *Topolovec*, *Veľký Meder* – *Čalovo*).

⁵⁰ Pre úplnosť doplníme, že obce, ktoré vznikli po roku 1918 vyčlenením z iných obcí a dosídlením slovenského obyvateľstva, nemajú paralelné maďarské názvy (*Hviezdoslavov*, *Miloslavov*).

ďarsko-slovenských dvojíc sidelných názvov, ktoré vznikali na základe zvukovej adaptácie názvu v preberajúcom jazyku. Vznik a fungovanie sémanticky motivovaných dvojíc a nemotivovaných (voľných) dvojíc sidelných názvov na Žitnom ostrove je relatívne novým javom; až na výnimky ho možno pripísať cieľavedomej štandardizačnej praxi v 20. storočí.

Bibliografia

BELÁKOVÁ, Mária: Hydronymia severnej časti povodia Malého Dunaja. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave 2014. 184 s.

BELÁKOVÁ, Mária – HLADKÝ, Juraj – ZÁVODNÝ, Andrej: Hydronymia Malého Dunaja. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave 2018. 534 s.

BLANÁR, Vincent: Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska. Bratislava: Veda 1993. 192 s.

BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii. Bratislava: Veda 1996. 252 s.

BLANÁR, Vincent: Jazyky v kontaktoch. Bratislava: Veda – Slavistický ústav SAV, 2007. 162 s.

BLANÁR, Vincent: Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky. Martin: Matica slovenská 2009. 160 s.

CDSl. = Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus I. (1971, 472 s. + 32 s. prílohy), II. (1971, 640 s. + 32 s. príloha). Ed. R. Marsina. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

DIVIČANOVÁ, Anna – CHLEBNICKÝ, Ján – TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta – VALENTOVÁ, Iveta: Čabianske priezviská. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2015. 260 s.

ESSJa = Etimologičeskij slovar slavianskich jazykov: Praslavianskij lexičeskij fond. Zv. 4. (1977, 236 s.), 10. (1983, 200 s.). Ed. O. N. Trubačov. Moskva: Izdatel'stvo Nauka.

FASMER, Max: Etimologičeskij slovar russkogo jazyka. A – D [1. zv.]. Moskva: Progress 1964. 564 s.

Geografické názvy okresu Bratislava. Zv. A 43. Bratislava: Slovenský úrad geodézie, kartografie a katastra 1994. 36 s. + 1 príloha.

GMp. 50 = Generálne mapy ČSR M-33. 1952, 1953, 1957. 1 : 50 000.

HLADKÝ, Juraj: Hydronymia povodia Nitry. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity 2004. 294 s.

HSSJ II = Historický slovník slovenského jazyka. 2. K – N. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1992. 616 s.

HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf: Místní jména na Moravě a ve Slezsku. 1. A – L. Praha: Academia 1970. 576 s.

CHALOUPECKÝ, Václav: Staré Slovensko. Bratislava: Filozofická fakulta University Komenského 1923. 444 s. + 5 s. príloha.

KISS, Lajos: A földrajzi nevek etimológiai szótára. A – K [1. zv., 822 s.], 2. L – Zs [2. zv., 822 s.]. Budapest: Akadémiai Kiadó 1988.

KLEIN, Bohuš – RUTTKAY, Alexander – MARSINA, Richard: Vojenské dejiny Slovenska. 1. Bratislava: Ministerstvo obrany SR 1993. 178 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest. Bratislava: Literárne informačné centrum 2005. 232 s.

KRÁLIK, Eubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2015. 704 s.

LABANC, Peter: Corpus Toponymicum Slovaciae Mediaevalis (CTSM) – on-line database of medieval toponymic material and its application in onomastic and linguistic research. In: Konštantínove listy, 2019, roč. 12, č. 1, s. 22 – 38.

LUTTERER, Ivan – ŠRÁMEK, Rudolf: Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Havlíčkův Brod: Tobiáš 1997. 318 s.

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Academia 1971. 866 s.

MAJTÁN, Milan: Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773 – 1997. Bratislava: Veda 1998. 600 s.

MAJTÁN, Milan: Vývin slovenských geografických názvov v stredoveku. In: Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. 14. slovenská onomastická konferencia. Zost. J. Krško – M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – FHV a PdF Univerzity Mateja Bela, 2000, s. 111 – 116.

MAJTÁN, Milan: Naše priezviská. Bratislava: Veda 2014. 196 s.

MAREK, Miloš: Cudzie etniká na stredovekom Slovensku. Martin: Matica slovenská 2006. 520 s.

MALENÍNSKÁ, Jitka: Úvaha o zaniklém topolexému *paka. In: Slavia, 1997, roč. 66, č. 1, s. 45 – 50.

MOLDANOVÁ, Dobrava: Naše příjmení. Praha: Agentura Pankrác 2010. 232 s.

OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše – MALENÍNSKÁ, Jitka: Slovník pomístních jmen v Čechách. Úvodní svazek. Praha: Academia 2000. 170 s.

PROFOUS, Antonín: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. 1. A – H. Praha: Česká akademie věd a umění v Praze 1947. 728 s.

RDSI. = Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. T. 1. (1980, 654 s.), 2. (1987, 636 s.). Ed. V. Sedlák. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

SEDLÁK, Vincent: Slované a slovenské v najstaršej histórii Slovenska. In: 9. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1987, s. 23 – 32.

SEDLÁK, Vincent: Die älteste Besiedlung des Komitates Bratislava. In: Studia historica Slovaca. Zv. 18, 1994, s. 13 – 128.

SEDLÁK, Vincent: Kultivačná činnosť na Žitnom ostrove a tvorenie sídlisk. In: Zborník príspevkov k slovenským dejinám. Bratislava: Slovenský historický ústav MS 1998, s. 15 – 35.

SLIVKA, Michal: Pohľady do stredovekých dejín Slovenska. Res intrinsecus lectae. Martin: Matica slovenská 2013. 224 s.

STANISLAV, Ján: Slovenský juh v stredoveku. 1. Bratislava: Národné literárne centrum 1999. 485 s.

STANISLAV, Ján: Slovenský juh v stredoveku. 2. Bratislava: Literárne informačné centrum 2004. 534 s.

SZABÓMIHÁLYOVÁ, Gizela: Maďarské ojkonymá na Slovensku: Štandardizácia, variabilnosť, kontaktové javy. In: Jazyk a komunikácia. 2. Ed. O. Orgoňová. Bratislava: Univerzita Komenského 2007, s. 256 – 264.

SŽO = Srdce Žitného ostrova, okres Dunajská Streda. Dunajská Streda: Združenie priateľov Žitného ostrova – Vydavateľstvo NAP Kiadó 1999. 208 s.

ŠEFČÍK, Ondřej: Otázka staroevropského pôvodu hydronyma *Olza*. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university. Řada jazykovědná. Brno: Filozofická fakulta brněnské university, 1998, roč. 46, č. 1, s. 45 – 49.

ŠMILAUER, Vladimír: Vodopis starého Slovenska. Praha – Bratislava: nákladem Učené společnosti Šafaříkovy 1932. 564 s. + 3 s. príloha.

TÓTH, Sándor János: Etnolingvistická stránka ojkonym a priezvisk. In: Eruditio – Educatio, 2018, roč. 13, č. 2, s. 5 – 25.

UDOLPH, Jürgen: *Volga – Olše/Olza – Elze*. Ein Nachtrag. In: Acta onomastica, 1995, roč. 36, s. 249 – 261.

VARSÍK, Branislav: Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku. Bratislava: Veda 1984. 260 s.

VSO I – III = Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. A – J [1. zv., 1977, 528 s.], K – R [2. zv., 1977, 520 s.], S – Z [3. zv., 1978, 536 s.]. Red. M. Kropilák. Bratislava: Veda.

VM I – III = I. až III. reambulované vojenské mapovanie. Dostupné na: <http://geoportal.gov.sk/sk/map?wmc=http%3A%2F%2Fgeoportal.gov.sk%2Fwmc%2F4ee52ab9-1dd0-4429-ab58-597ac0a80139.xml>. [cit. 10. 1. 2021]

ZÁVODNÝ, Andrej: Hydronymia slovenskej časti povodia Moravy. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis 2012. 494 s.

ŽIGO, Pavol: Fungovanie vlastných mien v slovensko-maďarskom retrospektívnom pohľade. In: A nyelvöldrajztól a névföldrajzig 5. Interetnikus kapcsolatok. Eds. F. Vörös – K. Misad. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület 2015, s. 76 – 89.

OŽIVENÉ NÁZVY ULÍC V ČÍVE

TÜNDE TUŠKOVÁ

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba, Maďarsko
Katedra slovenského jazyka a literatúry, Segedínska univerzita, Segedín, Maďarsko

TUŠKOVÁ, Tünde: The revived street names of Piliscsév. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2021, Vol. 72, No 1, pp. 249 – 263.

Abstract: The characteristics of linguistic landscape are significantly impacted by the legal status of a language in question. Not all Slovak settlements in Hungary equally exploit the opportunities provided by law. Public space is a constantly transforming phenomenon which is in continuous motion; therefore, research in linguistic landscape always reflects a certain state or moment. Signboards and street signs appearing in the public space, the objects of our study, reveal a great deal of the linguistic dominance of a particular milieu, Piliscsév in this case. In case of bilingual street names, the most dominant practice is the Hungarian-Slovak bilingualism; thus, in most cases Hungarian signs are determining. Concerning the visual representation of street signs in Piliscsév, we have observed an interesting phenomenon which is unique and untraditional in the Slovak community in Hungary. The visual presence of Slovak language in street names indicates not only the representation of the ethnic language but also the local and ethnic bonds of the town.

Key words: linguistic landscape, street names, street signs, Piliscsév, linguistic dominance, identity

1. ÚVOD

Príspevok vznikol ako výsledok krátkodobého terénneho výskumu realizovaného v rámci 36. interdisciplinárneho tábora (16. – 21. júna 2019) v Číve (maď. *Piliscsév*), ktorý organizoval Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku (ďalej VÚSM) so sídlom v Békešskej Čabe.

Naším cieľom bolo okrem základných a všeobecných cieľov výskumných táborov predstaviť určitú skúmanú lokalitu, poukázať na jej slovenský charakter. Predkladaný materiál sa zameriava na problematiku jazykovej krajiny s cieľom skúmať výskyt a pozíciu menšinového slovenského jazyka oproti štátnemu maďarskému jazyku. Zaujímalo nás, nakoľko sa využívajú možnosti poskytnuté v zákone o právach národnosti v prípade názvov ulíc v Číve. Boli sme zvedaví na súčasný stav jazykovej dominancie, na polohu a viditeľnosť slovenského, resp. maďarského jazyka v obci.

2. METODIKA VÝSKUMU

Naša práca predstavuje prípadovú štúdiu o vizuálnom používaní jazyka v radoch Slovákov žijúcich v Číve, o výskyte a pozícii menšinového slovenského jazy-

ka, pokiaľ ide o názvy ulíc v obci. Pri výskume sme uplatnili kombináciu viacerých metód. Okrem realizovaných tzv. naratívnych interview sme zaznamenávali svoje postrehy i písomne. Vedecké pozorovanie, analýza obrázkov a dokumentov boli ako ďalšie metódy tiež súčasťou nášho výskumu. Otázky boli respondentom kladené síce nepriamo, ale spôsob pozorovania bol presne určený. Metódu rozhovorov – zaznamenávaných prostredníctvom zvukových nahrávok – sme viedli v slovenskom jazyku. Naši respondenti okrem niekoľkých málo výnimiek nemali žiadne zábrany participovať na výskume ani jazykovú bariéru pri komunikácii v slovenskom jazyku, nebolo im potrebné prekladať naše otázky do maďarčiny. Nahrávky rozhovorov sa realizovali s vedúcimi osobnosťami obce, ktoré sú slovenskej národnosti a patria hlavne k strednej a staršej generácii. Skupinu interviewovaných tvorili bývalá a súčasná starostka dediny, ďalej predsedníčka slovenskej samosprávy, ktorá bola aj vedúcou škôlky, súčasná vedúca materskej školy a vedúca speváckeho zboru. Spolu išlo o 5 osobností pôvodom z Čívu so silným vzťahom k slovenskej kultúre, ktoré sú, resp. boli viac desaťročí vo vedúcich funkciách rôznych inštitúcií, organizácií a kultúrnych telies. Mali, resp. aj v súčasnosti majú rozhodujúci vplyv na zachovanie a rozvoj slovenských zvykov, kultúry a jazyka v obci.

Keďže sme pracovali s menším počtom informátorov a trávili sme v obci iba niekoľko dní, našu prácu považujeme za výskumnú sondu do problematiky.

3. SKÚMANÁ LOKALITA

Obec Čív (*Piliscsév*) (do roku 1954 [*Csév*]¹ Čív²) sa nachádza v západnej časti pohoria Piliša³ (*Pilis hegység*), rozprestiera sa v doline, ktorá je z troch strán obklopená vrchmi. Leží v Komárňansko-ostrihomskej župe v severnej časti Maďarska. Obec je vzdialená 10,4 km od susedného Doroga (*Dorog*), 18,6 km od Ostrihomu (*Esztergom*) a 25 km od Budapešti (*Budapest*).

Počas tureckej okupácie bola obec zničená a opustená. Prvá vlna utečencov z radov poddaných z Horného Uhorska sa v Číve objavila začiatkom 18. storočia (1699 – 1711), čo dokazujú aj výskumy Jána Svetoňa (1942, s. 94, 116; 1943, s. 16), podľa ktorých bývala v tom čase v Číve jedna zemianska rodina a 21 poddanských rodín. Z nich šesť malo maďarské a šesťnásť slovenské priezvisko. Podľa výskumov Alexandra Mihaloviča (1987, s. 16) prvá matrika pochádza z roku 1717, pričom už v roku 1715 bola postavená rímskokatolícka farnosť. V roku 1755 mala

---

¹ *A Magyar Népköztársaság Helységnévtára* (1973).

² *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku* (Štolc, 1949).

³ Slovenský vžitý názov pohoria Pilis používame s krátkym *i* (*Piliš*) podľa publikácie Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky *Slovenské vžitie názvy geografických objektov ležiacich mimo územia Slovenskej republiky* (1997, s. 105). Treba však spomenúť, že slovenské obyvateľstvo Pilišského pohoria pod vplyvom maďarského vývinového variantu názov pohoria používa s dlhým *i* (*Plěšb* > *Plěš* > *Peles* > *Pilis* > *Piliš*). Pozri G. Papuček (2000, s. 49).

obec 616 obyvateľov. Školskú budovu, ktorá do roku 1945 fungovala ako rímskokatolícka cirkevná škola, postavili v roku 1836. Od konca druhej polovice 18. storočia sa obec začína pomerne rýchlo rozvíjať.⁴

V roku 1880 mala obec 1214 obyvateľov, z toho 90,9 % bolo Slovákov. V roku 1910 z celkového počtu obyvateľstva (1773) 1587 patrilo k slovenskej, 18 k nemeckej národnosti a obec mala 160 maďarských obyvateľov. To znamená, že z celkového počtu obyvateľov bolo 89,5 % slovenskej národnosti. Údaje – okrem posledného sčítania obyvateľov z roku 2011 – uvádzame aj podľa výskumov Márie Demeter Zayzon (2002, s. 59) a Orsolye Szabó (2007, s. 91), ktoré nižšie uvedené údaje analyzujú v súvislostiach svojho vlastného výskumu.

Rok	1980	1990	2001	2011
Celkový počet obyvateľov	2454	2314	2314	2356
Slovenská národnosť	33	379	1059	639
Slovenský materinský jazyk	218	367	311	–

Tabuľka č. 1: Počet Slovákov v Číve na základe sčítania obyvateľov za r. 1980 – 2011

Zdroj: KSH

Otázkam etnického charakteru, histórie, tradičnej kultúry Čívu, sociologického výskumu, fungovania slovenskej menšinovej samosprávy a výskumu zemepisných názvov Čívu sa venovali predovšetkým Anna Divičanová (2002, s. 33 – 38), Orsolya Szabó (2007, s. 63 – 109), Erzsébet Csombor (2002, s. 15 – 29), Zsuzsanna Tisovszky (2002, s. 77 – 87), Mária Jurkovičová (2002, s. 88 – 93), Monika Áyová Ondrušáková (2002, s. 94 – 118), Mária Demeter Zayzon (2002, s. 41 – 61), István Janek (2002, s. 62 – 74) a Alexander Mihalovič (2002, s. 119 – 127). Pozoruhodný je zborník štúdií s názvom *300 rokov v Piliši*, ktorý vydala miestna slovenská a obecná samospráva v spolupráci s VÚSM pri príležitosti trojstého výročia znovuzaloženia dediny.⁵

4. JAZYKOVÁ KRAJINA (LINGUISTIC LANDSCAPE)

Štúdium symbolov je už dlho výskumnou oblasťou semiotiky, ale štúdium lingvistickej krajiny (angl. *linguistic landscape*) samej osebe je pomerne nové. Semiotika ako veda predpokladá, že symboly sú navzájom prepojené, človek ich dokáže opísať a interpretovať. Anna Borbély (2019, s. 2) o lingvistickej krajine napísala: „Je to jazyk používaný v danom prostredí, je to množina slov a obrázkov umiestnených vo verejnom priestore. Výskum jazykovej krajiny sa zameriava na informá-

⁴ O poľnohospodárskom a priemyselnom rozvoji a o duševnej a hmotnej kultúre pozri J. Mihalovič (1987, s. 9 – 13).

⁵ Podobné jubilejné publikácie vyšli vo vydani VÚSM o Békešskej Čabe (1995, 2018), o Slovenskom Komlóši (2000) a o Sarvaši (2001).

cie, ktoré sprostredkujúvajú titulky/nápisy a na ich hybnú silu, t. j. na činitele v ich pozadí. Vo viacjazyčnom prostredí má umiestnenie a grafická stránka jednotlivých jazykov (prvý/začiatkový riadok, väčšie písmo, odsadenie vľavo, viditeľnosť atď.) určitý význam, pretože sú ukazovateľom dôležitosti a statusu jazykov na danom mieste. V prostredí menšín to môže byť indikátorom politiky menšín a dominantných sociálnych, spoločenských a jazykových ideológií.⁶ Interpretácia jazykovej krajiny sa čoraz viac rozširuje, za jej súčasť sa považuje aj označovanie rôznych výrobkov, jazyk používaný na vizitkách, jazyk názvov ulíc, verejných budov, reklamných plagátov, oficiálnych dopravných značiek atď. (Landry – Bourhis, 1997, s. 25). Patrí sem aj voľba jazyka a jazyková hierarchia významných podujatí jednotlivých obcí (Bartha – Laihonen – Szabó, 2013, s. 15; David – Mácha, 2014, s. 126 – 137), resp. zmapovanie/výskum jazykovej krajiny školy (angl. *schoolscape*) prostredníctvom rôznych technických a didaktických pomôcok (Szabó, 2016, s. 231 – 242; 2017, s. 82 – 112). Rastúci záujem o jazykovú krajinu je evidentný už aj v prípade menšín v Maďarsku (Borbély, 2019, s. 2, s. 3 – 8; Bockovac, 2019, s. 9 – 10; Gergey, 2019, s. 11 – 14; Lásztity, 2019, s. 15 – 19; Káplán, 2019, s. 19 – 23; Menyhárt, 2019, s. 23 – 26; Tuska – Uhrin, 2019, s. 26 – 28; 2020, s. 454 – 463; Tušková – Uhrinová, 2018, s. 12 – 17; Pachné Heltai, 2019, s. 28 – 33; Sloboda et al., 2010, s. 95 – 113; 2012, s. 51 – 57) a je témou aj rôznych publikácií vydaných na územiach s výskytom maďarskej menšiny (Bartha – Laihonen – Szabó, 2013, s. 13 – 28; Karmacsi, 2017, s. 54 – 60; Hires-László, 2015, s. 160 – 185; Beregszászi, 2005, s. 158 – 163; Csernicskó, 2015, s. 71 – 84; 2016, s. 50 – 52; 2017, s. 13 – 44; Satinská, 2013, s. 89 – 108; 2014, s. 157 – 167; Bauko, 2015, s. 323 – 334; 2018, s. 55 – 70 atď.).

5. PRIESTORY VIZUÁLNEHO POUŽÍVANIA JAZYKA

Verejný priestor je neustále sa meniacim fenoménom, ktorý je v pohybe, preto výskum jazykovej krajiny vždy odráža aktuálny stav alebo určitý moment. Nápisy, ktoré sa objavujú v nami skúmanom verejnom priestore, ako aj rôzne priestory používania jazyka (materské školy, školy, miestna samospráva, námestia, ulice atď.), hovoria veľa o súčasnej jazykovej dominancii v danom prostredí, v tomto prípade v obci Čív.

Návštevníci Čívu môžu vidieť už na okraji obce, že sa nachádzajú v národnostnej obci, pretože tabuľa na hraniciach obce, do ktorej vstupujú, je dvojjazyčná, maďarsko-slovenská (obr. č. 1). Podobne dvojjazyčné sú aj informačné/uvítacie tabule na začiatku a na konci obce (obr. č. 2). Aj keď veľkosť písma maďarského a slovenského textu je rovnaká, vo všetkých troch prípadoch je maďarský nápis hore a slovenský nápis je pod ním. Podľa teórie, ktorú vyslovili Ron Scollon a Suzie Wong

---

⁶ Pasáže z citovanej inojazyčnej literatúry do slovenčiny preložil Zoltán Bartko.

Scollon (2003)⁷, možno konštatovať, že na základe ich postavenia je preferovaným jazykom maďarčina a periférnym slovenčina. Odráža sa to aj v skutočnosti, že informácie o obci (škola, pošta, banka, múzeum, lekáreň atď.), nápisy aj mapa na spomínanej dvojjazyčnej uvítacej/informačnej tabuli sú jednojazyčné, maďarské. V prípade tohto typu nápisov oznamujúcich vyššie uvedené informácie (obr. č. 3) ide o zvyklosť, pretože informácie slúžia turistom a návštevníkom Čívu, ktorí používajú štátny jazyk a pomocou neho sa aj orientujú. Naopak, erb obce je dvojjazyčný slovensko-maďarský, čo jasne vyjadruje slovenskú identitu obce (obr. č. 4).

Obrázok č. 1: Dvojjazyčná maďarsko-slovenská tabuľa obce
Zdroj: VÚSM

Obrázok č. 2: Dvojjazyčná maďarsko-slovenská uvítacia/informačná tabuľa
Zdroj: VÚSM

⁷ Porov. zdroj: Petteri Laihonon (2012, s. 38).

Obrázok č. 3: Dvojjazyčná maďarsko-slovenská tabuľa na konci obce
Zdroj: VÚSM

Obrázok č. 4: Dvojjazyčný slovensko-maďarský erb obce
Zdroj: VÚSM

5.1. Názvy ulíc

Povahu lingvistickej krajiny významne ovplyvňuje právna situácia jazyka. Čl. 11 maďarského zákona č. XXXIV z roku 1999 o vyhlásení *Rámcového dohovoru o ochrane národnostných menšín Rady Európy*, podpísaného v Štrasburgu 1. februára 1995 (neskôr § 6 maďarského zákona č. CLXXIX z roku 2011 o právach národností), uvádza, že v obciach, kde podiel určitého etnika zaznamenaný pri sčítaní ľudu dosiahne desať percent, na žiadosť národnostnej samosprávy je miestna samospráva povinná zabezpečiť, aby nápisy na tabuliach obce a ulíc boli uvedené nielen v maďarskom znení a podľa maďarského pravopisu, ale aby na nich figuroval aj tradičný národnostný názov v materinskom jazyku danej národnosti (zákon z roku 2011).⁸

⁸ Za konzultácie a cenné rady k právnym dokumentom ďakujeme vedúcej kabinetu Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku Orsolyi Szabóovej.

Nie všetky obce slovenskej národnosti v Maďarsku využívajú možnosti poskytnuté uvedeným zákonom. V prípade dvojjazyčných názvov ulíc je najbežnejším javom používanie maďarsko-slovenských dvojjazyčných názvov, teda vo väčšine prípadov je rozhodujúci maďarský názov. Pokiaľ ide o vzhľad tabúľ s názvami ulíc, v Čive sme si všimli zaujímavý a jedinečný fenomén, ktorý v slovenskej komunite v Maďarsku nie je bežný. Na jednej strane sú aj v tejto obci typické maďarsko-slovenské dvojjazyčné nápisy a maďarský text sa vo všetkých prípadoch nachádza nad slovenským textom, ide teda o dominantné postavenie maďarského jazyka. Možno tiež konštatovať, že dvojjazyčné nápisy sú umiestnené na tej istej tabuli a sú zobrazené rovnocenne, majú rovnakú veľkosť písma, typ písma a sú bez zvýraznení. Na druhej strane sa však v teréne ukázalo, že slovenské názvy ulíc nie sú presným prekladom maďarských názvov. Platí to aj v prípade, ak je ulica pomenovaná po nejakej osobnosti či obci, resp. podľa nejakej rastliny, napr. *Ady Endre utca* (*Ulica Endre Adyho* – pozn. aut.) – *od Verešvára*;⁹ *Gyóni Géza utca* (*Ulica Gézu Gyóniho* – pozn. aut.) – *Malá pažic* (podľa vyjadrenia informátorky, „lebo tam bolo mnoho vlahy a bola vždy pekná zelená pažic.¹⁰ Tam tekev aj veľký járek a tam sa deti hráli, boli tam žaby, aj niekedy sa tam husi pásli. Teraz je tam pošta.“); *Deák Ferenc utca* (*Ulica Ferenca Deáka* – pozn. aut.) – *Vršek*; *Kesztölci utca* (*Kesztölcká ulica* – pozn. aut.) – *Pažic*; *Rózsa utca* (*Ružová ulica* – pozn. aut.) – *pod Novosády* atď. (obr. č. 5 až 11).

Obrázok č. 5: Dvojjazyčná maďarsko-slovenská tabuľa s názvom ulice

Zdroj: VÚSM

⁹ Názvy ulíc sú písané v takej pravopisnej podobe, v akej sa uvádzajú na tabuliach, preto môžu mať nárečové a staršie pravopisné podoby.

¹⁰ Slovo *pažic* je nárečová podoba používaná v Čive s významom „lúka“. Prví usadlíci Čivu prišli zo západných častí súčasného Slovenska. Bohužiaľ, užšiu oblasť príchodu Čivanov sa nám doteraz nepodarilo lokalizovať. Miestna slovenčina priamo nadväzuje na varianty západoslovenských nárečí.

Obrázok Ā. 6: DvojazyĀn maĀarsko-slovensk tabuľa s názvom ulice
Zdroj: VSM

Slovensk ekvivalenty nzovov ulic v Āive nekoresponduj s maĀarskmi názvami, vznikli z pôvodných chotárnych nzovov, príp. z pôvodných nzovov Āast dediny. A. MhaloviĀ (1987, s. 41 – 57) zostavil zoznam honov a chotárov a iných nzovov geografických objektov z katastrlnch dokladov (pozemkových listn) z druhej polovice 19. storoĀia. Aby uvedn názvy neupadli do zabudnutia, Āivania oivili názvoslovie a vdychli mu novy ŀivot, pretoŀe názvy jednotlivých Āast obce zachovvj mnoh geografick, etnografick a historick informácie.

Obrázok Ā. 7: DvojazyĀn maĀarsko-slovensk tabuľa s názvom ulice
Zdroj: VSM

Obrázok č. 8: Dvojjazyčná maďarsko-slovenská tabuľa s názvom ulice
Zdroj: VÚSM

Aj pri skúmaní nasledujúcich názvov ulíc sa stretávame s miestnymi slovenskými toponymami, ako napríklad *Viola utca* (*Fialková ulica* – pozn. aut.) – *Za Rybničky* (obr. č. 9) (naš informátor vysvetlil pôvod slovenského ekvivalentu názvu ulice takto: „... lebo tam boli také kapusničky a oproti bol rybník aj pekná lúka“); *Szőlő sor* (*Viničná* – pozn. aut.) – *Vinohrady* (obr. č. 10); *Árpád utca* (*Árpádova ulica* – pozn. aut.) – *Perbaj* (je to miestna časť obce – pozn. aut.) (obr. č. 11); *Dózsa György utca* (*Ulica Juraja Dózsu* – pozn. aut.) – *Humná*; *Nefelejcs utca* (*Nezábudkova ulica* – pozn. aut.) – *Pod Humnami* (podľa vyjadrenia informátorky, keďže pod *Ulicou Dózsa György*, ktorá sa nazýva *Humná*, sa nachádza *Nefelejcs ulica*, tá zase dostala názov *Pod Humnami*); *Kossuth Lajos utca* (*Ulica Lajosa Kossutha* – pozn. aut.) – *Vršek*; *Kopaszhegyi dűlő* (*Hon Holého vrchu* – pozn. aut.) – *Holé Vršky*; *Kesztlői utca* (*Kesztlöcká ulica* – pozn. aut.) – *Pažic* („... ale trochu vyššie už to je koniec ulice. Tá sa už volá *Majír*, tam bývali niekedy sluhové, napszamosok [nádenníci – pozn. aut.], tam sa pasili husi“ – vysvetlenie ďalšej informátorky).

Obrázok č. 9: Dvojjazyčná maďarsko-slovenská tabuľa s názvom ulice
Zdroj: VÚSM

Obrázok č. 10: Dvojazyčná maďarsko-slovenská tabuľa s názvom ulice
Zdroj: VÚSM

Obrázok č. 11: Dvojazyčná maďarsko-slovenská tabuľa s názvom ulice
Zdroj: VÚSM

Podobné sú aj tieto názvy: *Temető utca* (*Cintorínska ulica* – pozn. aut.) – *Pri cinteri*; *Kálvária utca* (*Ulica Kalvárie* – pozn. aut.) – *Starý cinter*; *Homoki dűlő* (*Piesočaný hon* – pozn. aut.) – *Homoky*; *Gyalog híd* (*Pešia lávka* – pozn. aut.) – *Lávka*; *Dolina utca* (*Dolinská ulica* – pozn. aut.) – *Hlinik*; *Borvirág utca* (*Ružovková ulica* – pozn. aut.) – *V pivnicách*; *Napsugár utca* (*Slnečná ulica* – pozn. aut.) – *Cigánsky vršek* („Voľakedy Cigáni tam žili, teraz v Číve nie sú Cigáni, ale názov zostal” – poznamenala jedna informátorka).

Vychádzajúc z A. Mihaloviča (1987, s. 55 – 56), vyššie uvedené názvy ulíc v slovenskom jazyku sa dajú rozdeliť do dvoch skupín: osadné alebo miestne názvy (ojkonymá, názvy sídelných objektov) a terénne názvy (anojkonymá, názvy nesídelných objektov). Do prvej skupiny patria názvy ulíc: *Majír*, *Starý cinter*, *Ulička*, *Ci-*

gánsky vršek. A. Mihalovič (1987, s. 55) do skupiny miestnych názvov zaradil aj názvy „*Hliňik, Humná, Pažíc*“, tie však pravdepodobne pôvodne pomenovali nesídelné objekty ako lúky, polia a pod., ktoré sa neskôr zastavali a stali sa intravilánom obce, takže by bolo možné zaradiť ich aj do druhej skupiny. Druhá skupina názvov ulíc je pomenovaná podľa pôvodných terénnych názvov, z nich predovšetkým podľa chotárných názvov, t. j. názvov hospodársky využívanej pôdy (napr. polí, lúk, pasienkov, lesov). Do tejto skupiny by bolo možné zaradiť názvy ulíc *Močarina, Pri studenke, Bašina, Dolina, Hrebeň, Kopas, Skalka*.

Na základe uvedeného je zrejmé, že obyvatel'ov Čívu motivovali pri určovaní slovenských názvov práve názvy nesídelných objektov. Ich voľba nie je prekvapujúca. V záujme zachovania slovenských názvov si Slováci doplnili nové maďarské názvy ulíc o slovenské názvy pôvodných nesídelných objektov (polí, lúk a pod.).

Voľba slovenských názvov ulíc dokazuje kladný vzťah autorov názvov k svojmu prostrediu a ich silnú miestnu identitu. Ukazuje, čo v danom priestore považujú miestni za pomenovateľné a čo tým chcú povedať. Ich lokálnu identitu potvrdzuje aj skutočnosť, že pri pomenovaní verejných priestranstiev maximálne využili možnosti dané zákonom (§ 143 ods. 3 zákona č. CLXXXIX z roku 2011 a čl. 32 ods. 1 písm. a) Ústavy): „Pri pomenovaní verejného priestranstva sa musí použiť názov, ktorý odkazuje na povahu, históriu, tradície, geografické danosti, kultúrne, prírodné a historické hodnoty a zvláštnosti obce Čívu alebo polohu verejného priestranstva v obci“ (nariadenie obecnej samosprávy č. 13/2014 [XI. 26]).

Uvedené skutočnosti potvrdzujú aj informácie od nasledujúceho informátora: „... tá ulica od vasútállomás (železničná stanica – pozn. aut.), tá dlhá sa volá *Topol' ulica*, lebo sú tam pri ceste veľké topole. Je to ľahko vysloviteľná *Topol'*, to aj Maďari vyslovia. Nie je to problém pre nich. Alebo *Szabadság utca (Ulica slobody* – pozn. aut.): preto ju voláme *Ulička*, lebo tá ulica bola voľakedy najmenšia, boli tam také apró házacskák“ (drobné domčeky – pozn. aut.). Za zmienku stojí aj slovenský názov ulice *Szilvás utca (Slivková ulica* – pozn. aut.). Náš informátor sa vyjadril takto: „... tá ulica sa volá *Okrúhly húšť*. Húšť, lebo tá časť je bokros, bozontos (kričkovitý, huňatý – pozn. aut.). Nedávno sme sa dozvedeli, že húšť je ženský rod, takže správne ulica by sa mala volať *Okrúhla húšť*. Ale u nás je to už zaužívané v mužskom rode, už to tak zostane.“

Pri heuristickom výskume v teréne sa potvrdila skutočnosť, že v prípade dvoj- jazyčných názvov ulíc obyvatelia Čívu v každodennej komunikácii uprednostňujú používanie slovenských názvov ulíc, zatiaľ čo „cezpoľní“ (maďarskí) obyvatelia pôvodom z okolitých obcí dávajú prednosť maďarským názvom.

Vyššie uvedené možnosti sú síce zákonom dané, avšak ich uplatnenie a realizácia v praxi si nutne vyžaduje osobu, pre ktorú je dôležitá nielen jej vlastná národnostná identita, ale ktorá chápe aj kladný účinok týchto možností na spoločnosť. Je tiež dôležité, aby komunita prijala túto osobu a bola schopná oživiť hodnoty, normy a tradície, ktoré formujú ňou navrhované povedomie identity.

6. NA ZÁVER

Z výsledkov výskumu vyplýva, že Čív je dvojjazyčnou obcou, v ktorej síce väčšina obyvateľov v súčasnosti hovorí už hlavne po maďarsky, ale má silný vzťah k slovenskému jazyku, kultúre a tradíciám. Je potešiteľné, že obecná a národnostná samospráva navzájom spolupracujú, čo značne uľahčuje situáciu a pomáha vytvárať kladný postoj Čívanov (maďarských aj slovenských obyvateľov obce) k slovenskému jazyku a kultúre. Ako je zrejmé z našej štúdie, vizuálna prítomnosť slovenského jazyka je z hľadiska názvov ulíc úplne jedinečná a osobitá. V Číve je dôležitá nielen reprezentácia národnostného jazyka, ale obec kladie veľký dôraz aj na prezentáciu geografických daností a kultúrnych hodnôt obce, čím preukazuje lokálpatriotizmus a etnické vzťahy.

Bibliografia

A Magyar Népköztársaság Helységnevtára. Budapest: Statisztikai Kiadó Vállalat 1973. 654 s.

ÁYOVÁ ONDRUŠÁKOVÁ, Monika: Detské riekanky, spievanky, povedačky, vyčítanky, uspávanky, hry na Číve. In: 300 rokov v Piliši. Štúdie z minulosti a prítomnosti Čívu – 300 év a Pilisben. Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből. Red. A. Divičanová. Čív – Piliscsév: Piliscsévi Települési és Szlovák Kisebbségi Önkormányzat 2002, s. 94 – 118.

BARTHA, Csilla – LAIHONEN, Petteri – SZABÓ, Tamás Péter: Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről. In: Pro Minoritate, 2013, roč. 23, č. 3, s. 13 – 28. Dostupné na: https://www.academia.edu/37016966/Nyelvi_t%C3%A1jk%C3%A9p_kisebbs%C3%A9gben_%C3%A9s_t%C3%B6bbs%C3%A9gben_Egy_%C3%BAj_kutat%C3%A1si_ter%C3%BCletr%C5%911. [cit. 20. 2. 2021]

BAUKO, János: Komárom (Komárno) névszemiotikai tájképe. In: Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség. Nyelvhasznat, nyelvi tájkép és gazdasági élet I. Eds. E. M. Tódor– E. Tankó – Zs. Dégi. Kolozsvár: Scientia 2018, s. 55 – 70.

BAUKO, János: Kétnyelvű névszemiotikai tájkép. In: A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére. Eds. M. J. Bárh – Cs. Bodó – Zs. Kocsis. Budapest: ELTE BTK 2015, s. 323 – 334.

BEREGSZÁSZI, Anikó: „Csata“ a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok. Eds. A. Beregszászi – R. Papp II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet 2005, s. 158 – 163.

BOCKOVAC, Tímea: A magyarországi horvátok nyelvi tájképkutatása. In: A Barátság melléklete (príloha), 2019, č. 4, s. 9 – 10. Dostupné na: http://nemzetisegek.hu/reperorium/2019/04/beliv_15-47.pdf. [cit. 8. 4. 2020]

BORBÉLY, Anna: A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata. Magyarországi nemzetiségi körkép. In: Barátság melléklete (príloha), 2019, č. 4, s. 2.

BORBÉLY, Anna: A nyelvi tájkép mint oktatási erőforrás a Méhkeréki Román Nemzetiségi Kétnyelvű Általános Iskolában. In: A Barátság melléklete (príloha), 2019, č. 4, s. 3 – 8.

CSERNICSKÓ, István: Nyelv, gazdaság, társadalom. Globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében. In: Többynnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III. Eds. A. Márku – E. Tóth. Ungvár: „RIK-U“ 2017, s. 13 – 44.

CSERNICSKÓ, István: A változás megragadása a nyelvi tájképben: Kárpátalja példája. In: Magyar Nyelv, 2016, č. 1, s. 50 – 62. Dostupné na: https://www.c3.hu/~magarynyelv/16-1/Csernicisko_MNy_16-1.pdf. [cit. 10. 4. 2020]

CSERNICSKÓ, István: Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. In: Alkalmazott Nyelvtudomány, 2015, roč. XV, č. 1 – 2, s. 71 – 84.

CSOMBOR, Erzsébet: Piliscsév története In: 300 rokov v Piliši. Štúdie z minulosti a prítomnosti Čívu – 300 év a Pilisben. Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből. Red. A. Divičanová. Čív – Piliscsév: Piliscsévi Települési és Szlovák Kisebbségi Önkormányzat 2002, s. 15 – 29.

DAVID, Jaroslav – MÁCHA, Přemysl: Názvy míst. (Paměť, identita, kulturní dědictví.) Brno: Host – Ostravská univerzita 2014, s. 126 – 132.

DEMETER-ZAYZONOVÁ, Mária: Národnostno-sociologické výskumy v Číve v rokoch 1989 – 1998 [po maďarsky]. In: 300 rokov v Piliši. Štúdie z minulosti a prítomnosti Čívu – 300 év a Pilisben. Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből. Red. A. Divičanová. Čív – Piliscsév: Piliscsévi Települési és Szlovák Kisebbségi Önkormányzat 2002, s. 41 – 61.

DIVIČANOVÁ, Anna: O etnickom charaktere Čívu. Doslov. In: 300 rokov v Piliši. Štúdie z minulosti a prítomnosti Čívu – 300 év a Pilisben. Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből. Red. A. Divičanová. Čív – Piliscsév: Piliscsévi Települési és Szlovák Kisebbségi Önkormányzat 2002, s. 33 – 38, 146 – 148.

GERGYE, Eszter: Nyelvi tájképben megjelenő beás és romani nyelvi elemek szimbolikus funkciója. In: A Barátság melléklete (príloha), 2019, č. 4, s. 11 – 14.

HIRES-LÁSZLÓ, Kornélia: Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon. In: Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Eds. A. Márku – K. Hires-László. Ungvár: Autdor-Shark 2015, s. 160 – 185.

JANEK, István: A piliscsévi Szlovák Kisebbségi Önkormányzat működése 1995–1998. In: 300 rokov v Piliši. Štúdie z minulosti a prítomnosti Čívu – 300 év a Pilisben. Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből. Red. A. Divičanová. Čív – Piliscsév: Piliscsévi Települési és Szlovák Kisebbségi Önkormányzat 2002, s. 62 – 77.

JURKOVIČOVÁ, Mária: Rozlúčka s mŕtvym na Číve. In: 300 rokov v Piliši. Štúdie z minulosti a prítomnosti Čívu – 300 év a Pilisben. Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből. Red. A. Divičanová. Čív – Piliscsév: Piliscsévi Települési és Szlovák Kisebbségi Önkormányzat 2002, s. 88 – 93.

KARMACSI, Zoltán: A nyelvi tájkép változásának egy aspektusa. In: Többynnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III. Eds. A. Márku – K. Hires-László. Ungvár: „RIK-U“ 2017, s. 54 – 60.

KÁPLÁN, Szofia: Utcanevek a helyi nyelvi és kulturális hagyományok tükrében szerbek által lakott magyarországi településeken. In: A Barátság melléklete (príloha), 2019, č. 4, s. 19 – 23.

LAIHONEN, Petteri: Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. In: Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2012, roč. 14, č. 3, s. 27 – 49. Jyväskylä University Digital Archive.

LANDRY, Rodrigue – BOURHIS, Richard: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. In: *Journal of Language and Social Psychology*, 1997, č. 16, s. 23 – 49.

LÁSZTITY, Péro: Nyelvi tájkép kutatása Magyarország szerb lakta településein. In: *A Barátság melléklete (príloha)*, 2019, č. 4, s. 15 – 19.

MENYHÁRT, Krisztina: A magyarországi bolgárok nyelvi tájképe. In: *A Barátság melléklete (príloha)*, 2019, č. 4, s. 23 – 26.

MIHALOVIČ, Alexander: Zemepisné mená Čívu. Budapest: Tankönyvkiadó 1987. 147 s.

MIHALOVIČ, Alexander: Zemepisné mená Čívu (úryvok). In: *300 rokov v Piliši. Štúdie z minulosti a prítomnosti Čívu – 300 év a Pilisben. Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből*. Red. A. Divičanová. Čív – Piliscsév: Piliscsévi Települési és Szlovák Kisebbségi Önkormányzat 2002, s. 119 – 127.

PACHNÉ HELTAI, Borbála: Többynnyelvűségi Kutatóközpont Nyelvi ideológiák az iskolában: egy német nemzetiségi iskola példája. In: *A Barátság melléklete (príloha)*, 2019, č. 4, s. 28 – 33.

PAPUČEK, Gregor: Mlynky a okolie – Pilisszentkereszt és környéke. 1. diel. Mlynky: Samospráva obce 2000. 49 s. (v maďarskej verzii 46 s.).

SATINSKÁ, Lucia: Bratislivos Prešburg: Napjaink Pozsonya nyelvi tájképének többynnyelvűsége. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2013, roč. 15, č. 2, s. 89 – 108.

SATINSKÁ, Lucia: Jazyková krajina Bratislavy: Dunajská ulica = Linguistic Landscape of Bratislava: Dunajská street. In: *Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie. Zborník príspevkov z 8. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii konanej 6. – 7. 9. 2012 v Banskej Bystrici*. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica: Belianum 2014, s. 157 – 167.

SCOLLON, Ron – WONG SCOLLON, Suzie: *Discourses in Place. Language in the Material World*. London: Routledge 2003. 242 s.

SLOBODA, Marián – SZABÓ GILINGER, Eszter – ŠIMIČIĆ, Lucija – VIGERS, Dick: Carrying out a language policy change: Advocacy coalitions and the management of linguistic landscape. In: *Current Issues in Language Planning*, 2010, roč. 11, č. 2, s. 95 – 113.

SLOBODA, Marián – SZABÓ GILINGER, Eszter – ŠIMIČIĆ, Lucija – VIGERS, Dick: The policies on public signage in minority languages and their reception in four traditionally bilingual European locations. 2012, s. 51 – 57. Dostupné na: http://www.academia.edu/12637934/The_policies_on_public_signage_in_minority_languages_and_their_reception_in_four_traditionally_bilingual_European_locations. [cit. 29. 1. 2019]

Slovenské vžitě názvy geografických objektov ležiacich mimo územia Slovenskej republiky. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 1997. 105 s.

SVETOŇ, Ján: Slováci v Maďarsku. Bratislava: Vedecká spoločnosť pre zahraničných Slovákov 1942. 190 s.

SVETOŇ, Ján: Slováci v európskom zahraničí. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1943. 125 s.

SZABÓ, Orsolya: Kettős identitás? Budapest és Piliscsév szlovák közösségei. In: *Változatok a kettős identitásra*. Red. Gy. Bindorffer. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet 2007, s. 63 – 109. Dostupné na: <https://kisebbségkutato.tk.mta.hu/uploads/files/archive/357.pdf>. [cit. 20. 3. 2020]

SZABÓ, Tamás Péter: Ágencia és a változatosság kezelése magyarországi iskolák nyelvi tájképében. In: *Sztenderd – nem sztenderd*. Eds. I. Kozmács – I. Vančo. Lakitelek: Antológia 2016, s. 231 – 242.

SZABÓ, Tamás Péter: Keresztény iskolai nyelvi tájkép. In: *Regio*, 2017, roč. 25, č. 3, s. 82 – 112.

ŠTOLC, Jozef: Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku. Bratislava 1949, s. 36.

TISZOVSKÁ, Zuzana: Jeles napi szokások Piliscséven. In: 300 rokov v Piliši. Štúdie z minulosti a prítomnosti Čívu – 300 év a Pilisben. Tanulmányok Piliscsév múltjából és jelenéből. Red. A. Divičanová. Čív – Piliscsév: Piliscsévi Települési és Szlovák Kisebbségi Önkormányzat 2002, s. 77 – 88.

TUSKA, Tünde – UHRIN, Erzsébet: A 300 éves Békéscsaba kiemelt rendezvényeinek nyelvi tájképe (részlet). In: *A Barátság melléklete (príloha)*, 2019, č. 4, s. 26 – 28.

TUSKA, Tünde – UHRIN, Erzsébet: A 300 éves Békéscsaba rendezvénysorozatának nyelvi tájképe. In: *Nyelvi repertoárok a Kárpát-medencében és azon kívül: Válogatás a 20. Élőnyelvi Konferencia (Budapest, 2018. augusztus 30. – szeptember 1.) előadásaiából*. Eds. J. I. Heltai, – B. Oszkó. Budapest: Nyelvtudományi Intézet 2020, s. 454 – 463.

TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta: Jazykový obraz jubilejných osláv v Békešskej Čabe. In: *Dolnozemský Slovák. Časopis Slovákov v Maďarsku, Rumunsku a Srbsku*, 2018, roč. 23/38, č. 3 – 4, s. 12 – 17.

Internetové zdroje

KSH = Štatistické údaje o sčítaní obyvateľov: 2011. évi népszámlálás. 3. Területi adatok. 3. 12. Komárom-Esztergom megye. Központi Statisztikai Hivatal (Sčítanie obyvateľov Maďarska) 2013. 218 s. Dostupné na: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_12_2011.pdf. [cit. 20. 3. 2020]

Zákon o právach menšín: 2011. évi törvény a nemzetiségek jogairól. Dostupné na: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.tv>. [cit. 29. 4. 2020]

THE LINGUISTIC MIX OF NAMES IN *LLL*

GRANT W. SMITH

Professor Emeritus, Eastern Washington University, Cheney, WA, USA

SMITH, Grant W.: The linguistic mix of names in *LLL*. *Jazykovedný časopis* (Journal of Linguistics), 2021, Vol. 72, No 1, pp. 264 – 271.

Abstract: The names in Shakespeare's *Love's Labour's Lost* present a delightful linguistic mix. The names of major characters are Anglicized names of actual French nobles, which emphasizes the thematic parallelism of historical and fictive events. Other names broaden the international landscape, including *Nathaniel*, a biblical association, *Forester* (which is French as well as English), and *Armado*, a Spanish tag. The length of this paper does not allow room to describe many names in detail. However, the cross-cultural puns make this play especially interesting; e.g., *Moth* has at least two meanings in English, but pronounced *mot* in French means 'word,' 'remark,' 'cue,' or 'answer to a riddle' – which points most clearly to a thematic meaning. A full analysis of this play will appear soon in my book *Names as Metaphors in Shakespeare's Comedies* (Vernon Press).

Key words: names, narratives, analogies, sounds

1. INTRODUCTION

As my title states, this paper is about the linguistic mix of names in *Love's Labour's Lost* (hereafter *LLL*) by which Shakespeare alludes to recent French events to develop a unique narrative context that ridicules French hypocrisy in general. That is to say, *LLL* presents a narrative in a French context in which the action parallels different action that is historical but also in a French context. The purpose is to ridicule both the fictive action and the historical action as silly and hypocritical.

The plot alludes to Henry of Navarre, who had been a military leader and hero of the Protestant cause during the French religious wars, but in 1593 he renounced his Protestant faith (as he had done at opportune times before) and converted to Catholicism in order to capture Paris and solidify his claim to the French throne as Henry IV. He is said to have commented, "Paris is well worth a Mass." In England, Queen Elizabeth was personally chagrined because she had provided Navarre with material aid in several battles (Bullough, 1957, pp. 428 – 429). As a result, the English nobility then buzzed about Navarre's outrageous religious hypocrisy (Woudhuysen, 1998, p. 68).

Shakespeare's play doesn't make the slightest allusion to anyone's religious hypocrisy but presents a new plot (possibly inspired by reports of "*La Guerre des*

Amoureux” or early copies of Marguerite de Valois’ *Memoires*) to ridicule pretentious learning, especially when it is exalted above romantic love.

We see a similar theme at the beginning of *The Taming of the Shrew*. Tranio agrees with Lucentio that they should “suck the sweets of sweet philosophy” (1.1.28), but he adds, “Let’s be no Stoics nor no stocks, I pray, / Or so devote to Aristotle’s checks / As Ovid be an outcast quite abjur’d” (31). As Tranio suggests, Lucentio falls in love with Bianca at first sight and entirely forgets about studying philosophy at the famous university in Padua.

Lucentio, thereby, is a hypocrite when it comes to choosing love or philosophy, and in *Love’s Labour’s Lost* Shakespeare buttresses the existing image of the French king and other nobles as foolishly philosophical, and thereby ineluctable hypocrites when it comes to love. That is to say, this play is not about religion, but adds a new and totally different story about Navarre’s supposed hypocrisy. It is a different story that shows a different kind of hypocrisy and develops a different kind of meaning around the names of the characters.

Of course, the names in this and every play are integral parts of Shakespeare’s narrative art, and it is important to see that these names have meaning in several ways. At one level they acquire meaning just from the narrative contexts in which they are used, i.e., from the development of the plots themselves.

Secondly, names also evoke meaning analogically, i.e., by referring not only to the characters on stage but also figuratively to phenomena, actions, or appearances familiar to the audience.

Thirdly, every name also evokes some measure of meaning from their phonological and morphological structures. These three types of meaning are especially clear in *Love’s Labour’s Lost* because of the international context and the linguistic mix of names.

2. THE NARRATIVE FUNCTION

Names obviously function differently in literature than in other forms of discourse. In everyday contexts names are most often used with little lexical value, i.e., as simple designations of individual items of a certain sort, often with intentional disregard for their phonological, morphological, or semantic suggestiveness.

Even though lexical meaning can be traced to the coinage of a name, it is usually suppressed by our day-to-day interests in simplicity – i.e., for the ease of one-to-one identification. In literature, however, names inevitably acquire symbolic values just from their narrative contexts.

That is to say, the names of characters inevitably acquire symbolic meaning as we get to know the characters from their thoughts and actions. As things happen, the names of characters and places acquire a memorable significance.

For example, we witness and feel the crushing of Billy Budd’s moral innocence by Captain Vere. Even without reading *The Prince*, we understand the many allusions

to the name *Machiavelli*. We also get to know the profundity of evil by watching Iago, or the erosion of intellect by watching Lear, or the lure of ambition by watching Macbeth. These meanings become epitomized by what we see or read in either the fictive or the non-fictive world.

As we watch *Love's Labour's Lost* we see the absurdity of pretentious learning and a special kind of hypocrisy among the French nobles that may have been of personal interest to Shakespeare. He ridicules them for their fixation on academic learning and their presumed neglect of elemental human interests – i.e., romantic love.

The plot of this play is simple. In the French province of Navarre, the King proposes to his courtiers that they adopt an austere regimen of philosophic study, forswearing any contact with women. The absurdity of the proposal and inevitable hypocrisy of the King and his courtiers would have appealed to the English interest in any foibles that could be assumed typical of the French.

The name of the king in this play is *Ferdinand*, the most common name for European kings in Renaissance times – twenty-three in the sixteenth century. However, the names of the King's courtiers, *Berowne*, *Longaville*, and *Dumaine*, are Anglicized versions of contemporary French nobles. As such, they contextualize the play in terms of sixteenth century France and draw a clear analogy to the career of Henri, previously King of Navarre but newly installed as Henri IV of France, and thereby symbolic of French hypocrisy.

Berowne, for example, is almost certainly an Anglicized version of *Duc de Biron* (*Armand de Gontaut*), who was an early supporter of Henri d'Navarre, serving under him as *Maréchal* in the French Wars of Religion, including the siege of Rouen where they were aided by 6,000 English troops commanded by Essex (from late November 1591 to January 1592). Because of mutual acquaintances, Shakespeare would have likely heard at least some first hand reports. Maybe he was even there.

Duc de Biron was killed by a cannonball on July 26, 1592, but he had already been a decisive influence in persuading Navarre to accept Catholicism as the price to be paid for the French throne and for a realistic resolution to that nation's religious wars and egregious suffering. His son, Charles de Gontaut, duc de Biron, was appointed *Maréchal* of France in 1594.

Of course, the character in this play, *Berowne*, is not portrayed as a military adviser but serves the King of Navarre just as loyally in the choices between academic learning and romantic love. He is the most articulate character in the play, and he persuades Navarre to abandon his Neo-Platonic philosophy and to pursue romantic love actively.

Thus, Shakespeare seems to have been well aware of Duc de Biron's influence and borrows the name as well as the type of personal relationship he had with the King in the political and military struggles of the time. In his development of characters, he applies this type of relationship, analogically, to a comedy about pretentious learning and bungled courtship.

The names of the other two courtiers were less well-known in England, but they clearly help to reinforce the French context. *Longaville* (spelled without the final *e* in F1) is likely an Anglicization of *Duc de Longueville*, who was also a follower and supporter of Navarre during the French Wars of Religion. He was with him at a meeting in Nerac to sign a truce and in Navarre's renewal of the hostilities known as *La Guerre des Amoureux*.

The 1578–1579 meeting in Nerac might also be viewed as a highly ironic parallel to *Love's Labour's Lost*. Catherine de Medici, the mother-in-law to Navarre but a supporter of the Catholics, promoted the meeting with Navarre to arrange terms of peace and to seek reconciliation between Navarre and her daughter, Marguerite de Valois, who had married Navarre in 1572 but was soon estranged.

A treaty was indeed signed, but there was no reconciliation of the married couple. In fact, the nobles, led by both Marguerite and Henri, spent their time in “such a quantity of adulterous love-making . . . [that the] hostilities of 1580 [was] called ‘La Guerre des Amoureux’ after them” (Lamb, 1958, p. 56; see also Seward, 1971, pp. 53 – 58). Thus, Navarre was, in fact and ironically, a very free spirit and a hypocrite in both love and war – as well as religion.

The third name of the courtiers in this play, *Dumaine*, appears to be a phonetic approximation of *Duc de Mayeene*, who was anything but an early supporter of Navarre, much rather a fierce opponent throughout the Religious Wars. In 1589 he assumed the presidency of the general council of the Holy League and served as the military leader of the Catholic Leaguers. He supported the bid for the French crown by the old Cardinal de Bourbon in a last ditch effort to prevent the accession of that Huguenot, Navarre.

Furthermore, Mayeene did not readily accept Navarre's conversion. However, in September of 1595, Mayeene finally submitted to Henri IV, in part because of very generous terms offered by the King. As a result, the submission of *Duc de Mayeene* epitomized French hypocrisy even from a Catholic point of view.

Thus, the names of *Berowne*, *Longaville*, and *Dumaine*, as well as the play's setting, make the narrative context meaningful as a humorous look at French hypocrisy – in matters of love as well as religion. As direct references to recognizable nobles, they provide the basis for a narrative context analogous to actual events as perceived by the English audience.

In addition, the Anglicized spellings of the names signify an aural transmission and give the play a distinctive English point of view. They are spelled the way an English speaker would have heard and transliterated them, and when the actors pronounced the names, they might easily have exaggerated a French accent. The French context would then be emphasized, and the English audience would be offered a patriotic sense of superiority while laughing at the French hypocrisy and romantic failures.

3. THE ANALOGICAL FUNCTION OF NAMES

In their initial coinage, all names depend on some type of analogy. Name coinages use words or syllables with previous meanings that are partially transferred, as we can observe in various types of figurative language.

In semiotic terms, names are a type of sign that evokes at least two images, an *immediate* referent and a *secondary* referent, and *relational* meaning emerges as selective attributes are shared, transferred mainly from the *secondary* referent, as from the *vehicle* to the *tenor* in a metaphor (as described by Max Black, 1962, pp. 38 – 47).

For example, the character commonly known as *Dogberry* in *Much Ado About Nothing* is almost always referred to as “Constable” or “Master Constable” by the other characters (i.e., 22 times). However, on one single occasion, Verges addresses him as “neighbor Dogberry” (8). It is a joke that does not need repeating. It refers to something familiar to the audience, similar to a *cow-pie* amid the squalid conditions of Elizabethan England.

Because of his verbal ineptitude, the “Master Constable” becomes a temporary impediment to Hero’s happiness, much like the impediments commonly dodged by London pedestrians. Analogies of this sort are a basic part of creative thinking and can be seen throughout literature – and especially in Shakespeare’s plays.

The names of the nobles in the main plot of *Love’s Labour’s Lost* evoke images familiar to Shakespeare’s audience, and they thereby establish a non-fictive context for an analogous fictive one. At the same time, names of the commoners in the minor plot are fictive but draw verisimilitude from their *secondary* references to common experience – i.e., to things familiar to the audience.

A good example is the wordiness and romantic hypocrisy of Don Adriano de Armado. Armado, “a refined traveller of Spain” (1.1.163), has been hired by the King to entertain the four studious courtiers with “high-borne words” (172) between their hours of study. However, in violation of the King’s strict order to have no contact with women, Don Armado pursues the love of Jaquenetta, a country wench.

When parsed, Armado’s name is an amalgam of references to topical issues and stereotypes. First, his surname is the masculine form of *Armada*, and Shakespeare’s audience would have easily associated the name with Spain’s vainglorious attempt to invade England in 1588.

Secondly, his given name, *Adriano*, was often used for strutting lovers in *commedia dell’arte*. Stage directions and speech prefixes refer to him as *Braggart*, a descriptive label often applied to a distinctive comedic type (e.g., Thraso in Terence’s *Eunuchus*).

Thirdly, when Costard mispronounces the name as *Dun Adramadio*, as he mispronounces many words, he specifies both the tawny complexion of the actor (*Dun* rather than *Don*) and ridicules his histrionic behavior by saying *a-drama-dio* meaning ‘a drama god.’

In the last scene, Costard tells the King that Armado has impregnated Jaquenetta, to which Armado responds with false bravado: “Dost thou infamozize me among potentates? Thou shalt die” (5.2.678). But when Costard accepts the challenge, Armado’s bravery wilts with senseless words: “Gentlemen and soldiers, pardon me, I will not combat in my shirt” (5.2.704).

When pressed to explain, the pretentiousness of Armado’s flowery words is made explicit: “The naked truth of it is, I have no shirt; I go woolward for penance” (710). He then vows obedience to the King henceforth and to work as a farmer for at least three years. Don Adriano de Armado is thereby brought to penance in ironic contrast to his name – and in parallel time to the penance forced by the women on the four nobles.

Analogy is even more clear in the name *Costard*. The character refers to himself as “a most simple clown” (4.1.140) and is designated as the “Clown” by the speech prefixes and stage directions. However, the clown’s name is a word that Shakespeare frequently used to mean a “large kind of apple” and occasionally applied metaphorically to a human head (Crystal – Crystal, 2002, p. 101).

In this play, Shakespeare uses the word as a name to suggest size and rotundity. Costard explains to Berowne that he is perfect for playing the part of “Pompion the Great” (5.2.502) in the *Nine Worthies* pageant. The Elizabethan meaning of *pompion* was ‘pumpkin,’ and a bit later Costard introduces himself as “Pompey surnam’d the Big” (5.2.550). Berowne then inflates his metaphorical meaning, “Greater than great, great, great, great Pompey! Pompey the Huge!” (5.2.685).

Thus, the name *Costard* has at least two references. One is to a fat character on stage, and the other is to common type of apple; their shared attribute is rotundity. The size of the character is then augmented by an analogy to pumpkins, and also ironically to the Roman general.

The actors who played Costard and Armado were evidently physical contrasts, which might help explain Armado’s cowardice when challenged. In Act 4 Costard refers to Armado, “O, a most dainty man” (1.144).

Costard’s name is also a homophone for the modern French word *costaud*, meaning ‘stalwart.’ That word is not found in sixteenth century French dictionaries but might have been in use and be an example of Shakespeare’s linguistic playfulness.

4. THE PHONOLOGICAL/MORPHOLOGICAL FUNCTION OF NAMES

Word play is an important element of name meaning, and the names in *Love’s Labour’s Lost* are a delightful mix of Anglicized French and humorous coinages that highlight the fictive context and the presumed French hypocrisy. The best example is the name *Moth*, who is Armado’s page. Shakespeare’s pronunciation of this name had a short ‘o’ and no ‘h’ sound (i.e., as *mot* or *mott*), and it could refer (in a *secondary*

sense) either to the ‘insect’ commonly attracted to light, or to a ‘particle’ (i.e., *Moth’s* tiny size). *Moth* is the spelling used consistently in the quarto and folio editions of this play, but some editors change the spelling to *Mote* to emphasize the meaning of size.

Such a change eliminates a possible reference to a fluttering insect, even though Costard calls *Moth* a “most pathetic nit” (4.1.148), which the OED (1971) says could mean “gnat, or small fly.” However, George Richard Hibbard argues persuasively: “What the play insists on most is not his diminutive stature but his youth. . . . a quality of living, growing things not of inanimate objects such as specks of dust in a sunbeam” (Hibbard, 1990, p. 246).

However, a third meaning of this name is most important. Intended or not, it is an obvious pun on the French word meaning ‘word,’ ‘remark,’ ‘cue,’ or ‘answer to a riddle’ – i.e., the word *mot*. According to John Kerrigan, the French word *mot* “had a sounded final ‘t’ in the sixteenth century” (Kerrigan, 1996, p. 161). According to Randle Cotgrave’s 1611 *Dictionarie of the French and English Tongues*, the words *mothe* and *motte* “signify more or less the same word” (Woudhuysen, 1998, p. 345).

Thus, based on the sounds heard by Shakespeare’s audience, the pun on *Moth’s* name situates the character in the narrative context of the play, i.e., faux French, and describes his dramatic function, which is to ridicule the other characters with word play, especially Armado and Holofernes.

The French pun is made explicit when *Moth* describes the two windbags as having “been at a great feast of languages, and stolen the scraps” (5.1.36). Costard then playfully refers directly to this clever young page as “a word” (40) that might be eaten. It is an unmistakable pun on the French word, and in the following dialog, it is Holofernes’ verbal battle with *Moth* that makes the learned Frenchman, Holofernes, appear most foolish.

It is not unusual for Shakespeare to pun across languages. He puns on the Spanish meaning of *Borachio* in *Ado*, and he puns on the French meaning of *Parolles* in *MM*. In *LLL* most other names have a French association, including the commoners *Jaquenetta*, a diminutive form of the French *Jacques* with its scatological suggestions, and *Holofernes*, borrowed from François Rabelais (1946). This play often evokes common English biases about French society.

Thus, the French meaning of *Moth’s* name seems central to the play. At the same time, it is the sound of the name that gives it dramatic significance. Changing the quarto and folio spelling to *Mote* narrows the meaning of the name far too much and overlooks the linguistic mix of languages as an important theme of the play in and for itself.

References

- BLACK, Max: *Models and Metaphors: Studies in Language and Philosophy*. Ithaca, NY: Cornell UP 1962. 267 p.
- BULLOUGH, Geoffrey (ed.): *Narrative and Dramatic Sources of Shakespeare*. Vol. 1. New York: Columbia University Press 1957. 532 p.
- CRYSTAL, David – CRYSTAL, Ben: *Shakespeare's Words*. London: Penguin Books 2002. 650 p.
- HIBBARD, George Richard (ed.): *Love's Labour's Lost*. New York: Oxford University Press 1990. 263 p.
- KERRIGAN, John (ed.): *Love's Labour's Lost*. London: Penguin Books 1996. 260 p.
- LAMB, Mary Ellen: *The Nature of Topicality in 'Love's Labour's Lost.'* In: *Shakespeare Survey* 38. Ed. Stanley Wells. New York: Cambridge University Press 1985, pp. 49 – 59.
- OED* = Abbreviation for *The Compact Edition of the Oxford English Dictionary*. Volume II. New York: Oxford University Press 1971. 4116 p.
- RABELAIS, François: *The Portable Rabelais*. Trans. & Ed. S. Putnam. New York: Penguin Books 1946. 623 p.
- SEWARD, Desmond: *The First Bourbon: Henri IV, King of France and Navarre*. London: Constable & Co. 1971. 256 p.
- WOUNDHUYSEN, Henry Ruxton (ed.): *The Arden Shakespeare, Love's Labour's Lost*. London: Methuen Drama 1998. 374 p.

CHTĚL JSEM PRVOTNĚ NAPSATI TITUL
BRATRŮCI, ALE NAPSAL JSEM BRATRSTVO...
JIRÁSKOVSKÉ BRATSKÉ IMPRESIE¹

MIRA NÁBĚLKOVÁ

Filozofická fakulta Karlovej univerzity, Praha, Česko

NÁBĚLKOVÁ, Mira: I originally wanted to write the title Brethren, but I wrote Brotherhood... Jirásek brotherhood impressions. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2021, Vol. 72, No 1, pp. 272 – 297.

Abstract: The study, dedicated to the 100th anniversary of the birth of Vincent Blanár, offers a comparative Czech-Slovak view of the lexeme *brother* (Czech *bratr* – Slovak *brat*) in its paradigmatic relations. The analysis is based on a specific textual basis, the novel *Bratrstvo (Brotherhood)* by the Czech writer Alois Jirásek. The starting point of the comparison is the Czech original and two Slovak translations of this literary text, which shows a remarkably wide range of semantic concretizations of the polysemic word *brother*. In the Czech-Slovak comparison, various morphosyntactic, lexical-semantic, derivational and collocational differences appear. In a comparative view, the sphere of addressing is particularly interesting.

Key words: Vincent Blanár, Alois Jirásek, Czech language, Slovak language, Czech-Slovak comparison, interlingual homonymy, collective noun, diminutive noun, loan word, vocative forms, addressing

Okrúhle výročie Vincenta Blanára, ktoré si možno pripomenúť už len bez jeho osobnej prítomnosti, zato však v stálej spoločnosti jeho inšpiratívnych prác širokého tematického spektra, privolalo do tohto jubilejného textu trilógiu Aloisa Jiráska *Bratrstvo: Tři rhapsodie*, historickú prózu podávajúcu v literárnom obraze pôsobenie bratříkov a jiskrovcov na slovenskom území v polovici 15. storočia. Bratříkov, vojenské oddiely zložené – ako sa bežne uvádza – z bývalých českých husitských bojovníkov, vidíme v Jiráskovom zobrazení v ich širšom „bratrickom bratstve“ so slovenskými účastníkmi dobových pohybov a zápasov.² *Bratrstvo* je literárne dielo pozoruhodné v rozlič-

¹ Text vznikol s podporou projektu Univerzity Karlovej v Prahe *PROGRES Q10 – Jazyk v proměnách času, místa, kultury*.

² K téme husitov, jiskrovcov a bratříkov (niekedy pod súhrnným „kľúčovým slovom“ husiti) v ich pôsobení na Slovensku existuje rozsiahla, stále sa rozrastajúca (a vo všetičom vzájomne polemická) literatúra. V jazykovednom pohľade sa v ich prítomnosti tradične vidí jeden z faktorov udomáčňovania češtiny v slovenskom prostredí v 15. storočí, pertraktovala sa i hypotéza vplyvu češtiny husitských usidlencov na podobu novohradských nárečí (Jóna, 2009, s. 9 – 15). Osobitne – a dotýka sa to aj Jiráskovho diela – vystupuje otázka tradovania témy husitskej a bratrickej prítomnosti na Slovensku vcelku, resp. v niektorých kultúrnych vývinových líniiach, najmä medzi evanjelikmi, kde významnú úlohu hrali práce starších autorov, v tom aj beletristické diela (pozri Hlôšková, 1995; novšie Braxatoris, 2017). V tomto texte si pri zameraní na vybratú lexikálnu tému „bratstva“, ako ju reprezentuje názov diela, nekladliem za cieľ pridržať sa striktné diferencii medzi jiskrovcami a bratříkmi v konkrétnom čase a priestore.

ných smeroch, v neposlednom rade lingvisticky, a tém, ktoré sa tu ponúkajú na spracovanie, je veľa. Pôvodne sa mi videlo lákavé a blanárovsky príhodné zamerať sa jubilejne na všeličo onymické, čo sa v diele vynára, osobitne v česko-slovenskom pohľade – či už ide o slovenské toponymá v širokej priestorovej panoráme diela (ich spektrum a podobu, zaujímavú aj z hľadiska uplatnenej bohemizácie zápisu v českom texte), antroponymá české a slovenské (aj dejom príviate širšie uhorské či iné), antroponymá a toponymá vzájomne späté, napr. v menách s prídomkami sprítomňujúcimi často aj české priestory, kde sa dej nedeje.³ Tieto motívy sa ukazujú výskumne vďačné v texte originálu, no znásobene aj pri porovnaní pôvodiny s jej dvoma prekladmi do slovenčiny.⁴ Do sféry antroponymie patria v románe aj etnické pomenovania a s nimi súvisiace depropriálne deriváty odrážajúce dobové vzťahy v uhorskom prostredí, pomenovania jazykov aj opis rozličných situácií vzájomnej komunikácie, kde osobitne vystupuje tematizovaná jazyková blízkosť a komunikácia Čechov a Slovákov. Problematika bilingvizmu patrí tiež k témam, ktoré Vincenta Blanára zaujímali a ktorým kontinuálne venoval pozornosť. S propriami v dobovom kontexte sa v Jiráskovom texte viaže široké spektrum časovo príznačkovej apelatívnej lexiky, historizmov a archaizmov, spätých na jednej strane s vojenským i spoločenským bytím bratříkov ako nasledovníkov husitského života, na druhej strane odrážajúcich život slovenských zemanov a komplementárne ľudových postáv s ich východiskom a zázemím.⁵ Využitím pomenovaní zo slovenského života vniesol Jirásek do

³ Možno ma volalo písať o literárnych propriách aj ako poďakovanie Vincentovi Blanárovi za to, že sa v r. 1986 pristavil pri mne na schodoch Jazykovedného ústavu, na najvyššej plošinke, predtým, než zabočil do „historickej chodby“, a pochválil mi štúdiu o literárnych vlastných menách *Pes Zagroš a sučka Zadvá, vlk Hlt, lev Lev, čmeliak Smeliak – čiže mená hrdinov v detskej literatúre*. Pamätám sa, aké mi boli dôležité jeho podporné slová – ako je napokon vždy dôležitá spätná väzba, nielen ak ide, ako vtedy pri nás, o významného lingvistu a elévku.

⁴ Porovnanie pôvodiny a prekladov je, popri všetkom, čo v slovenskom preklade z češtiny prináša jazykovú lokalizácia do vlastného prostredia odohrávajúcich sa dejov, zaujímavé aj z mnohých iných hľadísk. Pri origináli trilógie ide o text z prelomu 19. a 20. storočia, prvý preklad pochádza z medzivojnového obdobia so špecifickou jazykovou situáciou, druhý vznikol a vyšiel v povojnovom období. Román *Bratrstvo: Tři rhapsodie* vychádzal pôvodne na pokračovanie v časopise *Zlatá Praha*. Knižne vyšli jednotlivé diely v poradí *Bitva u Lučence* v r. 1900, *Mária* v r. 1905 a *Žebráci* v r. 1909, následne bolo dielo publikované v mnohých ďalších vydaniach (táto štúdia využíva elektronickú publikáciu Mestskej knižnice v Prahe z r. 2019, opretú o vydanie z r. 1978). Prvý preklad do slovenčiny vyšiel v rokoch 1922 – 1924. V závere tretieho zväzku prekladu sa uvádza: „Všetky tři rapsodie s dovolením autorovým poslovenčil Fr. Košťál“ (3-1924-441). Druhý preklad do slovenčiny vyšiel v r. 1954 – prvé dva diely preložil Ivan Minárik, tretí preložil Štefan Gráf, pod prekladmi básní je podpísaný Viliam Turčány a ako korektor (pri treťom diele spolukorektor) textu sa uvádza Jozef Nižnanský. Vo všetkých troch dieloch sa ako súčasť edičného aparátu nachádzajú obsažné vysvetlivky (vecné aj jazykové), ktoré pripravil I. Minárik. Pri citovaní z textov jednotlivých vydaní uvádzam identifikátory, ktoré obsahujú diel – rok vydania – stranu (porov. tu údaj pri citácii o poslovenčení diela). Ako už bolo povedané, elektronická verzia českého textu je digitalizáciou vydania z r. 1978, ako rok vydania uvádzam teda 1978.

⁵ Otázkam jazyka a štýlu A. Jiráka bolo vzhľadom na jeho zástoj v českej literatúre a celkové kultúrno-spoločenské postavenie prirodzene venovaných mnoho analýz českých jazykovedcov, problematikou vlastných mien sa zaoberal napr. Josef Beneš (1951), konkrétne na jazyk bratrickej trilógie sa

svojho diela mnohé slovakizmy. S tým súvisí prítomnosť výkladu lexiky potenciálne neznámej pre českého čitateľa v poznámkach pod čiarou – aj takéto podtextové prílohové slovníčky predstavujú zaujímavú výskumnú sféru v česko-slovenskom literárnovedno-jazykovednom kontexte.⁶ Inou témou, ktorá by mohla byť Vincentovi Blanárovi blízka, je špecifická intertextualita – začlenenie rozličných viac či menej modifikovaných stredovekých listov a listín do tkaniva literárneho diela.⁷

Keď som pred rokmi – už v dospelosti – čítala *Bratrstvo*, fascinovalo ma, akým spôsobom Jirásek do tretej časti románovej trilógie *Žebráci* zakomponoval list (v súdobej českej literatúre často v súvislosti s románom spomínaný ako „opovedný list“ Bardejovu), ktorý v reakcii na popravu bratříkov pisárovi „diktuje do pera“ jedna z hlavných postáv Janko Kozic Vlk. Ide o list slovakistom a nielen slovakistom dnes dobre známy ako výhražný list zbojníckej družiny mestu Bardejovu, o jednu z prvých písomných pamiatok v predpisovnej slovenčine.⁸ Dramatickú pôsobivosť románovej scény písania listu znásobuje skutočnosť, že postavy popravených bratří-

---

v štúdiu *Jazyk a styl Jiráskova Bratrstva* sústredil Jaromír Špal (1983). Z iných možno na tomto mieste spomenúť štúdiu Bohuslava Havránka *O dobovém zabarvení jazyka u Jiráska*, v ktorej sa venoval zaujímavej téme časovej adekvátnosti historizujúcich jazykových prostriedkov v tvorbe A. Jiráska, opretej o Jiráskove znalosti pôvodných historických textov (Havránek, 1921). Nemám vedomosť o tom, že by sa niekto bol podrobnejšie venoval jazyku prekladov *Bratrstva* do slovenčiny. Sama existencia prekladu diela však bola v medzivojnovom období, v ktorom sa pri čechoslovakistickom nastrojení vzájomné preklady nepodporovali až odmietali, opakovane negatívne tematizovaná (k otázke vzájomných prekladov pozri napr. Dvořáková, 2019; Nábělková, 2019a, 2020). Negatívne spomína existenciu prekladu *Bratrstva* (spolu s inými, napr. s prekladom *Babičky* Boženy Němcovej) v článku *To není bratrství* Zdeněk V. Příbík (1928). Štěpán Jež sa v článku *Slovenská literatura* v danej súvislosti pýta: „Nejsme tedy jeden národ a jedna řeč? V písemnictví neplatí reciprocita češtiny a slovenštiny jako ve správě státní?“ a s údivom spomína podporu prekladu *Bratrstva* zo strany slovenského odboru ministerstva školstva a národnej osvety s Jaroslavom Vlčkou na čele (Jež, 1922). Dobový preklad trilógie v záujme jej širšieho poznanie v slovenskom prostredí – „poslovenčenie“ *Bratrstva* – vystupuje ako významná súčasť v mnohom protirečivých procesov v medziliterárnom a medzijazykovom kontexte prvej republiky.

⁶ K problematike prílohových slovníčkov v kontexte bilingvizmu a biliterárnosti pozri Mira Nábělková (2019a, 2020).

⁷ Pri otázke vydávania stredovekých listín možno spomenúť zaujímavý fakt, že publikácia Václava Chaloupeckého *Středověké listy ze Slovenska: sbírka listů a listin, psaných jazykem národním*, ktorá vyšla v r. 1937, mala sprievodný či alternatívny titul *Jiráskovo Bratrstvo v dokumentech*, predstavujúci odkaz na časovú a obsahovú súvislosť Jiráskovho románového diela a autentických stredovekých textov. Usúvzťažnenie na jednej strane dokladá váhu trilógie v súdobej spoločenskej recepcii, na druhej strane mohlo súčasne prispievať k jej rastu. V tejto súvislosti vystupuje ideová blízkosť historika a spisovateľa v nazeraní na národné a jazykové dejiny zodpovedajúca koncepcii čechoslovakizmu. K Chaloupeckého vydaniu sa viaže aj publikácia Václava Vážneho *Glossarium Bohemoslavicum: slovník k „Středověkým listům ze Slovenska“ s jazykovým rozborom* (1937), spracúvajúca i mnohé z proprií doložených v stredovekých listoch.

⁸ Takto sa (okrem iného) predstavuje v publikáciách venovaných dejinám slovenčiny. Napr. v *Dejinách spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť* Eugena Paulinyho pod reprodukciou nachádzame text: „Opovedný (výhražný) list zbojníckej skupiny mestu Bardejovu“ (1983, s. 90). Osobitosťami jazyka sa list zaraďuje k pamiatkam kultúrnej východoslovenčiny (Žigo, 2000, 2001).

kov, ktorých sa dotýka, čitateľsky už poznáme z predchádzajúceho deja, jeden z nich, Vaško, je v liste priamo menovaný (*Vasko nevinny*). Z Jiráskovej strany isto nešlo o vedomú fabulačnú mystifikáciu – spresnenie pôvodcov aj času vzniku listu, neskoršieho ako pôsobenie bratříkov na Slovensku, prišlo až po tom, čo Jirásek publikoval svoje dielo.⁹ Že list vskutku považoval za bratrický, naznačuje okrem iného text referujúci o jednej z jeho prípravných ciest na Slovensko (*Na Šaryšsku*, 1908).¹⁰ S odstupom času, v r. 1926, už s novým poznaním zdôrazňuje v liste bardejovskej osobnosti, znalcovi histórie a archivárovi Gejzovi Žebráckemu, že listinu využil „jako belletrista“.¹¹ Zakomponovanie textu listu do bratrického románového pletiva pritom nepochybne prispelo k jeho širšej známosti, písalo sa o ňom a vyšli aj mnohé obrazové reprodukcie, osobitne pri oslavách 70. narodenín A. Jiráska v r. 1921, v jubilejnom zborníku či v rozličných periodikách.¹² Využitie výhražného listu v *Bratrstve* volá po pozornosti z rozličných hľadísk, prirodzene sa – okrem už spomenutého ahistorického pripísania autorstva a celkového posunu interpretácie – ponúka sledovať mieru obsahovej a jazykovej zhody s originálnou listinou, v Jiráskovom autorstvom texte a aj v prekladoch do slovenčiny. Prítomná je i problematika proprií – vystupujú tu, ako sa v románe píše, pomenovania „bratrických hradů a tvrzí“,¹³ pričom

⁹ Spochybnenie bratrickosti či husitskosti listu priniesol V. Chaloupecký v článku *Bardějovská listina* uverejnenom v Průdoch, kde jeho autorov vidí v nejakej „tlupe lupičov“ a vznik listu posúva na začiatok 16. storočia (Chaloupecký, 1923, podobne 1937, s. 170 – 171). Spresnenie autorstva (zbojnícka družina Fedora Hlavatého) a datovanie listu do r. 1493 priniesol potom v štúdiu z r. 1956 Alexander Hůščava (z novších historických prác pozri napr. štúdiu Márie Fedorčákovej „*Výzly a nespravedlivy lvy Bardiovci*“). *Mesto Bardejov v boji proti zbojníkom v 15. storočí*, 2015).

¹⁰ „Posledně jsem z Polska přešel do Uher, přes hraničnou řeku Dunajec, tam, kde nad ní na lesnatém vrchu strmí polopustý hrad Dunajec (nyní Nedec zvaný), odkudž posádka ‚bratříků‘ s posádkami na Oravě, Muráni, Genotu a Zimanově poslala bardějovským měšťanům výhrůžný list počínající se: ‚Vy zlí a nespravedliví lidé bardiovští, vy jste našich bratrov dali zvěšati –. Od Dunajce dále přes Červený klášter stojící v samotě u řeky mezi lesy, kterýž klášter Bedřich ze Strážnice vypálil léta 1433.‘ Zaujímavé je, že v románe scénu s listom (na rozdiel od podania v cestopisnej črte) situuje do Lechnického kláštora. Cestopisnú črtu uverejnil v r. 1908 *Kalendář Národních listů* a spolu s inými textami zo Slovenska ju možno nájsť napr. v knižnom vydaní *Rozmanitá prosa: Obrázky a studie 3.* (Jirásek, 1914, s. 219 – 221). O prípravných cestách A. Jiráska na Slovensko pozri Jirásek, 1914, 1922a, 1922b; Pražák, 1921; Leňo, 1976; Pokorný – Zelenka, 2001.

¹¹ List Gejzovi Žebráckemu cituje Pavel Dvořák pri podaní histórie zbojníckeho listu a jeho spoznávaní v kapitole *Vasko nevinny* v knihe *Stopy dávnej minulosti 7: Slovensko na konci stredoveku* (Dvořák, 2004, s. 191).

¹² Za osobitne vplyvný možno považovať jubilejný zborník *Alois Jirásek. Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin* (1921) s viacerými dôležitými textami. Ako bratrický „opovedný list Bardějovským“ sa tu list uvádza (aj obrazovo reprodukuje) v štúdiu Rudolfa Urbánka (s. 100, 105), ako o bratrickom hovorí o ňom aj Stanislav Klíma (s. 446 – 447).

¹³ V románe je to podané takto: „*Co jeden podpis!*“ rozhodl ihned Janko Kozic, jenž neuměl psát, jako většinou tu páni brati. Nezvolal tak z rozpaku, neboť nebylo žádnou hanbou neumět psátí, ale z úmyslu, a hned také dokládal: „*Ať vidí bardějovští kramáři, ať vidí, že jsme všichni zajedno, že to bratrstvo!*“ A hned volal do souhlasného hřmotu na Žáčka: „*Podepiš Oravu, Muráň, Dunajec, Genot, Zimanovo*“ (3-1978-364).

z nich v porovnaní s pôvodným listom v románe čo do počtu jeden chýba a pri uvedených možno zase vidieť aj odlišné podoby mien, nestotožnenie lokalít v románovom a reálnom svete.¹⁴ Pozornosti je hoden aj vzťah mena *Vaško* (neseného románovou postavou starého českého bratříka) s východoslovenskou či rusínskou podobou *Vasko*, ako ju možno vidieť v liste a vo väčšine súčasných prepisov.¹⁵ Akokoľvek – je vskutku pozoruhodné, aké miesto našiel v Jiráskovom diele výhražný zbojnícky list, táto v každom smere významná písomná pamiatka z 15. storočia.

Zakomponovanie listu, konkrétne to, že sa v ňom spomínajú *bratia*, utvorilo mostík k téme, na ktorú sa napokon v tomto texte k jubileu Vincenta Blanára sústreďuje hlavná pozornosť.¹⁶ Zaujala ma mnohorozmerná problematika českého slova *bratr* a slovenského *brat*, ich tvarov, významov, kolokácií aj derivátov, ako ich nachádzame v Jiráskovom románe, v origináli a v slovenských prekladoch. Čo všetko sa z potencií viacvýznamových slov *bratr/brat* súbežne a na rozličný spôsob uplatňuje v románovom texte, ako to vystupuje v zobrazovaných česko-slovenských vzťahoch aj čo možno vidieť v medzijazykovom lexikálnom a gramatickom porovnaní. Nekladím si za cieľ zachytiť ponúkajúce sa spektrum lingvistických charakteristík v úplnosti, skôr len poukázať na to, čo všeličo „bratské“ sa v literárnom i miloliterárnom kontexte v tejto Jiráskovej trilógii vynára.

Celkom v krátkosti možno na úvod ponúkaného obrazu uviesť významové členenie hesiel *brat* a *bratr*,¹⁷ ako sú podávané v žánrovo porovnateľných jednozväzkových slovníkoch slovenčiny a češtiny.¹⁸

---

¹⁴ U Jiráska *Orava*, *Muráň*, *Dunajec*, *Genot*, *Zimanovo* – v zbojníckom liste *Orava*, *Muran*, *Dunajec*, *Senok*, *Rimanov*, *Premysl*.

¹⁵ Podľa dobových informácií o zbojníckej družine bol Vasko brat Fedora Hlavatého. Zaujímavé však je, že aj v niektorých lingvistických prepisoch možno nájsť, tak ako u Jiráska, podobu *Vaško* – napr. v *Svedectve dejín o slovenčine* (Krajčovič, 1980, s. 74) či v *Dejinách spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť* (Pauliny, 1983, s. 90 – 91).

¹⁶ Takto vyzerá známa veta s fragmentom *vy ste našich bratov dali zvešati* v Jiráskovom texte: „*Vý zlí a nespravedliví lidé bardijovští, vy jste našich bratrů dali zvěšeti, lidí dobrých a nevinných*“ (3-1978-363). Je zrejme, že v románe sú títo bratia členmi bratrického bratstva. Pri pôvodnej listine si môžeme predstaviť iné – zbojnícke – bratstvo, niektorí jeho členovia však mohli byť aj v príbuzenskom bratskom vzťahu (pozri pozn. 15).

¹⁷ Slovenská aj česká lexéma vychádzajú z praslovenského *bratrъ, pričom súčasnú slovenskú podobu charakterizuje formálna redukcia odrážajúca hláskoslovné zákonitosti slovenčiny. Na rozdiel od spisovnej slovenčiny možno však podobu *bratr* so zachovaným koncovým slabikotvorným *-r*, zhodnú s češtinou, nájsť v záhorských nárečiach (Krajčovič, 2007, s. 110; Nábělková, 2008, s. 109).

¹⁸ Obraz hesiel je zostručený na výklad významov a podaný bez prihniedzovaných slov. V texte sa ďalej vo vzťahu k českým a slovenským slovníkovým a korpusovým zdrojom uplatňujú skratky: ESSČ – Elektronický slovník staré češtiny, KSSJ – Krátky slovník slovenského jazyka, PSJČ – Příruční slovník jazyka českého, SESS – Stručný etymologický slovník slovenčiny, SSČ – Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, SSJ – Slovník slovenského jazyka, SSJČ – Slovník spisovného jazyka českého, SSSJ – Slovník současného slovenského jazyka, ČNK – Český národní korpus, SNK – Slovenský národný korpus.

Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ)	Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (SSČ)
brat 1. súrodenec muž. pohlavia 2. označenie al. oslovenie muž. člena niekt. organizácií, ev. cirkvi, rehól' 3. príslušník toho istého al. príbuzného národa 4. <i>zdravotný b.</i> stredný zdravotnícky pracovník; ošetrovateľ ¹⁹	bratr 1. mužský sourozenec 2. označení a oslovení člena někt. organizace (polit., sport., náb.) 3. (<i>češti</i>) <i>bratři, bratři</i> , jednota bratrská; <i>český bratr</i> ; její člen 4. příslušník téhož n. příb. národa

Pri nasledujúcich viac-menej rapsodických poznámkach k lexémam *bratr*, *brat*, k ich jednotlivým lexiám (kde v pozadí dávnej lexikalizácie sekundárnych významov, ktoré vidíme vyčlenené v slovníkovom hesle, stálo najmä uplatňovanie príbuzenskej metafory), k súvzťažným lexémam a kolokáciám si dovoľím istú špecifickú postupnosť.

Bratrstvo – Bratstvo a okolo

Citát využitý v titule jubilejného textu pochádza z listu, ktorý Alois Jirásek napísal priateľovi, informátorovi a sprievodcovi na časti jednej z ciest na Slovensko Pavlovi Križkovi. P. Križko bol aj recenzentom, či skôr propagátorom diela, ktorého vznik „bolo by hriechom prejsť mlčaním“²⁰ – po vyjdení *Bitvy u Lučence*, prvého dielu *Bratrstva*, o ňom v r. 1901 písal na pokračovanie v niekoľkých vydaniach *Národných novín*.²¹ V reakcii na to mu Jirásek okrem iného napísal: „Jestliže jen poněkud práce má poslouží milému Slovensku, budu z té duše potěšen. Chtěl jsem prvot-

¹⁹ V SSSJ ako najnovšom výkladovom slovníku slovenčiny nachádzame vyčlenené tri významy: **brat** 1. súrodenec mužského pohlavia, 2. označenie al. oslovenie člena niektorých organizácií, spoločenstiev, združení evanjelických cirkví, reholí, 3. príslušník tej istej skupiny, toho istého al. príbuzného národa (spojenie *zdravotný brat*, ktoré KSSJ vyčleňuje samostatne, sa v SSSJ uvádza v rámci kolokácií).

²⁰ „Bolo by hriechom oproti slovenskému rodu, lebo jeho sa týka toto dielo: jeho kraje, jeho dávna minulosť, jeho ľud, jeho cnosti i hriechy líči tak verne a dávno zašlé časy maľuje v obrazoch tak živých, že sa iste bude zdať každému čitateľovi, ako by sa bol díval vlastnými očami na osoby a deje, už pred polpiata storočím sa odohravšie“ (Križko, 1901, s. 1).

²¹ P. Križkovi, ktorý nedlho potom, v r. 1902, zomrel, A. Jirásek dedikoval druhý diel trilógie *Mária* – v úvode sa tu píše: *Památce Pavla Križka, šlechtěného vlastence slovenského, věnováno*. Dôležité je spomenúť aj ostatné dve dedikácie, ktoré ako paratexty možno považovať za významnú súčasť ideovej roviny diela, svojím spôsobom za sprítomnenie deklarovaného historického česko-slovenského bratského vzťahu stvárneneho v literárnom diele – objavili sa v nich jedno české a dve slovenské mená. Prvý diel trilógie – *Bitva u Lučence* – venoval A. Jirásek básnikovi, slovakofilovi, čia zbierka *Cymbál a husle* (1895) obsahuje básnické vyjadrenie lásky k Slovensku a v básni *Slovenčina* aj k slovenskému jazyku (*Příteli Adolfovi Heydukovi*). Druhý diel – *Mária* – P. Križkovi a tretí diel – *Žebráci* – Jozefovi Ludovitovi Holubymu (*Panu Josefu Holubymu z upřímné úcty věnováno*), s ktorým ho spájalo priateľstvo a čia účinná pomoc pri spoznávaní slovenských reálií, osobitne spätých so Zemianskym Podhradím, sa v mnohom následne premietla do románových obrazov.

ně napsati titul Bratřici, ale napsal jsem Bratrstvo, aby vyznačeno bylo, v jakém bratrském poměru byli Vaši i naši předkové.“²²

Prizrieme sa teda trochu slovu *bratrstvo*. V texte románu je frekventované ako apelatívum pomenúvajúce v širokom zmysle „bratstvo bratrikov“. Propriálne pomenovanie *Bratrstvo*, titul diela, reprezentuje celú románovú trilógiu a v ideovej rovine (ako dokladá citát z Jiráskovho listu P. Križkovi) aj autorský zámysel predstaviť v diele bratský pomer Čechov a Slovákov. Je pritom zaujímavé, že české apelatívum *bratrstvo* a slovenské *bratstvo* (a teda i propriá *Bratrstvo*, *Bratstvo*) predstavujú – vzhľadom na rozdiely v sémantickej stavbe a následne aj v paradigmatických vzťahoch – medzijazykové homonymá. V súvislosti s tým už sám názov diela môže v jazykovom vedomí súčasného českého a slovenského čitateľa reprezentovať „niečo iné“. Medzijazyková homonymia tu stojí na systémovej slovotvornej asymetrii – kým v slovenčine formant *-stvo* môže slúžiť na tvorbu abstrákt aj derivátov s významom hromadnosti, v češtine sa v tomto smere rozlišujú formanty *-ství* a *-stvo*.²³ Kým teda v slovenčine *bratstvo* vystupuje ako polysémické slovo, kde iba jedna z lexii má význam hromadnosti (napr. v spracovaní hesla v SSSJ ide o tretí význam: **bratstvo** 1. príbuzenský vzťah medzi súrodencami mužského pohlavia, bratmi; 2. vzťah ako medzi bratmi; syn. priateľstvo, družba; 3. skupina ľudí s rovnakými záujmami a cieľmi; spoločenstvo duchovných určitého územia, spolok, združenie),²⁴ v češtine mu zodpovedajú dve odvodené slová: s formantom *-stvo* kolektívum *bratrstvo* (podľa SSČ: **bratrstvo** hromad. bratři), s formantom *-ství* abstraktum *bratrství* (SSČ: **bratrství** 1. příbuzenství mezi bratry; 2. přátelství, družnost). V lexikografickom spracovaní kvalifikátor *hromad.* v hesle *bratrstvo* uvádza len SSČ, pričom výkladom naznačuje synonymickosť s plurálom základového slova. V iných slovníkoch sa kvalifikátor ani motivant vo výklade explicitne neuvádza (porov. výklady v SSJČ: **bratrstvo** příslušníci někt. spolků, skupin; sdružení, spolek; PSJČ: **bratrstvo** název pro členstvo jistých organisací, spolků n. skupin). Kvalifikátor *hromad.* alebo slovo-tvorný typ výkladu s motivantom *brat* nenájdeme ani v slovenských výkladových slovníkoch. Vzhľadom na formovanie významu, ktorý sa opiera o sekundárne významy slova *brat*, ukazuje sa lexikálna perifráza s komponentmi vyjadrujúcimi kolektívnosť *skupina lidí* či *spoločenstvo* vhodnejšia. Aj pri slove *bratstvo* si však možno ako súčasť výkladu predstaviť slovotvorné perifrázy „spoločenstvo bratov“ či „bratia ako celok“, aké sa uplatňujú pri iných kolektívach.²⁵

---

²² List v širších súvislostiach reflexie *Bratrstva* u Svetozára H. Vajanského spomína Pavol Petrus (2007, s. 54).

²³ K česko-slovenskej medzijazykovej homonymii pozri M. Nábělková (2017, 2021).

²⁴ V KSSJ: **bratstvo** 1. príbuzenský vzťah medzi bratmi, 2. priateľstvo, družnosť, 3. spolok, organizácia, združenie. SSJ na rozdiel od SSSJ a KSSJ slovo *bratstvo* ako kolektívum vôbec nezachytáva a podáva ho len ako monosémické abstraktum s významom ‚priateľstvo, družba‘.

²⁵ V SSSJ sa pri časti hromadných substantív odvodených od názvov osôb s jednoduchšou sémantickou štruktúrou uplatňuje typový výklad, v ktorom sa využíva plurál substantíva so sémantizačným

Keď sa so zreteľom na povedané ešte prizrieme názvu Jiráskovho diela v češtine a v slovenčine, ukazuje sa, že oproti jednoznačnejšej českej interpretácii názvu *Bratrstvo* vo význame kolektíva („spoločenstvo bratov“) slovenčina pri názve *Bratstvo* umožňuje popri zhodnej interpretácii („spoločenstvo bratov“) aj aktivizáciu abstraktného významu „vzťah ako medzi bratmi, priateľstvo, vzájomnosť“. S ohľadom na citovane slová A. Jiráska o vlastnej intencii vložiť do názvu diela (aj) vyjadrenie „bratrského poměru“ (inými slovami, „bratrství“) možno povedať, že v tomto konkrétnom prípade systémovo zadaná viacvýznamovosť slovenského slova ako keby viac vychádzala v ústrety jeho autorskému zámeru. Slovenské jazykové vedomie dovoľuje bez poznania diela vnímať akýkoľvek názov *Bratstvo* tak i tak (tak alebo tak, resp. tak aj tak).²⁶ Pritom je zrejmé, že ak by bol originál diela slovenský a prekladalo by sa do češtiny, musel by v češtine prekladateľ zvoliť buď názov *Bratrstvo*, alebo *Bratrství*. Jirásek sám zvolil pre svoj historický obraz „bratstva bratříkov“ kolektívny názov *Bratrstvo*, pričom apelatívum *bratrstvo* sa v texte trilógie objavuje 168-krát, často v pozícii nezodného prívlastku (abstraktum *bratrství* len dvakrát²⁷). Ako zaujímavosť možno v danej súvislosti spomenúť ešte moment súvisiaci s problematikou proprií. Z už povedaného vyplýva, že v trilógii A. Jiráska priebežne slovo *bratrstvo* vystupuje ako apelatívum a status propria má ako názov diela. Taká situácia zodpovedá napr. vydaniu z r. 1978, s ktorým som pracovala. Pri porovnávaní českého textu so slovenskými prekladmi sa ukázalo, že povedané síce platí o preklade z r. 1922 – 1924, no v preklade z r. 1954 sa aj v texte diela stretávame s propriom *Bratstvo*, napr.:

Také na východ, od Košic dobré dvě míle, mělo bratrstvo pevnou tvrz, Sečovce, v končinách ještě slovenských, na chlumu, nad širou rovinou na východ rozlehlou. A na jih,

---

vyjadrením „ako celok“, napr. **lordstvo** hromad. lordi ako celok; **kupectvo** (v minulosti) 1. zamestnanie kupca, obchodovanie, predaj a kúpa 2. hromad. kupci, obchodníci ako celok. V iných výkladoch sa uplatňuje substantívum členovia, napr.: **hasičstvo** 1. hasičská činnosť; práca, zamestnanie hasiča 2. hromad. členovia hasičského zboru, hasiči ako celok; **luteránstvo** hovor. 1. príslušnosť k luteránskej cirkvi, luteránske náboženské vyznanie, evanjelictvo 2. hromad. členovia evanjelickej, luteránskej cirkvi ako celok, luteránski veriaci. Porov. aj spracovanie substantíva **členstvo** 1. príslušnosť k organizácii, spolku, k združeniu a pod. 2. hromad. príslušníci organizácie, spolku, združenia a pod., členovia. Problematike lexikografického spracovania substantív s významom kolektívnosti (hromadnosti) sa už aj so zreteľom na skúsenosť z koncipovania SSSJ venovala Klára Buzássyová (2013).

²⁶ Analogicky to – na rozdiel od súčasnej češtiny – bolo aj v starej češtine. Z opisu českej historickej slovtvorby vyplýva, že špecializácia formantu *-stvo* na tvorbu kolektív, ako ju poznáme v súčasnosti, prebehla v strednej češtine, kým v starej češtine formanty *-stvo* a *-ství* (*-stvíe*) neboli ešte takto vykryštalizované. „Doklady pozdější významové diferenciace jsou ještě vzácné, např. u dvojice *křesťanstvie* (abstraktum) × *křesťanstvo* (kolektívum)“ (Lamprecht – Šlosar – Bauer, 1986, s. 279). Porov. aj lexikografické spracovanie substantív *bratrstvie* a *bratrstvo* ukazujúce ich synonymitu v *Elektronickom slovníku starej češtiny* (ESSČ, <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>. [cit. 15. 10. 2020]).

²⁷ Napr. *Všichni, až na Medňanského a Podmanického, bojovali předtím po léta v Polsku proti křižovníkům zákona německého s Kapounem ze Směřic, s Měřičkou, Janem z Krhové, s Václavem Kavkou ze Soběsuk a s jinými jako bratři, a po tu dobu to bratrství zachovávali* (1-1978-292).

na dve míle od Košíc zbudoval Talafús novou tvrz nad vtokem Olšové do Hernádu [...] (3-1978-459) * I na východ, od Košíc dobré dve míle, malo **bratstvo** silnú pevnosť Sečovce, v kraji ešte slovenskom, na vrchu, nad šírrou rovinou na východ. A na juh, na dve míle od Košíc, vybudoval Talafús novú pevnosť nad vtokom Olšovej do Hernádu [...] (3-1924-411) ** Aj na východ od Košíc, na dobré dve míle, malo **Bratstvo** mocnú tvrdz na kopci nad šírrou rovinou, otvorenou smerom na východ; byly to Sečovce, ešte v slovenskom kraji. A na dve míle južne od Košíc vybudoval Talafús novú tvrdz nad vtokom Olšavy do Hornádu [...] (3-1954-476)²⁸

Z porovnania s českým vydaním z r. 1951, ktoré slúžilo ako zdroj prekladu, vyplýva, že nejde o posun apelatívum – proprium na strane prekladu, ale že *Bratstvo* sa takto už v texte českého vydania z r. 1951 chápe ako vlastné meno.²⁹ Stopovať apelatívnosť, propriálnosť či prípadnú mieru kolísania v jednotlivých vydaniach som si nekládla za cieľ, chcem len poukázať na fakt, že cez vplyvné Jiráskovo dielo do spoločenského vedomia vstupovala propriálna podoba *Bratstvo/Bratstvo* nielen ako názov diela, ale aj ako vlastné meno bratrickeho hnutia 15. storočia.³⁰

²⁸ V blokoch dokladov uplatňujem dva spôsoby oddeľovania – tam, kde sa uvádza český text a jeho dva preklady, jedna hviezdička * označuje text z prekladu medzivojnového prekladu, dve hviezdičky ** text z prekladu r. 1954. V blokoch s viacerými dokladmi z českého textu oddeľujú značky ● jednotlivé textové fragmenty a značky ●●, resp. ●●● rovnorodé skupiny dokladov.

²⁹ Vydanie z r. 1951, o ktoré sa opieral slovenský preklad z r. 1954, charakterizujú viaceré osobitosti. V súvislosti s oslavami stého výročia narodenia A. Jiráska, v rámci jiráskovskej akcie zahŕňajúcej viacero podujatí a projektov, vychádzali jeho súborné spisy – na titulných stranách možno čítať, že „Soubor spisů Aloise Jiráska vydávaný z podnětu presidenta republiky Klementa Gottwalda rediguje Zdeněk Nejedlý“. V r. 1950 vyšlo *Bratstvo* ako ich 8., 9. a 10. zväzok vo vydavateľstve Naše vojsko v edícii Odkaz národu. Hoci šlo o veľké, päťdesiatšícové náklady, *Bratstvo* takmer paralelne vyšlo aj v r. 1951 vo vydavateľstve Mír. Súvislosť medzi oboma vydaniaми naznačuje zhodný úvodný text Klementa Gottwalda – prihlásenia sa k Jiráskovmu odkazu. Jiráskovská akcia smerovala k širokému rozšíreniu Jiráskovho diela v novom čase pri zdôrazňovaní dedičstva ľudových husitských národných tradícií a v edičnej sfére priniesla aj isté redakčné úpravy textov. Chcela by som upozorniť konkrétne na fakt, že z jednotlivých vydaní boli odstránené autorské dedikácie – tým sa z diel stratilo čosi, čo ich ukladalo do konkrétnych ľudských vzťahov, reprezentujúcich však aj dôležitý širší kontext (pozri pozn. 21). Dobré si to zrejme uvedomoval I. Minárik, keď vysvetlivky ku každému dielu slovenského prekladu začínal poukázaním na danú skutočnosť: „Alois Jirásek venoval román Boj pri Lučenci, prvý diel trilogie Bratstvo, českému básnikovi Adolfovi Heydukovi (1835 – 1923), úprimnému priateľovi Slovenska. Predloha k nášmu prekladu však už toto venovanie neuvádza.“ (1-1954-435); „Alois Jirásek venoval román Mária, druhý diel trilogie Bratstvo, slovenskému historikovi Pavlovi Križkovi (1841 – 1902), kremnickému archívárovi a autorovi mnohých dejepisných štúdií. Predloha k nášmu prekladu však už toto venovanie neuvádza.“ (2-1954-463); „Alois Jirásek venoval román Žobráci, tretí diel trilogie Bratstvo, slovenskému botanikovi Jozefovi Ľudovítovi Holubymu (1836 – 1923), učencovi svetového mena. Predloha k nášmu prekladu však už toto venovanie neuvádza.“ (3-1954-523) V rozličných vydaniach neskorších rokov možno dedikácie nájsť znova. (Pohľad na jiráskovskú akciu v širšom zábere ponúka Michal Bauer, 1997.)

³⁰ V prvých knižných vydaniach Jiráskovho románu na začiatku 20. storočia (aj neskôr) zápis *bratstvo/Bratstvo* v texte kolísal, pričom toto kolísanie, akže nevykazovalo oporné známky funkčného rozlíšenia, vytváralo predpoklady na redakčné zjednotenie jedným alebo druhým smerom. Napokon,

Ak pri emblematickom pomenovaní diela nevzniká pri preklade z češtiny do slovenčiny problém s hľadaním adekvátneho ekvivalentu (*bratrstvo* – *bratstvo*), trochu iná je situácia, keď v českom texte vystupuje slovo *bratří*, ktoré v slovenčine nemá náprotivok so zodpovedajúcim zafarbením. Forma *bratří*, ktorú dnes nájdeme lexikograficky spracovanú ako variantnú podobu nominatívu plurálu substantíva *bratr* (popri bežnejšej a neutrálnej forme *bratři*), má osobitú históriu. Ide pôvodne o ženské kolektívum *bratřija*, teda o slovo s pôvodným hromadným významom – preto je aj vhodné spomenúť ho na tomto mieste, v blízkosti kolektíva *bratrstvo*. Sémantickým vývinom nadobudlo slovo viacero významov a hláskoslovným aj morfológickým vývinom (*bratřie* → *bratří*, pl. m.)³¹ sa priblížilo k plurálovej podobe *bratří*. Ako varianty sú plurálové podoby *bratři/bratří* (s príkladmi ako *bratři/bratří Čapkové; čeští bratři/bratří*) zachytené aj v *Internetovej jazykovej príručke* s komentárom: „... tvary *bratří, -ím, -ích, -imi* jsou významu hromadného, označovali se jimi bratří jako komunita, v některých spojeních žijí dodnes“.³² S plurálom *bratří* sa teda spája reziduálne zafarbenie hromadnosti.³³ Možno ešte poznamenať, že kým v SSJČ sú tieto tvary zachytené v hesle *bratr* ako variantná plurálová paradigma s kvalifikátormi *kníž. a zast.*, v SSČ sa uvádzajú bez kvalifikátora. Na rozdiel od výkladových slovníkov súčasnej češtiny má v ESSČ slovo *bratřie* samostatné heslo s polysémickou štruktúrou, kde v jednom z významom vystupuje aj plurálové výkladové synonymum *bratřici*:

bratřie, -ie f., pozd. pl. m.

k bratr

1. bratří, sourozenci mužského pohlaví
2. pokrevní příbuzní, zvl. bratřanci, synové otcova bratra
3. stoupenci Kristova učení, zvl. prvotní stoupenci Krista
4. bližní, souvěrci
5. bratří, mniši, kanovníci, členové (též) řeholního řádu, stoupenci stejné církve ap., „spolubratřie“
6. bratřici, vyznavači radikální reformace, zvl. příslušníci husitské obce n. členové jednoty bratrské

Bratrstvo ako proprium možno stretnúť aj v mimorománových Jirákových textoch z ciest po Slovensku: „A byly vzpomínky na lepší minulost, kdy tu neznali maďarsky, ani šlechtu, kdy v končinách od Váhu až za Košice všude ‚mělo Jiskrovo slovo těžkou moc‘, a kde Bratrstvo vládlo“ (Jirásek, 1922a, s. 311).

³¹ V poznámke *Kněz, bratr* v časopise *Naše řeč* z r. 1920 sa uvádza: „Mn. č. jmen *kněz* a *bratr* je *kněží, bratří* a skloňuje se podle »pani«. Pův. byla *kněžie, bratřie* hromadná jména jedn. č. žen. r. a znamenala asi »kněžstvo, bratrstvo« (jako dnes m. *pánové* někdy říkáme *panstvo*); říkalo se *čstná kněžie* (= ctní kněží), *milá bratřie* (= milí bratři), *ze čstné kněžie, k milé bratří* atd., ale brzy pro množný smysl vznikají i množné tvary“ (E. Z., 1920, s. 312).

³² Dostupné na internete: <https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=bratr>. [cit. 10. 11. 2020]

³³ Pri slovenskom nominatíve plurálu *bratia* takýto „kontinuantný“ významový odtienok hromadnosti nevystupuje, hoci ide o tvar toho istého pôvodu. („Tvar *bratia* mn. je reflexom psl. **brat(r)ija* ako starého kolektíva [„súbor bratov“]; SESS, s. 80).

Lexéma *bratřík* má v ESSČ samostatné heslo:

bratřík, -a m.

k bratr

1. expr. bratr, bratříček, sourozenec mužského pohlaví
2. expr. bratr, člen řeholního řádu, mnich
3. bratřík, vyznavač radikální reformace, zvl. příslušník husitské obce n. člen jednoty bratrské³⁴

Ukazuje sa – a prejavuje sa to aj v texte Jiráskovho diela –, že v komplexnej paradigmaticke slova *bratr* v češtine, kam patrí aj čiastková plurálová paradigma *bratří*, aj lexikalizovaný derivát *bratřík* s ďalšími derivátmi, nachádzame niektoré tvary a slová, aké pri slovenskom slove *brat* nevystupujú. Pritom však konkrétne slovo *bratřík*, aj vzhľadom na historické väzby a súvislosti, o ktorých píše A. Jirásek, našlo miesto v slovenskej slovnej zásobe ako prevzatie z češtiny.³⁵ Kým však v češtine *bratřík* vystupuje v slovotvornej paradigme slova *bratr*, v slovenčine ako prevzaté slovo vzhľadom na slovotvornú štruktúru a hláskoslovné odlišnosti stojí bokom a do slovotvornej paradigmy slova *brat* nepatrí.

V derivačných a motivačných vzťahoch, ako ich vidíme uplatnené v texte románú, možno pri pomenovaní *bratrstvo* vnímať nielen priamy derivačný vzťah so slovom *bratr*, ale aj sémantickú súvzťažnosť so slovom *bratřík* (*bratřici*). Potenciálne kolektívum *bratřictvo*, formálne súvzťažné so slovom *bratřík*, v texte trilógie a vlastne ani inde nenachádzame.³⁶ Ponúka sa interpretácia, že k bratříkom ako dedičom a nasledovníkom husitov (v zmenených podmienkach a s odlišným pôsobením) prešlo na uchopenie kolektívneho vnímania spoločenstva a na zachytenie kontinuity aj pomenovanie *bratrstvo* od husitských bratstiev a „vlastné“ kolektívum sa nevyužilo. Na rozdiel od hojne využívaného adjektíva *bratřický*, napr.:

Vě vsi jej uložili na prostoru u kostela, kdež několik raněných už leželo a kdež také stála řada bratřických vozů. (1-1978-135) • [...] *uviděl velké černé její oči plné hněvu a rozhořčení, když povídala, jak se dostala k Poberovi, hroznému hejtmanovi bratřickému.* (2-1978-195) • *Z těch pak pojednou vynořil se před nimi vpravo za řekou mohutný hrad, vysoko na vrchu, jako pevnost, Lubovňa zámek, ne bratřický, ne uherský, nýbrž třetího pána, jenž také měl panství v uherské zemi, polského krále, pána spisských měst i tohoto hradu.* (1-1978-350)

³⁴ Dostupné na internete: <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>. [cit. 15. 10. 2020]

³⁵ Pozri spracovanie slova *bratřík* ako historizmu v SSSJ: **bratřík** hist. člen vojenských skupín zložených väčšinou z bývalých husitských bojovníkov pôsobiacich na Slovensku v polovici 15. storočia.

³⁶ Len celkom ojedinele možno v historickej literatúre stretnúť spojenie abstrákt *husitství* a *bratřictví*, ktorým na slovenskej strane zodpovedá *husitstvo* a *bratřictvo* (pozri napr. formuláciu „třetí blok přednášek o nových pohledech na husitství a bratřictví na Slovensku“ v správe z konferencie *Husiti a bratřici na Slovensku*; Jurok, 2015, s. 256).

Pritom však vo vzťahu k bratstvu, bratom, bratříkom stretávame aj významovo súvzťažné adjektívum *bratrský*:³⁷

Cestou došiel roty bratrské, táhnoucí do Košic, kdež Jiskra sbíral pole proti Huňadovi, proti jeho švagru Szekelovi. Ten už ležel s vojskem na Košicku. (1-1978-43) • Byl už dlouho v ležení, dlouho na samém pochodu, stýskalo se mu po hluku a šumu, po bratrském veselí a pítkách i po bratrské „práci“. (1-1978-190) • *Když se dohodli, vyslal Radkovec rychlé posly Mikuláši Komorovskému na Podolince a Mikuláš aby vzkázal bratru svému Petrovi na Oravu a na Likavu a bratřím na Dunajec a posádkám bratrským v těch stranách.* (3-1978-285) • *Navečer téhož dne navštívili Talafúsa ostatní kapitáni bratrských houfů na Březovicích odpočívajících* (3-1978-344) • *Tady na Branisku sálalo a zářilo znamení, že se přiblížila bratrská pomoc* (3-1978-307).

Na záver tejto tematickej časti treba ešte vari zdôrazniť, čo už bolo pri pomenovaní bratříkov naznačené, no čo z hľadiska slovenského (a možno ani súčasného českého) jazykového vedomia nemusí byť pri pohľade na ekvivalenty *bratřík* – *bratřík* celkom triviálne: lexéma *bratřík* v češtine predstavuje primárne systémový modifikačný derivát, deminutívum k slovu *bratr* (tak ho napokon aj s dokladmi zachytávajú slovníky), a za významom, v akom ho dnes zväčša poznáme a v akom bolo prevzaté do slovenčiny, je špecifická lexikálna konkretizácia. Funkciu deminutíva v súčasnej češtine zastáva najmä druhostupňový deminutívny derivát *bratříček* – slovenský ekvivalent mu je *braček*. V Jiráskovom románovom texte v pôvodine a v prekladoch sa pritom ukazuje, že kým deminutívum *bratříček* v českom texte vlastne nenájdeme, v preklade je *braček* frekventovanejší.³⁸ Česká a slovenská podo-

³⁷ Kým adjektívum *bratřícký* formálne jednoznačne odkazuje k slovotvornému motivantu *bratřík/bratřici*, adjektívum *bratrský* odkazuje k *bratovi/bratom* širšie – môže, no nemusí odkazovať na bratříkov. Pod „bratskou pomocou“ mohla by sa v niektorej situácii chápať pomoc húfov bratříkov alebo jiskrovcov, konkrétne obsahové vzťahy by ukázala analýza kontextov s výskytom slov.

³⁸ Etymologický pohľad odкрýva aj pri slove *braček* vývinovú zaujímavosť – „zdrobnené *braček* je z pôvodného *bratček, od *brat-ec*“ (SESS). V texte románu sa české *bratříček* (na rozdiel od frekventovaného výskytu slova *bratřík*) nachádza len raz, v plurálovom oslovení, pričom kontext ponúka viac interpretačných možností – môže ísť o druhostupňové deminutívum k *bratr* alebo o prvostupňové deminutívum k *bratřík* v jeho lexikalizovanom význame (pri čítaní románového textu možno súčasne vnímať aj oboje): *A my jim, bratři, bratříčkové, odpovíme sprostně, jak bratrstvo odpovídá, odpovíme jim ohněm a holdy [...]* (3-1978-77). V prekladoch do slovenčiny nachádzame: *A my im, bratia, bratříčkovia, odpovieme prosto, ako odpovedá bratstvo: odpovieme im ohňom a nájazdom [...]* (3-1924-68). *** A my im, bratia, bračekovia, odpovieme prosto, ako odpovedá Bratstvo, odpovieme im ohňom a plienením [...]* (3-1954-79). Kým preklad z r. 1924 ponúka skôr interpretáciu *bratřici* – *bratříčkovia* (prípadne je preklad ako neraz aj na iných miestach len vo vleku češtiny), preklad z r. 1954 odkazuje na motiváciu *brat* – *braček* – *bračekovia*. V danom kontexte by sa možno skôr než *bratia, bračekovia* dalo očakávať oslovenie *bratia, bračekovci*, aj SNK prim-9.0-public-sane dokladá v oslovení prevahu tvaru *bračekovci* nad *bračekovia*. V porovnaní foriem *bračekovia* – *bračekovci*, ktoré výkladové slovníky podávajú ako variantné plurálové tvary, sa pri tvare s morféom -*ovci* ukazuje istý odtienok hromadnosti. Napokon, pokiaľ ide o pomenovania so živým slovotvorným formantom -*ovci*, práve v preklade z r. 1954 nachádzame ich reprezentantov v súborných rodových či rodinných menách, ako to uka-

ba (resp. dve prekladové slovenské podoby) textu diela aj tu odhaľujú viaceré funkčné diferencie v „bratskej jazykovej sfére“. Keď som svoj príspevok venovaný Vincentovi Blanárovi nazvala *Jiráskovské bratské impresie*, mala som popri dosiaľ povedanom na mysli ešte všeličo, čo bratrícka epopeja pri slove *bratr* ponúka na zamyslenie v každom z jazykov i v komparatívnom pohľade.

Bratr – brat a okolo

Ak sa venujeme fungovaniu slova *bratr* (*brat*) v románovej trilógii A. Jiráska *Bratstvo*, jeho pozoruhodnosť sa v porovnaní s rozličnými inými textami ukazuje okrem iného – a najmä – v tom, v koľkých významoch a ako v texte vystupuje.

Na prvom mieste spomeňme konkretizáciu významu v celku diela menej častú, no významnú vzhľadom na jeho deklarovaný zámer – vyzdvihnúť bratstvo Čechov a Slovákov. Ešte pred prvou kapitolou, v prológu, ktorým v konfrontácii so súčasnosťou autor vovádza čitateľov do historického kontextu, vyskytuje sa slovo *bratr* vo význame, ktorý slovníky formulujú ako „príslušník toho istého alebo príbuzného národa“ (KSSJ, SSČ).³⁹

Tu všude mělo Jiskrovo slovo těžkou moc, tu všude, kde slovenská řeč, kde dnes slyšeti násilím dušený stesk a němou žalobu bratří. Tenkrátě plně a směle zněl jejich válečný křik, když lid i zemané stáli po boku českých rot a bojovali pod jejich prapory jako ne-jeden Polák i Malorus. [...] Z hluku bitevního však rozcházel se Slovenskem i hlas české bible, jenž na kolik věků zase spojil ty dva bratry, rozloučené mečem maďarským. (1-1978-8)⁴⁰

---

zujú napr. úryvky z prvej kapitoly prvého dielu románu: *Mikuláš Frnčala z famílie Koziců, starý, bílých knírů i vlasů, vítal hosti už třetí den. [...] Zemané z domácích famílií Maloveckých a Kuděrašů přišli ovšem pěšky. (1-1978-11) * Mikuláš Frnčala z famílie Kozicov, starých, bílých fúzov i vlasov, vítal hosti už třetí deň. [...] Zemáni z domácích famílií Maloveckých a Kuděrašov přišli, pravda, pešo. (1-1922-9) ** Mikuláš Frnčala z famílie Kozicovcov, starý, s bílymi fúzmi i vlasmi, vítal hosti už třetí deň. [...] Zemani z domácích famílií Maloveckovcov a Kuděrašovcov přišli, pravdaže, pešo. (1-1954-11)*

³⁹ Ako vidno, do takejto jednej slovníkovej definície poľahky vojdú aj dva rozdielne, dobovo konkurenčné koncepty vzájomných česko-slovenských/slovensko-českých vzťahov: čechoslovakistický koncept jedného národa aj koncept dvoch príbuzných národov.

⁴⁰ „Hlas české bible“, spomenutý Jiráskom, nebol v čase udalostí ešte hlasom *Kralickej Bible*, ktorej vydanie o storočie neskôr (1579 – 1593; „jednodielka“ 1596) zásadnou mierou a na dlhý čas ovplyvnilo postavenie češtiny u slovenských evanjelikov. Keď však sledujeme fungovanie slov *bratr/brat* s ich paradigmatickým uložením, treba sa predsa aspoň v pol slove pristaviť pri *Jednote bratskej* (a jej členoch *českých bratoch*), v ktorej lone kralický preklad Bible vznikol a s ktorej písomníctvom sa aj do ďalších časov spája pomenovanie *českokralský pravopis*, resp. *bratský pravopis*. Kolokácie *Jednota bratská, čeští bratři/bratři, Bratská bible, bratský pravopis* predstavujú české lingvoreálie, pomenovania kultúrnych osobitostí, a pri jednotlivých lexikálnych členoch spojení ich nájdeme zachytené v českých výkladových slovníkoch. Súčasne však (v slovenskej podobe) predsa, vzhľadom na historické vzťahy a súvislosti, ide aj o slovenské lingvoreálie (k postaveniu *Kralickej Bible* a bibličtiny u slovenských evanjelikov pozri napr. Nábělková, 2008, 2013). V tomto smere je potom zaujímavé porovnať ich textový život aj spracovanie, resp. nespracovanie v českých a slovenských výkladových slovníkoch.

Bežnejšie sú však iné významové konkretizácie. V stručnosti možno v súlade s obsahovým plánom diela vyčleniť tri základné okruhy, kde sa pomenovanie *bratr* priebežne využíva: 1. ako pomenovanie príslušníkov bratstva, resp. aj širšie ľudí s ním spätých či spriaznených (bratříkov, starých husitov, jiskrovcov), 2. menej často, no predsa aj v súrodeneckom vzťahu brata a brata či brata a sestry – a napokon, v súvislosti s osobitosťami slovenského kontextu – 3. pri tradičnom (vzájomnom) pomenovaní a oslovení zemanov kolokáciou *pán brat*.⁴¹

Textová realizácia významov slova *bratr*, vyčleňovaných a definovaných v slovníkových statiach, je u Jiráka v *Bratrstve* pozoruhodná tým, že jednotlivé lexie môžu pomenovať aj tú istú osobu v spektre jej rolových úloh a vzťahov. Tak napr. Janko Kozic alias Vlk vystupuje ako brat v príbuzenskom vzťahu k súrodencom Štefanovi a Ondrejovi, pričom rodovým východiskom a príslušnosťou je aj „pán brat“, zeman, a napokon je vo svojom dominantnom románovom uložení bratom – členom bratstva, bratříkom. Na druhej strane sa zase aj v rámci jedného odseku možno stretnúť s rozličnými lexiami zo spektra významových konkretizácií lexémy *bratr*, osobitne ak sa pomenúva príbuzenský bratský vzťah v širšom zábere bratrického kontextu. Napr. v nasledujúcom úryvku, kde sa hovorí o Štefanovi Kozicovi, vystupuje *bratr* dvakrát v príbuzenskom význame a dvakrát možno plurálovú podobu *bratří* (so skupinovým či hromadným zafarbením) vnímať ako synonymum k *bratřici*:

Je kapitána Janka Kozice bratr, z Bošické doliny; tam otec jejich, starý zeman. [...] „Přijel za bratrem, za kapitánem. Zastesklo se mu doma, chtěl mezi bratří [...] „Kromě Údrckého čekáme ještě oba Komorovské,“ obracel Talafús. „Bratří jsou, slyšelas.“ (3-1978-51) * Je to brat kapitána Janka Kozica. [...] Přišel za bratom, kapitánom. Doma mu bolo smutno, chcel byť medzi bratmi. „Okrem Údrckého čakáme ešte obidvoch Komorovských“ obracal reč Talafús. „Sú bratia, počula si.“ (3-1924-46) ** Je to brat kapitána Janka Kozica. [...] Přišel za bratom, za kapitánom. Doma sa mu cnelo, chcel medzi bratov. [...] „Okrem Údrckého čakáme ešte oboch Komorovskovcov,“ obracal Talafús. „Sú bratia, počula si.“ (3-1954-53)⁴²

⁴¹ V prvom z vyčlenených okruhov možno pritom, osobitne v oslovení, počítať aj s ich kontextovou synonymizáciou s pomenovaniami ako *kamarát, priateľ*, teda s významovou konkretizáciou, kde sa prelína formalizovanejší vzťah členov spoločenstva so vzájomným vzťahom založeným na družnosti, s priateľským, kamarátskym vzťahom.

⁴² Pravda, spomínaní Poliaci Komorovskovci sú (podobne ako bratia Kozicovci) súčasne „príbuzenský“ aj „bratrický“ bratia – možno by v slovenských prekladoch význam zvolenej príslušnosti k bratstvu lepšie vystihoval inštrumentál *sú bratmi*. Jednoznačnosť interpretácie v zmysle príslušnosti k bratstvu by bola už v českom texte priniesla voľba inej formulácie (napr. *jsou bratříky, jsou v bratrstvu...*). V súvislosti s Komorovskovcami porov. ešte fragment, kde slovo *bratr* zreteľne vystupuje v príbuzenskom aj nepríbuzenskom význame: *Když se dohodli, vyslal Radkovec rychlé posly Mikuláši Komorovskému na Podolínece a Mikuláš, aby vzkázal bratru svému Petrovi na Oravu a na Likavu a bratřím na Dunajec a posádkám bratrským v těch stranách.* (3-1978-285)

V komparatívnom česko-slovenskom pohľade, ako už bolo povedané, na českej strane v pluráli popri nominatíve *bratři* (a ďalších zodpovedajúcich tvaroch) existuje väčšia variabilita vzhľadom na koexistenciu čiastkovej plurálovej paradigmy *bratři* – v slovenčine (vidno to aj v sledovaných prekladoch) obom českým plurálovým paradigmatickým súborom systémovo zodpovedajú tvary jednej plurálovej paradigmy *bratia*.

Oslovenia

V porovnaní s pomenúvaním „bratov rozličného typu“ vzniká iná a prekladovo náročnejšia, objektívne zložitejšia situácia s hľadaním a nachádzaním prekladových riešení pri oslovení, kde čeština má v singulári osobitný vokatívny tvar *bratře* (plurálové vokatívy sa formálne zhodujú s nominatívom *bratři, bratři*), kým súčasná spisovná slovenčina osobitnými tvarmi vokatívu (a v rozšírenom súčasnom nazeraní ani vokatívom v paradigmaticke substantív) nedisponuje.⁴³ V dvoch prekladoch Jiráskovho románu do slovenčiny vidíme niekoľko rozličných prekladových riešení, ktoré ukazujú jednak časť spektra možností slovenčiny pri vyjadrovaní oslovenia, jednak aj rozličné prístupy a osobné preferencie prekladateľov.

V nasledujúcom úryvku možno v textovej blízkosti vidieť využitie slova *brat* v príbuzenskom aj nepríbuzenskom význame, pričom v príbuzenskom význame ako pomenovanie v tretej osobe, v nepríbuzenskom s vokatívnu funkciou. Kým v českej pôvodine vystupuje v oslovení brata – bratříka vokatív, autori slovenských prekladov využili iné možnosti (*braček, brat môj*), ktoré zodpovedajú tendencii uplatňovať rozličné podoby oslovenia.

*„Na Dunajec přivezou Uherkyni, [...] „Zradila nás a tobě, Janko, zabila **bratra**, třeba ne sama.“ Podal Kozicovi ruku a ten se mu již neuhnul jako posledně na Březovicích, nýbrž stiskl mu pravici a řekl jen: „Tak, **bratře**.“ (3-1978-445) * „Na Dunajec dovezú Maďarku [...] Zradila nás a tebe, Janko, zabila **brata**, hoci nie sama.“ Podal Kozicovi ruku, a Kozic mu už nevyhýbal, ako posledne na Brezovici, ale stisol mu pravicu a len povedal: „Tak, **braček**.“ (3-1924-398) ** „Maďarku privezú na Dunajec [...] Zradila nás a tebe, Janko, zabila **brata**, hoci nie sama.“ Podal Kozicovi ruku a ten mu už neuhol ako naposledy v Brezovici, lež mu stisol pravicu a povedal iba: „Tak, **brat môj**.“ (3-1954-463)*

V obidvoch slovenských prekladoch románu na rozličných miestach vystupujú viaceré ekvivalenty českého oslovenia *bratře*, sú to najmä nominatívna forma *brat*, špecifická forma oslovenia *bratku*,⁴⁴ deminutívum *braček* a nominatívna forma

⁴³ K problematike vokatívu v slovenčine pozri napr. Miko, 1961; Paulíny, 1966, 1990; Slančová – Sokolová, 1995, 1998; Nábělková, 2019b.

⁴⁴ Vo výkladových slovníkoch ju nájdeme zachytenú v hesle *bratko* s poukazom na výlučné využitie formy *bratku* (pl. *bratkovia*) v oslovení (napr. KSSJ: **bratko** iba V -u mn. -ovia m. hovor. v oslovení

s postpozitívnym zámenom – *brat môj*.⁴⁵ Ukazuje sa, že v preklade z r. 1954 vysoko prevažujú oslovenia *brat môj*,⁴⁶ v preklade z r. 1924 je *brat môj* zriedkavejšie, pričom pri celkovej vyššej variabilite prekladových ekvivalentov v texte ťažko tu nájsť cieľené funkčné rozlíšenie.⁴⁷ Rámcovo sa pri porovnaní textu pôvodiny s frekventovaným využitím vokativu a jeho slovenských prekladov ukazuje, že využitie diferencných prekladových ekvivalentov, ktoré vychádzajú z jestvujúcich medzijazykových diferencií v rovine oslovenia (české *bratře* – slovenské *bratku*, *braček*, *brat môj*), značne posúva obraz vzťahov účastníkov literárnej komunikácie od pragmaticky neutrálnejšieho, formálnejšieho či aj takpovediac stroho mužného k príznakovejšiemu, vzťahovo bližšiemu, citovejšiemu, „mäkšiemu“. Na prekladovom posune sa prirodzene podpisujú vnútorné jazykové charakteristiky využívaných slovenských oslovení, deminutívnosť v slove *braček* a stopovo aj v ustrnutom *bratku*, privlastňovacie zámeno *môj*, hoci vystupuje len ako podporný prvok v spojení *brat môj* vo funkcii oslovenia. Špecificky sa potom v spektre slovenských oslovení vyníma sama oslovovacia forma *brat*, ktorá je pragmaticky v rovine vyjadrenia vzťahu českému *bratře* najbližšie, paradigmaticky však je len jednou – a nie najčastejšou – z možných foriem oslovenia. (V nasledujúcich ukázkach sú citáty v prekladoch zredukované na relevantné fragmenty.)

„Nejvyšší, pan Jiskra, mně poručil,“ hlásil, „abych ti oznámil, že vyjedete. Vyjedeš, zítra, s celou rotou, **bratře**.“ [...] *Dubánek se usmíval těše upřímně, bodrým tónem.*
 „Jde do tuha, **bratře**. (1-1978-240) * „[...] *Vyjdeš, bratku, zajtra s celou rotou.* [...] „Ide do tuha, **brat**.“ (1-1922-203) ** „[...] *Výraziš zajtra s celou rotou, brat môj.*“ [...] „Ide do tuhého, **brat môj**.“ (1-1954-248-9)
Znělo to káravě. „Ta tě, bratře, zmámi; a pamatuj na duši. Máš ženu –“ (1-1978-300)

braček, kamarát). K idiomatickej osihotenosti oslovovacej formy *bratku* pozri napr. aj výklad „oslovenie *bratku* je od staršej zdobneniny *brat-ok*“ (SESS), porov. i materiál súčasného jazyka v SNK prim-9.0-public-sane, v ktorom je tvar *bratku* hojne zastúpený, kým tvar *bratok* sa nevyskytuje ani raz. Oproti tomu Mária Ivanová-Šalingová (1977, s. 361) uvádza slovo *bratko* s kvalifikátorom fam. v štúdiu *O príbuzenských názvoch v slovenčine a češtine medzi rodinnými pomenovaniami bez naznačenia funkčného a formálneho obmedzenia*.

⁴⁵ K osloveniu typu *brat môj* bližšie v širšom kontexte problematiky oslovenia v slovenčine pozri Nábělková, 2019b.

⁴⁶ Oslovenie *brat môj* je výrazné vo všetkých troch dieloch prekladu z r. 1954, hoci tretí má v porovnaní s prvými dvoma iného prekladateľa (pozri pozn. 4).

⁴⁷ Potvrdenie povedaného by si vyžiadalo podrobnejší rozbor. Aj pri letmejšom pohľade sa však ukazuje, že napr. deminutívum *braček*, hojne využívané v preklade z r. 1922 – 1924, v oslovovacej funkcii vystupuje v komunikácii rozličných postáv, aj „bratrických spolubratov“, na druhej strane som ho nenašla tam, kde by som ho skôr bola čakala – v komunikácii medzi bratmi Kozicovcami, napr.: „[...] *dobře pamatuju, co mně otecko řekl, když mně žehnal. Jdi, pravil, viš, proč jdeš, proč tě posílám, všude na to pamatuj! A to chci, bratře, a budu, proto mne nech a o mne se nestarej!*“ (1-1978-310) * „[...] *A to chcem, brat, a budem tak konať* [...]“ (1-1922-264) ** „[...] *A to chcem, brat môj, a budem chcieť* [...]“ (1-1954-322). V situácii voľby oslovenia pritom všeobecne prirodzene ide alebo môže ísť aj o konkrétnu situáciu, nielen o stabilný (či stabilnejší) typ vzťahu s istou uzuálnou podobou oslovenia medzi postavami.

* [...] *Tá řa, bratku, zmámi* [...] (1-1922-255) ** [...] *Tá řa, brat můj, omámi* [...] (1-1954-312)
 „Pojď, **bratře**, nemůžeš, ulehni. Nemůže, **bratři**, klesá!“ *Radkovec přiskočil na pomoc a s Chujavou odváděl Talafúsa ze síně.* (3-1978-336) * „Pod, **braček**, nemůžeš stát, lahni si. Nemůže, **bratia**, klesá.“ [...] (3-1924-302) ** „Podže, **brat můj**, nevládzeš, lahni si. Nevládze, **bratia**, klesá!“ [...] (3-1954-350)
 „A jakže ty, **bratře**, viš...“ (3-1978-75) * „A akože to ty, **braček**, vieš?“ (3-1924-66) ** „A akože to ty, **brat**, vieš...“ (3-1954-76)
Jakpak, bratře, pohárek vína [...] (3-1978-191) * *Ako, braček, pohárik vína* [...] (3-1924-171) ** *Akože, braček, pohárček vinka* [...] (3-1954-197)

Ako vidno, pomerne vysokú variabilitu vo formách oslovenia v románovej trilógii môžeme sledovať v slovenských prekladoch, pri preklade českého vokatívu *bratře* do slovenčiny. Oproti tomu pri oslovení zemanov⁴⁸ – zemianskych „pánov bratov“ ako jednej zo sfér textového uplatnenia slov *bratr*, resp. *brat* – ukazuje sa zase väčší rozptyl foriem v českej pôvodine Jiráskovho textu (v preklade do slovenčiny je v tomto smere situácia jednoduchšie jednotná). Pomenovanie aj oslovenie zodpovedajúce slovenskému *pán brat* (*páni bratia*), vystupujúce vo vzájomných vzťahoch slovenských zemanov (neraz však aj vo vzťahu k nim z českej strany), predstavuje v Jiráskovom texte špecifickú a pomerne širokú sféru lexikálnych aj morfosyntaktických slovakizmov. V českom texte možno pri pomenovaní slovenských zemanov nájsť spojenie *pan brat* i (so špecifickou formou plurálu) *páni brati* – popri *páni bratři*, *páni bratří*. Pomenovania charakteristické pre slovenské zemianske prostredie fungujú takto aj v osloveniach, v singulári možno popri zriedkavom *pan brat* častejšie nájsť oslovenie *pane brat* i *pane bratře*, v pluráli *páni brati*, *páni bratři* i *pánové bratři*.

Mimo funkcie oslovenia nachádzame spojenia na niekoľkých miestach využité ako citátové v úvodzovkách, inde bez úvodzoviek, prípadne aj s explicitným vyjadrením, že ide o zemianskych pánov bratov:

Leccos věděl už od Bodorovského, jenž na nějaký čas se potloukal v okolí Košic po zemských kuriích u „pánů bratrů“ a opět se v Košicích znenadáni objevil. (2-1978-351) ● *Slamko z Ivanovců, „pán brat“, jenž v neděli u Koziců přenocoval a v pondělí ráno sem do své kurie se navrátil, dále jich hned nepustil.* (1-1978-64) ● *Tu se „páni bratři“ zemané nesmáli Chujavovi, aniž jej Janko Vlk okřikoval* [...] (2-1978-223) ●●

⁴⁸ K prítomnosti postáv zo zemianskeho prostredia možno uviesť napr. ich explicitné charakteristiky ako slovenských/uhorských zemanov: *Obojí ztracenci jeli před posilci se zasmušilým Janem z Kozolup v čele a před valným houfem, jemuž velel sám Janko Kozic a v němž byli ostatní slovenští zemané, jak se sjeli ve Zvolení, vedle obecného mužstva slovenského i českého. Slovenčinu však v tomto houfu bylo všude více slyšet.* (1-1978-328) ● *Huňady [...] uhodil pěsti do stolu. „Vy Uhři s těmi Čechy, s těmi kacíři!“ zvolal gubernátor. „Svého pravého vladaře neposlouchat, na sněmy nechodit, pomáhat husitům, vy uherští zemané, a proti svým!“ „Jsme Slováci, pane, a náš vladař je pan Jiskra, který je ustanoven ve jménu mladého krále v našem, slovenském viděku.“ Starý Dobák odpovídal pevně jako prve.* (1-1978-354)

[...] příbuzní všelijak vítali chudého strýce a ledajak chovali; častěji však nežli dříve navštěvoval staré známé, velkomožné pány i **zemanské pány bratry** [...] (2-1978-9) ● Tak utěšoval i zprávy sháněl, jak chodil hore Váhem, dolů Váhem **po pánech bratrech zemanských**, po jejich kuriích i do Nového Města, tam obzvláště do „fortalitia“, jak říkal tvrzí české posádky [...] (2-1978-369)

Keď sledujeme tieto oslovenia, ako príklady singulárových oslovení „zemianskeho typu“ môžu poslúžiť nasledujúce fragmenty, v ktorých sa ukazuje narastanie formálneho vyjadrenia vokatívnosti (a českosti) v dvoch členoch kolokácie – od žiadneho (pravda, s rozdielom *-á/-a-* v koreni: *pan brat*)⁴⁹ cez morfematické vyjadrenie na prvom člene (*pane brat*) po oba (*pane bratře*, kde už vlastne vystupuje aj česká podoba *bratr*). Vo dvoch z nasledujúcich dokladov oslovujú slovenského zemanu z českej strany (Jiskra, Pobera):

Janko jen šlehl svým černým zrakem po jizbě, doléval a také sám pil a připíjel si se zeman, se strýcem Rozvadským, jenž jako by okřál v tom šumu a hluku, všem připíjel, každého oslovuje: „No ještě tobě, spectabilis pan brat! Na tvoje zdraví!“ (1-1978-26) ●● *Bodorovský sebou škulb. „Pane brat, co si myslíš! Jsem uherský zeman, a ne kramář [...]”* (1-1978-183) ● *Sebeslavský, prokvetlý armalista, hladě kníry přistoupil k Jankovi Kozicovi a volal: „To je krása! To je krása!“ Oči mu svítily. „A kde žes je koupil, pane brat?“* (1-1978-17) ● [...] *Jiskra zvolal na Dobáka: „Nu pojedeme, ale smlouvy nemáš, pane brat!“* (1-1978-254) ●●● *„Já svým slovem a ctí zemanskou jsem se zaručil –“ „No, no, pane bratře, tos při kostkách a kartách také dělával a děláváš.“* (2-1978-322) ● *Pobera zrakem provázel odcházející paní, až zmizela za prahem. Pak se obrátil po Bodorovském: „Viš-li, pane bratře,“ řekl s úsměvem [...]* (1-1978-126)

Z plurálových vyjadrení „exoticky“ z hľadiska češtiny, ako aj z hľadiska slovenčiny vyznieva neuzuálna forma plurálu *brati* – *páni brati*, využitá v opise a povedľa podôb *páni bratři*, *pánové bratři* aj v oslovení:⁵⁰

⁴⁹ K funkčnému rozlíšeniu podôb *pán* – *pan* v češtine pozri napr. výklad v *Internetovej jazykovej príručke* (<https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=p%C3%A1n>. [cit. 10. 11. 2020]).

⁵⁰ V literárnom uplatnení formy *brati* má Alois Jirásek predchodcov, opakovane sa s ňou stretávame v básňach slovakofílskych básnikov Adolfa Heyduka či Rudolfa Pokorného (pripomeňme, že A. Heydukovi Jirásek aj venoval prvý diel svojej trilógie, pozri pozn. 21 a 29). V Heydukovej zbierke *Cymbál a husle* nájdeme oslovenie *brati* napr. v básni *Chudý kraj: V síle, brati, ukryt Jiskrův zlatý meč, / jedno srdce máme, jednu sladkou řeč, / mějme jednu vůli, buďme jeden rek: / zaroste nám štestím každý chotárek!* (Heyduk, 1876, s. 43), v inom poetickom uložení zas v básni *Slovenské husličky: Nehrajte mi na husličky, / zlatí báčikové, / mně zvuk každý jako luňák / storáz srdce klove / jsouť ty písne jako z horky / kolo tančící bosorky, / ty mně zpěvem, brati milí, / srdce ulúbily.* (Heyduk, 1876, s. 180); v zbierke R. Pokorného *Z hor* je jeden z viacerých výskytov oslovenia *brati* vo veršoch venovaných Tatrám: *Tu každý kámen mluví rtoma! / Ó ticho, brati, slyším Tater tlum — / ó druhá rodná krajínko má, / jen zpo-menu — a blíž jsem nebesům!* (Pokorný, 1881, s. 74). Nie je asi zbytočné poznamenať, že hoci ide o pôvodné české básnické diela, obidve knihy majú vzhľadom na prítomnosť slovenských reálií a slovakizmov v závere vysvetlivky aj slovensko-český slovníček.

O týchto a jiných líbeznostech tureckých mluvili jednou za teplé noci červnové u kapitána, u Kozicova stanu, kdy ohnik dohořival a kdy hvězdy krásně svítily. Páni brati všichni kolem seděli, i kapitán [...] (3-1978-44) ● Ach, jak se těšil, on, Chujava, tenkrát, však že se páni brati pamatují, té noci, když jim Žáček vypravoval o tom velikém krásném světle nad Konstantinopolí městem, o svatě záři od anděla strážce. (3-1978-96) ● „Proto, páni brati, nebudeme dlouho sedět; za tmy musíme zase na koně,“ poroučel rotmistr. (2-1978-107) ● ● Bodorovskému se nechtělo, křičel, že je zeman, křičel, aby páni bratři hájili zemanské svobody [...] (1-1978-227) ● Páni bratři se již vraceli z kostela. (1-1978-251) ● Zaradoval se, zaradovali se páni bratři, Matuka Juro, jenž hořel pomstít Dobáky, Rakolubský, Ondris Chujava alias Slimáček [...] (1-1978-398) ● „Jsme nasuchu, páni bratři. Při víně to sjednáme líp.“ (1-1978-25) ● ● ● [...] vtom se však Dým Rozvadský rozkřikl: „Silentium! Ticho, pánové bratři! Štefan at' mluví.“ (1-1978-49)

Uplatnené výrazové prostriedky, ležiace z hľadiska miery ich slovacity na škále, slúžia na zachytenie koloritu slovenského zemianskeho života spolu s pomenovaniami rozličných reálií aj s uplatnením latinčiny v podobe jednotlivých výrazov alebo dlhších textových fragmentov⁵¹ (osobitne, no nielen v prejave vzdelaného zemana Blažeja Rozvadského) – napokon, latinčina sa objavuje aj ako súčasť oslovení:

⁵¹ V *Bratrstve* nájdeme v poznámkach pod čiarou vysvetlenia slov ako *familie* – zemanská rodina, *kurie* – zemanský príbytek, *almaristé* – drobná šlechta bez pozemkú [...], *cimery* – erby a podobne aj iné slová vzťahujúce sa na rozličné sféry a stránky dobového života. Vydania Jiráskovho *Bratrstva* tak (popri inom) možno na jednej strane vnímať ako priestor sprístupňovania istých častí slovenskej lexiky českému čitateľovi pri čítaní textu s pomocou podstránkového prílohového slovníčka (k problematike prílohových slovníčkov v česko-slovenskom kultúrnom kontexte pozri Nábělková, 2019a, 2020), na druhej strane sa ako odraz významu Jiráskovho diela (a podobne aj pri Božene Němcovej) mnohé z výrazov dostali ako heslové slová do výkladových slovníkov češtiny, niektoré aj s dokladmi priamo z *Bratrstva*. Napr. *kurie* či *kozub* sú v PSJČ (stručnejšie aj v SSSJČ) spracované s uvedením dokladov z prvého dielu trilógie: *Jeho roubená kurie pod doškovou střechou byla jich [hostí] plna*. Jir. ● *Oheň plápolal na kozubu pod očuzeným kotlem*. Jir. Podobne nájdeme s dokladom z *Bratrstva* v slovníkoch spracované slovo *kečka*. PSJČ: *kečka* dial. *copánek z vlasů*. *Detvanci s kečkami přes spánky i za ušima*. Jir.; SSSJČ: *kečka* (sloven.) zast. a nář. *copánek*, *pletence vlasů*; kštica: *Dětvanci s k-mi přes spánky i za ušima* (Jir.). V súvislosti s kečkami dovoľm si uviesť medzixtextovú súvislosť, ktorá sa týka vzťahu Detvanov k svojim kečkám či vrkôčikom. Zrejme najznámejší je v tomto smere motív zo Sládkovičovho *Detvana*, verše: *A zrezať tieto vrkoče vranie? / Radšej dolu celú hlavu! [...] Nič mi nedajte, nič mi nedajte, / len mi okrasu túto nechajte, / nie vami, Bohom mi danú!* (https://zlatyfond.sme.sk/dielo/16/Sladkovic_Detvan/6. [cit. 10. 11. 2020]). U Jiráska (pri sládkovičovskej inšpirácii?) je do diela zakomponovaný dramatický „kečkový motív“ strihania za trest – silu trestu pre Detvana, ktorému taká pohana bráni ďalej hrdo existovať vo vlastnom spoločenstve, zhŕňa jedna z postáv do výroku: „*Zbojníkem bude!*“ (2-1978-50). V zástoji Detvanov v diele (S. H. Vajanský ho v recenzii označil za anachronizmus, 1907) a v ich vykreslení, predstavujúcom „ľudový obraz“ komplementárny k „zemianskemu obrazu“, dá sa vidieť aj jeden z prejavov súdobého vnímania Detvy (v románe možno sledovať posuny v zápise mena *Detva* – *Děva*) ako istého prototypu ľudovej slovenskosti. V súvislosti s dobovou inšpiratívnosťou rázovitého života pod Poľanou možno pripomenúť aj českú maliarsku kolóniu – jej existenciu na prelome storočí inicioval Jaroslav Augusta, pravidelne či menej pravidelne prichádzali do Detvy mnohí českí výtvarní umelci. Jiráskovo vykreslenie Detvy sa tak dá vnímať aj ako literárna súčasť komplexnejšieho obrazu.

Janko [...] všem připíjel, každého oslovuje: „No ještě tobě, *spectabilis pan brat!* Na tvoje zdraví!“ (1-1978-26) ● „Sestřenci moji jim splatili, Janko, Ondrejko, hrdinové, a protože *domini spectabiles, pánové brati oba*, a všichni vivant! Vivant!“ (2-1978-24) ● Rozvadský přisvědčoval, že ano, jen co ten hluk – A začal ho zažehňávat, vztahuje ruce do výše a vykřikuje: „*Silentium! Ticho, domini spectabiles!*“ A zase na švagra: „Kozic Frnčalo, švagr můj!“ Ale *pánové bratři* neslyšeli. (1-1978-30) ● Potom podával Dým Rozvadský ruku *pánům bratřím*, naposledy je oslovil „*spectabiles*“ a přidal „*generosi*“, s tím přáním, aby zdrávi a v slávě zas přijeli. (1-1978-66)

Niektoré z osobitostí oslovení v pôvodnom českom texte románu, ktoré možno hodnotiť ako morfosyntaktické slovakizmy, vystupujú aj pri vlastných menách. Jirásek zvolil pre svoje výrazné postavy zo slovenského zemianskeho prostredia, bratov Kozicovcov, krstné mená Janko a Ondrejko, tretí z bratov je Štefan. Celkovo výskyt slovenských mien odlišných od mien českých bratříkov na širokej ploche trilógie kontinuálne dokladá a pripomína prítomnosť slovenských postáv, pri Kozicovcoch sú však voľba mien a ich fungovanie v českom texte osobitne zaujímavé tým, že ich deminutívna hypokoristická podoba na -o vystupuje – tak ako v slovenčine – rovnako vo funkcii pomenovania i oslovenia na rozdiel od bežných českých oslovení vokatívom mena.⁵² Vidno to napr. v opise komunikácie dvoch Kozicovcov v porovnaní s rozhovorom českých postáv, Petra Aksamita a Jana Talafúsa:

[...] zeptal se *bratra Janka*, který se na svém loži nějak vrtěl: „*Janko*, co myslíš, jak to tam Rakolubský povídal, že by Jiskra musil rozpustit houfy, co myslíš?“ „[...] Jiskra ještě ze služby nepouští.“ / „A což, *Janko*, pustí-li přece?“ / „Pustí-li, no, *Ondrejko*, já se k oteckovi za pec nevrátím. A spí už!“ / Natáhl se, zavrtal a za chvíli tvrdě usnul. *Ondrejko* však nemohl, uvažoval dál, o tom zvláště, že *Janko* mluvil jen o sobě, on že by se nevrátil za pec, ale jemu, *Ondrejko*vi, že už napřed nebránil. (2-1978-365) ● ● „*Jene, bratře Jene*, tak už mluvíš jako o nevěstě nebo ženě a ona je –“ „*Zemanka*,“ vpadl Talafús prudce. „*Pěťe*, pomlč, sic by –“ (1-1978-301)

Jiráskovo narábanie s českými a slovenskými menami v *Bratstve* využité v záujme literárneho stvárnenia mnohorakej románovej (i historickej) skutočnosti by stálo za hlbšiu analýzu, v krátkom obraze vari stačí upozornenie – medzi iným – aj na tieto propriálne osobitosti.⁵³

⁵² V súvislosti so slovenskými deminutívami typu *Janko, Ondrejko* a časom ich vzniku možno odkázať na historické analýzy, podľa ktorých podobu slovenských hypokoristik typu *Jano, Mišo* a aj deminutív ako *Janko, Janičko* umožnil zánik morfolologickej funkcie morfémy -o ako starého vokatívneho exponentu pri skloňovaní pôvodných *a*-kmeňov a jej „uvoľnenie“ na slovotvorné využitie pri tvorbe nových mien. Eugen Pauliny uvádza doloženosť mien na -o od 13. storočia a s tým aj možnosť datovať už spred tohto času proces zániku vokatívu v strednej slovenčine (Pauliny, 1990, s. 38).

⁵³ Dodajme ešte, že textovú absenciu vokatívnych tvarov pri menách slovenských postáv vidíme aj inde, a to i pri takých, ktoré v češtine vokatívne tvary majú: „*Štefan*, děkujem ti vděčně. Tos mi udělal radost –“ / *Byla by postála, ač fučelo a sniž padal*, byla by se ještě vyptávala, *Štefan* však na její děkování se

Jiráskovo jubileum

Pod týmto spojením sa ľudom tak či onak zblíženým so životom a dielom Aloisa Jiráskaa (popri dátumoch ohraničujúcich životnú cestu)⁵⁴ zrejme vynoria dva roky, 1921 a 1951, jeho široko pripomínané a oslavované sedemdesiate a sté výročie narodenia, ktoré sa zhodou okolností obidve ukladali na začiatok nových období v našich dejinách (obidve tromi rokmi vzdialené od medzníkových „osmičkových rokov“). Od udalostí v r. 1921 uplynulo už sto rokov – bol to čas veľkých osláv Jiráskovho 70. jubilea v českých krajinách aj na Slovensku a s rokmi okolo aj čas širokého jubilejného sprítomňovania, vydávania Jiráskovho diela. S výročím sa spája Jiráskova posledná návšteva Slovenska – prvá „československá“ v porovnaní s tromi cestami na Slovensko z r. 1896, 1897 a 1907, veľká časom splnených túžob a nádejí, aké v diametrálne inej situácii vkladal do literárneho textu *Bratrstva*, veľká i z hľadiska spoločenského prijatia, viacdnového uctenia si spisovateľa v Bratislave. Ako v danej súvislosti napísali Milan Pokorný a Miloš Zelenka v štúdiu *Jirásek v Bratislavě (Příspěvek ke studiu česko-slovenské vzájemnosti)*, podrobne rozoberajúcej mimoriadne podujatie: „Právě *Bratrstvo* se stalo jakýmsi leitmotivem Jiráskovy poslední návštěvy Slovenska“ (Pokorný – Zelenka, 2001, s.101).

Návšteva však mala aj celkom špecifický cieľ, Jiráskovo osobné zaštitenie práve založeného *Jiráskovho fondu* na podporu slovenskej činohry Slovenského národného divadla. Je pritom príznačné, ako sa pri viacerých závažných udalostiach či projektoch s odstupom rokov objavili vedľa seba emblematické osobnosti českého a slovenského národného, kultúrno-literárneho života – Alois Jirásek a Pavol Országh Hviezdoslav, osobne či neskôr sprostredkovane cez mená. Hviezdoslav sa v r. 1918 zúčastnil 50. výročia polozenia základného kameňa Národného divadla v Prahe, kde sa spoločne s Jiráskom prihlásili k česko-slovenskej vzájomnosti. V r. 1921 bol spolu s Vavrom Šrobárom na čele čestného výboru slovenských jiráskovských osláv. V 50. rokoch sa ich mená stretli pri dvoch veľkých vydavateľských projektoch – vydávaní Jiráskových spisov (v rámci širšej jiráskovskej akcie) a založení Hviezdoslavovej knižnice.⁵⁵

---

usmál a řekl: „Proto jsem k vám přišel. No, dobrou noc, Zuzka,“ a zmizel. (2-1978-372) Na druhej strane sa aj pri vzájomnej komunikácii slovenských postáv vokativy pri rozličných menách objavujú – napr. v rozhovore Janka Kozica a slovenského zemianskeho bratrika Ondrisa (v prekladoch Ondriša) Chujavu Slimáčka, kde meno *Janko* v oslovení vystupuje v tvare vhodnom s nominatívom, kým *Chujava* i *Slimáček* nadobúdajú vokatívnu podobu: [...] *Ondris Chujava, jenž se nenadál, zvolal: / „Jak to víš, Janko!“ / „No, zapírej, Slimáčku!“ / Již nezapřel a vyznal, že ještě žádnou na světě neměl tak rád, že po žádné tak netoužil. / „Nu, mně se také líbila,“ přiznal Janko [...] „No, ale ty, Chujavo, jsi mladší nežli já, o mnoho sice ne –“ / „A jistě o dvě léta!“ / Janko se zasmál. / „Dvě léta jsou dvě léta, Janko, no – však neřikám, že se budu ženit, ale nepůjde-li Evuška za mne, ostanu jako starý hřib, věru.“ (2-1978-296)*

⁵⁴ 23. 8. 1851 – 12. 3. 1930. V roku 2021 uplyva 170 rokov od Jiráskovho narodenia.

⁵⁵ Prepojenie obidvoch podujatí s očakávaním ich kultúrno-ideového pôsobenia v Českom aj slovenskom prostredí formuloval K. Gottwald v *Liste k Akademii na oslavu stého výročia narodenia Pavla Országha Hviezdoslava* z 31. januára 1949 (Nábělková, 2019a, s. 422).

Keď sa pozrieme na vydania dvoch prekladov Jiráskovho *Bratrstva* do slovenčiny, vidno, že obidva vyšli v blízkosti týchto výročí, preklad v r. 1954 na základe českého vydania z r. 1951 (pozri pozn. 29). Oficiálna pozornosť a s ňou späté dvojaké „poštátne“ diela A. Jiráska isto vo svojom čase prispeli k jeho širokému čítaniu a poznaniu, na druhej strane predznamovali či spôsobili aj isté ideologicky podmienené odvrátenie sa od neho po spoločenskej zmene v r. 1989, ako na to v r. 1995 poukázal v stati *Kopací míč Jirásek* Alexandr Stich.⁵⁶

Bratrstvo Aloisa Jiráska predstavovalo aj predstavuje román podávajúci literárny obraz špecifického výseku slovenských dejín charakterizovaného slovensko-českým kontaktom, román, ktorý vo svojom čase cielene a účinne niesol posolstvo česko-slovenskej/slovensko-českej vzájomnosti. Ostáva pozoruhodným dielom aj dnes, pričom to, čo ponúka lingvistickému pohľadu, nebolo ešte využit.

Dovolila som si pristaviť sa pri jubileu Vincenta Blanára aspoň malou – v súzvuku s Jiráskovým vyzdvihnutím slova „rhapsodie“ – rapsodickou komparatívnou sondou. Na záver ponúkam ešte ako obraz zo života textov úryvok s Jiráskovým videním čítania listiny v kúrii 15. storočia v Zemianskom Podhradí. V češtine a dvoch slovenských prekladoch, bez komentára, len tak...

„Tu máš, přečti si to,“ zvolal, podáváje Sebeslavskému list hrubého papíru volně složeného. [...] Než sivý armalista nevěděl si s papírem rady [...] Šel z rukou do rukou, až zůstal v Dýmových. Bílá hlava s copánky po spáncích, zdravě zardělá, vynikala skoro nade všechny. Stál zpřímá, víc k oknu otočen, list v rukou kus před sebou (byl dalekozraký), stál rovněji, vážně, vědom si svého umění. „To není latinsky,“ řekl zklamán, „česky – tomu každý rozumí.“ „Jen čti!“ (1-1978-26/7)

*

„Tu máš, přečítaj si to!“ zvolal, podávajúc Sebeslavskému list hrubého papiera, volne složeného. [...] Ale sivý armalista nevedel si s papierom rady [...] Šiel z ruky do ruky, až zostal v rukách Dymových. Biela jeho hlava, s vrkôčikmi na sluchách, zdravo sa zapýrila a vynikala skoro nad všetkých. Stál vzpriamený, viac k oknu obrátený, a držiac list v rukách pred sebou (bol d'alekozraký), stál rovnejšie, vážne, vedomý svojho umenia. „To je nie latinsky,“ riekol sklamaný, „česky – tomu každý rozumie...“ „Len čítaj!“ (1-1922-22)

**

„Tu máš, přečítaj si to,“ zvolal a podával Sobeslavskému list volne složeného hrubého papiera. [...] Lenže šedivý armalista nevedel, čo si s papierom počať [...] List šiel z rúk do rúk, až zostal v Dymových. Biela hlava s vrkôčikmi na sluchách a so zdravým rumencom na tvári vynikla skoro nad všetkých ostatných. Stál vystretý, obrátený väčšmi k obluku, s listom v rukách kus pred sebou (bol d'alekozraký), ba stál rovnejšie, vážne, vedomý si svojho umenia. „To nie je po latinsky,“ povedal sklamaný, „po česky – tomu každý rozumie.“ „Len čítaj!“ (1-1954-27/8)

⁵⁶ Text A. Sticha možno čítať ako apel na poznanie, čítanie literárnych diel, nevzdávanie sa kultúrnych tradícií. K hodnotiacim slovám o A. Jiráskovi ako autorovi historickej prózy („toto není ‚beletrizovaný dějepis‘, to je velký slovesný výkon“) dodáva: „[...] prosím opravdu přečíst – celé a důkladně – a promyslet. Je to nezbytné pro celkovou intelektuální hygienu a plyne to i z nutného pocitu zodpovědnosti vůči mladší a mladé čtenářské i odborné veřejnosti“ (Stich, 1995, s. 166).

P r a m e n e
(Výber z českých a slovenských vydání *Bratstva*
a sprievodných próz Aloisa Jiráska)

- JIRÁSEK, Alois: *Bratrstvo: Tři rhapsodie. I. Bitva u Lučence*. Praha: J. Otto 1900. 442 s.
- JIRÁSEK, Alois: *Bratrstvo: Tři rhapsodie. II. Mária*. Praha: Praha: J. Otto 1905. 475 s.
- JIRÁSEK, Alois: *Bratrstvo: Tři rhapsodie. III. Žebráci*. Praha: J. Otto 1909. 493 s.
- JIRÁSEK, Alois: *Bratrstvo. I. Bitva u Lučence*. E-kniha. Praha: Městská knihovna v Praze 2019. 417 s. [Podľa vydania: JIRÁSEK, Alois: *Bratrstvo. 1. Bitva u Lučence*. Praha: Československý spisovatel 1978. 400 s.] Dostupné na: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/48/04/93/bratrstvo_i.pdf. [cit. 19. 10. 2020]
- JIRÁSEK, Alois: *Bratrstvo. II. Mária*. E-kniha. Praha: Městská knihovna v Praze 2019. 438 s. [Podľa vydania: JIRÁSEK, Alois: *Bratrstvo. 2. Mária*. Praha: Československý spisovatel 1978. 426 s.] Dostupné na: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/48/04/94/bratrstvo_ii.pdf. [cit. 19. 10. 2020]
- JIRÁSEK, Alois: *Bratrstvo. III. Žebráci*. E-kniha. Praha: Městská knihovna v Praze 2019. 493 s. [Podľa vydania: JIRÁSEK, Alois: *Bratrstvo. 3. Žebráci*. Praha: Československý spisovatel 1978. 479 s.] Dostupné na: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/48/04/95/bratrstvo_iii.pdf. [cit. 19. 10. 2020]
- JIRÁSEK, Alois: *Bratstvo: Tri rapsodie. I. Bitka pri Lučenci*. Poslovenčil Fr. Košťál. Turčiansky Sv. Martin: nákladom vydavateľstva „Svetovej knižnice“ 1922. 336 s.
- JIRÁSEK, Alois: *Bratstvo: Tri rapsodie. II. Mária*. Poslovenčil Fr. Košťál. Turčiansky Sv. Martin: nákladom Knižtlačárskeho účastinárskeho spolku 1923. 374 s.
- JIRÁSEK, Alois: *Bratstvo: Tri rapsodie. III. Žobráci*. Poslovenčil Fr. Košťál. Turčiansky Sv. Martin: nákladom Knižtlačárskeho účastinárskeho spolku 1924. 441 s.
- JIRÁSEK, Alois: *Bratstvo: Tri rapsodie. I. Boj pri Lučenci*. Preložil a vysvetlivky spracoval Ivan Minárik. Verše prebásnil Viliam Turčány. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1954. 467 s.
- JIRÁSEK, Alois: *Bratstvo: Tri rapsodie. II. Mária*. Preložil a vysvetlivky spracoval Ivan Minárik. Verše prebásnil Viliam Turčány. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1954. 452 s.
- JIRÁSEK, Alois: *Bratstvo: Tri rapsodie. III. Žobráci*. Preložil Štefan Gráf, vysvetlivky spracoval Ivan Minárik. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1954. 531 s.

B i b l i o g r a f i a

- Alois Jirásek. Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narodenin. Eds. M. Hýsek – K. B. Mádl. Praha: J. Otto 1921. 512 s.
- BAUER, Michal: Jiráskovská akce (Medializace literatury na přelomu 40. a 50. let). In: *Tvar*, 1997, roč. 8, č. 16, s. 10 – 11.
- BENEŠ, Josef: Osobní jména v Jiráskově díle. In: *Oběžník Kruhu přátel českého jazyka*, 1951, roč. 4, č. 20, s. 1 – 2.

BRAXATORIS, Martin: Téma husitsko-evanjelickej continuity na Gemi, v Malohonte a Novohrade a otázka cyrilometodska-husitskej continuity v historických prácach a traktátoch slovenských evanjelikov. In: Vedecký časopis o kultúre regiónov na Slovensku, 2017, roč. 1, č. 1, s. 13 – 45.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Hromadnosť (kolektívnosť) a individuálnosť ako jazykové a sociálne kategórie. In: Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte spisovnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca. 7. Eds. S. Ondrejovič v spolupráci s J. Vrábľovou a A. Krausovou. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2013, s. 117 – 130.

DVOŘÁK, Pavel: Vasko nevinný. In: Stopy dávnej minulosti 7: Slovensko na konci stredoveku. Budmerice: Rak 2004, s. 187 – 201.

DVOŘÁKOVÁ, Iva: Vzájemný preklad ve vývoji česko-slovenských a slovensko-českých vztahů. Zčešťování – poslovenčovanie – prepis – prevod – překlad. Dizertační práce. Praha: FF UK 2019. 216 s.

E. Z.: Kněz, bratr. In: Naše řeč, 1920, roč. 4, č. 10, s. 312.

FEDORČÁKOVÁ, Mária: „Vy zly a nespravedlivy lvde Bardiovcí“. Mesto Bardejov v boji proti zbojníkom v 15. storočí. In: Theatrum Historiae 16, 2015, s. 25 – 39.

HAVRÁNEK, Bohuslav: O dobovém zbarvení jazyka u Jirásků. In: Alois Jirásek. Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin. Eds. M. Hýsek – K. B. Mádl. Praha: Nakladatelství J. Otto 1921, s. 348 – 361.

HEYDUK, Adolf: Cymbál a husle. Praha: I. L. Kober 1876. 393 s.

HLŮŠKOVÁ, Hana: Téma pôvodu spoločenstva v ústnej historickej tradícii na Slovensku (konfesionálna a etnická identifikácia). In: Etnologické rozpravy, 1995, roč. 2, č. 1, s. 26 – 33.

HÚŠČAVA, Alexander: O činnosti zbojníckych družín na severovýchodnom Slovensku na konci XV. stor. (Bardejovský výhražný list vo svetle histórie). In: Historické štúdie 2, 1956, s. 181 – 215.

CHALOUPECKÝ, Václav: Bardějovská listina. In: Průdy, 1923, roč. 7, č. 1, s. 34 – 35.

CHALOUPECKÝ, Václav: Středověké listy ze Slovenska. [Jiráskovo Bratrstvo v dokumentech]: sbírka listů a listin, psaných jazykem národním. Bratislava – Praha: Melantrich 1937. 266 s.

Internetová jazyková príručka. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. Dostupné na: <https://prirucka.ujc.cas.cz/>. [cit. 10. 11. 2020]

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária: O príbuzenských názvoch v slovenčine a češtine. In: Slovenská reč, 1977, roč. 42, č. 6, s. 356 – 365.

JEŽ, Štěpán: O slovenské literatuře. In: Cesta, 1922, roč. 4, č. 3, s. 51.

JIRÁSEK, Alois: Na Šaryšsku. In: Rosmanitá prosa: Obrázky a studie 3. Praha: J. Otto 1914, s. 219 – 221.

JIRÁSEK, Alois: Z první cesty za „Bratrstvem“. In: Směsa beletrie i paměti. Praha: J. Otto 1922a, s. 310 – 318.

JIRÁSEK, Alois: Z první cesty za „Bratrstvem“. In: Směsa beletrie i paměti. Praha: J. Otto 1922b, s. 319 – 324.

JÓNA, Eugen: Novohradské nářečia. Bratislava: Veda 2009. 164 s.

JUROK, Jiří: Mezinárodní vědecká konference „Husiti a bratřici na Slovensku“. In: Mediaevalia historica Bohemica, 2015, roč. 18, č. 1, s. 255 – 257.

KLÍMA, Stanislav: Slovenská vzpomínka na Jiráška. In: Alois Jirásek. Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin. Eds. M. Hýsek – K. B. Mádl. Praha: Nakladatelství J. Otto 1921, s. 446 – 447.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Svedectvo dejín o slovenčine. Martin: Matica slovenská 1980. 264 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Slovenčina a slovanské jazyky II. Fonologický vývin. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 365 s.

KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2015. 704 s.

KRIŽKO, Pavol: Bratrstvo. Tri rhapsodie. Bitva u Lučence. In: Národné noviny, 1901, roč. 32, č. 4 (10. 1. 1901), s. 1.

LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav: Historická mluvnice češtiny. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1986. 424 s.

LEŇO, Andrej: Tri cesty A. Jiráška na Slovensko za materiálmi k Bratstvu. In: Česká literatura, 1976, roč. 24, č. 4, s. 344 – 354.

MIKO, František: K otázke vokativu v spisovnej slovenčine. In: Slovenská reč, 1961, roč. 26, č. 1, s. 32 – 40.

NÁBĚLKOVÁ, Míra: Pes Zagroš a sučka Zadva, vlk Hlt, lev Lev, čmeliak Smeliak – čiže mená hrdinov v detskej literatúre. In: Onomastický zpravodaj ČSAV (Zpravodaj Místopisné komise ČSAV), 1986, roč. 27, č. 1, s. 57 – 82.

NÁBĚLKOVÁ, Míra: Slovenčina a čeština v kontakte: pokračovanie príbehu. Bratislava – Praha: Veda, vydavateľstvo SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2008. 364 s.

NÁBĚLKOVÁ, Míra: Bibličtina a Kralická biblia v slovenskom evanjelickom prostredí – literárne dozvuky. In: Historie – Otázky – Problémy, 2013, roč. 5, č. 2, s. 255 – 265. (Tematické číslo: Česká bible: Kulturní, ideový a politický fenomén v proměnách staletí.)

NÁBĚLKOVÁ, Míra: Slovakismy v češtině. In: CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. 2. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2017, s. 1650–1656. Dostupný na: https://www.czechency.org/slovník/SLOVAKISMY_V_CESTINĚ. [cit. 25. 10. 2020]

NÁBĚLKOVÁ, Míra: Hroznové víno... Komunikačné nástrahy slovensko-českej lexikálnej medzijazykovej homonymie. In: Jazyk a jazykoveda v pohybe II. Ed. B. Chocholová et al. Bratislava: Veda 2017, s. 321 – 343.

NÁBĚLKOVÁ, Míra: Pestovanie biliterárnosti ako súčasť kultúrnej politiky a jazykového plánovania v československom kontexte (Chmelovské inšpirácie). In: Slovenská literatúra, 2019a, roč. 66, č. 6, s. 417 – 429.

NÁBĚLKOVÁ, Míra: „Prihováram sa ti, Janko môj, ku sviatku...“ K osloveniu v slovenčine (a ešte čosi navyše). In: Jazykovedný časopis, 2019b, roč. 70, č. 3, s. 627 – 651.

NÁBĚLKOVÁ, Míra: Biliterárnosť, bilingvizmus a „prílohové slovníčky“ ako textová lexikografická opora v českom a slovenskom literárnom priestore. In: Slovenská literatúra, 2020, roč. 67, č. 1, s. 11 – 35.

NÁBĚLKOVÁ, Míra: Vrstevnice. Niekoľko jubilejných slovensko-českých lexikálnych drobností. In: Slovanské a slavistické reflexe. Sborník k životnému jubileu profesorky Hany Gladkové. Eds.: Ginka Bakardžieva et al. Červený Kostelec: Pavel Mervart 2021, s. 31 – 60.

PAULINY, Eugen: Zánik vokatív v slovenčine. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1966, roč. 12, s. 321 – 323.

PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 256 s.

PAULINY, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Na vydanie pripravil P. Žigo. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1990. 270 s.

PETRUS, Pavol: Literárnokritické reflexie S. H. Vajanského o českej literatúre. (Príspevok k slovensko-českým a česko-slovenským literárnym vzťahom.) In: *Slavica litteraria*, 2007, roč. 10, č. 1, s. 47 – 60.

POKORNÝ, Rudolf: Z hor. Praha: nákladem spisovatelovým 1881. 212 s.

POKORNÝ, Milan – ZELENKA, Miloš: Jirásek v Bratislavě (Příspěvek ke studiu česko-slovenské vzájemnosti). In: *Sborník Společnosti Aloise Jiráska v Praze. IV. Vydaný u příležitosti 150. výročí narození Aloise Jiráska*. Praha: Společnost Aloise Jiráska v Praze 2001, s. 95 – 115.

PRAŽÁK, Albert: Alois Jirásek a Slovensko. In: *Alois Jirásek. Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*. Eds. M. Hýsek – K. B. Mádl. Praha: Nakladatelství J. Otto 1921, s. 216 – 240.

PŘIBÍK, Zdeněk, V.: To není bratrství. In: *Lidové noviny*, 1928, roč. 36, č. 4 (3. 1. 1928), s. 1.

SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: Vokatív ako kontaktný jav. In: *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Eds. J. Jančáková – M. Komárek – O. Uličný. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1995, s. 142 – 149.

SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: Jazykové prostriedky s vokatívnym exponentom v súčasnej slovenčine. In: *Slovenská reč*, 1998, roč. 63, č. 4, s. 210 – 220.

SPAL, Jaromír: Jazyk a styl Jiráskova Bratrstva. In: *Sborník Kruhu přátel českého jazyka*. Praha: Kulturní dům hl. města Prahy 1983, s. 86 – 95.

STICH, Alexandr: Jazykověda – věc veřejná. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004. 335 s.

URBÁNEK, Rudolf: Jirásek a doba poděbradská. In: *Alois Jirásek. Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*. Eds. M. Hýsek – K. B. Mádl. Praha: Nakladatelství J. Otto 1921, s. 32 – 134.

VAJANSKÝ, Svetozár Hurban: Al. Jiráska Sobrané spisy XXXII. Bratrstvo. Tři rhapsodie. II. Mária. In: *Národné Noviny*, 1907, roč. 38, č. 30 (12. 3. 1907), s. 3 – 4.

VÁŽNÝ, Václav: Glossarium bohemoslavicum: slovník k „Středověkým listům ze Slovenska“ s jazykovým rozbohem. Bratislava: Učená spoločnosť Šafaříkova 1937. 103 s.

ŽIGO, Pavol: Podiel mesta na formovaní kultúrnych predpisovných útvarov. In: *Mesto a jeho jazyk. Sociolinguistica Slovaca 5*. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2000, s. 118 – 124.

ŽIGO, Pavol: Kultúrna východoslovenčina. In: *História*, 2001, roč. 1, č. 3, s. 32 – 33.

PREČO SLOVO *DCÉRA* OBSAHUJE DLHÉ *É*?¹

SINIŠA HABIJANEC

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava, Slovensko

HABIJANEC, Siniša: Why does the word *dcéra* ('daughter') contain a long *é*? Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics), 2021, Vol. 72, No 1, pp. 298 – 307.

Abstract: The paper aims to explain the origin of the long *é* in the Slovak word *dcéra* 'daughter', which is the only word of the original lexical layer that has a long *é* in its root. Its length is difficult to explain by comparative Slavic accentology since relevant languages generally show a short vowel in this position. Another peculiarity of this word is the fact that *é* did not undergo the Central Slovak diphthongization that otherwise regularly occurs after *c*. The author offers a solution in the cultural influence of Czech, which Slovaks had been using as a written language for centuries. It is argued that the original Common Slavic word **dbr̥i* had been lost in Slovak and replaced by a word **děvka*, while *dcera* was introduced into the Slovak vernacular through Czech religious texts. The initial Czech graphic cluster *dc-* had been realized as a geminated [c:] by Slovak priests, the pronunciation of which was interpreted as compensatory lengthening of the following vowel, and this length was subsequently phonologized. The lengthening of *e* and consequent phonologization could be linked to the spread of Czech printed books, so it must be posterior to the Central Slovak diphthongization.

Key words: Slovak language, Czech language, Slovak historical phonology

Azda každý slovenčinár sa zaiste aspoň raz zamyslel nad podobou slova *dcéra* a položil si otázku, prečo toto slovo svojim fonologickým zložením vyniká medzi ostatných slov slovenského jazyka. Obsahuje totiž dlhé *é*, ktoré sa v spisovnej slovenčine ináč vyskytuje iba v gramatických koncovkách kongruentného skloňovania (napr. v tvaroch *malé, prvého, takému*), v onomatopojach (napr. *mé*, porov. Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 823, či *bé*, porov. *Slovník súčasného slovenského jazyka* 1, 2006, s. 244, s. v. *bé*²) alebo v slovách cudzieho pôvodu (napr. *démon, akné* či *pandémia*). Slovo *dcéra* je však jediným slovom domáceho pôvodu, ktoré obsahuje dlhé *é* v koreni. Jeho nezvyčajnú podobu pritom nemožno považovať za bernolákovský prvok ani za hodžovsko-hattalovský prvok v kompromisnom návrhu spisovného jazyka z r. 1851, ako je to v prípade koncoviek kongruentného skloňovania *-é, -ého, -ému*, pretože v tomto slove majú vokál *é* aj stredoslovenské nárečia, v ktorých sa dlhé *é* nevyskytuje ani v gramatických kon-

¹ Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA č. 2/019/20 *Historická fonológia slovenčiny*. Za nevšednú pomoc pri vypracovaní príspevku vyjadrujeme vďačnosť dr hab. Zbigniewowi Babikovi, prof. Dr. Marcovi L. Greenbergovi a PhDr. Ľuborovi Králikovi, CSc.

covkách. Podobu s dlhým *é* nachádzame, pochopiteľne, aj v pôvodnej štúrovčine, ktorej autor si takisto všimol výnimočnosť uvedeného slova: „Dlhuo ‚é‘ je v Slovenčine len v slove *céra* a *béka*...“ (Štúr, 1846, s. 100), ale ináč „naša Slovenčina (...) dlhého ‚é‘ a ‚ó‘ nemá“ (tamže). Natíska sa teda otázka, či samohláska *é* je v tomto slove pôvodná, a ak nie je, ako sa doň dostala? Tento príspevok si kladie za cieľ zodpovedať takéto otázky.

Slovo *dcéra* sa odvodzuje od starého indoeurópskeho základu **d^hugh₂-ter-* (Derksen, 2008, s. 129, s. v. **d^bkti*), doloženého vo viacerých indoeurópskych jazykoch, porov. stind.² *duhitár-*, gr. *θυγάτηρ*, gót. *dauhtar* (nem. *Tochter*, angl. *daughter*), litov. *duktė*, gen. *dukteš*, ktorý patril ku konsonantickým *r*-kmeňom. V praslovančine nastala v tvare nom. sg. nepravidelná zmena *-ēr > -i*, v dôsledku ktorej došlo k sekundárnej heteroklíze a vzniklo **d^btī³* (< **d^hkti*) v nom. sg., **d^bter-* (< **d^hktēr-*) v nepriamych pádoch, čím sa vyvinul osobitný deklinačný vzor, podľa ktorého sa skloňovalo už iba femininum **mati*, **materē*. Veľmi skoro sa toto slovo priklonilo k *i*-kmeňom, takže už v staroslovenčine malo v tvare inštrumentálu singuláru len *i*-kmeňovú koncovku (*d^bšter^bjo*) a v 11. stor. prevzalo aj koncovku genitívu singuláru (Hamm, 1970, s. 132). Rovnaký proces nastal napr. v chorvátčine a srbčine alebo v ruštine, porov. chorv./srb. *kći*, *kčeri*, rus. *дочь*, *дочери*.

Pôvodný tvar je okrem staroslovenčiny (*d^bšti*, *d^bštere*) doložený aj v starej češtine (*dci*, *dceře*), ďalším vývinom však zovšeobecnel základ nepriamych pádov a z toho vznikla súčasná česká podoba *dcera*, *-y ž.*, ktorá sa skloňuje podľa tvrdého vzoru, pretože zovšeobecnenie vychádzalo z tvaru gen. pl. (porov. Gebauer, 1896, s. 428). Rovnaký proces nastal aj v poľštine, kde po lechitskej prehláske (porov. Długosz-Kurczabowa – Dubisz, 2006, s. 83 – 91) vznikol (dnes knižné) *córa* a (súčasne bezpríznakové) *córka*.⁴ Tento scenár by sme mohli ľahko uplatniť aj v prípade slovenčiny, bráni nám však v tom práve jedinečná dĺžka v slovenskej forme, ktorá akoby signalizovala, že vývin v nej prebiehal o niečo zložitejšie. Ak sa túto dĺžku pokúsime vysvetliť pomocou poznatkov historicko-porovnávacej slovanskej akcentológie, rýchlo sa ocitneme v slepej uličke. Rozšírenie *-er-* v relevantných slovanských jazykoch, teda v tých, v ktorých sa zachovali stopy po psl. prízvukových pomeroch, preukazuje totiž striednice za krátkosť.

² Použitie skratky jazykov: angl. – anglický, dls. – dolnolužickosrbský, chorv. – chorvátsky, gót. – gótsky, gr. – (staro)grécky, hls. – hornolužickosrbský, litov. – litovský, nem. – nemecký, psl. – praslovenský, rus. – ruský, slov. – slovenský, slovin. – slovinský, srb. – srbský, stč. – staročeský, stind. – staroindický.

³ Klasická rekonštrukcia, aká sa uvádza v referenčných dielach, znie **d^bkti* (napr. Derksen, 2008, s. 129; Králik, 2015, s. 113). V práci vychádzame z novej rekonštrukcie **d^btī*, ktorá adekvátnejšie zachytáva príslušné vývinové štádium praslovančiny a ktorú uplatňuje napr. Matej Šekli (2014, s. 111).

⁴ V prípade staropoľského tvaru *dca* (15. stor.; porov. SP 4, 1981, s. 158), v ktorom tvar nom. sg. pod vplyvom prirodzeného rodu prevzal koncovku *a*-kmeňov, by mohlo ísť o prispôbené prevzatie z češtiny.

V chorvátčine/srbčine sa dĺžka vyskytuje iba v tvare akuz. sg. (nom. *kći*, gen., dat., lok. *kćeri*,⁵ ak. *kćer*, inštr. *kćeri/kćerju*) a vznikla očakávaným predĺžením po vypadnutí slabého jeru v slovách patriacich do akcentuačnej paradigmy c, porov. aj *sěto > *stô*, *děva > *dvá*, ale *dnô (akcentuačná paradigma b!) > *dnö* (Kapović, 2015, s. 234). To isté platí aj pre slovinský tvar akuz. sg. *hčēr*, ktorého vokalizmus bol analogicky prenesený do ostatných nepriamych pádov (*hčēre*, *hčēri*...), pričom ich samotná dĺžka nie je preukazná, pretože v slovinčine sa predĺžili všetky prízvukné vnútorné vokály okrem *a*.

Lexikografické diela spracúvajúce lexiku starej češtiny dôsledne potvrdzujú tvary nepriamych pádov s krátkou samohláskou, jedine Václav Machek (1968, s. 112) uvádza stč. tvar gen. sg. *dcěře*, ktorý je v stč. pamiatkach doložený iba v biblickom zlomku zo sklonku 14. stor.: *z tvě dcěrze* (Gebauer, 1970, s. 214, s. v. *dci*). Doklady z neskorších stč. pamiatok zaznamenávajúcích kvantitu jednoznačne svedčia o krátkej samohláske. Krátkosť v slove *dcera* sa javí ako istá záhada, pretože čeština poskytuje viacero príkladov, v ktorých vypadnutie jeru v prvej slabike spôsobilo predĺženie slabiky nasledujúcej: *lvgota > *lhůta*, *jměno > *jměno*, *sětvora > *stůra*.⁶

V českých nárečiach sa tvar *cěra* vyskytuje v dvoch súvislých oblastiach: v severovýchodných českých nárečiach s presahom do česko-moravského prechodného pásma a vo východomoravských nárečiach (ČJA V, 2005, s. 282 – 283), pričom dĺžku v slovenskom tvare nemožno spájať s prvou oblasťou nielen z dôvodu územnej diskontinuity. Predlžovanie *e* > *é*, *o* > *ó* v prvej slabike dvojslabičných slov je v tejto nárečovej oblasti jav systémový (*pěří*, *zělí*, *měza*, *měňe*, *póle*, *hóří* atď.) a vysvetľuje sa ako výsledok tlaku fonologického systému, ktorý si vyžadoval doplnenie prázdneho miesta po úžení *é* > *i*, *ó* > *ú* (Utěšený, 1960, s. 53 – 54). Z tohto dôvodu severovýchodný český nárečový tvar takisto nemožno dávať do súvislosti ani so starým predĺžením v slovách typu *jměno* (porov. vyššie). Na druhej strane podkrkonošský tvar *cěra* s vykonaným úžením, ktorý je historicky doložený aj v 17. stor. v okolí Zábřehu (Utěšený, 1960, s. 54), by mohol dokazovať archaickosť predpokladaného českého *dcěra. Nie je jasné, či za archaickú treba považovať aj dĺžku vo východomoravskom tvare, ktorý nadväzuje na záhorské a celoslovenské *cěra*.

O pôvode dĺžky v poľskom tvare *cór(k)a* nepanuje jednotný názor. Staršie historické gramatiky ju dávali do súvislosti s pozíciou pred spoluhláskou *r* (porov. aj *góra*, *pióro*, *który*, *skóra*, *wtóry*), avšak je veľa prípadov, v ktorých sa krátka samohláska pred *r* nepredlžuje: *kora*, *nora*, *pora* (Klemensiewicz – Lehr-Splawiński – Urbańczyk, 1955, s. 56). Novšie práce uvažujú o analogickom prispôbení sa femi-

⁵ Popredný chorvátsky akcentológ Mate Kapović považuje krátkosť v nepriamych pádoch za štokavskú inováciu; pôvodný tvar by teda mal byť *kćeri (súkromná komunikácia). Na vysvetlenie dĺžky v slov. *dcěra* sa toto javí ako irelevantné, keďže striednicou za psl. cirkumflex je v slovenčine krátkosť.

⁶ Slov. *stvora* nemusí nevyhnutne obsahovať pôvodnú krátku samohlásku, pretože prípadná dvojhláska by sa tu skrátila z fonotaktických dôvodov, porov. aj *tvoj* oproti *měj*.

nínam s dlhou koreňovou samohláskou na základe oxytonickej akcentuačnej paradigmy (Topolińska, 1964, s. 29). Údaje zo súčasných slovanských jazykov ukazujú skôr na pohyblivú akcentuačnú paradigmu *c*, porov. chorv./srb. nom. sg. *kći*, gen. sg. *kćeri*, nom. pl. *kćeri*, gen. pl. *kćerī*, dat., lok., inštr. pl. *kćerima*; rus. nom. sg. *дочь*, gen. sg. *дочери*, nom. pl. *дочери*, gen. pl. *дочерéи*, dat. pl. *дочеря́м* atď. Na Z. Topolińskú nadväzuje krakovský slovakista Z. Babik,⁷ predpokladajúci vývin z hypotetického psl. nárečového tvaru **dьt'ērà*, ktorý mal vzniknúť prehodnotením gen. pl. **dьt'ērь* podľa feminín na **-a* s dlhou kmeňovou samohláskou pri pohyblivom alebo oxytonickom prízvuku. V neprospech tohto vysvetlenia, ale aj ďalších výkladov hľadajúcich pôvod tejto dĺžky v starých prízvukových pomeroch svedčí predovšetkým fonologický vývin v strednej slovenčine. Ak by totiž rozšírenie *-er-* bolo obsahovalo pôvodnú dĺžku, rozhodne by v stredoslovenských nárečiach bolo podľa hlo diftongizácii, pretože tá nebola v pozícii po spoluhláske *c* blokována, ako ukazujú stredoslovenské (a spisovné) príklady: *cieva*, *cien* (gen. pl.), *preciedzať*, *vycierať* a pod. Pri tom treba mať na zreteli, že slovo označujúce priameho ženského potomka patrí do samého jadra základnej slovnej zásoby, takže jeho prípadné prevzatie z južných západoslovenských nárečí, v ktorých sa diftongizácia *é* nevykonala, sa javí ako veľmi málo pravdepodobné.

Možno konštatovať, že vokalizmus slova *dcéra* sa nedá objasniť pravidelným fonologickým vývinom a že *é* v ňom očividne nie je pôvodné. Aby sme sa priblížili k vysvetleniu jeho vzniku, vráťme sa k praslovanskému tvaru (**dьti*), v ktorom po vypadnutí slabého jeru vznikla v západoslovanských jazykoch ťažko vysloviteľná začiatočná skupina *dc-* > *tc-* > *cc-* (príp. *dč-* > *tč-* > *čč-* v ruštine a slovinčine, *dć-* > *tć-* > *ćć-* v chorvátčine a srbčine). Na vyriešenie tejto prekážky si slovanské jazyky zvolili rôzne spôsoby. V slovinčine a v chorvátčine a srbčine bola napríklad ťažko vysloviteľná začiatočná skupina odľahčená disimiláciou: slovin. *hči*, chorv./srb. *kći*. Ďalším, už spomenutým spôsobom bolo zovšeobecnenie základu nepriamych pádov **dьt'ēr-*⁸ (v češtine, poľštine a bulharčine) alebo jeho deminutívnej podoby (napr. v ukrajinčine, bieloruštine a poľštine) (porov. Herbert Bräuer, 1969, s. 73 – 79).

V ruštine zase došlo k vsunutiu druhotného jeru, pretože fonotaktika ruského jazyka nepripúšťa zdvojené spoluhlásky na začiatku slova (Isačenko, 1970, s. 104 – 105).⁹ Neskôr odpadlo záverečné *-i* analógiou podľa *i*-kmeňov: *дьчи* > *дочи* > *дочь*, gen. *дочери* (podľa *кость*, *кости*).

⁷ Súkromná komunikácia.

⁸ Stretávame sa aj s kombináciou obidvoch spôsobov. Napríklad v hovorovej chorvátčine sa ako tvar nom. sg. veľmi často používa tvar akuz. *kćer*, čo pravidelne kritizujú jazykové príručky: *moja kći*, ale *moju kćer!*

⁹ K zjednodušeniu zložitej začiatočnej spoluhláskovej skupiny vzniknutej po zániku slabého jeru došlo napr. v slove *чан* ‚sud‘ < **dьščanь*, v ktorom dnes už necítiť sémantický vzťah s východiskovým slovom *дошка* (< **dьska*).

Slovenské nárečia poznajú zdvojené spoluhlásky, tie sa však ani v slovenčine nevyskytujú na začiatku slova,¹⁰ takže by sa pôvodný psl. tvar bol vyvinul do *ci, *cer, ktoré by nebolo bývalo možné zaradiť do existujúcich skloňovacích vzorov. Pri vyriešení tohto problému sa slovenčina vybrala inou cestou – v slovenských nárečiach, prinajmenšom v ich najväčšej časti, bola lexéma *dьti nahradená lexémou *děvka (v rôznych nárečových fonologických obmenách),¹¹ pričom podľa *Slovníka slovenských nářečí* sa v západoslovenských nárečiach uplatňuje iba slovo *céra*, vo východoslovenských iba slovo *zjefka/zjřka/zjřka*, zatiaľ čo v stredoslovenských nárečiach sú zastúpené obidve lexémy. Excerpcia archívneho nárečového materiálu dialektologického oddelenia JÚLŠ SAV prezrádza, že existujú zriedkavé presahy v oboch smeroch. Slovo *dievka* (v rôznych fonologických obmenách) sa vo význame ‚dcéra‘ vyskytuje aj v západoslovenských nárečiach: *rixtár mal devad djěvěk a dvouh sinóv* Trenčianska Závada¹² TRENČÍN, *už máře d'jěfku na vidaj* Čičmany ŽILINA, *kedi bude mjet svadbu tá vaša zjřka* Dúbravka BRATISLAVA, *mám dvox sinvo a štiri zjřvki* Papradno POVAŽSKÁ BYSTRICA. V príklade *či to ból sin lebo paholek, zjřvka, to dostali dicki volačo* Modranka TRNAVA kontext naznačuje rovnako význam ‚dcéra‘ ako význam ‚dievča‘. V lokalite Klokočov na Kysuciach P. Cisárik v r. 1972 uviedol: *cera* – novší názov dcéry, starší pôvodný názov *dějřka* (kartotéka *Slovníka slovenských nářečí* dialektologického oddelenia JÚLŠ).

O tom, že používanie tejto lexémy vo význame ‚potomok ženského pohlavia‘ bolo aj na západnom Slovensku oveľa rozšírenejšie, svedčí vzácny historický záznam z rokov 1617 – 1619, ktorý sa zachoval v súdnom protokole o spore medzi obyvateľmi Počarovej a Domaníže o práve na využívanie pasienkov: „Ya sem se zrodila w Domanizy; ô wecech zeptanich gineho neumim powedet, toliko kdi sem nosiwala do Uhliska otczowi, gest powedal mi: *moga diwka* [zdôr. S. H.] tento wrch, Drienowe reczeni, gest domaniski, ale kedi-tedi on bude zwada z Počzarovczy.“¹³ Záznam je preukazný najmä preto, lebo odráža živú dobovú reč, pričom použitie nominatívu namiesto vokatívum nepochybne svedčí o slovenskej proveniencii. Súčasné nárečové údaje z Domaníže nemáme k dispozícii, ale z Fačkova v bývalom okre-

¹⁰ V príkladoch typu *sšediviet', zžltmít', zženštený, zžit' sa* a pod. vyžaduje platná ortoepická norma nesplývavú výslovnosť (teda [sš-], [zž-]), v súlade s pravidlom, podľa ktorého zdvojené spoluhlásky nevznikajú, ak sa na morfematickej hranici stretne svetlá sykavá spoluhláska (*s, z, c, ž*) so sykavou spoluhláskou temnou (*š, ž, č, ř*) (Kráľ, 2005, s. 67). Ide o novšie spisovné tvary, ktoré sa v nárečiach spravidla nevyskytujú.

¹¹ Približnú distribúciu nárečových foriem lexémy *děvka znázorňuje mapka vo *Fonologickom vývine slovenčiny* Eugena Paulinyho (1963, s. 223).

¹² Nárečové údaje, ak nie je inak uvedené, pochádzajú z archívu nárečových textov a z kartotéky *Slovníka slovenských nářečí*, ktoré sú uložené v dialektologickom oddelení JÚLŠ SAV. V príspevku sa uvádzajú názvy obcí a ich okresov v súlade s koncepciou *Slovníka slovenských nářečí*, t. j. podľa administratívneho členenia z r. 1948 (porov. *Slovník slovenských nářečí* I, 1994, s. 38 – 39).

¹³ Historický archív oddelenia dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie JÚLŠ SAV – Administratívno-právne spisy, ŠSÚA, Eszterházy – V. Zálužie.

se Žilina, vzdialeného od Domaniže štyri kilometre smerom na juhovýchod, máme doložené záznamy *a céri povídavané tjež; sin vistrojel cěru na kolěse do d'edini*, ktoré poskytujú isté svedectvo o dynamike lexikálneho vývinu oblasti. Ďalšie záznamy, svedčiace o niekdajšej rozšírenosti lexémy *dievka* vo význame ‚dcéra‘ na západnom Slovensku, poskytujú údaje *Historického slovníka slovenského jazyka: Thomassowieg diewcze dal piet a 40 zlatich* Žilinská kniha 1587, *kdi pan richtar dawal diwku za muss* Trenčín 1580, *wiwrž diwku y sina* Conciones Petri Trnovicensis 1631 (*Historický slovník slovenského jazyka I*, 1991, s. 253, s. v. *dievka*).

Aj zo stredoslovenskej oblasti máme svedectvá o prvotnosti lexémy *dievka*, napr. v oravských nárečiach: „Na celej Orave je známe aj slovo *cěra* (dcéra), ale pociťuje sa ako kultúrny výraz. N.[amiesto] tohto slova sa používa len slovo *d'jeuka/d'ješka*“ (Habovštiak, 1965, s. 54). Takisto *Gemerský nářečový slovník* J. Orlovského uvádza vo význame ‚dcéra‘ len túto lexému v rôznych fonologických obmenách: *diauka, džiauka, džiävka, d'ieuka, džieuka, dieuka, d'iouka, d'ouka* (Orlovský, 1982, s. 59). Rovnako prináša Ján Matejčík iba slovo *d'ěvka* pre novohradské nárečia (Matejčík, 1975, s. 179).

Ako bolo povedané, na východnom Slovensku sa používa takmer výlučne lexéma *dievka* (*zifka, ziefka, ziuka*). Výskyt lexémy *dcěra* (s krátkou samohláskou po zániku kvantity) je na východnom Slovensku veľmi zriedkavý: *mal i ceru, sina i take, co lem rozberali a skladali šatre* Rozhanovce KOŠICE, *ceri za družički, sinuv za svatuf, stare za pijački, mlade za tancule* Zborov BARDEJOV, *cera* (Spiš; Pastrnek, 1893, s. 432).

Možno teda skonštatovať, že smerom od západu na východ sa v slovenských nárečiach postupne zvyšuje výskyt lexémy *dievka* na úkor lexémy *dcěra*. Je to, ako ukážeme, veľmi dôležité zistenie pre objasnenie dlhého *é* v slove *dcěra*. Ako ďalší dôležitý predpoklad na tento účel sa javia poznatky o kultúrnom vývine slovenskej národnosti. Ako je dobre známe, jazykom, ktorý Slováci po stáročia používali ako spisovný, bola čeština. Príčiny a okolnosti tohto procesu sú veľmi dobre preskúmané a veľa sa o nich písalo (porov. napr. Pauliny, 1956; 1961; 1966, s. 29 – 32). Pre nás je dôležité, že najstarší a najsilnejší vplyv češtiny sa prejavil v náboženskej terminológii. Korene toho treba hľadať v cirkevnom vplyve Olomouckej diecézy, odkiaľ po viaceré stáročia prichádzali do Uhorska duchovní, ktorí prinášali na Slovensko staročeské literárne pamiatky (Pauliny, 1956, s. 106). České duchovenstvo prichádzalo do Uhorska hojne najmä v 14. stor. za Anjouovcov. Za Karola Róberta a Ľudovíta Veľkého sa v Uhorsku usadilo 73 českých kňazov, ktorí boli väčšinou z Moravy a zo Sliezska (porov. Pauliny, 1961, s. 27 – 28). O prenikaní češtiny v 14. stor. Eugen Pauliny ďalej uvádza: „Prílev českého kňazstva za Anjouovcov bol spôsobený najmä okolnosťou, že vlastného uhorského kňazstva bolo menej a vzdelanostne bolo na nižšej úrovni. Je pochopiteľné, že českí kňazi prinášali so sebou aj českú literatúru tých čias, resp. pri svojej pastoračnej práci používali český jazyk. To bola jedna z ciest, ktorou sa k nám dostávala čeština v 14. stor.“ (Pauliny, 1961, s. 28).

Kňazi hovoriaci po slovensky však používali české náboženské knihy a texty aj neskôr, u evanjelikov dokonca až do polovice 20. storočia (porov. Žigo, 2002, s. 275). Prispievala k tomu blízkosť dvoch jazykov a ustálenosť a normovanosť českého úzu. Netreba zabudnúť ani na dlhú českú tradíciu prekladania *Svätého pisma*, ktorá je korunovaná vydaním *Kralickej Biblie*.

Môžeme teda vysloviť predpoklad, že slovo *dcéra* preniklo do slovenčiny prostredníctvom českých náboženských textov, pričom sa vynára otázka, ako to súvisí so slovenskou dĺžkou vzhlľadom na to, že české slovo preukazuje krátkosť. Odpoveď treba hľadať v jednej z osobitostí českého úzu, a tou bola grafická ustálenosť, ktorá, samozrejme, nebola absolútna, ale prejavovala konzervatívne tendencie (porov. napr. zapisovanie dvojhlásky *ou* v podobe *au*, ktoré sa udržalo až do polovice 19. stor.). Jednou z ustálených grafických noriem bolo aj dôsledné zapisovanie slova *dcera* so začiatočným *dc-*, ktoré sa v spisovnej výslovnosti a v nárečiach dávno zjednodušilo na *c-*, a preto ani v spisovnej češtine nie je fonologicky opodstatnené. Rovnako nie je opodstatnené ani v slovenčine, v ktorej sa, ako sme ukázali, zdvojené spoluhlásky na začiatku slova nevyskytujú, a práve z tohto dôvodu aj A. Bernolák aj Ľ. Štúr zapisovali toto slovo ako *céra*. Tlak tradície však presadil tento spôsob písania, ktorý sa v češtine zachováva dodnes a po návrate k etymologickému pravopisu v polovici 19. stor. sa uplatnil aj v slovenčine.

Predpokladáme teda, že slovenskí kňazi sa pri čítaní grafickej podoby *dcera* usilovali realizovať začiatočnú zdvojenú spoluhlásku [c:], a keďže takáto výslovnosť nebola prirodzená, foneticky sa prejavovala ako predĺženie nasledujúcej samohlásky, ktoré poslucháči fonologicky interpretovali ako dĺžku. Vplyv grafického záznamu na výslovnosť je jav hojne doložený v rôznych jazykoch sveta. Zo slovenčiny možno uviesť ako príklad slovo *srdce*, v ktorom je písanie spoluhlásky *-d-* opodstatnené z etymologického, nie však z fonologického hľadiska (ináč by tvar gen. pl. neznal *srdc*, ale **srdiec*). V slovenských nárečiach je bežná výslovnosť [sřce], ale grafická podoba presadila v spisovnej reči výslovnosť [sřc:e], ktorá je v súčasnosti jedinou ortoepicky správnu výslovnosťou (Král, 2005, s. 341).¹⁴ Spomeňme aj súčasné prípady, keď sa cudzie názvy stvárnajú podľa grafickej podoby; napr. angl. názov *Hollywood* znie v angličtine ['ha:liwod], ale zdvojené písanie *-oo-* presadilo v slovenčine dĺžku [holivúd/halivúd] (Ološtiak – Bilá – Timková, 2006, s. 213), vedúcu dokonca k uplatneniu rytmického zákona: *hollywoodsky*.

A takto sa dostávame k rozuzleniu tejto fonologickej záhady, ktoré sa môže zdať prozaické. Predpokladáme, že psl. lexéma **dъtŭ* v slovenčine zanikla a bola nahradená lexémou **děvьka*. Vďaka používaniu českých náboženských textov po-

---

¹⁴ S podobnou situáciou sa stretávame v spisovnej chorvátčine, v ktorej spôsob zapisovania tvarov budúceho času typu *radit ću* [radiću] 'budem robiť' (porov. srbský písomný úzus *radiću/pađuhy*) presadil druhotnú výslovnosť [radić:u] (Barić et al., 1997, s. 57), v súčasnosti možno aj prevažujúcu nad výslovnosťou pôvodnou.

stupne prenikalo do slovenčiny slovo (*d*)*cera*, konkurujúc ľudovému slovu *dievka*, čo zodpovedá situácii vo väčšine súčasných stredoslovenských a vo viacerých západoslovenských nárečiach. S úpadkom znalosti češtiny a s prerušením priameho styku so živým českým úzom, o ktorý by sa boli mohli oprieť, začali slovenskí kňazi a kazatelia pri čítaní českej náboženskej spisby¹⁵ dôsledne stvárňovať začiatočnú grafickú skupinu *dc-* tak, že ju realizovali ako geminované [c:], čo sa foneticky prejavilo ako predĺženie nasledujúcej samohlásky: *c:era* → *ce:ra*. Táto hlásková podoba sa fonologizovala a prešla do slovenských nárečí, vytlačajúc ľudový tvar *dievka*.

Takýto scenár vysvetľuje prinajmenšom dve uvedené skutočnosti. Po prvé, ubúdanie lexémy *dcéra* smerom na východ možno ľahko vysvetliť oslabovaním českého kultúrneho vplyvu. Ako sme ukázali, už na strednom Slovensku sa toto slovo miestami pociťuje ako kultúrne, zatiaľ čo na východnom Slovensku je jeho použitie celkom ojedinelé. Po druhé, vysvetľuje, prečo dlhé *é* v tomto slove nepodľahlo v stredoslovenských nárečiach diftongizácii. Predĺženie koreňovej samohlásky možno totiž dávať do súvislosti predovšetkým s vynálezom tlače a rozšírením tlačенých náboženských diel, čo je v prípade Slovenska možné až v 16. stor., teda v období, keď stredoslovenská diftongizácia už bola dokonaná. V prospech neskoršej datácie tohto procesu by mohol svedčiť záznam z *Bystrickej agendy* z r. 1585, dokladajúci tvar gen. pl. v podobe <dczier> (Historický slovník slovenského jazyka I, 1991, s. 237, s. v. *dcéra*), ktorú možno pokladať za pravidelný slovenský tvar českého slova s krátkym *-e-*. Okrem toho na rozdiel od prevzatí typu *apatieka* bola výslovnosť s dlhým *é* neustále obnovovaná kazateľskou rečou a tým konzervovaná.

Typologickú paralelu pre situáciu v slovenčine nachádzame v lužickej srbčine, v ktorej sa pôvodné psl. slovo úplne vytratilo a bolo nahradené slovami hls. *džowka*, dls. *žowka*.

Bibliografia

BARIĆ, Eugenija – LONČARIĆ, Mijo – MALIĆ, Dragica – PAVEŠIĆ, Slavko – PETI, Mirko – ZEČEVIĆ, Vesna – ZNIKA, Marija: Hrvatska gramatika. II. promijenjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga 1997. 698 s.

BRÄUER, Herbert: Slavische Sprachwissenschaft. III. Formenlehre, 2. Teil. Berlin: Walter de Gruyter & Co 1969. 160 s.

ČJA V = Český jazykový atlas V. Zpracoval autorský kolektiv dialektologického oddělení ÚJČ AV ČR, v. v. i., pod vedením Jana Balhara. Praha: Academia 2005. 680 s.

DERKSEN, Rick: Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon. Leiden – Boston: Brill 2008. 726 s.

---

¹⁵ To sa samozrejme vzťahuje aj na iných vzdelancov pri čítaní iných žánrov, napr. na richtárov alebo sudcov pri čítaní rozsudku v dobovej viac alebo menej poslovenčenej češtine.

DLUGOSZ-KURCZABOWA, Krystyna – DUBISZ, Stanisław: Gramatyka historyczna języka polskiego. Wydanie III poszerzone i zmienione. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2006. 580 s.

GEBAUER, Jan: Historická mluvnice jazyka českého. Díl III. Tvarosloví. I. Skloňování. Praha – Vídeň: nákladem F. Tempského 1896. 637 s.

GEBAUER, Jan: Slovník staročeský. Díl I [A – J]. Druhé, nezměněné vydání. Praha: Academia 1970. 674 s.

HABOVŠTIAK, Anton: Oravské nárečia. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965. 543 s.

HAMM, Josip: Staroslavenska gramatika. Treće izdanje. Zagreb: Školska knjiga 1970. 204 s.

Historický slovník slovenského jazyka I. A – J. Ved. red. M. Majtán. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1991. 536 s.

ISACENKO, Alexander V. (Issatschenko): East Slavic morphophonemics and the treatment of the jers in Russian: a revision of Havlík's law. In: International Journal of Slavic Linguistics and Poetics, 1970, roč. XIII, s. 73 – 124.

KAPOVIĆ, Mate: Povijest hrvatske akcentuacije. Fonetika. Zagreb: Matica hrvatska 2015. 1048 s.

KLEMENSIEWICZ, Zenon – LEHR-SPLAWIŃSKI, Tadeusz – URBAŃCZYK, Stanisław: Gramatyka historyczna języka polskiego. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1955. 598 s.

KRÁL, Ábel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Systematika a ortoepický slovník. Martin: Matica slovenská 2005. 423 s.

KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2015. 704 s.

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vydání. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd 1968. 868 s.

MATEJČÍK, Ján: Lexika Novohradu. Vecný slovník. Martin: Osveta 1975. 308 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.

OLOŠTIAK, Martin – BILÁ, Magdaléna – TIMKOVÁ, Renáta: Slovník anglických vlastných mien v slovenčine (pre prekladateľov, redaktorov, jazykových korektorov, študentov). Bratislava: Kniha-Spoločník 2006. 265 s.

ORLOVSKÝ, Jozef: Gemerský nárečový slovník. Martin: Osveta 1982. 424 s.

PASTRNEK, František: Študovanie slovenčiny. In: Slovenské pohľady, 1893, roč. 13, s. 426 – 434.

PAULINY, Eugen: Čeština a jej význam pri rozvoji slovenského spisovného jazyka a našej národnej kultúry. In: O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov. Ed. L. Holotík. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1956, s. 99 – 124.

PAULINY, Eugen: Začiatky kultúrneho jazyka slovenskej národnosti. In: Jazykovedné štúdie. 6. Štúdie a pramene k dejinám slovenskej národnosti. Red. E. Pauliny. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1961, s. 5 – 39.

PAULINY, Eugen: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963. 360 s.

PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny I. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966. 128 s.

Słownik prasłowiański. Tom IV. dob'estʹ – družʹstvo. Red. F. Sławski. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1981. 287 s.

Slovník slovenských nářečí I. A – K. Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1994. 936 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka 1. A – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2006. 1134 s.

ŠEKLI, Matej: Primerjalno glasoslovje slovanskih jezikov 1. Od praindoevropščine do praslovančine. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta 2014. 429 s.

ŠTÚR, Ludevít: Nauka reči slovenskej. V Prešporuku: nákladom Tatrína Číslo I. 1846. 216 s.

TOPOLIŃSKA, Zuzanna: Stosunki iloczasowe polsko-pomorskie. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1964. 126 s.

UTĚŠENÝ, Slavomír: Nářečí přechodného pásu česko-moravského. Hláskosloví. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1960. 256 s.

ŽIGO, Pavol: Ján Kollár v probléme spisovného jazyka Slovákov a ich liturgického jazyka. In: Studia Academica Slovaca 31. Prednášky XXXVIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Ed. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 2002, s. 263 – 279.